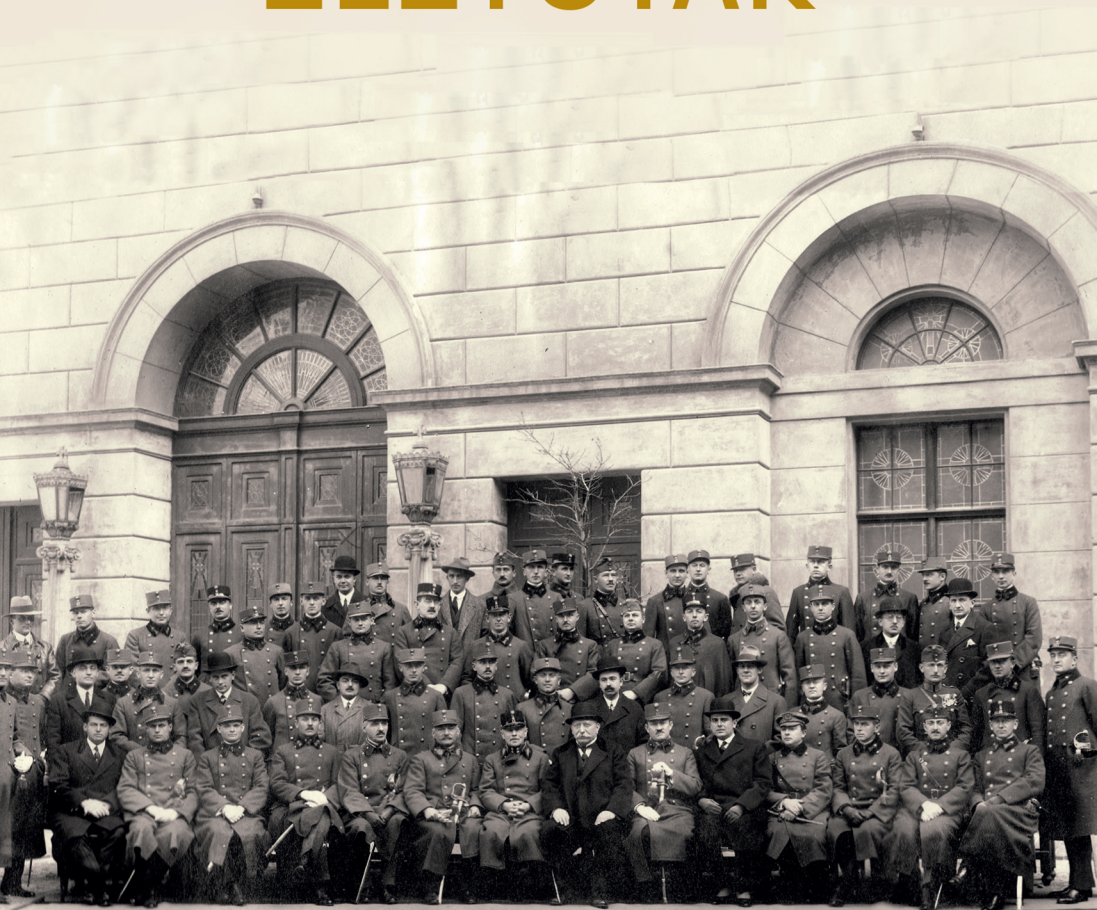

Szerkesztette: Csikány Tamás – Hausner Gábor

LUDOVIKÁS ÉLETUTAK

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Ludovikás életutak

A borítón: Csoportkép a Ludovika Akadémia belső udvarán, 1924. Adományozó: Péchy László.
Forrás: fortepan.hu

Ludovikás élettutak

Szerkesztette:

Csikány Tamás és Hausner Gábor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

Az előszót írta
Csikány Tamás

Szakmai lektor:
Bonhardt Attila
Sallay Gergely

Szerkesztette
Csikány Tamás
Hausner Gábor

Balla Tibor
Balázs Géza
Csikány Tamás
Galánthay Zsombor
Hausner Gábor

Írta
Horváth Miklós
Illésfalvi Péter
Kiss Gy. Csaba
Németh Balázs
Okváth Imre

Pusztay Sándor
Szakály Sándor
Szoleczky Emese

Kiadja a Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Benkő Krisztina
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Bujdosó Hajnalka

A kötet képei:
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Nemzeti Közzolgálati Egyetem és a szerzők

Nyomdai kivitelezés: Gelbert Eco Print.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/01084_00

ISBN 978-963-531-830-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-831-5 (PDF)
ISBN 978-963-531-832-2 (epub)

© A szerzők, 2022
© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

Tartalom

Előszó (<i>Csikány Tamás</i>)	7
Aggházy Kamil (<i>Szoleczky Emese</i>)	11
Boromisza Tibor (<i>Csikány Tamás</i>)	25
Faragho Gábor (<i>Szakály Sándor</i>)	39
Galánthay-Glock Tivadar (<i>Galánthay Zsombor</i>)	49
Julier Ferenc (<i>Németh Balázs</i>)	61
Kápolnai Pauer István (<i>Csikány Tamás</i>)	71
Kéri Kálmán (<i>Szakály Sándor</i>)	83
Keviczky Kálmán (<i>Pusztay Sándor</i>)	99
Kiss Lajos (<i>Balázs Géza</i>)	111
Kozma István (<i>Szakály Sándor</i>)	123
Miroslav Krleža (<i>Kiss Gy. Csaba</i>)	133
Lakatos Géza (<i>Szakály Sándor</i>)	147
Maléter Pál (<i>Horváth Miklós</i>)	159
Miklós Béla (<i>Szakály Sándor</i>)	173
Nagy Vilmos (<i>Szakály Sándor</i>)	187
Perjés Géza (<i>Hausner Gábor</i>)	199
Pilch Jenő (<i>Balla Tibor</i>)	213
Rátz Jenő (<i>Szakály Sándor</i>)	227
Röder Vilmos (<i>Szakály Sándor</i>)	239
Sebő Ödön (<i>Illéshalvi Péter</i>)	251
Sólyom László (<i>Okváth Imre</i>)	265
Stromfeld Aurél (<i>Balla Tibor</i>)	289
Szurmay Sándor (<i>Balla Tibor</i>)	303
Tombor Jenő (<i>Okváth Imre</i>)	317
Tóth Zoltán (<i>Csikány Tamás</i>)	337

Előszó

A honvédtisztképzés mikéntje az elmúlt 150 évben szinte folyamatosan különböző nézetek, elképzelések keresztüzében állt. A m. kir. Honvédség vezetői, a tisztképző intézet oktatói sokat írtak, tanácskoztak arról, hogy milyen célokat, képzési követelményeket határozzanak meg. Rosszabb esetben ezek vita nélkül, parancsok formájában váltak végrehajtandó feladatokká. Az 1930-as években is kialakult egy elvi vita, hogy a katonai felsőoktatási intézmény képzési és nevelési céljának meghatározásakor mi legyen az elsődleges. Az egyik oldal az egyéniségformáló, általános műveltséget gazdagító humán tárgyak érvényre juttatása mellett érvelt, mert ily módon a tisztek „teljesebb mértékben” illeszthetők be a polgári társadalomba, míg például Szombathelyi Ferenc ezredes, majd tábornok, a Ludovika Akadémia akkori parancsnoka – nem becsülve le az általános műveltség hasznosságát – a tiszt számára meghatározónak a katonai szakmai műveltséget tartotta. Olyan tiszteket akart nevelni, akik mindenekelőtt vezetésre képesek, és hivatástudatból vállalják a szolgálatot. A két irányzat azonban jól megfér egymás mellett az Akadémián, legfeljebb a hangsúlyok változtak, ahogy váltották egymást a vezérkari főnökök vagy iskolaparancsnokok.

Egy visszaemlékező, Kádár Gyula ezredes szerint az Akadémián nagy gondot fordítottak az általános műveltség fejlesztésére, „az alpműveltség ugyanolyan volt, mint a kor minden más főiskoláján”. A Ludovika képzési rendszere azonban alapvetően eltért a polgári főiskolákétól, ugyanis kifejezetten fontos volt „a honvéd tisztikarnak a köztisztviselőktől való különálló jellegének kidomborítása”.

Egy 1918-as oktatási utasítás is meghatározta az oktató-nevelő munka céljait. E szerint a leendő tisztekben a jövőendő hivatásukra irányított becsületes, igazi katonás gondolkodást kell felkelteni és azt megszilárdítani. Emellett az általános műveltségre, katonai képzettségre és olyan fokú szellemi önállóságra kell nevelni az akadémikusokat, hogy hivatásos tisztként a szabályzat szerint, de kreatívan tudjanak vezetni, keresve a fejlődés lehetőségeit. Az utasításban külön kiemelőnek tartották a tervszerű testi képzést, a fizikai felkészítést: „katonailag szükséges mindazon ügyesség gyakorlása, mely a testnek és a férfiaságnak fejlesztését előmozdítja, hogy a növendék a legénység tanítójaul hamarosan alkalmazható legyen”.

A fenti utasítás a következőkben foglalta össze a legfontosabb jellembeli tulajdonságokat, amelyeket fejleszteni kellett: vallásosság, hazaszeretet, a katonai

pálya iránti lelkesedés, becsületesség, hűség, bajtársiasság, kötelességérzés, bátorság, engedelmesség, őszinteség, következményekért helytállás.

A Ludovika Akadémia képzésének céljai között mindig szerepelt az, hogy az intézmény hazájukat forrón szerető, vallásos, megbízható, alárendeltjeikről gondoskodó, lovagias gondolkodású tiszteket bocsásson ki a falai közül. Ugyancsak jelentős szerepet szántak a társasági és kulturális nevelésnek. Amellett, hogy az akadémikusok a tanórákon tanultak táncolni, énekelni, vívni és lovagolni, a Levente Körökben megismerkedhettek a művészetek majd minden ágával, és a hadtudományon és hadművészen kívül más tudományterületekkel is. E munkába valóban a főváros lehető legjobb művészeit, tudósait vonták be. A színház, opera, operett világa sem maradhatott ismeretlen számukra, de ott-honosan kellett mozogniuk a bálokon és a társadalmi élet más rendezvényein is.

A Ludovika Akadémián tehát mindenkor törekedtek a korszerű katonai-szakmai ismertet átadására, ahogy arra is, hogy a végzett hallgatók birtokában legyenek egy diplomás embertől elvárható általános műveltségnek és a viselkedési szabályoknak, s egyben rendelkezzenek a honvédtiszttól megkövetelt fegyelmi, erkölcsi, jellembeli tulajdonságokkal is. E célok megvalósulása sok mindentől függött, a társadalmi környezettől éppúgy, mint az Akadémiát fenntartó Honvédelmi Minisztériumtól, illetve a Honvédség felső vezetésétől. Azt, hogy az Akadémia oktatóinak a munkáját sikeresnek tartjuk, e könyvünkkel kívánjuk igazolni. Még akkor is így látjuk, ha voltak, akik utóbb nem az Akadémiához méltóan cselekedtek vagy éltek.

Nem minden Ludovikát végzett tiszt maradt katona, de aki levetette az egyenruhát, azok között is bőséggel találhatunk olyanokat, akik más területen komoly sikert, eredményt értek el. Művészek, tudósok, politikusok lettek vagy komoly sportsikereket mondhattak magukénak. A többségnek pedig, akik katonaként szolgálták hazájukat, helyt kellett állniuk egyik vagy másik, vagy mindkét világháborúban, majd túlélni az 1940-es, 1950-es évek megaláztatásait. Sokuknak, akik az itthon maradást választották, ezek után is sikerült új egzisztenciát építeniük, megbecsülést kivívniuk. Mindez a ludovikás nevelés nélkül elképzelhetetlen lett volna, amint azt maguk is elmondták visszaemlékezéseikben, a velük készült interjúkban.

A könyvben szereplő életrajzokat önkényesen válogattuk, lehetett volna – a jövőben tervezzük is – más személyeket, más pályafutásokat is választani. A célunk az volt, hogy konkrét személyek sorsán keresztül bemutassuk azok sokféleségét, igazoljuk, hogy mindaz, amit a Ludovika Akadémiáról gondolunk, nem csupán mítosz.

Csikány Tamás

Aggházy Kamil

(1882–1954)

Családi háttér

Aggházy Kamil 1882. november 1-jén született Budapesten, egy nem mindennapi, sikeres család sarjaként. Édesapja, Aggházy Károly (1855–1918) az Európa-szerte sztárolt, Hubay Jenő hegedűművésszel fellépő, koncertező zongoraművész, zenepedagógus és zeneszerző, Liszt tanítványa és patronáltja; nagybátyja, Aggházy Gyula a századforduló köztiszteletben álló, a müncheni naturalizmus stílusában alkotó, felkapott festőművész volt. Apai nagyapja (Aggházy György, 1822–1905) zeneszerető, művelt szabómester, a magyaros női divat egyik élharcosa; anyai nagyapja (Farkass Károly, 1805–?) földbirtokos, közgazdasági író, politikus; anyai nagyanyja (Bakody Erzsébet, 1829–1920) a homeopátiát Magyarországon elterjesztő Bakody József (1791–1845) doktor lánya volt. Házasság révén Aggházy anyai rokonának számított Csiky Gergely drámaíró, műfordító, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja is.

Gyermekkorának egyéniségformáló légkörét erősen meghatározta családja közismertsége. Ezt az örökséget tetézte mindkét család hagyományaként az 1848-as szabadságharcos hazafias kötődés: „apai nagyapám Aggházy György 1848–49-ben a zalai honvéd zászlóalj közzvitéje volt [...], anyai nagyapám, losonci

Farkass Károly, Deák barátja, a debreceni országgyűlés képviselője [...]; csak Haynau kegyvesztettsége után kegyelmeztek meg neki.”

Kamil alig volt másfél éves, amikor a család Berlinbe költözött, ahol kisebb testvérei születtek. Apja Németország-szerte rendszeresen koncertezett, komponált, és élénk társasági életet élt. A gyermeki szeretetet, a zseniális szülő iránti csodálatot megkeserítette a soha meg nem kapott kellő figyelem és dicséret.

Az ambiciózus kisfiú hétévesen, 1889-ben került vissza testvéreivel és szüleiével együtt Budapestre, itt kezdte meg iskolai tanulmányait. Önálló irodalmi zsenigéket alkotott, és szívesen rajzolt, ugyanakkor küszködött németes szó- és mondatfűzésével. Legidősebb gyermekként őt viselte meg legjobban a szülők 1892-ben bekövetkezett válása, amely anyját az öt gyerekkel ugyan stabil, de szűkös anyagi körülmények közé juttatta, apját lelki és megélhetési válságba taszította. A család társadalmi presztízse megcsappant, s Kamil ezért egyértelműen apját hibáztatta. 1896-ban már tandíjmentes helyen tanult a Markó utcai főgimnáziumban.

Miután rokonai körben eltűrték, támogatták csapongó újságírói, írói, színházi, szerkesztői, karikaturista kísérletezését, tizenévesen már nemcsak az iskolai, hanem a komoly újságok számára is beküldte irodalmi és rajzos kísérleteit. A környezete által áhítattal emlegetett 1848–49-es szabadsághárcok is kezdettől fogva izgatta Aggházy Kamil élénk fantáziáját, különösen, mivel nagybátyja, dr. Bakody Tivadar (1825–1911) orvos, egyetemi tanár visegrádi villájában töltötte a nyarakat, aki 1848 szeptemberétől a világosi fegyverletételig parancsörtszikként szolgált Görgei tábornok mellett. Visegrád pedig az egykori honvédek egyik zarándokhelye volt: ott élt Görgei Artúr. A fiatal fiú érdeklődését a legendás tábornok közelsége egy életre a szabadságharcos búvárkodás irányába terelte: nagybátyja könyvtárából sorra olvasta Görgei, Klapka, Asbóth és mások 1848–49-ről szóló műveit. Bakody örömmel mutatta be unokaöccsét a tábornoknak és fivérének, a körükben megforduló egykori honvédeknek, az egykori tagoknak. A „nagy idők tanúi”-nak elbeszélései pedig felgyújtották Aggházy képzeletét. Ismeretségét a Görgei-rokonsággal még felnőtt fejjel is kiemelten kezelte, és amikor az 1930-as években a Budavár 1849. évi bevételéről szóló könyvét írta, hosszú interjút csinált Görgeivel.

Aggházy Kamil 1897-ben fejezte be gimnáziumi tanulmányait. Egész életére kiható pályaválasztását a család vagyoni állapota erősen meghatározta. Vélhetően a katonai pálya feltűnő külsőségei, a csillogó uniformisok, az úri életvitel, még inkább a magyar szabadságharc és a szépirodalomban gyakran emlegetett első angol–búr háború (1880. december – 1881. március) vélt romantikája vihette rá arra, hogy megpályázza a Ludovika Akadémia egyik magánalapítványi helyét. Erre állandó anyagi nehézségekkel küzdő apja is biztathatta: közbenjárta fia érdekében Forinyák Gyula (1837–1906) császári és királyi (cs. és kir.) altábornagynál, a Ludovika Akadémia egykori igazgatójánál (1872–1875).

A magyar és német nyelv, földrajz, történelem, mennyiségtan és természetrajz megfelelő elsajátításáról adott számot az Akadémia felvételi bizottsága előtt, és átesve az orvosi vizsgálaton, fizikailag is alkalmasnak találták:

„1897. szeptember 24-én sikeresen tettem le a Ludovika Akadémia felvételi vizsgáját. A német nyelvben való járatlanságomat hatásosan egyensúlyozta magyar dolgozatom, melyben röviden és velősen fejtettem ki, hogy miért akarok katona lenni. Ezenkívül egy saját versemet is leírtam. Október elsején berukkoltam és ezzel megpecsételtem életem leges legnagyobb baklövését: katona lettem” – jegyezte fel fanyar humorral önéletrészletében.

A gróf Batthyány János Alapítvány féldíjmentes helyére vették fel, ami azt jelentette, hogy taníttatását az alapítvány, zsebpénzét és ellátását a szülők fizették. Ruházattal, fehérneművel, felszereléssel és taneszközökkel az Akadémia látta el tanulóit.

Növendékként rendre végignézhette, ahogyan nagy pompával feleskették a honvéd újoncokat – a budapesti 1. honvéd gyalogezred, az 1. huszárezred újonc legénységét és a Ludovika Akadémiához beosztott legénységet – az Akadémia udvarán, s pártfogója, Forinyák altábornagy, honvéd-főparancsnoksági adlítás tartott felettük díszszemlét. Részt vett a farsangi ludovikás házi bálokon, ahol számos katonai és polgári notabilitás jelenlétében hajnalig folyt a tánc. 1898. május 14-én ő is ott masírozott és díszelgett a Vérmezőn, az úgynevezett királyszemlén, amelyen a közös hadsereg egész helyőrsége és a Budapesten állomásozó honvéd gyalogság és lovasság, valamint a Ludovika Akadémia állománya részt vett. Szemtanúja volt – feltehetőleg tevőleges részese is – az Orczy-kerti sporttér újjáalakításának: egynegyed angol mérföldes salak síkfutópálya, körötte körülbelül 500 méteres emelt kerékpáros pálya, belsejében három tenispálya, ugró és súlydobó, diszkosz- és gerelyvető helyek, tornaszerek, oldalán impozáns,

fedett tornacsarnok és vívóterem, céllövőtér lett a végeredmény. Ott lehetett az új és modern pálya első atlétikai versenyein. 1898–99-ben már a Magyar Athlétikai Clubbal közösen országos és nemzetközi viadalokat is szerveztek itt, ahol a növendékek és a tisztikar megmutathatták képességeiket. Vívni a kor egyik legkitűnőbb mesterétől, báró Bothmer Jenő (1865–1919) magyar királyi (m. kir.) honvéd huszárkapitánytól tanulhatott. Növendékként élte meg a Ferenc József által az Akadémiának ajándékozott, Mária Ludovika főhercegasszonyról készült festmény leleplezését 1899. október 27-én.

Aggházy visszaemlékezéseiben egyáltalán nem szólt az akadémiai mindennapokról, ezekről az eseményekről sem, mindössze első „közönségsikerré” vált szerzeményéről:

„1898 tavaszán ismét megszólalt lantom. Írtam pár gyalázatosan rossz verset, melyekért kifütyültek. De írtam egy akkor általánosan ismert dallamra egy szöveget, amelyet már a megszületése napján az egész intézet énekelt. Tábornokunk leszállította a kenyéradagot, s az emiatt támadt elkeseredésnek adtam kifejezést:

»Volt egyszer egy ember, kinek nagy volt a hasa.
Ludovika parancsnoka a neve Papala.
Ez az ember azt akarta, ne legyen kenyér:
Ilyen ember gondolatja fabatkát sem ér.
Csíp-csup le vele jöjjön ide más,
Akinél a kenyér nem egy harapás,
Csíp-csup így korog a növendékhas,
Csúnya Papala, mars, mars, mars!«

A gunydal népszerűsége valósággal megdöbbentett s mivel többen tudtak szerzői mivoltomról, éppen nem volt kizárva, hogy egy szép napon *lantomat lent pengethetem a dutyiban, aztán pedig kintornázhatom.*”

A Csesznák Benő (1845–1909) cs. és kir. vezérőrnagyot kifigurázó dalocska szerzőségére végül nem derült fény, így Aggházy elkerülte a fenyegető fogdát és a vele járó megszégyenítő kicsapást is. Szerencséje volt, mert az 1896-ban parancsnokká kinevezett Csesznák az addigi családi hangulat helyett erélyes katonai fegyelmet, szigorot vezetett be, s bármilyen, személyét érintő sértést kész volt megtorolni.

Másik diákcsinyszerű irodalmi alkotása ugyancsak emlékezetes lehetett az akkori növendékek számára:

„A tavaszi gerjedelemek egy novella megírására is hangoltak, amelyben a korommal járó tapasztalatlanságot erősen kellett pótolnia a pornográfia emlőin felnevelt

képzelőtehetségemnek. »Egy nyári est« volt a novella címe, és két fiatalnak a tóparton való enyélgetését tárgyalta meglehetősen részletességgel. A novella hamarosan más kezekbe jutott s megkezdte hódító körútját az intézet hálótermeiben. Oda való dolog ez, ahol a paplanok csupa erős, tüzes, majdnem kivétel nélkül szűz férfiak izgalmas álmaira borúlnak. A takaródó után beálló hivatalos csend országában egy másik zaj kerül uralomra: a vágyódó, merengő lelkek tereferéje. Ebben jutott helye és szava az én novellámnak. Minden este más teremben olvasta föl valamelyik negyedéves. És a »Nyári est« a nyári nap izzó forróságát keltette a rejtett tagokban, az aludni készülők az előírt hanyatt fekvő helyzetből lassan oldalt és még odébb fordultak. E napokban sok volt a szökés, időn túli kimaradás, sőt a kórházi esetek száma is. Kiss Béla, a IV. évfolyam első növendéke észrevette, hogy a novella bajokat okoz, és sietve elkobozta, majd többször erkölcsbírálati átolvasás után – eltette emlékül.”

Az 1897–98-as tanévet a fiatal tisztnövendék igen jó átlaggal zárta, 10. az osztályrangban. Franciából, lövészetből és tereptan-terepábrázolásból különösen szép eredményt ért el, tanárai jellemzése szerint „igen alapos, gyors felfogású, jó előadókészséggel rendelkezik”. Illedelmesnek és szerénynek, víg, élénk és őszinte jelleműnek ítélték. Az egyetlen kifogás: a változó szorgalom. Jó tanulmányi előmenetele biztosította az alapítványi hely fennmaradását, a tanulás lehetőségét, de érdeklődését a tanultak egy cseppet sem kötötték le. A jellemzés lényegében a későbbi tanévek során sem változott. 1898–99-ben az akadémiai értesítő a 42 közül az 5. osztályrangba sorolta, igen jó összeredménnyel, bár megjegyezte, hogy „kissé ügyetlen”; 1899–1900-ban 39 közt a 8., „jó fellépéssel”. Az 1900–1901-es tanév folyamán felfigyeltek szép, szabatos előadókészségére, megbízhatóságára, de arra is, hogy „érzékeny, bár magán uralkodni tudó alkat”.

Az Akadémián kitűnt terepábrázolási képességeivel, amelyek nagyban elősegítették későbbi hadtörténeti felméréseit, de természetesen továbbra is hódolt irodalmi hajlamainak, és a sikereket is e téren kereste: „a *Budapesti Hírlap*nak küldtem be verseket, a *Kakas Mártonnak* karikatúrákat és politikai rajztémát küldtem be, amit meg is rajzoltattak. 1899-ben a *Bolond Világnak* és a *Kalapács*-nak küldözgettem rajzokat és élceket.” Az 1899–1900-as tanévből a III. évfolyam B osztályos Aggházy megőrizte a vizsgák után visszakapott magyarfüzetet, amelyben húsvéti emlékeit idézte fel:

„Mint a zsidók a Messiást, úgy vártuk mi a húsvéti szabadság eljövételét. Roppant izgatottak voltunk. S mikor kikaptuk a szabadságot, bizonyos nyugodtabb érzéssel léptünk ki az intézet kapuján. Én legalább így ültem fel egy villamos kocsira, mely az Orczy úton, Köztemető úton, Rottenbiller utcán végigroptott. Mikor a kocsí a Damjanich utcába fordult be, kinéztem a kocsiból, s egy tekintetet vettem bizonyos előttem érdekes ablakokra. Egy aranyszőke hajú, mosolygó arcú leányka állott az egyik ablakban. Köszöntem és kedves módon viszonzotta. Végre leszállottam s hazaszaladtam. Nagy örömmel állítottam be otthonunkba. Meg írtam egy pár levelet és képes levelezőlapot. Hét óra után pedig

elmentem a »Magyar színház«-ba. Egy operettet, a »Cleopátrá«-t adták. Egy földszinti közszékbe leültem. Elkezdtém látszóvezni. Egy első emeleti páholyban megláttam valakit. Ő volt a mamával. Az első felvonás után felmentem a páholyba. »Kezeiket csókolom, jó estét kívánok!« Ezzel nyitottam be. Hátrafordultak. »Ah, maga az, Kamilló? Magát nem is láttuk«, szólott a mama és kezével intvén helyet kínál meg. Ezután kritizáltuk a szereplőket, kik a legnagyobb pongyolasággal játszottak, a viczcseket, melyeknél rosszabbakat alig hallottam, s a közönséget, mely ma már semmi ideális dologért nem lelkesül, de ilyen operetteknek hévvel tapsol. Nagyon meleg volt. Alig vártam, hogy az előadásnak vége legyen (ezt idebenn is sokszor megtesszük). Ez is elérkezett. Egy pár percczel az utolsó jelenet előtt csendesen távoztunk. Lent, a foyér előtt a portás előkereste a kocsit. Búcsúzni készültem, a mama azonban a kocsisnak leintett: »János, maga haza mehet! Mi gyalog megyünk haza.« Gyönyörű szép idő volt, bátran megtehettük. Feljárnálottam kíséretemet, így haladunk lassan hazafelé. Szidtuk a mai egész előadást, a fővárost, mely oly kevés lámpát állít fel az utcájában és a zenés kávéházakat, melyek a csendet zavarják. Megérkeztünk a házuk elé. Én csengettem be. Búcsúztam »Remélem, még a szünidő alatt látni fogjuk, mert nagyon szívesen látjuk ám!« »Tiszteletemet fogom tenni.« Ezzel elváltunk. A kaput kinyitották, a hölgyek bementek, én pedig egy pár couplét – melyet ma hallottam először, és a boér indulót – mely most annyira népszerű – dúdolgatván haladtam hazafelé, rágyújtottam egy szivarra és kigomboltam a köpenyemet. A házuk előtt azonban szépen elstétáltam, a kellemes levegő a liget felé csábított. Egy-egy éjjeli alakkal találkozottam. Azoknak kopogása hallatszott néha-néha. Máskülönb mindenfelé csend, nyugalom. Kiérve az Aréna útra, balra fordultam, azután a nagy sétányon keresztlül a tónak irányítottam lépéseimet. A fák között időnként átsóhajtott a szél, de nem tudom, miről regélt. Kellemes gondolatokkal, édes reményekkel foglalkozva értem el a ligeti tavat. Nem zavart sem a hattyúdal, sem a gerlebúgás, sem fülemilecsattogás, de még kocsizörgés sem. Csendes és sötét volt minden. A vajdahunyadi vár komolyan emelkedett előttem, az órák pedig – melyet a szivar segítségével néztem meg – holt bizonyossággal mutatott 12 órát, a kísértetek óráját. Most már hazamenetelre kellett gondolni. Jó éjszaka! mondtam a liget világnak s haza mentem. A házmester negyedórai várakozás után kinyitotta a kaput, s a kapupénzt, mint a jó kötelességteljesítés jutalmát vágta zsebre. Pár perc múlva már otthon voltam s egy órákor már az igazak álmát aludtam a szabadság első napjának fáradalmai után.”

Foglalmasára magyartanára csak annyit írt: „Reményilem, a többi napokat komolyabban és helyesebben töltötte el.”

Mindeközben – bár visszaemlékezéseiben Aggházy nem említi – zajlott a Ludovika Akadémia több lépcsőben történő újjászervezése, az eddig gyakorlatilag hadapródiskolaként működő intézményt továbbfejlesztették az új parancsnok, Nyíri Sándor (1854–1911) ezredes, volt vezérkari tiszt igazgatása (1899–1903) alatt. A három évfolyamos, a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémiával egyenértékű felsőfokú tiszt iskolává átszervezett Ludovikán az új növendékek érettségi után tizennyolc éves kortól kezdhették meg tanulmányait, és három év múltán már hadnagyként avatták őket, az immár valóban akadémiai szintre emelt tanintézetből. Az új rendszerű képzés keretében az 1898–99-es

tanévben már az I. évfolyam is megindult. A nyári vakáció idején az Akadémia megkopott épületét is tatarozták, újrafestették.

1899. augusztus 12-én, zártkörű és hangsúlyozottan katonai ünnepség keretében, a budapesti alakulatok képviselői és a Ludovika Akadémia növendékeinek egy-egy osztálya jelenlétében lezajlott a budai hadapródiskola udvarára áthelyezett Hentzi-emlékmű felszentelése. Aggházy első ízben szembesülhetett az 1849. évi budavári ostrommal kapcsolatos, fél évszázad elteltével is fellobbanó indulatokkal. Eközben őt és a kortársait a második angol–búr háború (1899. október – 1902. május) eseményei is foglalkoztatták, a túlerőben levő brit haderővel szemben önfeláldozóan harcoló búr telepeseikkel rokonszenvezve.

Az 1899–1900-as tanévben báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter némi flastromot helyezett a Hentzi-ügy kapcsán megtépzott nemzeti kedélyekre: rendelete alapján az ünnepi istentiszteleteken a Ludovikán a magyar szövegű *Gott erhalte* helyett 1900. január 30-tól Kölcsey *Himnuszát* énekelték a növendékek. Soron kívül kaptak bebocsáttatást február 24-én az Iparművészeti Múzeumban díjtalanul megtekinthető huszárkiallításra is.

Elkövetkezett a záró, 1900–1901-es tanév Aggházy Kamil számára. 78 társával együtt tanult az utolsó előtti, régi típusú évfolyamon, alatta két évvel már olyanokat vettek fel, akiket hároméves képzés után automatikusan hadnagyként avattak fel, s tetszés szerint a honvédség vagy a közös hadsereg valamely ezredénél léphettek tényleges szolgálatba. Az 1901-es tisztavátás minden szempontból különlegesnek ígérkezett: Aggházy hadapród évfolyamával együtt avatták ugyanis az új típusú tanfolyam első hallgatóit is. A Ludoviceumban eddig a négyéves tanfolyamot végzettek közül a két első eminens növendéket hadnaggyá nevezték ki, a többieket pedig hadapród-tiszthelyettesnek avatták. Ehhez az egyik honvédezredtől kölcsönözték a zászlót, amelyre a két új tiszt felesküdt. Mostantól azonban a tisztté avatás az Akadémián rendszeressé vált, ennél fogva az intézmény számára saját zászlóról kellett gondoskodni. Felvetődött az a kérdés is, hogy a közös hadseregbe lépő növendékek vajon milyen zászlóra esküsznek fel. A király úgy oldotta meg a problémát, hogy a Ludovika Akadémiának saját honvédzászlót ajándékozott, amelynek zászlóanyaságát Augusztia főhercegné vállalta el. Mivel a zászló felszentelésének jeles eseményén az uralkodó és az udvartartás is részt vett, az Akadémia egy egész napos, nagyszabású ünnepséggel készülődött a ceremóniára.

1901. május 8-án, a Ludovika Akadémia zászlószentelésének estéjén az intézmény a király jelenlétében, Klotild főhercegné fővédnöksége alatt bállal ünnepelt: ezen rendezőként részt vett Aggházy is. Több újság is megemlékezett

arról, hogy I. Ferenc József, midőn főhadsegédje útján engedélyt adott a tánc megkezdésére, s felhangzott a csárdás, az uralkodó körbejárta a termet, és szóba elegyedett az ott levőkkel. Őt növendéket is megszólított: Aggházyt, Regéczy Nagy Bélát, Mészáros Ivánt, Megay Ernőt és Rajtháty Lászlót, akiket kegyesen a jövőjükéről, szüleikről, tanulmányaikról kérdeztetett. Ez óriási megtiszteltetésnek számított: természetesen Aggházy is élete végéig dédelgette emlékei közt ezt az esetet.

1901. augusztus 18-án avatták fel hadapród-tiszthelyettesé, 22. rangszámmal. A székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred IV. zászlóaljához kapott beosztást, s mint alapítványi földíjmentes helyen kiképzettet, hét év tényleges honvédségi állománybeli szolgálatra kötelezték.

Az utolsó békeévek

Aggházy szeptember 30-án vonult be állomáshelyére, ahol a helyi sajtóban szintén hamar felbukkantak különböző prózai, illetve verses alkotásai. Természetesen készített rövid újsághíreket a fővárosi lapokba is. 1902. november 1-jével kinevezték hadnaggyá, azonban csapatszolgálat első pillanatától érezhető volt, hogy nehezen fog beilleszkedni. Felettesei és társai nagy része irodalmi ténykedését nem értékelte, sőt kifejezetten rosszalotta, hadapród-tiszthelyettesként pedig mindezért folyamatosan kellemetlen helyzetekbe hozták.

Fiataltisztként Veszprémben és Székesfehérvárott teljesített szolgálatot. Szabadidejében Laczkó Dezső veszprémi múzeumigazgatónak segédkezett az ásatásoknál, bevonva a keze alatt levő legénységet. 1904 októberében felsőbb tiszti tanfolyamra vezényelték, ennek záróakkordjaként 1905-ben egy, még a Ludovikán eltervezett ötletét dolgozta ki *Katonai kiképzés és a pedagógia* címmel, amely 1906 májusában jelent meg a *Ludovika Akadémia Közlönyében*. A cikk merész hangvétele, a tisztképzés ez irányú hiányosságának nyílt ostromozása országszerte helyesléssel találkozott. Két évvel később a pedagógiát már rendszeresített tantárgyként oktatták a Ludovika Akadémián.

1905. december 1-jével áthelyezték a m. kir. soproni 18. honvéd gyalogezredhez, Kőszegre, ahol hamarosan közismertté vált: 1906. október 28-án és november 4-én kétszer is tűz ütött ki a városban, mindkét esetben honvédek élén Aggházy is bátran részt vett az oltásban. Beilleszkedési problémái miatt 1907-ben áthelyezését kérte a m. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezred törzsállományába. Indoklásában előadta, hogy „Budapesten lakik elváltan, szerény

apanageból élő édesanyám, [hogy] beteges [...] három serdülő húgom neveltetését befejezze és jövőjüket biztosítsa”. Ekkor, a kényszer-pályaválasztást már egyre terheesebbnek érezve, nevelő- és képző intézetbeli tanárnak készült, de a kérelmét több ízben is elutasították. 1908-ban két nagyobb lélegzetű tanulmányt írt: Kőszeg 1532-es ostromát és Görgei életrajzát.

Aggházy 1908. november 1-jén lett főhadnagy, és Sopronba, az ezredtörzshöz helyezték; ahol hamarosan megnősült. 1910. május 18-án vette el Sopron város főmérnöke, Wälder József bájos, törekeny Anna nevű leányát. A hírlapírói, irodalmár és hadtörténészi ambíciókkal egyaránt megáldott főhadnagyot a kerületi tiszti iskola elvégzése után, 1910. november 1-jével áthelyezték a m. kir. 1. honvéd gyalogezredhez Budapestre, ahol 1911–1912 folyamán alantos tisztként és századparancsnokként szolgált, majd a budapesti honvéd kiegészítő parancsnokság előadója lett. Szabadidejében ekkor valóban hódolhatott „civil szenvedélyeinek”, a művészeteknek és a hírlapírásnak. 1913 folyamán szolgálati úton járt Németországban és Dániában. 1914. január 1-jétől tartósan a honvéd kiegészítő parancsnokság állományába vezényelték. Március 1-jére megözyegyült, tüdőbeteg felesége elhunyt.

A Nagy Háborúban

Így érkezett el a mozgósítás, augusztus 1-jén előléptették századossá, beosztásában augusztus 20-ig hagyták meg. December 6-áig a m. kir. budapesti I/III. népfelkelő hadtápszázlóalj élén az esztergom–kenyérmezei hadifogolytábor parancsnokaként teljesített szolgálatot. Elsők közt szembesült a világháború megváltozott léptékű hadifogoly-áradatával, s az ezt kísérő tömeges kolera-, vérhas- és tífuszjárványokkal. 1914. december 13-án, alig hét nappal azután, hogy népfelkelő alakulatával a szerb frontra vezényelték, a Belgrádtól délre, Ripanj községnél vívott utóvédharcban három puskalövéstől súlyosan megsebesült, és szerb hadifogságba esett. Kragujeváca vették a hadifogolytáborba, műtétek sorával járó gyógykezelése öt hónapon át tartott, lapocka- és karsebét úgy-ahogy kikúrálták.

A két mankóval is alig járóképes, elfertőződött lábsebű Aggházy Károlyt 1915. május 22-én a niši tiszti hadifogolytáborba szállították át. Innen a központi hatalmak előrenyomulása következtében 1915. október 18-án a szerbek a hadifoglyokat gyalogmenetben hajtották magukkal, s november 3-án érkeztek Prizrenbe.

A szerbek – a front közeledtével – november 12-én ismét tovább akarták terelni a hadifoglyokat. A járasképteleneket, így a lábsebe mellett vérhassal is küszködő Aggházyt, némi őrséggel hátrahagyták. A szövetséges osztrák–magyar, német és bolgár csapatok gyorsan közeledtek Prizrenhez, a szerb politikai-katonai vezetés ezért sietve igyekezett kivonulni onnan. Úgy tűnt, hogy a város csupán harcok árán kerülhet a központi hatalmak kezére, ezt pedig Aggházy mindenképp el akarta kerülni. Ennek érdekében magabiztos fellépéssel meggyőzte a visszamaradó szerb tiszteket helyzetük reménytelenségéről, akik – legyőzve felháborodásukat és gyanakvásukat – órá ruházták a tárgyalás lehetőségét, beleegyeztek a hadifoglyok felfegyverzésébe és szolgálatba állításába. Mindezt akkor, amikor még a szerb kormány és hadvezetés nem hagyta el a várost... Aggházy Kamil merész akciójával körülbelül 800 osztrák–magyar hadifogoly és 2000 visszamaradt szerb katona, valamint a helyi polgári lakosság életét óvta meg. Érdemeit később a Vöröskereszt II. osztályú, hadidíszítményes Díszjelvényével ismerték el.

A szerb fogságból megszabadult Aggházyt 1915. december 21-én vették fel lábsérülésével a budapesti 3. számú sebészeti klinikára. 1916. május 18-án Verebély Tibor, a fertőzőes sebészeti betegségek specialistája állította ki állapotáról az orvosi bizonyítványt: „Rokkantsága a bal láb emelőizmának hiánya folytán keletkezett bénaság, ill. sántaságban áll [...]”

Az 1917-ben honvédelmi miniszteri rendelettel a felülvizsgálat alapján „csapatszolgálatra végleg alkalmatlan”-nak, irodai szolgálatra használhatónak nyilvánított Aggházy Kamil a m. kir. Honvédelmi Minisztérium egyik legfontosabb, legszélesebb ügykörű ügyosztályának, az 1/a osztálynak előadója lett. Az osztály a honvédség szervezésével, kiképzésével, felszerelésének és fegyverzetének elvi kérdéseivel, illetve a háború utáni szervezési ügyekkel, valamint a majdani leszerelés előkészítésével is foglalkozott. Emellett feladatai közé tartozott a m. kir. Honvédség világháborús hadműveleteiről és az ellenséges erőkről érkező jelentések feldolgozása, lemásolása és összegyűjtése egy felállítandó Honvéd Hadilevéltár számára, továbbá itt gyűjtötték a háborúra vonatkozó fényképeket és muzeális tárgyakat is, amelyekkel egy, szintén a háború után felállítandó Honvéd Múzeum alapjait kívánták megvetni. Ehhez az írásos és tárgyi emlékeket gyűjtő-feldolgozó alosztályhoz került Aggházy százados, ahol megtalálta katonaléte igazi célját.

1917. november 20. és 1918. január 20. közt a 38. honvéd gyaloghadosztály-parancsnoksághoz vezényelték történésznek. Ennek a feladatnak 1917. december 20-iki balkar-törése vetett véget, ami után visszatért a Honvédelmi Minisztérium

1/a osztályán gyarapodó gyűjteményi anyaghoz. Háborús érdemeiért megkapta a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel, kardokkal; rövid harctéri szolgálata dacára a Károly Csapatkeresztet, és a Sebesültek Érmét, szalagján három középsávval.

A két világháború között

A fiatal tiszt életpályája az utolsó háborús esztendőben fonódott össze végleg a múzeuméval. 1918 nyarán újabb kísérletet tettek az önálló magyar hadilevéltár és a hasonlóképp Bécsről független magyar hadtörténeti múzeum létrehozására. Nyár végére a felterjesztés készen állt, ám az uralkodói aláírás elmaradt, helyette fegyverszünet következett, majd polgári demokratikus forradalmak rázták szét a Monarchiát.

Ebben a helyzetben: a forradalmi lázban égő Budapesten, 1918. november első napjaiban Gabányi János (1871–1934) alezredes (később címzetes tábornok), a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumot állította fel a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályának a világháború írásos és tárgyi emlékeit gyűjtő részlegéből. A Hadtörténelmi Múzeum szervezésében segítőtársa Aggházy Kamil százados volt. Az önálló nemzeti lét alapintézményeinek életre hívása közepette a legnagyobb természetességgel kerülhetett sor a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum elfogadtatására hivatalos szervként.

E kritikus helyzetben mutatkozott meg igazán Aggházy szervezőkészsége és ambiciózus természete. Gabányival vállalva, az összes bonyodalom ellenére, habozás nélkül vágtak bele egy új magyar közgyűjtemény-együttes létrehozásába – székhelyük a Magyar Országos Levéltár még nem teljesen elkészült épületének néhány szobája lett. Az őszirózsás forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság viharos időszakában eredményesen működtek az új közintézményt, beindították a tömeges gyűjtést, teherautószámra hozatva be tárgyakat, dokumentumokat, e történelmi periódus kézzelfogható emlékeit.

1919. április 23-án Aggházy Kamil másodszor is megnősült: felesége Negrelli Mária lett. Június 20-ától július 27-éig, vérhassal ápolták a Szent János Kórházban, majd üdülési szabadságon volt szeptember 8-áig. Miután 1918 novembere és 1919 augusztusa között politikai tevékenységet nem folytatott, a forradalmak alatt tanúsított magatartásával kapcsolatban igazoltnak nyilvánították.

Az 1920-as évekre a múzeum gyűjteménye látványosan gyarapodott, ezért 1921-ben átköltöztették a Mária Terézia laktanyába. Valójában az Üllői úti

laktanya I. emeletének alkalmi kiállítótérként működő, zsúfolt helyiségeiben vált Aggházy Kamil igazi múzeumi szakemberré, aki végül kiharcolta azt, hogy méltón helyezhesse el és állíthassa ki a magyar katonai múlt impozáns tárgyait. 1927–1929 közt már a várbeli Nándor laktanya múzeumi célokra átalakított, a sétányra néző nyugati szárnyában, Európa egyik legszebb fekvésű múzeum-épületében lelt végleges otthonra a Hadimúzeum.

A gazdasági válság legreménytelenebb esztendeiben Aggházy maradandó érdemeket szerzett a kisebb-nagyobb lépésekkel folyó fejlesztésekben, a múzeumi gyűjtemény folyamatos gyarapításában, az intézmény szervezeti és tudományos munkájának kiterjesztésében. 1923-tól a magyar–osztrák likvidációs bizottságban ő képviselte a Hadtörténelmi Múzeumot szakértőként, s ennek során számos értékes erekléhez, dokumentumhoz juttatta a magyar közgyűjteményeket. Az 1928-as esztendő eddigi munkálkodása betetőzése: a Hadtörténelmi Múzeum tízéves fennállásának jubileuma úgyszólván egybeesett igazgatóvá és főtanácsnokká, azaz ezredessé való kinevezésével. Az intézmény vezetésének átvétele után rátermettséggel, kikristályosodott koncepcióval, merész, nagyralátó tervekkel irányította a múzeumot.

Vezetésével dolgozták ki az intézmény működési szabályzatát, 1925-től szerkesztette a *Hadimúzeumi Lapokat*, amely a *História* című folyóirat mellékleteként jelent meg. Kiváló szervezőkészséggel, fáradhatatlan munkabírással és kifogyhatatlan ötletességgel teremtve meg az intézmény működésének anyagi-személyi-technikai feltételeit, országos hatókörű támogató- és külső munkatársi hálózatot épített ki. Sokat tett azért, hogy az ország és a főváros hadtörténetileg jelentős pontjait – az általa „hadi-helykegyelet”-ként definiált mozgalom keretében – emléktáblával lássa el, bekapcsolódott a honvédsírok feltárásába, megőrzésébe. Szorgalmazta, hogy a felszámolt vízivárosi, németvölgyi úti és más temetőkből a Nemzeti Sírkertbe helyezték a sírokat. Személyének és az általa rendkívül szerencsésen megválasztott munkatársi gárdának köszönhetően jöttek létre azok a szakmai alapok és kapcsolatok, amelyek megalapozták az intézmény elismertségét, beágyazták a magyar és nemzetközi kulturális életbe. Ehhez nem kis mértékben járult hozzá Aggházy Kamil közművelődési tevékenysége. Számos hadtörténelmi, pedagógiai írása jelent meg fővárosi és vidéki lapokban, rádió-előadásokat tartott; népszerűsítette a „hadi-helykegyeletet”, a honismeretet.

A második világháborúban

Elérve a 36. szolgálati évét, amelyet követően tényleges állományban csak államfői engedéllyel lehetett tovább szolgálni, 1938. május 1-től nyugállományba került, de csupán 1940-ben szűnt meg alkalmazása a múzeumban. A második világháborút nyugdíjasként érte meg, de továbbra is dolgozott élete főművén, a Budavár 1849-es ostromát taglaló alapvető könyvén és okmánytárán. Szilágyi Erzsébet fasori háza tetejéről nézte az ostrom alatt a Hadimúzeum rommá válását, saját épségét kockáztatva gyűjtötte a budapesti ostrom muzeális emlékeit. Elkötelezettségét tükrözi, hogy 1945-ben azonnal munkára jelentkezett, kész tervekkel állt elő a múzeum felvirágoztatására.

Élete autodidakta hadtörténészként, tudomány- és intézményszervezőként elválaszthatatlanul egybefonódott e közgyűjtemény sorsával. Megálmodott és megteremtett egy múzeumot, majd nemzeti intézményként az őt megillető helyre emelte a nemzetközi és magyar tudományos életben. Érdemeit hazai és nemzetközi fórumokon, katonai és kulturális téren egyaránt kitüntetésekkel ismerték el. Budai otthonában hunyt el 1954. szeptember 14-én.

Irodalom

Aggházy Kamil: *Budavár bevétele 1849-ben*. I. kötet. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001.

Szoleczky Emese: Aggházy Kamil naplószerű feljegyzései 1937-ből. In Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*. 3. *Acta Musei Militaris in Hungaria*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2000. 169–201.

Szoleczky Emese: Aggházy Kamil. In Aggházy Kamil: *Budavár bevétele 1849-ben*. I. kötet. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001. 30–42.

Források

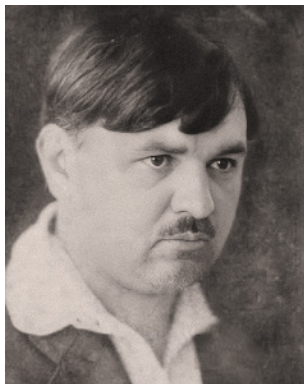
Aggházy Kamil hagyaték. HL Personalia, 196. doboz.

Tőlem – Hozzám – Rólam. Aggházy dokumentumgyűjteményes önéletrása. I. rész. 1892–1908. (Kézirat) HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, 2001.200.1/KE ltsz.

Boromisza Tibor

(1880–1960)

„Merem állítani, hogy ma is, bármi egyéb hivatást választanék egyébként az életben mint foglalkozást, tizennyolc éves koromig csak katonai nevelésben óhajtanék részesülni. Ez megedzett és egészségesen megnevelt az élet számára. S ahogy az események mutatják, mindenütt megálltam a helyemet a legellentmondásosabb körülményekben is.” E sorokat Boromisza Tibor vetette papírra, aki 1894 és 1898 között volt a Ludovika Akadémia növendéke. A hadapród-tiszt-helyettesként felavatott tizennyolc éves fiatalember nem is maradt a katonatiszti pályán, hanem a festészetet választotta élethivatásának.

Családi háttér

Boromisza Tibor 1880. március 8-án Almáson, a későbbi Bácsalmáson született. Anyai nagyanyja Mészáros Mária abból a családból származott, amelynek legismertebb tagja a Batthyány-kormány hadügyminisztere, Mészáros Lázár altábornagy volt. Az édesapja, Boromisza János, akit 1888-ban Zenta város polgármesterévé választottak. Az apai ág is dicsekedhetett negyvennyolcas hősökkel, így a Boromisza-házban szinte természetes volt az érzelmdús hazafias nevelés. A rokonság tagjai közt több katona volt, akik szintén sűrűn megfordultak

a családnál. Ilyen körülmények között szinte természetes, hogy a 14 éves fiatal-ember a Ludovikát választotta a továbbtanulás helyszínéül.

A Ludovika Akadémián

Az akadémia 1883-tól tulajdonképpen katonai nevelőintézet volt. A korábbi tanfolyami képzések helyett az ebben az évben elfogadott XXXIV. törvénycikk értelmében az intézmény falai között hadapródképzés folyt. A Ludovikán végzettek, kevés kivétellel nem lettek azonnal tisztek, ehhez még szükségük volt olyan minőségű csapatszolgálatra, amely alapján előléptethették őket hadnaggyá. E képzési forma azonban már lényegesen népszerűbb volt, minden korábbi megoldásnál. A középosztályhoz tartozók viszonylag nagy számban írták be fiaikat a Ludovika Akadémiára, amelynek elvégzése lehetőséget teremtett a társadalmi elismertségre. A tényleges tiszti pályára felkészítő képzésre a magyar korona országaiból évente hatvan olyan, 14–16 év közötti fiatal vehettek fel, akik még nem érték el a katonaköteles kort, de vállalták, hogy az akadémia elvégzése után, meghatározott ideig a honvédségben szolgálnak. A képzés négy évig tartott. A hallgatók felének az oktatás költségeit alapítványok fizették, hús hallgatót fél vagy egész költségterítés mellett vettek fel, míg tíz számára – köztük arányosan horvát-szlavón származásúnak – az állam fedezte a költségeket. A felvett növendékek létszáma 1890-től kilencven főre emelkedett.

Sikeres felvételi vizsga után a növendékeket évfolyamonként századokba osztották be. Az évfolyamok parancsnokai századosok voltak, akik közvetlenül vezették az évfolyamok napi életét, ők feleltek a „kötelességtudó, rendszerető, és képzett tiszti sarjadék” neveléséért. Gyakorlatok idejére az elsős, a másodikos és a harmadikos századhoz negyedikeseket osztottak be parancsnoki és alparancsnoki teendőik gyakorlására. A lovassághoz készülők külön lovaszszakaszt alkottak. E rendszer – éppen Boromisza növendék tanulmányi ideje alatt – 1895. szeptember 1-jétől változott meg, amikor Szvetics József altábornagy nyugállományba vonult, és Csesznák Benő ezredes vette át az intézet vezetését. Az új parancsnok azonnal szervezeti változtatásokat vezetett be. Megszüntette az évfolyam szerinti századrendszert, amivel a nevelés hatékonyságát igyekezett növelni. Az új századrendszer szerint a növendékek három gyalogszázadot és egy lovassszakaszt alkottak, de nem évfolyamonként, hanem vegyesen, arányosan. A századok egy-egy hálóteremben voltak elhelyezve, együtt étkeztek és a tanórán kívüli foglalkozásokon is együtt vettek részt, csak a tanórákat tartották

évfolyamonként külön-külön. Ezzel azt kívánták elérni, hogy növendékek a mindennapi élet irányítását is egymás között oldják meg, minél kevesebb legyen a külső beavatkozás. Az új parancsnok – az önállóságra nevelés jegyében – engedélyezte, hogy a kimenőt kapott első- és másodévesek is önállóan hagyhassák el az akadémia területét.

A növendékeket katona és polgári tanárok nevelték és oktatták. A vallás-erkölcsi nevelést egy állandó beosztású római katolikus pap, más felekezetűek számára pedig szerződéses lelkészek végezték. Hasonlóképpen szerződéses tanárok oktatták a zenét, a táncot, éneket és a gyorsírást.

A tantárgyakat három csoportra osztották: elméleti és rajz tárgyakra, katonai ügyességi és gyakorlati tárgyakra, valamint különleges ismertekre és gyakorlatokra. Az általános műveltséget adó és az erkölcsi nevelést célzó tárgyak oktatása négy éven át tartott, a katonai tárgyakat általában az utolsó kettő évben oktatták. A lovassághoz jelentkező növendékek közül a harmadik évfolyam első negyedének a végén válogatták ki a legrátermettebbeket. Csesznák ezredes a táncoktatás mellett bevezette az illemtanoktatást, megtanították a növendékeket arra is, hogy miként kell viselkedni színházban, hangversenyeken, tanulták a társalgást, a társasági viselkedés könnyedségét. Mindezekkel egy olyan új tisztikart kívántak kinevelni, amely feddhetetlen erkölcsű, jó modorú, illemtudó és magas szintű szaktudással rendelkező tagokból áll, növelve ezzel a honvédség tekintélyét a magyar társadalom előtt éppúgy, mint az Osztrák–Magyar Monarchia haderején belül.

A tanulmányi év két időszakra különült el. Az elméleti időszakban a növendékek tantermi foglalkozásokon sajátították el a tantervben előírt ismereteket, amelyekkel párhuzamosan testnevelési és katonai gyakorlati foglalkozásokat is beiktattak. A gyakorlati időszakban a foglalkozásokat terepen tartották, így a tereptant, a térképezést, a tereplovaglást is. Emellett megtekintették a csapatok gyakorlati kiképzését, tüzérségi lövészetet az örkényi lötéren, utászok hídverési, folyóátkelési és robbantási gyakorlatait. A tanárok magyarázatokkal kísérték a látottakat. A nyári félév utolsó időszakában a növendékek Budapest nevezetességeit tekintették meg, a kulturális intézményeket és a nagyobb ipari létesítményeket látogattak.

A negyedik évfolyam növendékei csapattisztek támogatásával már részt vettek a honvéd újoncok kiképzésében, és gyakorolták a raj-, szakasz-, századparancsnoki beosztás ellátását is. A lovassághoz kerülők szintén csapattisztek irányítása mellett szereztek tapasztalatot a lovastisztek szolgálati feladatainak ellátásához.

Az akadémia napi életét a „szolgálati és házirend” előírásainak megfelelően szervezték, a foglalkozások a „tanórarend” szerint követték egymást. A növendékek belszolgálatot láttak el, a honvédségre érvényes szolgálati szabályzat alapján.

A növendékek számára évente több alkalommal szerveztek bálakat, mulatságokat, osztály- és évfolyamestélyeket rendeztek, amelyeket többször hangversenyekkel kötöttek egybe. Ezeken a rendezvényeken megjelentek a tanárok és családtagjaik, továbbá a meghívottak viszonylag szűk köre is. A bálók közül kiemelkedett a hagyományos József-napi farsangi bál. A nyári gyakorlatok alkalmával is rendeztek mulatságokat a növendékeknek. Egyes nagyobb feladat elvégzése után, rendszerint egy közeli faluban, a helyi „úri közönség” bevonásával ünnepelték meg a sikeres munkát.

Kiemelkedően fontos volt a Ludovika életében a sport. Budapest és az ország talán legkiemelkedőbb sportéletével büszkélkedhetett az intézmény. A különböző sportágak gyakorlásához, versenyéhez nagyszerű lehetőséget teremtettek az akadémia létesítményei. A katona és civil sportolók vívhattak, úszhattak, lovagolhattak, kerékpározhattak, tekézhettek és az atlétika különböző ágait űzhették.

Szigorúan szabályozták az akadémia elhagyásának rendjét is. A növendékek az évfolyamparancsnok írásbeli engedélyével léphettek ki az akadémia kapuján.

A tanulmányok befejeztével a honvédelmi miniszter minden sikeresen végző növendéket hadapród-tiszthelytessé nevezett ki. A Ludovika négy évfolyamos rendszerében végzett első növendékeket 1887. augusztus 20-án ünnepélyes keretek között avatták fel. A látványos eseményt követően az avatottak a tanári karral együtt elfogyasztották az ünnepi ebédet, majd bevonultak állomáshe-lyükre. Az avatás időpontja 1888-tól megváltozott, az uralkodó születésnapjához igazították, és a Vérmezőn végrehajtott helyőrségi sorakozóval kötötték egybe. 1895-től az avatottak hatheti szabadságot kaptak, és csak ezt követően kezdték meg szolgálatukat. A felavatottak közül, aki alapítványi helyen, illetve állami költségen végezte az akadémiát, tíz évig, a fél költséget térítőknek hét évig, a költségtérítéssel helyen végzetteknek négy évig kellett szolgálniuk.

Ennek az időszaknak a legjelentősebb éve minden bizonnyal 1896, a millennium esztendeje volt. Az akadémia részt vehetett a világiakállításon, a m. kir. Honvédség épületében bemutathatta az intézményben folyó képzést, nevelést. Felépítették az akadémia fontosabb tantermeit, bemutatták a foglalkozásokat, a növendékek rajzait, alkotásait. Nagy jelentőségű esemény zajlott május 6-án is, amikor a Vérmezőn az uralkodó előtt tisztelegtek a honvédség diszalakulatai, köztük az akadémia gyalogzászlóalja és lovasszakasza. I. Ferenc József természetesen elismerőleg szólt a látottakról. Június 12-én az Orczy-kertben

sportünnepélyt rendeztek, amelyen szintén ott volt az uralkodó, továbbá József főherceg, a honvédség főparancsnoka és egy sor méltóság.

Nézzük, hogyan látta Boromisza növendék ezeket az éveket.

„Ha a gimnáziumi osztályokban a viszony a tanár és tanuló között az áltekinély kultusza folytán nem volt egyéb, mint félsz és respektus rendszer, akkor a katonaiskolában így jellemezhetem: főlé- és alárendeltségi viszony. Itt minden a rideg fegyelem kérdése volt, de bele tudták valahogy csillantani a bajtársi szellem fölkaroló gyámolító érzését is, ami mégiscsak közelebb hozta minden katonai hideg regula ellenére tanáraitam érzéseimhez. S ehhez talán hozzájárul még az igazságnak vagy ezt lehetőleg megközelítően annak egy-forma és demokratikusabb alkalmazása mindenkiel szemben. Ami a gyerek kedélyére – aki még többnyire született demokrata – jótékony hatással van. S ez igaz. Bár a Ludovika akkori növendékanyaga úgyszólván az ország színe-java családjából került ki, volt miben válogatni. Nem éreztük, hogy gróf vagy nem nemes között a legkisebb megkülönböztetést tettek volna csak egy esetben is. Továbbá a tanrendszer helyessége. Az elméleti tárgyak és a gyakorlati órák ügyes, higiénikus és ésszerű vegyítése. A napi-heti tanóra rendszer mind hozzájárult ahhoz, hogy az aránylag igen nagy szellemi és fizikai megterheltetést játszva és kedvvel lehetett végezni.”

Boromisza növendék hamar rájött, hogy a katonai pálya nem neki való, érdeklődését nem kötik le a katonai ismeretek, azonban a Ludovikát mégis be kívánta fejezni, s be is fejezte. A tanulmányi eredménye is ennek megfelelően változott, illetve az idő múlásával romlott. Megfigyelései, visszaemlékezései azonban nem tükröznek ellenszenvet, de még rossz érzést sem. Különösen a nem katonai tárgyakat oktatókat kedvelhette, mert általában róluk írt.

„A nevelés magasabb színvonalához tartozott a zenei kiképzés lehetősége is. Bárki hajlama szerint vehetett tetszés szerinti hangszeren órákat, külön díjazásért. Az énekóra azonban általánosan kötelező volt, kivéve, ha valakinek nem volt hallása. De hát ilyen botfülű kevés volt, de ezek, mint hallgatók külön ültek az énekórán. [...] Szegény énektanárnak nagyok voltak a tortúrái. Kiváló zenész volt – azt hiszem az opera zenekarából –, de amit ott megspórolt idegrendszerileg, azt itt velünk ráfizette. A sok vásott kölök a hecc kedvéért néha – különösen ájtatos egyházi nóták tanításánál – oly hamisan énekelt, hogy Krausz bácsi, mintha puskából lőtték volna ki, fejéhez kapva rohant ki a teremből. Hát, valamiért bűnhődnie kellett oly nehéz volt a sora közöttünk. Vasárnap az intézet kápolnájában orgonált. A mise végén pedig állva kellett elzengenünk a jó Gotterhaltét, ami fölöttébb a begyünkbe volt, különösen a kurucabb fajtáknak.”

Boromisza szerint a tanárokat kategorizálták, e szerint voltak, akikről hangos fellépésük miatt félték, azután voltak, akiket tiszteltek, mert az ő nyelvükön próbált előadni, s volt, akiket szerettek is. E szerint osztogatták a gúnyneveket

is, az első kategóriánál nem volt kímélet, de a civil tanárokkal szemben megengedőbbek voltak. A gyorsírótanár „Ede esze vész” nevet érdemelte ki, a matematikatanár természetesen „cosinus” volt, a rajztanár „stibi”, amelynek értelmét már nem tudjuk.

„A rajzoktatás messze megelőzte modern praktikusságban a polgári rajzoktatást. Eltekintve a gipsz utáni rajztól már különösen a 3–4. évben szabadon választhattuk az intézet kertjében a motívumokat lerajzolás céljából. Ez igen felfrissítő volt. S míg a gimnáziumi osztályokban elégséges, itt állandó kitűnő klasszisom volt a rajzból és a tereptanból, ami ehhez kapcsolódott.”

A bácskai fiatalember számára a napirend betartása, a rendszeres testedzés nem okozott nehézséget. A korai felkelés és rendszeres időben lefekvés egész életén át tartóan belerögzült. Saját bevallása szerint ez sokat segített a későbbi pályafutása alatt. Visszaemlékezése szerint a reggeli csuklógyakorlatokat vagy fegyverfogási gyakorlatokat a délelőtti elméleti órák követték, majd délután lovaglás, torna, vívásgyakorlat. Hetenként két alkalommal délelőtt gyakorlati foglalkozás volt, függetlenül az időjárási körülményektől.

A hadapródiskola sok szempontból hasonlóan működött, mint más középiskola, illetve kollégium. Itt is kialakult a növendékek között az a kohézió, amely segítette a nehézségek elviselését. Akik nem fogadták el a szabályokat, vagy valamiért kilógtak a sorból, azok számolhattak a büntetéssel. Nem szerették a magolókat, a strébereket, a talpnyalókat. A büntetés ezekkel a növendékekkel szemben nem is maradt el,

„ezeket érte a pokrócozás nemes igazságosztó papucstalpa, mert hiába az igazságot nem lehetett véka alá rejtteni, még ott sem. Soknak használt és kigyógyult ebből a férfiatlan tulajdonságból, de akik végig megmaradtak, az élet hamar elsöpörte őket is tragikusan.”

A tanároknak is nagyon kellett vigyázniuk a tekintélyük megőrzésére, mert ha ezen csorba esett, azt már nem nagyon szerezhették vissza. Tekintélyt pedig nem hangerővel vagy kegyetlen szigorral lehetett teremteni, hanem tudással és emberséggel.

„Beszédes őrnagy a jó öreg felejthetetlen humorú öregúr oktatásai jutnak eszembe, aki is a katonai illemtant tanította [...]. Az öregúrról meg kell jegyeznem, mint szeretetben álló tanáromról, hogy praktikus ötletekben messze megelőzte a korát. Hogy mást ne említsék, cipői közbámulat tárgyát képezték messze katonai körökben, s azon kívül is.”

Boromisza szívesen emlékezett vissza a franciatanárára, Radnotfáy Nagy Gábor huszárőrnagyra is,

„aki robusztus alakjával, félelmet gerjesztő kardcsörgetéssel és sztentori hanggal igyekezett lágy és jó szívét leplezni a mindent kiismerő nebuló előtt, aki katonára is volt, de europээр is. Ha valaki fejébe se-hogy se ment a nyelvtudás, s jött az évfárá klasszifikálás, maga elé citálta és vérben forgó szemekkel rákiáltott: mit akarsz, megbuktassalak, vagy megrázzalak! He?! Ebadta! Hát persze a spéci ekként szólt tessék őrnagy úr inkább megrázni, ami annak rendje és módja szerint meg is történt, mégpedig alaposan, de egy elégséges volt az ára.”

Az őrnagy ezen eljárása játékos volt és nagyon emberi. Nem akarta megbuktatni a francia nyelv hiányos ismerete miatt a növendéket, kitéve az elbocsátás veszélyének. Boromisza szerint a szülők azért is adták szívesen a nehezen kezelhető gyermeküket a Ludovikára, hogy a katonás rend fegyelemre és önfegyelemre nevelje őket. Egy elbocsátás e szándékot húzta volna keresztbe, így az őrnagy a családokra való tekintettel sem buktatott egy olyan tárgyból, amely nem tartozott a legfontosabbak közé.

A ludovikás növendékekben hamar kialakult az önérzet, büszkeség az egyenruhára, az iskolára és a fegyvernemre vonatkozóan is. Ez utóbbi különösen a lovasosztagra volt jellemző. A gyalogosoktól megkülönböztették, különben tartották magukat, amelyet minden módon igyekeztek bizonyítani. Erre legtöbb alkalmat a sport biztosított. Boromisza huszárnövendék ebben élen járt, vívásban – törrel és karddal – a legügyesebbek közé tartozott, miként úszásban és toronyugrásban is. Egyébként a négy méter magas trambulínról mindenkinek le kellett ugrania, aki ezt nem tette magától, azt az őrmester lelökte. Erre persze ritkán került sor, mert a növendékek még a látszatát is el akarták kerülni a gyávaságnak. Akit megbélyegeztek ezzel, annak nehéz lett a sorsa, kiközösítés, elkerülés, „a gyávának pusztulnia kellett, a feltörő nyers erő és életvágy ezt így parancsolta”.

Boromisza növendék kései visszaemlékezésében a zárt fiúközösség tagjait foglalkoztató egyik legfontosabb kérdést is érthetően és szemléletesen megvilágította.

„A nemi élet egészséges folyamatok közé terelődött s megmentett olyan wertheri szenvedésektől, amik a férfiban elsüllyeszti a férfiaság, a kiváltódás magasabb kvalitását. Pedig voltak közöttünk feminin természet felé hajlók, ami érdekesen nyilvánult meg a táncórák alatt. Jeles Róka mester oktatott ki bennünket ebben a lábművészetben, s mondhatom nem utolsó készséggel, hiszen az opera balettmestere volt. Hát bizony nehéz baja volt ezért

velünk. Filigrán, kis szakállas ember volt. Minden mozdulata csupa kellem és lépése lebegés. No, ez kellett nekünk. Volt ugratás, szekatúra, de hamarosan kifogott rajtunk, mert az ügyeletes tisztet beinvitálta, s ezentúl óráinkon nagy volt a rend. Hát ezeken az órákon persze nőknek is kellett lenni. Ezt karszalaggal jelezték. Szabadon választva, érdekes, hogy akik elsősorban kapták a karszalagot, mind ilyenféle megjelenésűek voltak. S mondhatom hölgyválasznál egynek-egynek szinte báli sikere volt. Hogy ez nem nyílt nemi aberrációkra, azt tudom, mert erre gondja volt a hideg víznek reggel és a félórás térdhajlításnak hajnalban. Az ember este alig várta, hogy az ágyba vágja magát és sietve elaludjon. A hajnali trombitaszó már mindig a hetedik paradicsomból rángatott vissza a hideg márványvályúhoz, ahol félmeztelen fröccsentette szörnyű bőséggel magára az ember a hideg vizet.”

Az idősebb növendékek azért már látogatták Pest azon intézményeit, ahol gyorsan szerezhettek tapasztalatot a nemiség kérdésében, s esetenként az ezzel járó égető fájdalmat is érezhették. Ez azonban az akadémián a szenvedő alanyban inkább a büszkeséget növelte, minthogy szégyellje, vagy éppen felkeresse az orvost, amit azért előbb-utóbb mégis meg kellett tennie.

Huszárhadnagyból festő

Boromisza Tibort 1898. augusztus 18-án avatták hadapród-tiszthelyettessé. Az avatás után mindenki azonnal hatheti szabadságot kapott, így 1898. október 1-jével kezdte meg a szolgálatát a varasdi 10. honvéd huszárezred II. osztályánál. A hadapród-tiszthelyettesként avatottak a következő esztendőben neveztettek ki a következő – hadnagyi – rendfokozatba, általában november 1-jével. A fiatalember valószínűleg nem okozott csalódást, mert már 1900. május 1-jén előléptették hadnaggyá. A horvátországi szolgálatát egyébként túlfeszítettnek ítélte idegleg és fizikailag egyaránt. A szolgálati kötelemek ellátása mellett azonban mégis maradt ideje a természet felé fordulásra, ami egy katonának nem is olyan nehéz, főleg a gyakorlatok idején. A Dráva-völgy szépségei jelentették számára a menedéket és a megnyugvást, miközben anatómiát tanult és festők társaságát kereste.

A nyugtalan huszárhadnagyot 1902-ben Pápára, a m. kir. 7. honvéd huszárezredhez helyezték át, ahol azonban már végleg megcsömörlött a katonai szolgálattól. A következő hónapokban már folyamatosan beteget jelentett, majd az 1904. augusztus 1-től összehívott felülvizsgálati bizottság egy évre „jelenleg szolgálatképtelen” minősítést adott neki. A következő években ezt folyamatosan meghosszabbították, lakóhelyéül pedig 1905-ben – saját kérésére – Nagybányát jelölték ki. Végül a bizottság kimondta, hogy 1907. szeptember 1-jével:

„Boromisza Tibor, pápai 7. honvéd huszárezredbeli várakozási illetékkel szabadságolt hadnagy, a megejtett felülvizsgálat alapján, mint honvédségi csapatszolgálatra nem alkalmas, helyi szolgálatra alkalmas, valamely honvéd nevelő- és képzőintézetnél tanári minőségben teljesítendő szolgálattételre való előjegyzés mellett, három év tartamára.”

A hadnagy ellenérzése a katonai szolgálattal kapcsolatban volt, nem a katonákkal szemben, ezt jól mutatja, hogy ugyanebben az évben, Ferenc József királyá koronázásának 40. évfordulója alkalmával létrehozott honvédaltiszti segélyalap számára gyűjtést rendezett, amelynek eredménye 45 korona lett. A három év azonban úgy telt el, hogy Boromisza hadnagy nem lett tanár, s 1910. szeptember 20-án saját kérelmére szolgálaton kívüli állományba került mint időlegesen nyugdíjazott hadnagy. A honvédség állományából 1912. december 31-én bocsátották el, és a rendfokozatát sem tarthatta meg.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a férfiaknak a közös hadseregen és haditengerészen, valamint a két ország honvédségén kívül – ha az előzőekhez nem tartoznak – a népfelkelés intézménye számára rendelkezésre kellett állniuk. Így lett 1915. március 1-jével Boromisza Tibor népfelkelő hadnagy a szatmárnémeti 12. népfelkelő parancsnokságon. Ezek azonban már a Nagy Háború éveit.

Boromisza még katonaideje alatt felkereste a Nemzeti Szalon akkori titkárát, Rózsa Miklóst, akitől tanácsot kért, hogy hol és kinél tanuljon rajzot, festészetet, hogyan juthatna ki Párizsba. Rózsa azonban a francia főváros helyett Ferenczy Károly pesti festőiskoláját ajánlotta neki. Ferenczy mellett a tehetséges festőjelölt valóban sokat tanult, s 1902-ben az ő javaslatára ment Nagybányára.

A máramarosi város és még inkább a környező vidék elkápráztatta Boromiszát, két évvel később le is telepedett ott. Az 1896-ban létrejött és 1902-től hivatalosan is szabad festőiskolában egy új festőgeneráció jelentkezett. A telep legjelentősebb alkotói Ferenczy mellett Hollósy Simon, Réti István, Thorma János és Iványi-Grünwald Béla a naturalizmus, a plein air irányzatát követték. Rajtuk kívül nyaranta hatvan-hetven festő dolgozott itt. Boromisza nagy akarással és munkabírással vetette magát a tanulásba és az alkotásba, leginkább a természetábrázolás kérdése foglalkoztatta, a természet és a természetesség. Vágyott azonban még több mindent megismerni, ezért Iványi-Grünwaldhoz csatlakozva Rómába utazott, majd ezt követően Párizsban tanulmányozta az impresszionistákat, és két akadémia foglalkozásait is látogatta. Innen visszatérve Rippl-Rónai Józseffel ismerkedett meg, majd a Balaton melletti Köröshegyen – ahol már ludovikás korában is megfordult terepfelvételen – egy festőkolónia alapításával kísérletezett. E tiszavirág-életű próbálkozás után visszatért Nagybányára. Közben munkái már megjelentek kiállításokon is. Először 1907-ben

a Könyves Kálmán Szalonban, ahol a „Fiatalok” tárlatán a következő években még többször kiállított. Az 1909-ben létrehozott Művészház nevű művészeti egyesület első fővárosi kiállításán való részvétellel az egyesületet létrehozó Rózsa Miklós Nagybányára küldött táviratban kérte fel a művészt: „minden használható képanyaggal együtt azonnal gyere.” Boromisza hatvan festménnyel érkezett Budapestre, végül tizenhét mű került a közönség elé. A művészházbeli bemutatkozás döntő állomás volt Boromisza pályáján, képei felkeltették a kritikusok figyelmét, neve ismertté vált Budapesten. Tagja volt a MIÉNK egyesületnek, amely a magyar impresszionistákat és naturalistákat tömörítette.

Az egyre ismertebb festőt egyelőre még úgy emlegették, mint aki a tisztí pályát adta fel a festészetért. Boromisza nemcsak festett, hanem írt is, feljegyzései művészeti folyóiratokban jelentek meg. E korszak lezárása a Könyves Kálmán Szalonban 1914 januárjában megrendezett önálló kiállítása volt, ahol ötvenöt munkája került a nagyközönség elé. A kiállítást irodalmi est nyitotta meg, kiállítási katalógusok készültek, s igen nagy nyilvánosságot kapott. A siker nem is maradt el. Ugyanakkor Boromisza egyre inkább távolodott a nagybányai festészet fő irányától. A Czóbel Béla által képviselt neoimpresszionizmus felé fordult, amely már párizsi útján megérintette. Emitt a megítélése is változó volt. A konzervatív sajtó a legújabb francia törekvések hazai képviselőjét látta benne: „Boromisza Tibor, aki a párizsi Indépendants nevető kabinetjeinek unalomig elcsépelelt ultramodern színrikoltozásait kultiválja.” Kárpáti Aurél kritikus viszont a következőt írta róla: „Erős, szinte brutálisan egészséges egyéniség”, akinek műveiből „csak úgy sugárzik az életöröm, a bátorság és az erő”.

A Nagy Háborúban és a két világégés között

Az első világháború éveiben Boromisza ismét egyenruhát öltött. Népfelkelő hadnagyként a szatmárnémeti állomás katonai parancsnoka lett. E vasúti pont jelentőségét az adta, hogy a Galícia, vagyis a keleti hadszíntér felé vezető vonalak egyik csomópontja volt. A hadnagy a szolgálati feladatai mellett azonban nem hagyott fel a festészetrel, s a város ezen munkálkodását jó szívvel támogatta, ha másért nem, a szatmári püspök nagybácsinak köszönhetően. Boromisza ebben az időszakban több felajánlást tett az ellenséggel harcoló sebesült bajtársai és az elesettek családjainak megsegítésére, a háborús károkat szenvedett kárpáti falvak támogatására. Közben, 1915-ben rövid ideig tagja lett a helyi szabadkőműves Kölcsény Ferenc páholyának, amiért később több támadás érte. Jótékonyága,

írásai és versei jól tükrözték baloldali gondolkodását, amelyben méltó társa volt első felesége, Tordai Mária.

A háború elvesztése és az ezt követő forradalmi hangulat Boromiszát sem hagyta nyugodtan. Belépett a Szociáldemokrata Pártba, és annak felkérésére részt vett a Munkás Tanács felállításában, és megszervezte a Katona Tanácsot. E tanács legfontosabb feladata a közbiztonság fenntartása volt, amelyet sikerült is elérnie. Új helyzetet teremtett ugyanakkor a román haderő megjelenése. Visszaemlékezése szerint igyekezett harcképessé tenni egy különítményt, de a Székely Hadosztály visszavonulása után ő is kedvét veszítette, és visszavonult Dunavecserre. Szándékát, hogy Svájcba utazik, megghiúsította az útlevélkérelmének elutasítása. 1919 márciusától a tanácskormány már mint ellenforradalmár-gyanús személyt figyeltette meg.

A helyzete nem sokat javult a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után sem, ekkor mint internacionalistát tartották számon őt, aki saját bevallása szerint „fokozott mértékben dolgoztam önzetlenül a magyar faj kulturális talpra állításán – ecsettel és tollal”. Letartóztatták, és négy hónapig fogházban, illetve rabkórházban tartották. Felmentésében a nagybácsi, Boromissza Tibor (1840–1928), a nagy tekintélyű szatmári püspök vallomása vált perdöntővé. Boromissza minden bizonnyal e hónapokban fordult a buddhizmus felé, amely a következő években világnézetének és életvitelének meghatározó eleme lett.

A festő kiszabadulása után a margitszigeti Kisszállóban lakott. Művészek között, de magányosan, visszavonultan töltötte a következő hónapokat. Ennek az időszaknak az első kiállítására 1922-ben került sor, a Helikon művészeti vállalkozás Boromissza és Medgyessy Ferenc munkáival nyitotta meg új szalonját. Még ebben az évben megjelent – Hevesy Iván tollából – a művész eddigi munkásságát bemutató kismonográfia. Még mindig 1922-ben történt, hogy Boromissza Szentendrre költözött. E kis város volt számára és az itt élő művészek számára az a hely, ahol az elvesztett Nagybánya öröksége őrizhető és folytatható volt. A festő itt 1925-ben ismét megnősült, de házassága Holota Évával csupán két évig tartott. Felesége révén jutott Érsekújvárra, ekkor vallott festő hitvallásáról az 1926. februári *Prágai Magyar Újságban*:

„Ott fog kezdődni az igazi magyar piktúra, ahol ezek az ősi népművészeti motívumok a maguk sajátosságaikkal felszívódnak az ábrázoló művészetbe – mint ahogy a zenében kezdenek felszívódni Kodály és Bartók útján – s az irodalomba Móricz Zsigmond és Szabó Dezső stb. útján. Amíg a magyar piktorok a nagy Nyugatra szaladgálnak, addig szerintem sohasem fogja azt a jelentőséget elérni a magyar festészet, amit elérne azzal, ha a nép közé, falukra járnának a művészek.”

Boromisza nem sorolta magát semmilyen irányzatba, izmusba, saját látásmódját akarta bemutatni, olyan magyar festészetet teremteni, amely magyar gyökerű egy európai környezetben. Erre utalt az is, hogy alkotásait rovásírással látta el. A festő saját házat építtetett a szentendrei Duna-parton, majd válása után, 1927-ben három évre elindult a Hortobágyra. Itt tudta művészi szándékait a legjobban megélni s megmutatni. A szabadban festette a tájat, az embereket és állatokat, mindenekelőtt a pásztorokat, s úgy érezte, hogy itt közelebb kerül a magyarság keleti gyökereihez. Az ekkor készült munkáiból egy jelentős válogatás már 1929-ben a Nemzeti Szalonban a nagyközönség elé került. Ebben az időszakban ismerte meg új feleségét is, Jenei Irmát. A festő nemcsak a képein, hanem írásban is megfogalmazta célkitűzéseit, véleményét a magyar „faji” festészet feladatairól. Mindeközben kapcsolatot tartott a baloldali és avantgard szellemi műhelyekkel.

A hortobágyi évek után folytatta művészeti és művészetszervező munkáját, 1933-ban megalapította és vezette a Magyar Képrírók Egyesületét. A képrírók 1941-ig évente rendeztek kiállítást. Az egyesület tagjainak hitvallása – Boromisza megfogalmazásában – „a Napkelet felől érkezett magyar lélek tisztelete, melynek mélyén keleti színek, összhangok, vonalritmusok élnek”. A művészek járták az országot, keresték a legjellegzetesebb magyar vidékeket Hollókőktől Zaláig. Boromisza ekkor feleségével a budai Sashegyen lakott, Irma itt halt meg 1936-ban. A következő évben a festő ismét megnősült, elvette Császár Ilonát, aki a következő években öt gyermekkel ajándékozta meg férjét.

A második világháborúban – az utolsó évek

Az újabb világháború azonban ismét tragikusan szólt bele a festő életébe. Budapest ostromakor, 1945 februárjában egy belövés következtében a budai lakás teljesen kiégett, elhamvadtak a műalkotások, a bútorok és a család földönfutóvá vált. A fővárosban úgy nézett ki, hogy nem is tudnak lakáshoz jutni, ezért a család a Balaton partjára, Keszthelyre költözött.

A festő Keszthelyen a várostól kapott egy üresen álló villát, illetve annyi támogatást, hogy szegényen, de megélhetett feleségével és egyre több gyermekével. Művésztársai ekkor sem feledkeztek meg róla, s elfogadva tanácsukat, belépett a Magyar Művészek Szabad Szervezetébe és a Magyar Kommunista Pártba is. Politikával azonban továbbra sem foglalkozott. Ebben az időszakban, amikor már volt pénze vászonra, festékre és ecsetre, a Balatont és környékét festette meg egyéni, sajátos látásmódjával. A keszthelyi tartózkodás 1953-ig

tartott, ekkor a család visszaköltözött Szentendrére, ahol ismét bekapcsolódott a város művészeti közéletébe. Itt érte a halál nyolcvanéves korában, 1960 januárjában.

Irodalom

Gömöry Judit – Veszprémi Nóra – Szücs György (szerk.): *A Művészház 1909–1914.*

Modern kiállítások Budapesten. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009.

Török Katalin (szerk.): *Boromisza Tibor önéletrajzi feljegyzései.* Szentendre, (k. n.), 2011.

BUDAPEST

M. Kir. Honvéd-Ludovika Akademia

Königl. ung. Honvéd Ludovika Akademie

Faragho Gábor

(1890–1953)

Családi háttér

Vitéz Faragho Gábor 1890. február 16-án született Kecskeméten, Faragó István városi hivatalnok és Mészáros Mária gyermekeként, római katolikus családban. Édesapja 1894-ben elhunyt, a későbbiek során nevelőapja, Virágh Ferenc városi irodatiszt viselte a gondját.

A kecskeméti római katolikus főgimnázium első négy osztályát jeles eredménnyel végezte el, majd 14 éves korában, 1904-ben a nagyváradi magyar királyi honvéd hadapródiskola növendéke lett, ahol a harmadik esztendőben Kecskemét törvényhatósági jogú város által fenntartott alapítványi helyen tanult, ami a szerezni jövedelmű család számára nagy könnyebbséget jelentett.

Faragó Gábor – nevét 1927. december 31-étől előbb Faraghó, majd Faragho formában használta – igen jól tanult, az évfolyam legjobbjai közé tartozott. Az 1906–1907-es tanévben összeredménye hetven értékpont volt, amely „igen jó”-t jelentett, és a negyvenhat növendék között a 2. volt a rangsorban. 1907-ben, a harmadik évfolyam befejezése után magánúton sikeres érettségi vizsgát tett. Ugyanis az alantos tisztek képzésére szolgáló hadapródiskolák nem adtak érettségit, ezt a magasabb tiszti képzést biztosító katonai akadémiákra törekvő

hadapródoknak magánúton kellett megszerezniük. Az érettségi bizonyítvány birtokában Faragho Gábor felvételt nyert a Ludovika Akadémiára, „teljesen díjmentes államköltséges helyre”.

A Ludovika Akadémián és a Nagy Háborúban

Faragho Gábort 1910. augusztus 18-án avatták hadnaggyá – 1910. szeptember 1-jei ranggal, 5. rangszámmal –, a m. kir. 25. honvéd gyalogezredhez osztották be, amelynek székhelye Zágráb volt, vezényleti és szolgálati nyelve horvát. Faragho a Zágrábban töltött szolgálati ideje alatt elsajátította a horvát nyelvet, de már akkor jól beszélt németül és franciául is. (A későbbiek során megtanulta a szerb, az orosz, a bolgár, a szlovén, az angol és az olasz nyelvet. 1924-ben szerb és horvát nyelvből tolmácsvizsgát is tett.)

Amikor a m. kir. Honvédségben megkezdődött a tüzér fegyvernem szervezése, Faragho áthelyezését kérte a tüzérséghez. Előtte az ugyancsak zágrábi állomáshelyű cs. és kir. 37. tábori tüzérezredben teljesített próbaszolgálatot 1912. november 1. és 1913. november 1. között. A sikeres próbaszolgálat után került át a m. kir. 7. honvéd tábori ágyúosztályhoz, ahol 1914. április 1-ig szolgált. Ezt követően a m. kir. 6. honvéd tábori ágyúezrednél szolgált ütegtiszt beosztásban, és így került a frontra is, miközben 1914. augusztus 1-jével főhadnaggyá nevezték ki.

A világháborúban hosszú hónapokat töltött a harctéren, többször megsebesült. Először a m. kir. 6. honvéd tábori ágyúezred 1. ütegének elsőtisztjeként a szerb harctéren szenvedett szilánksérülést, majd 1914. november 23-án láblövést. 1916. június 4-én haslövés okán került kórházba, de megjárta a kórházakat tifusszal és más betegségekkel, többek között 1914. szeptember 10. és október 29. között.

A lábadozás időszakában különböző pótütegeknél szolgált a hátszágban. 1915 októbere és 1916 márciusa között Zágrábban, 1916 decembere és 1917 márciusa között a magyar királyi 42. tábori tüzérezred pótütegének volt a parancsnoka, majd 1917 márciusa és májusa között Laibachban vezérkari tanfolyamot végzett, és 1917. május 1-jével (9. rangszámmal) századossá nevezték ki. 1917 májusától 1917 júliusáig a zágrábi m. kir. VII. honvédkerületi parancsnokságon előadótiszt, majd azt követően a m. kir. 14. honvéd pótüteg parancsnoka.

1918. szeptember 29. és október 15. között a „kecskeméti Nemzetőrség” kerületi felügyelője, majd a zágrábi magyar követségen (!) szolgált mint előadó, november 30-ig. Hazatérése után a Hadügyminisztérium, illetve később

a Hadügyi Népbiztosság 5. (hadműveletek, hírszerzés, hírszerzési adatok nyilvántartása) osztályán volt előadó. Mindeközben a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára beiratkozott hallgató volt, akinek két félévet igazoltak is a későbbiek folyamán.

A két világhégés között

1919. május 6. és 1919. július 20. között a Vörös Hadsereg I. hadtestének parancsnokságán előadó. 1919. július 20-án beteget jelentett. A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően jelentkezett a Nemzeti Hadseregbe, és 1919. szeptember 1-jétől a Nemzeti Hadsereg Fővezérség II. csoportjánál (hírszerzés, kémelhárítás) szolgált előadói beosztásban.

1921. október 1. és 1923. augusztus 31. között a Ludovika Akadémia tiszt továbbképző tanfolyam (rejtett vezérkari iskola, a későbbi m. kir. Honvéd Hadiakadémia) hallgatója volt. 1923. október 1. és 1924 között a Honvédelmi Minisztérium Elnökségén (amelynek feladata a minisztérium belső szervezetének, az ügyosztályok egymáshoz való viszonyának szabályozása, a szakosztályok ügykörén kívül eső ügyek intézése volt) beosztott tiszt beosztásban szolgált. 1924 és 1932. november 1. között a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztály (a rejtett Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztály, a katonai hírszerzés és kémelhárítás) beosztottja, 1925. november 1-jétől vezérkari szolgálatot teljesítő őrnagy, 1930. november 1-jétől (2. rangszám) vezérkari szolgálatot teljesítő alezredesi rendfokozatban.

Világháborús katonai teljesítménye alapján az államfő, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó 1927. június 26-án vitézzé avatta, miután háborús értéke kiváló (5) volt, és harctéri érdemeiért, illetve szolgálataért számos kitüntetésben részesült. Ezek az alábbiak voltak:

- Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal;
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal;
- Károly Csapatkereszt;
- Sebesültek Érme, szalagján három középsávval.

A fentiekén kívül, úgynevezett elmaradt háborús kitüntetésként viselhette a Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérmét, szalagján a hadidíszítménnyel és kardokkal ékesített, III. osztályú Osztrák Császári Vaskorona Rend miniatűrjével.

1932. november 1. és 1933. október 1. között a m. kir. „Losonczy István” 5. honvéd tüzérosztály közigazgatási vezetője, majd 1935. február 1-jéig 2. parancsnokhelyettese (rejtett osztályparancsnok).

1935. február 1-jével nevezték ki a Pécssett állomásozó m. kir. „Kinizsi Pál” 4. honvéd tüzérosztály parancsnokává. Ezt a beosztást egészen 1938. április 1-jéig töltötte be, miközben március 17-én tartósan vezényelték a Honvédelmi Minisztérium Elnökségére.

A második világháborúban

1938. április 1. és 1940. március 1. között a Honvédelmi Minisztérium Elnökség B. vezetőjeként szolgált az 1936. november 1-jével (16. rangszám) ezredessé kinevezett Faragho Gábor, akinek a minősítése 1931 és 1935 között – majd 1932 és 1941 között is – kiváló (5) volt, és 1938-tól a csapattiszti állományból visszakerült a vezérkari tisztek állománycsoportjába.

A Honvédelmi Minisztérium Elnökség B. ügykörébe „A békeszerződésből folyó és külfölddel kapcsolatban felmerülő katonai ügyek. Idegen katonai attachékkal való érintkezés” kérdései tartoztak. Faragho Gábor ezen beosztásában gyakorlatilag minden, Magyarországra akkreditált katonai attaséval személyes kapcsolatba került, és jól hasznosította széles körű nyelvismeretét.

A Magyarországra akkreditált katonai attasékkal való kiváló kapcsolatát igazolhatják azok a külföldi kitüntetések, amelyek közül számosat már a jelzett beosztása idején, illetve a felmentése után kapott. Ezek többek között:

- Olasz Korona Rend nagykeresztje (1942);
- horvát Zvonimir Király Koronája Rend I. osztálya a csillaggal (1943);
- finn Fehér Rózsa Rend I. osztályú parancsnoki keresztje (1941);
- pápai Nagy Szent Gergely Rend parancsnoki keresztje;
- Német Sas Rend Érdemkereszt I. fokozata (1939);
- Olasz Korona Rend parancsnoki keresztje (1936);
- bolgár Katonai Érdemrend parancsnoki keresztje (1938);
- japán Szent Kincs Rend III. osztálya (1941);
- svéd Kard Rend parancsnoki keresztje (1940).

Faragho Gábor vezérkari ezredes 1940. március 1. és május 1. között a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztályán – katonai hírszerzés és kémelhárítás – készült fel a szovjetunióbeli (Moszkva) katonai attaséi feladataira, és az államfő 1940. július

1-jével ki is nevezte katonai attasénak a moszkvai magyar királyi követségre. (Megjegyzendő, hogy 1940. május 1-jével az államfő előzetes hozzájárulását adta a finnországi, észtországi és litvániai katonai attaséi kinevezéséhez is, de az utóbbi két állam Szovjetunióba történt „betagozódása” felülírta a magyar szándékot, míg Finnországba a berlini magyar katonai attasét akkreditálták 1941. november 15-ig, és csak azt követően lett önálló katonai attaséi állomás-hely Helsinki.)

1940. augusztus 1-jével nevezték ki tábornokká (14. rangszám), és mint ilyen szolgált Moszkvában, ténylegesen 1941. június 23-áig, a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok megszakításáig. Neki is jelentős szerepe volt az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc leverése után Oroszországba került honvédszászlók visszaszerzésében 1941 tavaszán, amelyekért cserébe előzetesen „kiengedték” a Szovjetunióba Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt.

Farago Gábor a Szovjetunióban szerzett tapasztalatairól, benyomásairól 1942-ben kiadott *Szovjetország (U. S. S. R.)* című könyvében számolt be, amely akkor sikerkönyvnek számított, ám 1945 után a „tiltott könyvek” közé sorolták.

Farago Gábor a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok megszakítását követően a moszkvai magyar követség beosztottjaival együtt tért vissza Magyarországra Törökországon, Bulgárián és Románián keresztül. „Moszkvai m. kir. katonai attachéi megbízatása alól”-i felmentésére „hivatalosan” azonban csak 1941. augusztus 1-jével került sor, amelyről a *Külügyi Közlöny* 1941. szeptember 15-i száma tudósított.

S hogy milyen körülmények között távozhatt Moszkvából Farago Gábor, azt jól jelezheti a moszkvai magyar követnek, Kristóffy József rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek Budapesten keltezett – dátum nélküli – jelentése a külügyminiszternek, Bárdossy Lászlónak. Kristóffy többek között a következőket írta:

„Meg kell említenem, hogy a követség épületéből történt kilakoltatásunkkor, valamint a határig [a szovjet–török határról van szó – Sz. S.] való elszállításunk folyamán a külügyi népbiztosság kiküldöttje jelen nem volt, és kizárólag rendőri őrizet alatt állottunk. Csupán a szovjet határon, Leninakanban keresett fel a Külügyi Népbiztosság kiküldöttje, akivel szemben tiltakoztam, a bánásmód miatt, amelyben a rendőrség bennünket részesített.”

A külszolgálatból hazatért Farago Gábor vezérőrnagyot – a tábornoki rendfokozati elnevezés 1941 augusztusától vezérőrnagyira „módosult” – 1941. szeptember 1-jével nevezték ki a Honvédelmi Minisztérium Elnökség vezetőjének.

Ebben a beosztásában – amely a Honvédelmi Minisztérium egyik legfontosabb beosztásai közé tartozott – 1942. november 15-éig maradt, amikor is a m. kir. Csendőrség felügyelőjévé nevezte ki az államfő, és 1943. február 1-jével (1. rangszám) altábornagyi kinevezést kapott.

A m. kir. Csendőrség mint katonailag szervezett közbiztonsági testület kettős alárendeltségű volt. Személyi, anyagi és kiképzési téren a honvédelmi miniszter alatt állott, alkalmazását illetően a belügyminiszter alá tartozott. Faragho altábornagy a Csendőrség felügyelőjeként személyét tekintve a honvédelmi miniszternek volt alárendelve, és ő felelt a Csendőrség személyi, kiképzési és foglalkozási ügyeiért.

A Csendőrség és a Rendőrség 1944 nyarán bekövetkezett átszervezését követően – amikor is a m. kir. Államrendőrség a m. kir. Csendőrséghez hasonló katonailag szervezett őrtestületté „alakult át” – Faragho Gábor 1944. július 1-jétől a magyar királyi Csendőrség és Rendőrség felügyelője beosztást töltötte be, majd hamarosan a szövetségesekkel Moszkvában folytatni remélt tárgyalásokra kiutazó magyar delegáció vezetője lett 1944. szeptember 28-án. A delegáció vezetőjének „tekintélyét, rangját” emelendő, az államfő 1944. szeptember 27-én vezérezredessé nevezte ki. Ezt követően következetesen ezt a rendfokozati megnevezést használta, jóllehet a törvényi előírásokban meghatározott honvédelmi miniszteri ellenjegyzést nem kapta meg.

Magyarország 1943-tól igyekezett kapcsolatot teremteni a szövetséges nagyhatalmakkal – elsősorban Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal –, hogy adott esetben kilépjen a háborúból. Ezek a kísérletek csak apró részeredményekre vezettek, és 1944 szeptemberében teljesen egyértelművé vált, hogy Magyarországnak a háborúból való kilépés „ügyében” a Szovjetunióhoz kell fordulnia.

Horthy Miklós kormányzó kezdetben a szovjet-orosz ügyekben szakértőnek számító Rátz Kálmán nyugállományú katonatisztre, országgyűlési képviselőre gondolt mint delegációvezetőre, aki a kormányzati támogatással a gazdasági és kulturális kapcsolatok előmozdítása céljából 1941 tavaszán a Szovjetunióban tartózkodott, de az betegsége hivatkozva elutasította a megbízatást. Így került a képbe vitéz Faragho Gábor altábornagy, aki katonai attasé működésének idejéből rendelkezett szovjetunióbeli tapasztalatokkal, ismeretekkel és ismerősökkel (is).

Faragho Gábor, Magyarország kormányzójának az egyik meghatalmazottjaként, 1944. október 11-én Moszkvában aláírta azt az okmányt, amely Magyarország és a szövetséges hatalmak közötti megkötendő fegyverszünet előzetes feltételeit tartalmazta.

Az egyezmény szövege – az eredeti okmány orosz és francia nyelven készült, és a francia nyelvű szöveg 1945. április 18-án kelt hiteles másolatából 1945. június 19-én az Igazságügyminisztérium VII. ügyosztályán készült fordításban – magyarul így hangzik:

„A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok kormányai kívánalmának megfelelően Horthy kormányzó és a magyar kormány alulírott képviselői, Faragho Gábor vezérezredes, dr. Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter és gróf Teleki Géza egyetemi tanár, kellőképpen meghatalmazva, a következő előzetes feltételt fogadták el:

Magyarország kiűriteni tartozik Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia valamennyi általa megszállt területét és visszavonni valamennyi magyar csapatot és valamennyi magyar hivatalnokot az 1937. december 31-én fennállott határok közé. Ezt a kiűritést ennek a nyilatkozatnak a magyar kormány átvételétől számítva 10 nap alatt be kell fejezni. Ennek a kiűritésnek figyelemmel kísérése és ellenőrzése céljából a három szövetséges kormány el fogja küldeni Magyarországra képviselőit, akik a szovjet képviselő elnöksége alatt az Egyesült Szövetséges Misszió misszióminőségében fognak működni.

Magyarország kötelezi magát arra, hogy megszakít minden kapcsolatot Németországgal, és hogy Németország ellen azonnal hadat üzen, ennek ellenében a szovjet kormány hajlandó Magyarországnak katonai segítséget nyújtani.

Moszkva, 1944. október 11.

Horthy kormányzó képviselői: VITÉZ FARAGHO GÁBOR vezérezredes,
SZENT-IVÁNYI DOMOKOS rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter,
GRÓF TELEKI GÉZA egyetemi tanár.”

E szerződés alapján és értelmében érdeminek igazán nem nevezhető kiugrási kísérletet tett Horthy Miklós kormányzó és a Lakatos Géza vezérezredes vezette magyar királyi kormány a háborúból 1944. október 15–16-án, sikertelenül.

Faragho Gábor a kiugrás kudarcát követően Moszkvában maradt, résztvevője lett a jövő magyar kormányának megalakításáról zajló tárgyalásoknak, és az ott megszületett döntés értelmében miniszteri tisztség várományosaként érkezett vissza 1944. december 12-én Magyarországra.

Az 1944. október 15–16-i nyilas hatalomátvételt követően létrejött új hatalom „hűtlenség” vádjával 1945. január 18-án megfosztotta rendfokozatától.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. december 21-én Debrecenben „megválasztott” – de a személyi összetételét tekintve Moszkvában már korábban összeállított – kormányban Faragho Gábor a közellátásügyi miniszteri tiszteet kapta meg.

1944. október előtti tevékenységében nem találtak kifogást, személyét „igazolt”-nak nyilvánították. Ennek ellenére az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a baloldali által állandóan támadott tagjai közé tartozott, és végül 1945. július 21-ével felmentették miniszteri tisztségéből.

Azt megelőzően azonban még mint az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagja – a miniszterelnök Miklós Béla vezérezredeshez és Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszterhez hasonlóan – megszavazta a magyar királyi Csendőrség megszüntetéséről szóló előterjesztést. „Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 1.650. M. E. számú rendelete – a csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről” többek között ekképp rendelkezett:

„Az ideiglenes nemzetgyűlés által 1944. évi december hó 21. és 22. napján Debrecenben adott meghatalmazás alapján az ideiglenes nemzeti kormány az ország közbiztonságának megszervezése és egységes irányítás alá helyezése végett a következőket rendeli:

§ (1) A m. kir. csendőrség a múlt népellenes kormányait feltétlen engedelmisséggel kiszolgálta, a magyar demokratikus mozgalmakat kíméletlen eszközökkel megsemmisíteni törekedett és a magyar parasztság és a magyar munkásság ellen megszámlálhatatlan erőszakosságot követett el, ezért a magyar nép egységes ítéletének végrehajtásaképpen, az ideiglenes nemzeti kormány megállapítja a csendőrségnek, mint testületnek a felelősségét és intézményét megszünteti, szervezetét feloszlatta.

(2) Mindazok a személyek, akik a csendőrség szolgálatában állottak, szolgálatukból elbocsátatnak.

(3) A volt csendőrségi személyeknek és hozzátartozóiknak illetménye, nyug- és kegydíj igénye megszűnik.”

A fordulat és az államszocializmus évei

Faragho Gábor – aki egyébként irodalmi érdeklődése és kecskeméti születése okán 1942. december 19-étől a Kecskeméti Katona József Társaság tagja is volt – 1945. szeptember 1-jével nyugállományba került mint vezérezredes, és miniszteri nyugellátásban is részesült.

A megszüntetett, illetve feloszlott magyar királyi Csendőrség és Rendőrség volt felügyelője egy ideig azon kevesek közé tartozott, akik „igazolt”-nak nyilvánították, és ezzel feddhetetlennek gondolhatták magukat.

Nyugállományba helyezését követően Faragho elhagyta Budapestet – lakása a Mérleg utca 6. szám alatti házban volt –, és Kecskemétre költözött, illetve a mintegy 300 kataszteri holdat kitevő (szántó, erdő, legelő, halastó, szőlő)

Kecskemét melletti tanyáján töltötte a napjai nagy részét, és nem vett részt a politikai életben. Egyetlen egy pártnak nem volt, és nem is lett a tagja.

Az 1951-ben Budapestről és a vidéki városokból megindult kitelepítések azonban őt sem hagyták „érintetlenül”. Kecskemétről Újfehértóra telepítették ki, de rövidesen saját Kecskemét melletti tanyájára költözhetett át – lánya visszaemlékezése szerint a Szovjetunió budapesti nagykövetségének „közbenjárására” –, amelytől egyébként megfosztották, és nyugellátását is megvonták. Az ottani kényszerszertartózkodását 1953. szeptember 11-én feloldották. 1953. december 22-én a kecskeméti kórházban hunyt el veseelégtelenségben, alig két hónappal 64. életének betöltése előtt.

1953 decemberében kísérték utolsó útjára a kecskeméti köztemetőbe.

Irodalom

Faraghó Gábor: *Szovjetország (U. R. S. S.)*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt., 1942.

Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi: *A Ludovika egykor és most*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018.

Szakály Sándor: Fegyverszüneti egyezmény. 1944. október 11., Moszkva. *Magyar Hírlap*, 1984. október 11.

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.

Szakály Sándor: Tábornokok az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944–1945). In Feitl István – Sipos Balázs – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 163–169.

Szakály Sándor: *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették*. Budapest, Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2014.

Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2015.

Galánthay-Glock Tivadar

(1872–1956)

Családi háttere és katonai pályafutása

Galánthay-Glock Tivadar 1872. október 30-án született a Nyitra vármegyei Vágvecsén Glock Tivadar néven. Édesapja, Glock Emil uradalmi gazdatiszt és földbérlő volt, akit két éves korában vesztett el. Édesanyja, Zauner Hermina 1875-ben a Galgóc melletti Assakültre költözött, ahol összeházasodott Dürr Józsuával. A második házasságból öt féléstvére született, akikkel egész életében szeretetteljes és szoros kapcsolatot ápol.

A család nehéz anyagi helyzete miatt az elemi iskolát kószos diákként végezte el Nyitrán és Pozsonyban. Középiskolai tanulmányait Galgócon kezdte, majd 1887-ben a pozsonyi cs. és kir. hadapródiskolába került, amelynek sikeres elvégzése után, 1891-ben (augusztus 18-án szeptember 1-jei ranggal) avatták hadapród-tiszthelyettesé a cs. és kir. 68. gyalogezredhez. Kiváló nyelvérzékének és szorgalmának köszönhetően ekkor a magyaron, a németen és a szlovákon kívül az angol és a francia nyelvet is bírta.

1893. november 1-jével hadnaggyá nevezték ki, és áthelyezték a kecskeméti cs. és kir. 38. „Mollinary” gyalogezredhez. Zászlóalja előbb Kecskeméten, majd Budapesten, később Péterváradon és Boszniában állomásozott. 1897. május 1-jétől főhadnagyi rendfokozatban századparancsnoki beosztásban szolgált.

Tizenkét évi udvarlás után, 1906. február 24-én feleségül vette a kalocsai kórház főorvosának, dr. Hümpfner Józsefnek Irén nevű lányát. A kötelező nősülési óvadékot saját festményei eladásából tudta előteremteni. A házasságból három gyermek született: Irén (1906. december 27. – 1920. július 24.), Tivadar (1910. július 15. – 2010. január 2.) és Emil (1914. január 2. – 1995. augusztus 31.). Különleges családi hagyomány, hogy az 1945 után az Amerikai Egyesült Államokba települt leszármazottak között további három nemzedékben viseli ugyanezt a keresztnévet az elsőszülött fiú.

1907. november 1-jével II. osztályú századossá nevezték ki, és áthelyezték a cs. és kir. 50. gyalogezredhez, ahonnan 1909-ben került vissza anyaalakulatahoz Kecskemétre.

Az első világháború kitörésekor a cs. és kir. 38. gyalogezred 5. századának parancsnokaként a szerb harctérre vonult. Részt vett a Száva menti harcokban és Szabács bevételében. A háború első heteiben nyújtott teljesítményét ezredparancsnoka így foglalta össze:

„Glock Tivadar százados az 5. század parancsnoka a határ áttörésekor az obreži front önálló részszakasziparancsnokaként energikus előrenyomulásával Podgorica-adát megtisztította az ellenségtől. Az augusztus 15-i Sabač körüli ütközetben tevékeny részt vállalt és az augusztusi 16-i dorobici ütközetben hőiesen vezette rohamra századát, amíg alakulata élén súlyos sebbel össze nem roskadt.”

Az ellenség előtt tanúsított helytállásáért parancsnoka a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményes III. osztályára terjesztette fel.

Az említett roham alkalmával tüdőlövés érte, amelyet a Mollinár-gyalogezred emlékkönyvében leírtak alapján nagy valószínűséggel „oldalozó tűz” okozott. Sebesülésének körülményeiről részletesen írtak a korabeli kalocsai, kecskeméti és újvidéki lapok. Ezek alapján rekonstruálható, hogy amíg a csataterőről a kötőhelyig bajtársai golyózáporban vállukon vitték, a mentésben részt vevők közül hárman is súlyosan megsebesültek. Ezután további huszonöt kilométert kellett hordágyon megtennie Klenak falucskáig, hogy végre kocsira tegyék, majd az éjszaka folyamán a szabácsi kórházba szállították. Későbbi visszaemlékezése szerint ekkor hallotta az orvos megjegyzését, miszerint „ez a katona nem éri meg a reggelt”. Másnap a Vöröskereszt szállítókosijával vitték Rumára, ahonnan a sebesülteket vasúton vitték. S tovább, így végül augusztus 18-án reggel került az újvidéki kórházba, ahol huszonöt napon át kezelték. Életét minden bizonnyal kezelőorvosának, Trifkovics Györgynek köszönhette, teljes felépülését ezt követően orvos apósának gondos ápolása segítette Kalocsán.

Lábadozása idejére, tekintettel sokoldalú nyelvtudására, 1915. május 1-jével arcvonal mögötti szolgálatra a keleti frontra vezényelték, ahol szállítmányirányító és kémelhárító feladatokat látott el a front mögött, 1915. szeptember 1-jétől már őrnagyi rendfokozatban. Egy alkalommal egy osztrák–magyar tiszti egyenruhát viselő orosz kémet úgy leplezett le, hogy észrevette, kitüntetései nem az előírt viselési rendben vannak a mellén.

Bolgár- és töröknyelv-ismerete további beosztásaiban is fontos szerepet játszott. 1916. január 1-jétől 1916. június 30-ig a ruszcsuki (ma Rusze, Bulgária) kikötő parancsnoka volt az Al-Dunán. „Mint a ruszcsuki kikötő parancsnoka a román gabonaszállítmányok dunai úton való szállításának megszervezésében tanúsított ügyességével, serény és kezdeményező munkájával különleges érdemeket szerzett, miáltal a nagyarányú kereskedelmi hajóforgalom akadálytalan lebonyolításához sikeresen hozzájárult.” Fenti tevékenységével kiérdemelte a Bronz Katonai Érdemérmét hadiszalagon.

1916. július 1-jétől ismét hadi beosztást kapott, és megint az orosz frontra került, ahol a cs. és kir. 23. gyalogezredben zászlóaljparancsnoki beosztásban szolgált. 1916 augusztusában parancsot kapott, hogy összekötőtisztként vonuljon be a galíciai fronton az osztrák–magyar csapatokkal együtt harcoló oszmán XV. hadtest parancsnokságához. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert a Bruszilov-offenzíva második hullámában a Galícia ellen indított orosz támadás még zászlóalja élén érte. Parancsnoka így értékelte zászlóaljparancsnoki teljesítményét 1916. szeptember 25-én felterjesztett kitüntetési javaslatában:

„VIII. 8-án, amikor Nesterowcétől északra áttörték az állásokat, Pleskowce ellen vezényelték, ahol zászlóalját különleges vitézséggel, példamutató ügyességgel és sikerrel vezette. [...] Különösen VIII. 11-én Kokutkowcénál, amikor az ellenség betört Nesterowcéba és az ezredet is támadta, ügyes vezetésének és személyes példamutatásának köszönhetően sikerült neki a zászlóalját a körülményekhez képest igen csekély veszteséggel hátrahozni. A zborowi állásban ernyedetlen buzgalommal vezette annak kiépítését és a védelmi vonalak rendbehozatalát. Az 1916. VIII. 31-i támadások alkalmával állásában rendületlenül kitartott, amíg zászlóalját északról és délről körbe nem zárták.”

A kitüntetési javaslatban, amelyben a hadidíszítményes III. osztályú Osztrák Császári Vaskorona Rendre terjesztették fel, még eltűntként jelentették. Azonban később kiderült, hogy Zborow védelmében zászlóalja élén harcolva orosz fogságba esett. A szokásnak megfelelően a kitüntetési javaslat elbírálását a fogságba esés körülményeinek tisztázásáig felfüggesztették. Az eljárást csak hadifogságból való visszatéréssel, a háború befejezése után folytatták. Ennek

során 1926-ban elismerték a haditettét, és később engedélyezték, hogy – úgynevezett elmaradt kitüntetésként – viselhesse a Magyar Koronás Bronzérmet, szalagján a hadidíszítményes III. osztályú Osztrák Császári Vaskorona Rend miniatűrjével.

A hadifogságban a Volga torkolatánál fekvő Asztrahányban, majd a Káma melletti Permben két évet töltött, ahol fogságba esett török tisztet is őriztek. Fogolytársaival együtt *ATEL* címmel török nyelvű, kéziratot újságot szerkesztett, környezetét pasztellrajzokon örökítette meg. Mivel sebesülésének következményei nem múltak el nyomtalanul, a Vöröskereszt csereakciója folytán 1918 májusában mint sebesült hazatérhetett. 1916. november 1-jei ranggal alezredessé nevezték ki, és töröknyelv-tudására való tekintettel beosztották a cs. és kir. keleti hadtesthez (k. u. k. Orient Korps), ahol az isztambuli osztrák–magyar kikötő parancsnokságát kellett volna átvennie, amely fontos katonadiplomáciai beosztásnak számított. Megjegyzendő, hogy ezt a posztot 1908 és 1909 között Horthy Miklós sorhajóhadnagy töltötte be sikerrel. Az állás elfoglalására azonban a Központi Hatalmak katonai összeomlása miatt már nem kerülhetett sor.

Első világháborús érdemei után az alábbi kitüntetésekben és emlékérmekben részesült:

- Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal;
- Magyar Koronás Bronzérem vörös-fehér szegélyes smaragdzöld szalagon, kardokkal, a hadidíszítményes III. osztályú Osztrák Császári Vaskorona Rend miniatűrjével;
- Károly Csapatkereszt;
- Sebesültek Érme, szalagján egy középsávval;
- magyar Háborús Emlékérem kardokkal, sisakkal;
- bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend parancsnoki keresztje;
- oszmán Háborús Emlékérem („Vasfélhold”);
- osztrák Háborús Emlékérem kardokkal;
- bolgár Háborús Emlékérem;
- német Háborús Emlékérem.

A Ludovika Akadémia nyelvtanára

1918 novemberében a pozsonyi katonai főreáliskolán a francia nyelv tanárává nevezték ki. Pozsony kiürítése után az iskolát Hajmáskérre helyezték át, ahol Glock Tivadar alezredes a Magyarországi Tanácsköztársaság idején az iskola parancsnoka volt. Mint hivatásos tiszt a régi hadsereg állományából 1919. augusztus 2-ával átlépett a Nemzeti Hadseregbe. 1919 őszén nyelvtudása miatt a Hadügyminisztérium hadifogolyosztályához osztották be, ahol a magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos levelezést intézte. 1920. március 1-jével alezredesként a Ludovika Akadémia állományába került, ahol több nyelv tanára lett. 1920. május 1-jével ezredessé nevezték ki 1918. szeptember 1-jei ranggal.

1920. szeptember 1-jével a honvédség létszámcsoökkentése miatt mint csapattisztet nyugállományba helyezték, azonban 1921. szeptember 1-jével a helyi alkalmazású tisztek állományába való egyidejű áthelyezés mellett visszavették a tényleges állományba. A trianoni békeszerződésnek a tisztikar létszámát korlátozó intézkedései következtében 1921. december 20-ával főigazgatói (rejtett ezredes) rangosztályban ideiglenesen áthelyezték a nevelőtanári karba, és tovább folytatta munkáját a Ludovika Akadémián az angol, a francia és a bolgár nyelv tanáraként, ahol egyben a nyelvi tanulmányi csoport vezetője és a Honvédelmi Minisztérium tolmácsvizsga-bizottságának elnöke volt. 1924-es minősítése szerint a magyar, német, angol és francia nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírta, bolgárul, törökül, szlovákul, spanyolul és kínaiul jól, oroszul gyengén beszélt és írt.

Tudományos, művészeti és közéleti tevékenysége

Glock Tivadar nem csak a nyelvek terén volt tehetséggel megáldva, kiváló rajz-készsége már gyermekkorában megmutatkozott. 11 évesen bukkant nagybátyjánál egy könyvre, amely az egyiptomi hieroglifákkal foglalkozott. Ez a különleges kultúra és írásmód annyira felkeltette érdeklődését, hogy a nyári vakáció idején a gyümölcsöskertben üresen álló kerteszház falait, a fáraók sírjainak mintájára, óegyiptomi ideogrammákkal és jelképekkel díszítette, a négyyszögletes banyakemencét pedig a piramisokban előforduló zárt tartályokhoz hasonlóan ékesítette írásjelekkel. Ettől fogva a számára elérhető valamennyi szakirodalmat összegyűjtötte, amely az óegyiptomi kultúrával foglalkozott. Az első világháború

idején már tekintélyes könyvtárral rendelkezett, azonban 1918-ban Pétervárad és környékének szerb megszállásakor ötszobás lakásának teljes berendezését kifosztották, fiatalkori tudományos eredményei megsemmisültek, és kutatómunkájának újrakezdésére kényszerült.

1897-ben kezdte festészeti tanulmányait. Művei elsősorban történelmi témákat dolgoznak fel, valamint csatajeleneteket ábrázolnak. 1902-től járt a budapesti mintarajziskolába, majd a bécsi Képzőművészeti Akadémián is tanult. 1903-ban részt vett a főváros által Budavár 1849-es bevételének megfestésére hirdetett pályázaton, vázlatát elismerésként megvásárolták, és a Székesfővárosi Múzeumban helyezték el. Művei többször szerepeltek a Nemzeti Szalon kiállításain, magyar vonatkozású csataképeivel 1909-ben részt vett az Österreichischer Kunstverein kollektív tárlatán Bécsben. 1913-ban a drezdai nemzetközi művészeti kiállításon első díjat és aranyérmet nyert az egyik még élő 1848-as szabadságharcost ábrázoló portréfestményével.

Történelmi eseményeket, illetve csatajeleneteket megelevenítő olajfestményei közül hármat 1922-ben a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum vásárolt meg, további 15 műve a korabeli feljegyzések szerint honvédalakulatokhoz, civil szervezetekhez, illetve közgyűjteményekbe került. Alkotásai többek között megtalálhatók voltak József főherceg palotájában, a Ludovika Akadémián, a budavári királyi palota Mária Terézia lovagtermében és a Honvédelmi Minisztériumban. Mint elismert festőművész, 1920 és 1931 között a Ludovika Akadémia Levente Körében a nyelvi csoport mellett a képzőművészeti csoportot is vezette. Nevéhez fűződött továbbá az 1921–1930 közötti akadémiai évzáró ünnepek egynevezett „mozgó történelmi élőképeinek” megtervezése és megrendezése. 1926 májusában „M. kir. Honvédség körül hazafias buzgalommal teljesített kiválóan eredményes és különösen hasznos szolgálataiért” a Magyar Érdemkereszt III. osztályával tüntették ki. 1926. július 1-jével átmeneti viszonyba helyezték, és érdemeit 1926 decemberében a „tábornoki cím és jelleg adományozásával” ismerték el, azaz címzetes tábornokká nevezték ki. 1927. július 1-jével végleg nyugállományba helyezték, azonban mint tiszteletdíjas tovább folytatta nyelv-tanári és képzőművészeti tevékenységét a Ludovika Akadémián.

1929-ben háborús érdemei és kitüntetései alapján felvették a Vitézi Rend tagjainak sorába, ez alkalomból családi nevét „Galánthay”-ra magyarosította. Azonban, mivel képzőművészeti és tudományos tevékenységét eddig „Glock” néven folytatta, vezetéknevét ettől fogva „Galánthay-Glock” kettős névként használta. 1931. szeptember 1-jétől végleg visszavonult az aktív tanítástól, és életét tudományos, képzőművészeti és politikai tevékenységnek szentelte.

Képzőművészeti tevékenysége mellett sokat foglalkozott a gyorsírással is. A Gabelsberger-rendszer alapján kifejlesztett modern gyorsírási rendszere lehetővé tette a beszédsebességű leírást. A Xaver Gabelsberger bajor állami hivatalnok által a 19. század első felében kifejlesztett gyorsírási rendszer abban tér el az angol, Taylor-féle gyorsírástól, hogy abban nemcsak a mássalhangzókat, hanem a magánhangzókat is jelölik. Ez a módszer terjedt el a német nyelvterületen és Magyarországon is. Saját jelölési rendszerét 1907 októberében mutatta be, majd az elkövetkező években több szaklapban publikálta, előbb a magyar, majd számos nyelvre alkalmazta. Reformtörekvéseiben rendkívüli nyelvtelisége is segítette. Sokat foglalkozott a magyar írás, illetve rovásírás eredetének kutatásával, valamint nyelvünk ural-altáji és előázsiái kapcsolataival. Aktív szerepet játszott a Magyar Gyorsírók Egyesülete által 1913-ban és 1928-ban megrendezett nemzetközi gyorsírókongresszusok sikeres lebonyolításában.

Az 1913-as budapesti kongresszuson Glock kettős szerepben mutatkozott be: a résztvevők megtekinthették nagyméretű olajfestményét, amelyen Angelo Pecchinoli pápai legátus gyorsírással jegyzi fel Mátyás király üzenetét 1489-es látogatása során, valamint közérthető táblázatokon keresztül vázolta fel az írás fejlődését a hieroglifikától kezdve a legmodernebb gyorsírási rendszerekig.

Legjelentősebb tudományos eredménye a kínai nyelvhez alkotott újszerű rendszere, amelyet első változatban a kínai kormány által kiírt pályázatra nyújtott be 1914-ben. A két világháború között megalkotta saját rendszere alapján a japán, koreai, szíami és albán gyorsírást. Az 1937-es londoni nemzetközi gyorsírókongresszuson mutatta be tökéletesített kínai átírási rendszerét, amely olyan nagy szakmai sikert aratott, hogy meghívták Pekingbe egyetemi tanárnak. Ő azonban nem akarta hazáját elhagyni, illetve országgyűlési munkáját megszakítani, ezért a felkérést nem fogadta el.

Ugyanis 1935-ben – volt bajtársai, tisztelői és kalocsai barátai felkérésére – a kormánypárt tevékenységével elégedetlen Független Kisgazda Földműves és Polgári Párt programját képviselve elindult az országgyűlési választásokon. Az őt övező általános elismertséget és tiszteletet bizonyítja, hogy nagy főlénnnyel választották meg a kalocsai választókerület országgyűlési képviselőjének. A legnagyobb ellenzéki frakció aktív tagja lett. Elsősorban gazdasági kérdésekben szólalt fel, valamint a nehéz sorsú hadirokkantak és hadiárvak szószólója volt. Ellenzéki képviselőként az Országgyűlés külügyi, valamint véderőbizottságának is a tagja volt. 1939-ben egy operáció miatt nem tudott részt venni a képviselő-választáson, így az utolsó „szabadon választott” parlamentnek nem lehetett a tagja, de lajstromon a választókerület pótképviselője maradt.

Az 1930-as években számos társadalmi megbízatást vállalt, így a Magyar–Bolgár, valamint a Magyar–Albán Baráti Társaság elnöke, az Országos Frontharcos Szövetség országos alelnöke, a Turáni Társaság ügyvezető alelnöke, a NYUKOSZ Országos Elnöki Választmányának a tagja, az Országos Hadimúzeum Egyesület tagja, a Magyar Gyorsírók Egyesületének tiszteletbeli tagja, továbbá a Társadalmi Egyesületek Szervezetének alelnöke volt.

A Magyar–Albán Baráti Társaság elnökeként korabeli újságcikkekben Ahmed Zogu király bizalmasként emlegették. 1937 novemberében fiai társaságában részt vett Albánia függetlensége 25. évfordulójának ünnepségein, amelynek alkalmából az albán–magyar kapcsolatok ápolása terén kifejtett munkásságáért az egyik legmagasabb albán kitüntetést, a Szkander Bég Rend nagy válszalagját adományozták számára. Szintén 1937-ben a Magyar–Bolgár Társaság elnökeként a bolgár Szent Sándor Rend nagytiszti keresztjével tüntették ki. 1940. szeptember 29-én bolgár nyelvű beszédet mondott a magyar–bolgár testvériség jegyében a budapesti országgyűlésnél tartott ünnepségén, amelyet a korabeli filmhíradó felvétele örökített meg az utókor számára.

A második világháborúban – az utolsó évek

Budapest 1944–1945-ös ostromát a Gellért-hegyen lévő Mátyóki úti bérlakásában élte át. 1945 májusában szolgáltatételre jelentkezett a Honvédelmi Minisztériumban, ahol – tekintettel nyelvi és gyorsírási ismereteire – a megszálló missziókkal kapcsolatot tartó összekötőtisztként előjegyzésbe vették, azonban aktív szolgálatra nem hívták be.

A háború után – mint minden aktív és nyugállományú katonatiszt – igazolási eljáráson esett át. A háború alatti magatartását pártja, az akkori legnagyobb parlamenti párt, a Független Kisgazda Földműves és Polgári Párt a következőképp igazolta:

„Igazoljuk, hogy vitéz Galánthay /:Glock:/ Tivadar 1935 óta pártunk tagja, 1935–1939-ig mint országgyűlési képviselő, 1939 óta mint pótképviselő, miután az 1939-es választáson műtét miatt kéllőképpen nem vehetett részt. [...] Népszerűtete közismert és mint képviselő elsősorban falvainak gazdasági helyzete megjavításával foglalkozott és ahol lehetett, földhöz juttatta a falu népét. A fasiszta mozgalommal szemben mindenkor állást foglalt, elítélte a hitlerista politikát és Szálasinak nem tette le az esküt. Demokratikus gondolkodása kétségen felül áll és így a nép minden rétegében igen sok a barátja.”

A fentiek és általános elismertsége alapján 1946. június 21-én a Honvédelmi Miniszter Állandó Igazolóbizottsága háború alatti magatartását igazolta.

Az ezt követő években visszavonultan élt Gellért-hegyi bér lakásában feleségével, az amerikai hadifogságból hazatért fiával, annak feleségével és két kisfiával. Többnyire kedves foglalatosságának, a festészetnek hódolt. Egyik utolsó ismert festménye, a *Svéd lovasság roham a romhányi csatában* című képe 1950-ben készült, és Svédország budapesti nagykövetségére került, ahol a mai napig megtalálható.

1951-ben azonban – igazolása dacára – megvonták a nyugdíját. Az első kitelepítési végzést a kínai nagykövetség hivatalos intervenciója hatására még rövid úton visszavonták, azonban az ideiglenesen védelmet nyújtó kínai diplomata távozását követően 1951 júliusában családjával együtt – talán a Gellért-hegyi lakás kisajátítása céljából – Budapestről a Hortobágy melletti Mezőtárkányba telepítették ki, ahol hatan éltek egyetlen kis szobában feleségével, kisebbik fiával, menyével és két unokájával. A két családfőnek mindössze huszonnégy órája volt, hogy feltett ingóságait biztonságba helyezték. Emil fiának bajtársai és sógora, Kismarty-Lechner Lóránd öt fia, akik valamennyien építészek voltak, és nem számítottak osztályidegennek, segédkezett a bútorok, festmények, könyvek és személyes irattárának gyors elszállításában, majd éveken át tartó megőrzésében.

A megbélyegzettség életének szinte minden területén erősen érezte hatását. A Német Demokratikus Köztársaság Gyorsírástudományi Intézete 1952-ben hivatalos úton indítványozta, hogy gyorsírási rendszerét jegyzet formájában ismertethessék, a Népművelési Minisztérium azonban erre nem adott engedélyt, valamint a Svédországból érkező megkeresést is elutasították, hogy történelmi képek festésére vonatkozó megbízással Stockholmba utazhasson. A kitelepítés megszűnését követően, 1954-ben Érden telepedett le, mert „politikai okokból” nem költözhetett Budapestre. Bajtársai és régi barátai többször nyújtottak be kérelmet a pártállam politikai vezetőinek, többek között a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöki tisztét betöltő Dobi Istvánnak címezve, azonban Galánthay-Glock Tivadar életkörülményei az utolsó években sem javultak, nyugdíját soha nem kapta vissza. A 80. évét betöltött, megrendült egészségi állapotú nyugálományú katonatiszt élelmiszerekért cserébe tanított idegen nyelveket a helybelieknek, valamint portréképeket festett. Saját és lebénult felesége megélhetését fiai és tisztelői önzetlen támogatása tette lehetővé. 1956. december 12-én érdi lakásában agyvérzést kapott. A rendkívüli havazásból fakadó nehézségek miatt csak két nappal később tudták egy budapesti kórházba szállítani. Itt hunyt el 84 éves korában, 1956. december 15-én.

Irodalom

Doromby József: *A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve*. Budapest, (k. n.), 1936.

Modern gyorsírási törekvések. (H. n.), Országos Magyar Gyorsíró Egyesület, 1909.

Stenographische Werte in der altungarischen Schrift. Amtliche Zeitschrift des Königl.

Stenogr. Landesamts zu Dresden, 61. (1916), 7.

Übertragung des Systems Gabelberger's auf die chinesische Sprache. *Allgemeine Deutsche Stenographen-Zeitung*, 62. (1925), augusztus 1.

Források

Kalocsai Néplap, 1914. évi 45., 46. és 47. sz.

Kecskeméti Lapok, 1914. évi 261., 262. és 263. sz.

Újvidéki Hírlap, 1914. évi 111. sz.

A katonai pályafutásra vonatkozó részletes adatok az Österreichs Staatsarchiv iratain (úgynevezett *Qualifikationslisten*), valamint a HM HIM Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt iratokban (AKVI 3144/-1890.; I. vh. ti.kit.jav 36482; Fűv. Glock Tivadar; HM. 4. oszt. 1927., 1928. Glock Tivadar, 1939. Galánthay Tivadar; HM Ig.biz. 3763.) foglalt tényeken alapulnak.¹

¹ Hálásan köszönöm dr. Bonhardt Attila nyugállományú ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár volt igazgatója segítségét az elérhető levéltári iratok teljes körű felkutatásában és kiértékelésében.
– *A szerző.*

Budapesti

M. kir. honvéd Ludovika-akadémia

de, korán deli fel
de, felgethesse
nagy viceum.

akkor könnyűen (ha neked is al-
kalmas de így hogy neomiara is
hord el a fiúkat is ok majd elsa-
nak. Ha neked ez nem alkalma-
nyig id meg könnyűen jó-
en is hon tettek. Egyesek majd
kimehetünk együtt a főváros-
ba, majd meg nézhet. Vagy
erkestem a marionettadi hű-
klima után itt majd meg-
Dá, sokkal inkább Ude.

Julier Ferenc

(1878–1944)

Családi háttér és tanulmányok

Julier Ferenc életútja különösen izgalmas történet, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. október–novemberi összeomlása, a régi rendszer bomlása és egy új születése idején a kor katonatisztjei olyan kérdésekkel szembesültek, amelyek megválaszolása az érvényes katonai szabályzatok alapján nem volt lehetséges, és amelyekre az alapvetően apolitikus katonai nevelés rendszere nem készítette fel a hallgatókat.

Julier Ferenc polgári családból származott. 1878. október 10-én született Nagyváradon. Édesapja vendéglős volt, fiát a Ludovika Akadémiára küldte tanulni. Az 1883. évi XXXIV. törvénycikknek megfelelően a Ludovika ez időben alakult középfokú katonai nevelőintézeté, ahová minden évben hatvan fő, 14–16 éves kor közötti, valamely középiskola négy osztályát már elvégzett fiatal fiút vettek fel. A bentlakásos intézmény hasonló rendszerben működött, mint a császári–királyi hadapródiskolák, a négyéves képzést követően a végzettek hadapród-tiszthelyettesként kezdhették meg a szolgálatukat. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter az 1897. évi törvény előterjesztésében az oktatás célját abban jelölte meg, hogy „olyan jellemtulajdonságokat és erkölcsi érzelmeket

kívánnak a növendékekben kifejleszteni, melyek mindenkinek díszére válnak, a férfiú értékét megalapítják, a lélekben önfeláldozó érzületet ébresztenek fel és ápolnak, melyre az ifjú harcosnak magasztos hivatáskötelmének betöltésénél múlthatatlanul szüksége van”.

Julier kitűnő eredménnyel végezte el az iskolát, de nem tartozott a két legjobb képességű hallgató közé, ezért 1897-ben gyalogsági hadapród-tiszthelyettesnek avatták. Első beosztásában a m. kir. debreceni 3. honvéd gyalogezredben kezdett el szolgálni, itt kapta meg hadnagyi kinevezését 1898. november 1-jével.

Julier elvégezte a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot, amelyet még az 1872. évi XVI. törvénycikk értelmében hoztak létre. Ezt a tanfolyamot olyan katonatisztek végezheték el, akik legalább két évet már szolgáltak csapatnál, kitűnő minősítéssel rendelkeztek és élethosszig tartó pályát láttak a fegyveres szolgálatban.

A magasabb tiszti tanfolyam után Julier 1903-ban a cs. és kir. Hadiiskolára (k. u. k. Kriegsschule) is felvételt nyert, így megnyílt az út számára a vezérkari szolgálat felé. 1905-től a vezérkarban szolgált, 1910-ben kapta meg vezérkari századosi kinevezését.

A Nagy Háborúban

Az első világháborút a Pfanzer-Baltin-seregcsoport vezérkari tisztjeként kezdte meg, majd 1915-ben már a m. kir. 11. honvéd lovashadosztály vezérkari főnöke volt. Ezt a beosztást 1916-ig töltötte be. A rá következő időszakban a Honvédelmi Minisztériumban, majd 1917-től Bécsben kapott beosztást a fegyveres erők pótlásügyi főnökségén. A háború végén már ismét Budapesten szolgált vezérkari alezredesként, októbertől a Honvédelmi Minisztérium hadműveleti csoportjában szervezte meg a vasúti, forgalmi és szállítási osztályt, a két háború közötti Központi Szállításvezetőség elődszervezetét. 1919. január 1-jétől a Hadügyminisztérium hadműveleti osztályát vezette.

A két világégés között

Julier *A hadvezetés művészete* című, 1931-ben megjelent munkájában a hadsereget a külpolitika eszközének tartja, amelynek célja az állam külpolitikai elgondolásának megvalósítása fegyveres úton. Egyértelmű gondolat ez, amely azonban igen kevésbé van összhangban azokkal a tapasztalatokkal, amelyekkel

az őszirózsás forradalom, valamint a Magyarországi Tanácsköztársaság gyorsan változó bel- és külpolitikai viszonyai szembesítették a katonai vezetőket. A Monarchia hadereje 1918-ra mind anyagi, mind morális értelemben elérte a mélypontot. A *de facto* önállósodó nemzetállamok hívó szava, a hátszágban erősödő békepártok, a hadsereget átpolitizáló katonatanácsok, az állandó nélkülözés, a spanyolnátha és nem utolsósorban az olasz és balkáni hadszíntéren elszenvedett vereségek mind gyorsították a fegyveres erők erózióját.

A Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága és a Katonatanács által kirobbantott és vezetett 1918. október 30-i forradalom a békepárti Károlyi Mihályt emelte a miniszterelnöki székbe. Az ország helyzete válságos volt, hiszen Bulgária és az Oszmán Birodalom fegyverletételének következtében az antant teljes ereje a szövetséges nélkül maradt Monarchia széteső hadseregére nehezedett a balkáni hadszíntéren.

A november 3-án aláírt padovai fegyverszünet hatására megindult a hazatérő katonák áradata. A háborúból hazatérő csapatok minősége vegyes képet mutatott. A keleti hadszíntérről visszatérő egységek zömében teljesen felbomlott a rend, míg nyugatról a szétzüllött és az osztrákok által lefegyverzett alakulatok mellett számos csapat tért vissza rendezett körülmények között.

A november 13-án aláírt belgrádi katonai egyezményt már Magyarország kormánya kötötte az antantot képviselő Franchet d'Espèrey tábornokkal. A Károlyi-kormány nem bízott a frontokról hazatérő katonákban. Linder Béla hadügyminiszter a teljes leszerelésüket és új, a háborút nem megjárt korosztályokra alapozott hadsereg megszervezését tartotta indokoltnak. A hadsereg nélkül maradt ország kétségbeesetten kereste az utat, hogy a fenyegető csehszlovák és román agresszió ellen megvédje a történelmi határokat, ugyanakkor Bartha Albert, Linder utódja sem találta meg a megoldást a hatékony hadseregszervezésre. A politikamentes hadsereg megteremtése mind Bartha, mind a hadügyi tárca élén 1919. január 19-én őt követő Böhm Vilmos számára is lehetetlen feladatot jelentett.

A Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. március 20–21-i hatalomátvétele után többek közt elsőként kezdte meg a fegyveres erők újjászervezését. Létrejött a Vörös Őrség a belrend helyreállítására, valamint Stromfeld Aurél vezérkari főnök vezetésével megindult a Vörös Hadsereg megszervezése. Egyik első intézkedéseként létrehozta a tiszántúli főparancsnokságot, amely élére Böhm Vilmost nevezte ki. A parancsnokság feladata a román veszély elhárítása volt. A Károlyi-kormánytól örökölt, gyengén felszerelt, alulmotivált hadsereg azonban komoly hadműveletekre alkalmatlan volt. Ezért március 24-én elkezdték

toborozni a munkásokat. A frissen felállított zászlóaljok alantós tisztjeit a katonai tapasztalattal rendelkező munkások közül választották ki, ugyanakkor a magasabb szintű beosztásokba a régi hadsereg tapasztalt tisztjeit helyezték. A parancsnokságok mellé politikai biztosokat is rendeltek. Az új típusú, zömében a régi, „monarchiás” tisztek által vezetett hadsereg létszáma pár hét alatt meghaladta az 50 000 főt.

A helyzet mind északon, mind keleten válságos volt. A Cseh–Szlovák Köztársaság hadserege április 27-én indított támadást, és május 2-ára elérte a Miskolc–Diósgyőr–Ózd-vonalat. A román haderő seregtestei ugyanakkor április 30-án lépték át a demarkációs vonalat, és május elejére Csaptól Szegedig felzárkóztak a Tiszára. A Forradalmi Kormányzótanács május 2-án hirdette meg az általános mozgósítást, amely kellő bázist biztosított az ellentámadás megindításához. Május 27-ére készült el a hadművelési terv az ellentámadáshoz, amelyet két szakaszra bontottak. Az első szakaszban a román hadszíntéren védelemre rendezkedett be a Vörös Hadsereg, miközben északkeleti irányban támadott a gyengébbnek tartott csehszlovák erők ellen, ide koncentrálván a rendelkezésre álló erők nyolcvan százalékát. A második ütem feladata lett volna a román hadsereg szétvérese.

Julier a kommunista-szociáldemokrata hatalomátvétel után is tovább szolgált a minisztériumban, majd a Hadügyi Népbiztosság hadművelési osztályán. Képzettsége, tapasztalata olyan alapot biztosított, amely a honvédő háborút vívó Magyarországi Tanácsköztársaság számára is különösen fontos volt. 1919. május 5-én kinevezték az északi hadműveletekben kulcsszerepet játszott III. hadtest vezérkari főnökének. Az ellentámadás május 30-án indult meg 250 km-es szakaszon. Az áttörés már június 6-án sikerült, június 17-ére a csehszlovák csapatokat közel 150 km-re szorította vissza a Vörös Hadsereg.

A sikeres támadás kiváltotta az antant politikai nyomását: az elfoglalt területek feladásának fejében Magyarország ígéretet kapott a békétárgyalásokra való meghívásra, valamint a Tiszántúl kiürítésére. A hadjárat ekkor már kifulladásra, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetése ezért június 24-én fegyverszünetet kötött, majd 30-án megkezdte az elfoglalt területek kiürítését. A Clemenceau-jegyzék elfogadása megbontotta a kommunista kormány és a hadsereg vezetésének egységét, amelynek eredményeként Stromfeld július 3-án lemondott a vezérkari főnökségről, tiltakozva a hadműveletek leállítása ellen. Beosztását Julier Ferenc vette át.

Julier, ahogy számos többi régi, „monarchiás” tiszt, gyűlölte a Magyarországi Tanácsköztársaságot, a felvidéki hadjárat leállítása az ő bizalmát is aláásta,

ugyanakkor kötelességének érezte a szolgálatot az országra támadó külső ellenséggel szemben. A beosztás elvállalására két határozott indoka is volt. Egyrészt védeni kívánta a Vörös Hadsereg antikommunista tisztikarát a vörösterrortól, másrészt vezérkari főnökként lehetőséget látott arra, hogy a külellenség legyőzése után a hadsereget átállítsa az ellenforradalmi erők oldalára. Véleménye szerint mind az offenzíva győzelme, mind a bukása segíthette a tanácskormány elmozdítását: a győzelem a vezérkari főnök mögé állíthatta a hadsereget, a vereség viszont ellenforradalmi puccsot indukálhatott. Tervezett a szegedi Nemzeti Hadsereggel is: olyan csapatokat helyezett Szegedtől északra, amelyek tisztikara ellenforradalmi érzelmű volt, így szükség esetén nem lett volna politikai akadálya a Horthy csapataival történő egyesülésnek. Sőt, a tiszai offenzívában részt vevő hadsereg hadrendjét Bécsen keresztül elküldte Szegedre is, hogy az esetleges későbbi közös műveleteket megkönnyítse.

A támadási irány kiválasztásakor mérlegelte a hadműveletek politikai hatását is: a csehszlovák hadsereggel kötött friss fegyverszünet az északi hadművelési irányt blokkolta, míg a szerb támadás lehetőségét a déli határnál álló francia csapatok jelenléte korlátozta. A francia csapatok támogatását élvezte ugyanakkor a szegedi ellenkormány is, amelyet az ellenforradalmi törekvések szempontjából fontosnak tekintett. Így az egyetlen irány a román hadsereg megtámadása maradt. Julier feltételezte, hogy a román katonai erő visszavonul majd, az offenzíva pedig elérheti Nagyváradot. Bizott abban, hogy a siker folyamánként Erdély magyar érzelmű lakossága fellázad majd a román megszállók ellen.

A tervet igen feszült hangulatban a gödöllői királyi kastélyban dolgozták ki. A haditanácson mind a kormány, mind a vezérkar igyekezett hűséges csapatokkal biztosítani saját biztonságát. A pattanásig feszült helyzet nem torkolt fegyveres harcba.

A merész tervet a Forradalmi Kormányzótanács is jóváhagyta július 10-én, ugyanakkor a végrehajtását tulajdonképpen maga Julier határozta el. Az új vezérkari főnök terveinek megfelelően Tokajnál, Tiszafürednél, Szolnoknál, Csongrádnál indult meg a támadás a román hadsereg ellen. A hadművelet megindulása előtt Gömbös Gyula, a Nemzeti Hadsereg képviselőjében levélben kereste meg Juliert, hogy a románok elleni támadás helyett vonuljon Szeged ellen, kapituláljon, majd álljon át az ő oldalukra. Ezt a tervet időszerűtlensége miatt a vezérkari főnök elutasította, hiszen a levél megérkezésekor a hadmozdulatok már megindultak. A csapatok morálját javította volna Julier és tisztársai azon javaslata, hogy ne a vörös zászló, hanem a nemzeti lobogó alatt induljanak harcba. Ezt Kun Béla kategorikusan elutasította.

A kezdeti sikerek ellenére a július 20-án indított offenzíva gyorsan kifulladt. A román hadsereg készült a támadásra. Ismerve a felvonuló magyar csapatok hadrendjét, engedték azokat mélyen behatolni Tiszántúlra, hogy könnyen bekeríthetők legyenek. A hadrend Bécsből került román kézbe, nem Juliertől. A Nemzeti Hadseregnek küldött információt Teleki Pál, az Antibolsevista Comité tagja adta át francia kapcsolattartójának, hogy a Julier által Szegeddel szemben szétbontakoztatott, Nemzeti Hadsereggel szimpatizáló csapatokra a románok ne tüzeljenek. A teljes hadrend angol közvetítéssel és egy Tamássy Tibor nevezetű hadapródjelölt kémkedése útján is eljuthatott az antanthoz, de Guido Romanelli is beszámol arról emlékirataiban, hogy ő is kijuttatta azt Bécsbe.

Mindössze négy nap múlva megindult a román ellentámadás, amelynek eredményeként nem egyszerűen visszavetették a magyar csapatokat a kiindulási körletekbe, hanem július utolsó napjaiban a román hadsereg már átkelt a Tiszán.

A tiszai offenzíva utolsó, halvány reménysugarat jelentett a Magyarországi Tanácsköztársaság számára, amely ugyanakkor mellőzött minden racionalitást. A hadműveletek összeomlása magával rántotta az utolsókat rúgó kommunista rendszert, amelynek vezetői, akik igyekeztek a vereség miatti felelősséget Julierre terhelni, nyugati irányba emigráltak. Elsőként Böhm Vilmos tört pálcát a vezérkari főnök felett, akinek „gonosz árulása kergette vesztébe” a Vörös Hadsereget. Ugyanezt a mítoszt élte tovább Landler Jenő is, aki a névtelenség homályába burkolódzva, 1926-os bécsi írásában hasonlóképpen fogalmazott, és ugyanezt vette át a kommunista és szocialista történetírás is.

Július végén a román csapatok Tokaj–Tiszadob között megkezdték az átkelést a Tiszán. Julier ettől a ponttól már értelmetlennek látta a háború folytatását, s véleményét sürgönyben küldte meg Ceglédre Kun Bélának. Julier két lehetőséget látott a Vörös Hadsereg számára: visszavonni az erőket Budapestre vagy ellentámadást indítani a román csapatok ellen. Azt is kifejtette ugyanakkor a vezérkari tanácskozáson, hogy a demoralizált hadsereg képtelen lenne az ellenállásra, és mivel a tanácskormány törekvéseit támogatni nem akarja, és nem is képes rá, valójában mindkét lehetőség kudarcra volt ítélve. Ennek ellenére a vezetés mégis a támadás mellett döntött július 31-én. Julier ezzel nem értett egyet, ezért még a távozás előtt meggyőzte a támadásra kijelölt III. hadtest parancsnokát, hogy az intézkedést ne hajtsa végre. Nem maradt más kiút, mint a rendszer felszámolása. 1919. augusztus 1-jén jelentette be Kun Béla a Forradalmi Kormányzótanács lemondását, utat engedve a jobboldali fordulatnak. Julier augusztus 5-éig maradt vezérkari főnök, majd a hónap második felében letartóztatták és vizsgálati fogság alá helyezték.

Elmarasztaló ítélet nem született. Mind a honvéd törvényszék, mind a katonai igazolóbizottság felmentette őt, ugyanakkor a m. kir. Honvédség nem tartott igényt szolgálataira. Alezredesi rendfokozattal nyugdíjazták, eltiltották az egyenruha viselésétől, de bizonyítva, hogy a rendszer ellenségének sem tekintették, 1932-ben Gömbös előterjesztésére az államfő visszahelyezte a tényleges állományba, ugyanazon nappal kinevezte ezredessé, egyúttal visszahelyezte a nyugállományba. Ez történt Tombor Jenővel is és Stromfeld Auréllal is.

Julier árulásának vádja bizonyos mértékig hasonlatos Görgeiéhez. Mindkét katona zavaros, nehéz időkben volt kénytelen megkísérelni a politika síkján is a helytállást, és mindkét katona árulóképét erősítette, hogy elkerülték a kivégzőosztagot. Julier árulását a történeti kutatások eddig nem igazolták, ugyanakkor az is egyértelműnek látszik, hogy számára mind a románok elleni siker, mind a sikertelenség egyaránt elfogadható kimenetel volt, ami felveti a kérdést, hogy megtett-e mindent a győzelemért.

A vérzivataros évek után életét a hadtudomány és hadtörténelem kutatásának szentelte. A kor hadtudományának fejlődését, hadtörténelmi csomópontokat vizsgáló írásai elsősorban a *Magyar Szemle* hasábjain jelentek meg az 1930-as években. A *Magyar hadvezérek* (Budapest, 1930), a Pethő Sándorral közösen szerzett Görgei-életrajz (Budapest, 1930), *A világháború magyar szemmel* (Budapest, 1930) és *Limanova* (Budapest, 1937) című kötetei máig jól használható munkák. Ennél is fontosabbak ugyanakkor hadtudományi művei. *A hadvezetés művészete* (Budapest, 1931), valamint *A vezérkarok szervezete és működése* (Budapest, 1932) című munkái máig részét képezik a honvédtisztképzés tananyagának.

Saját tapasztalatait, vezérkari működésének időszakát – talán önigazolás-ként – igyekezett szintén feldolgozni. Visszaemlékezéseit – *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919-ben)* címmel – 1927-ben cikksorozatban adta ki elsőként a *Magyarság* című folyóirat hasábjain. Ennek kibővített változata jelent meg 1935-ben *Az 1919. évi felvidéki hadjárat* címmel az *Abaij-Torna vármegye* című tanulmánykötetben.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár tanulmánytára számos egyéb munkáját is őrzi, amelyek elsősorban a Nagy Háború eseményeit dolgozzák fel:

Vezérkari alezredesként jegyzett tanulmányai:

- A kelet-porosországi hadműveletek 1914. augusztus 20–31-ig;
- A mazuri tavaknál vívott csata 1914. augusztus 3. – szeptember 14.;
- A német–francia hadműveletek 1914. augusztus 1. – szeptember 15-ig;

- Az őszi hadjárat a francia hadszíntéren 1914. szeptember 15. – december 4-ig;
- A 9. német seregnek az osztrák–magyar haderő bal szárnyán, Lengyelország déli térségében végrehajtott támadó-hadművelete, a lódzi hadjárat 1914. szeptember–december.

Nyugállományú ezredesként jegyzett tanulmányai:

- Az Északi- és Keleti-tenger hadi eseményei 1915. május 1. – 1915. augusztus 30.
- Az északkeleti német arcvonal hadműveletei 1915. július–augusztus.
- A flandriai csata és annak harcászati kihatásai. A német védekezés nyugaton 1915. eleje–május.
- Utolsó harcok a román hadszíntéren 1917. január 20. – december 31.

Julier Ferenc nyugállományú ezredes 1944. április 25-én halt meg tüdőrákban Budapesten. A Rákoskeresztúri temetőben helyezték örök nyugalomra. Röviddel halála után felesége öngyilkos lett, követte férjét a túlvilágra.

Julier életének részletes feldolgozásával még adós a történetírás. A kutatást nehezíti, hogy a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó fondjaiban nem található meg személyügyi iratai, valamint az is – szóbeli közlés alapján –, hogy felesége Julier halála után elégette a férje életével kapcsolatos dokumentumokat.

Irodalom

Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója*. Budapest, Európa Kiadó, 1993.

Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. München, Verlag Für Kulturpolitik, 1923.

Fogarassy László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

Fogarassy László: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919). Bevezető. *Hadtudomány*, 3. (1993), 1. 85.

Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919-ben). *Hadtudomány*, 3. (1993), 1–3. 85–100.

Nagy Miklós Mihály: A Magyar Szemle katonáírója: Julier Ferenc. *Magyar Szemle*, Új évfolyam 7. (1998), 5–6. 59–88.

Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, Korona Kiadó, 2001.

Vargyai Gyula: Arcképvázlat Julier Ferencről. In Julier Ferenc: *Magyar hadvezérek*. Budapest, Aqua Kiadó, 1992.

Zubor Zsolt: A tanácsköztársaság utolsó offenzívája. 1–2. rész. *Hogyan Történt? Történelmi Magazin*, 2021. január 1.

Kápolnai Pauer István

(1833–1896)

A szabadságharc forgatagában

Kápolnai Pauer István 1833. augusztus 19-én született Pesten. Gimnáziumi tanulmányait 1842-től szintén a fővárosban végezte. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc jelentette számára az első találkozást a hadüggyel, a honvédelemmel. Alig múlt el 14 éves, amikor jelentkezett a honvédseregbe. Ide a tizennyolc éves korhatárra vonatkozó szabály figyelembevétele nélkül fel is vették, mégpedig köztüzérnek. Ennél a fegyvernemnél legalább nem volt kitéve az ellenség lövedékeinek, mint a gyalogosoknál vagy a lovasságnál. A veszélytelennek azonban mégsem mondható szolgálatban a fiatalember jól megállta a helyét, ezt mutatja, hogy a szabadságharcot tizedesként fejezte be, és állítólag csak azért nem lehetett tiszt, mert nagyon fiatal volt. Az életrajzok szerint Pauer István 17 csatában és ütközetben vett részt, és kétszer is megsebesült. Bizonyosan nem rajta múlt, hogy a szabadságharc a világosi fegyverletétellel végződött, amely után, mint annyi honvédet, őt is besorozták a császári-királyi hadseregbe. A testi és lelki szenvedéseket kiált fiatalembert kora és a kiújuló sebesülései miatt azonban ideiglenesen leszerelték.

A „honvédkaland” után hősünk, még mindig csak tizenhét évesen, beiratkozott a József Ipartanodába, amelynek kiváló előmenetelű mérnökhallgatója lett. Úgy látszik azonban, a birodalmi katonai közigazgatás jól működött, nem feledkeztek meg az ideiglenes mentességet kapott „Kossuth-kutyáról”. Kápolnai Pauer István 1854. február 11-étől immáron közkatonaként szolgálta a császárt a cs. kir. nagyvárad 37. gyalogezredben, amelynek ezredtulajdonosa (jelképes, „tiszteletbeli parancsnoka”) éppen az az Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy volt, aki 1849-ben a magyarországi hadjáratban vezette az orosz csapatokat. Úgy látszik azonban, a még mindig csak huszonegy éves fiatalember kiváló katona volt, mert hamarosan előléptették altisztnek, majd 1859-ben már 2. osztályú alhadnagynak. A sors furcsa fintora, hogy éppen abban a hadseregben lett tiszt, amely ellen néhány évvel korábban még teljes odaadással harcolt. Az ezredparancsnokát is Klapkának hívták, de nem Györgynek, hanem Ferdinándnak. A katonai sematizmusban Stephan Pauerként szereplő alhadnagy részt vett az 1859. évi háborúban, amelyet a császári-királyi hadsereg az olasz egységért küzdő itáliai csapatok és a francia haderő ellen viselt. A huszonhat éves fiatalember ismét szolgált a puskaport, ott volt többek között Magentánál és Solferinónál is. A hazafias érzelmű Pauer azonban alig várta a háború befejezését, és talán már előtte is kapcsolatba lépett az olaszokkal. Mindenesetre a béke megkötése után, 1860. május 1-jén, lemondva rendfokozatáról, kilépett a hadseregből, és magyar hazafiként Giuseppe Garibaldi seregéhez csatlakozott. A nyár folyamán a Dél-Itáliába áramló önkéntesek egyik csoportjával érkezhettek Szicíliába, de nem a magyar légiónhoz csatlakozott, mert képzett tisztekre más alakulatoknál is égető szükség volt. Ahogy később Szinnyi Józsefnek, a magyar írók neves biográfusának elmesélhette, előbb Garibaldi környezetében szolgált, majd az úgynevezett olasz zuávok zászlóaljához került, és velük érkezett Nápolyba, századosig emelkedve a ranglétrán. A Volturno folyó környékén vívott nevezetes csatában (1860. szeptember 26. és október 2. között) – ahol a Bourbon-haderő megpróbálta átkarolni és több ponton áttörni a vörösinges csapatok vonalait, majd lendületből visszafoglalni Nápolyt – alakulata a derekas helytállást követően szerepet kapott a visszacsapásban, így minden bizonnyal Capua városának és várának november 2-án bekövetkező elfoglalásában is.

Mivel a magyar légiónak az új olasz királyi haderőbe történő beillesztésénél jelentős tisztfelhasználás keletkezett, számukra Acqui Terme fürdőhelyen önálló telepet állítottak fel, ahol a szabadidő értelmes eltöltése érdekében továbbképző

tanfolyamokat szerveztek azoknak, akik korábban nem szolgáltak reguláris hadseregben. Pauer is ide került, méghozzá a tanárok közé, mert veteránnak számított, továbbá volt érzéke és kedve a tanításhoz. Katonai statisztikát adott elő, továbbá a hadászati manőverekről tartott órát. 1862-ben rövid ideig oktatott a légio átszervezése után létrehozott cuneói tiszti telepen megindított katonai iskolában is. Ezekben az években már aktívan foglalkozott a hadtudománnyal. 1862-ben a magyar légiónál kapott beosztást, ahol vadászszázadosként szolgált egészen 1866-ig. A magyar emigránsok 1866-ig reménykedhettek a magyar szabadságharc újrakezdésében. Az ekkor megvívott porosz–osztrák és olasz–osztrák háború azonban oly módon ért véget, hogy nem maradt remény. A magyar légiót feloszlatták, Pauer lemondott olasz rendfokozatáról. Az 1867-es kiegyezés számára is lehetővé tette a hazatérést.

A kiegyezés mindenképpen választóvonal Kápolnai Pauer István életében. Letéve a kardot, két évig egy angol vasútépítő vállalkozónak dolgozott magyarországi főtitkárként. Közben a *Honvéd* című katonai szaklap főmunkatársa, majd segédszerkesztője lett. A magyar királyi Honvédség tiszti egyenruháját 1870-ben vehette fel. Századosként először honvéd gyalogzászlóaljnál, vezérkari ügyek előadójaként, majd a honvéd főparancsnokságon másodsegédtisztként szolgált.

A Ludovika Akadémia tanára

1872-ben kezdte meg majd másfél évtizedig tartó oktatói pályafutását a tisztképző iskolában, a Ludovika Akadémián. Az általa oktatott területek közé tartozott a harcászat, tereptan, hadászat és a hadtörténelem.

A Honvédelmi Minisztérium 1872. augusztus 3-án vette át az akadémia épületét a császári és királyi közös hadseregtől, amely azt 1849-től hadikórházként használta. Az épületet környező park közterület volt. Az épület kiürítése és alapszintű berendezése után azonnal megindult a felvételi eljárás.

A Ludovika ekkor még csak nevében volt akadémia. Egyelőre a felállítandó honvédség számára kellett minél gyorsabban tiszteket képeznie, továbbképeznie. Az akadémiai tisztképző tanfolyamra azok jelentkezhetek, akik valamely honvédkerület tisztképző tanfolyamát vagy a jászberényi központi lovas tisztképzőt már elvégezték, tehát tényleges vagy tartalékos, avagy, ahogy akkor nevezték: „szabadságolt állományú” hadapródok voltak. A jelentkezőknek felvételi vizsgát kellett tenniük a korábbi tanfolyam tananyagából. A felsőbb tiszti tanfolyamra

csapat-, illetve más tiszti beosztásban lévők jelentkezhettek, közülük is felvételi vizsga útján válogatták ki a legrátermettebbeket.

A Ludovika Akadémia első igazgatója Móricz Sándor ezredes volt, az oktatói kart tisztek és polgári tanárok alkották. Az akadémia tanári állományába a honvédelmi miniszter által meghirdetett pályázat útján lehetett bekerülni. A pályázó tényleges vagy tartalékos tiszteknek bizottság előtt kellett vizsgáznuk, ennek sikere esetén nyerhettek el tanári beosztást. Az intézményben szolgáló tisztek számára kezdetektől számítva nem csupán az oktatás jelentett nagy kihívást, hanem úttörő szerepet kellett játszaniuk a magyar katonai irodalom megteremtésében, „a hadi tudományok magyar nyelven való rendszeres művelésében”. E munkának az egyik legnagyobb kihívása a magyar nyelvű tananyag kidolgozása volt.

Az első év kísérleti évnek bizonyult, a vártnál kevesebb hallgatóval. Nem akadt elég jelentkező, a társadalom előtt egyelőre nem sikerült népszerűvé tenni a tiszti pályát. Az első év tapasztalatai alapján a következő tanévre átszervezték a képzést. Megszűntek a honvédkerületi tanfolyamok, így ezt követően tiszti képzést csak a Ludovikán lehetett szervezni. Ennek megfelelően eggyel bővült a tanfolyamok száma, a meglévőket megelőzte egy előkészítő tanfolyam.

Az akadémián tehát az 1873–74-es tanévben elindult az előkészítő, a tisztképző, a tiszti és az első törzstiszti tanfolyam is. Ez utóbbit azok végezték, akik elérték a századosi rendfokozatot, és elő akartak lépni őrnaggyá. A tanfolyam kezdetben három hónapig, majd öt, 1881-től pedig tíz hónapig tartott.

Az előkészítő tanfolyamra jelentkezőknek rendelkezniük kellett valamely középiskola első három vagy négy osztályának sikeres elvégzéséről szóló bizonyítvánnyal. Jelentkezhetek továbbá olyan altisztek, akiket parancsnokaik szintén alkalmasnak ítélték, nekik felvételi vizsgát kellett tenniük. A tanfolyamot legalább jó eredménnyel elvégzők mehettek a következő, a tisztképző tanfolyamra, a többieket visszairányították a csapatokhoz.

A tisztképző tanfolyamra olyan honvédek is jelentkezhettek, akik legalább jó eredménnyel fejezték be a középiskolát, és ugyanilyen eredménnyel levizsgáztak az előkészítő tanfolyam anyagából. Érdemes megjegyezni, hogy a horvát–szlávón honvédkerületből jelentkezőknek tanfolyamonként külön osztályt szerveztek, ahol az oktatás nyelve horvát volt.

A tiszti tanfolyamra önként jelentkező tisztnak két éves csapatszolgálatot, „igen jó” minősítést és sikeres felvételi vizsgát határoztak meg felvételi feltételként. A tanfolyamot jeles eredménnyel és kitűnő minősítéssel elvégzőket soron kívül előléptették, a jeles és jó eredménnyel végzők pedig segédtiszti beosztást

kaptak. Ezt a tanfolyamot később a bécsi vezérkari iskola előszobájaként tartották számon, illetve aki soron kívüli előléptetésre számított, annak is érdemes volt ide jelentkeznie.

Kápolnai Pauer százados e képzés, képzésszervezés aktív résztvevője volt, miközben a hadtudományi ismereteinek bővítése érdekében 1873 szeptemberé és 1875 októberé között igen jó eredménnyel elvégezte a bécsi cs. és kir. Hadiiskolát. Az itt készült jellemzése a következőket tartalmazta:

„Nagyon tehetséges, igen szorgalmas és sokoldalú kiváló tudományos ismeretekkel rendelkezik a hadseregszervezésről, a harcászatból, a hadászatból, a hadtörténelemből, a katonaföldrajzból, a tereptanból és a terepfelvételből. Alapos tudományos ismeretei és nagy katonai tapasztalatai segítségével hadtudományi kutatásokat folytat, melynek eredményeként dolgozatai, tanulmányai, cikkei rendszeresen megjelennek folyóiratokban és más lapokban.”

A katonai jellemzések szerint előljárói igen műveltnek, az irodalomban kifejezetten jártasnak ismerték, aki tökéletesen beszél németül, franciául olaszul és angolul, ír és olvas spanyolul, oroszul, törökül és románul.

A ranglétrán 1877-ben jutott feljebb, őrnaggyá léptették elő, és a m. kir. Honvédség főparancsnoka, József főherceg lovassági tábornok másodtisztjévé nevezték ki. Pauer karrierje gyorsan ívelt felfelé, 1882-ben alezredessé, majd 1886-ban ezredessé léptették elő. Ezredesként a nagyszebeni 23. honvédezred parancsnoka volt, majd 1887-ben a pécsi 82. dandár élére került. Nyugállományba 55 éves korában, 1888 augusztusában került „rokkantnak és mindennemű népfölkelési szolgálatra is alkalmatlannak” minősítve. Úgy tűnik, a háborús évek nem múltak el nyomtalanul felette. A kiváló hadtudós egyre többet betegeskedett, és anyagi helyzete sem volt túl rózsás, a hadtudomány művelése azonban mindig örömet okozott neki.

Tudományos munkássága

Kápolnai Pauer István hadtudományi munkássága kiemelkedő helyet foglal el a magyar tudománytörténetben. Neve ott szerepel a legjelesebb hadtudósok között, akár azt is leírhatjuk, hogy a magyar hadtudomány megteremtői között. Életrajzában ismertetéséből azt is kiolvashatjuk, hogy tudását mindenekelőtt tapasztalatból merítette, az 1848–49-es magyar szabadságharcból, majd az 1859-es és az azt követő olasz egységért vívott háborúkból. A háborús tapasztalatok

mellett volt alkalma a békeidőszak osztrák császári, majd az olasz királyi hadseregben szolgálni, ami lehetőséget biztosított a hadseregszervezés és a békevezetés problémakörének feltérképezésére. A magyar szabadságharcban még bizonyosan nem beszélhetünk tudatos tapasztalatszerzésről, de azt követően már igen, amit folyamatos törekvése is mutat a képzettsége, tudása növelésére, az önképzésre. Tudományos tevékenysége már az emigrációban elkezdődött, majd itthon élete végéig tartott. A magyar hadtudomány fejlődésének legfontosabb elemét, eszközét a magyar nyelvű katonai folyóiratokban látta. Azt vallotta, hogy a hazai hadtudomány csak akkor fejlődhet, ha művelői magyar nyelven, magyar katonai szaknyelvet alkalmazva írnak. Ehhez viszont elengedhetetlen volt, hogy a német szakifejezéseknek megtalálják a magyar megfelelőjét, kialakuljon a szaknyelvi rendszer.

Kápolnai Pauer munkássága során több mint 300 hadtudományi és hadtörténelmi cikket írt, amelyek nagyobb része szakfolyóiratokban, egy része politikai napilapokban jelent meg. Az utóbbiakkal a honvédelem népszerűsítése lehetett a célja. A hadtudományi és hadtörténelmi kérdések tekintetében elismert közírónak számított. Cikkei jelentek meg az említett *Honvéd* című folyóiraton kívül a *Pesti Hírlapban*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Budapesti Hírlapban*, a *Hazánkban*, a *Századokban*, a *Ludovica Akadémia Közlönyében*, a *Hadtörténelmi Közleményekben* és más periodikákban.

A *Vasárnapi Újság* 1872-ben Kápolnai Pauerrel kapcsolatban fontosnak tartotta a következőket lejegyezni: „Mint a *Honvéd* és *Pesti Napló* katonai munkatársa, kiváló érdekeltséget keltő cikkeivel magára vonta a közönség figyelmét, és megalapító katonai írói nevét.”

Kápolnai Pauer István munkássága során fontosnak tartotta hangsúlyozni az önálló nemzeti hadügy és hadsereg felállításának szükségességét. Az ehhez szükséges hadtudományi elmélet pedig szerinte mindenekelőtt a hadtörténelemből táplálkozik. A hadtörténelmi példákból levont következtetések alapján feltárni a hadművészetre vonatkoztatható belső törvényszerűségeket, összefüggéseket. Számtalan ilyen jellegű munkát írt, többek között az ősmagyar kardokról, az 1744-es „magyar nemzet seregéről”, a magyarországi végvárakról, II. Lajosról és a mohácsi csatáról, I. Miksa hadjáratairól, a Nagy Frigyes-i, napóleoni háborúk csatáiról, a magyar huszárokról, az isaszegi csatáról és még sok más témáról.

A hadtörténelmi szemlélete segítette, hogy korának hadügyi kérdéseire is reflektáljon, illetve a honvédség szervezését és fejlesztését tudományos munkáival támogassa. A kiegyezés évében már megjelentek olyan művei, amelyek

egyértelműen az önálló magyar hadügy és hadsereg szükségességét indokolták. Munkáival segítette azt a törvényalkotói folyamatot, amelynek révén a következő évben, 1868-ban az országgyűlés elfogadta a véderőről, a m. kir. Honvédségről és a népfelkelésről szóló törvényt.

A *Honvéd kézikönyv* (Oktató levelek) 1867-ben jelent meg. A négy részből álló munka első része a szolgálati szabályzatot tárgyalta, a második a harcászatot, a harmadik a tábori utasításokat, míg a negyedik a földmértant állította vizsgálódásának középpontjába. A könyvhöz tartozott egy ötödik fejezet is, amelyet Pongrácz Gergely írt, és a *Fegyvertan* címet viselte. E munka jelentőségét kétségtelenül az adta, hogy az említett törvények elfogadása jelentősen megkönnyítette a honvédségre vonatkozó szabályzatok, utasítások kidolgozását. Még az ebben az évben megjelent munkáival kapcsolatban ismét adjuk át a szót, illetve a sorokat a *Vasárnapi Újság* tudósítójának:

„Iratái közt legnagyobb feltűnést okozott 1867-ben megjelent »Magyarország hadászati védelme« című műve, s a »Honvéd«-ben megjelent »A magyarok hadjáratai« című hadtörténelmi tanulmánya, melyről a külföldi katonai lapok is igen elismerőleg nyilatkoztak. Legújabbán egyik munkája »A kartácslövegek harcászati alkalmazásáról« német nyelven is megjelenván, az egész német katonai irodalom dicsérőleg említette föl. Kápolnai, ily termékeny munkássága daczára, soha sem szól kellő megfontolás és beható tanulmányai nélkül még a legkisebbnek látszó kérdéshez sem, irálya könnyed és zamatos, meglátszik rajta a tudomány mellett a gyakorlati tapasztalás. Mint tanár a központi iskolában a harcászatot- és a katonai földrajzot adja elő.”

Kápolnai Pauer hadtudományi munkásságának kiemelkedő darabja a *Magyarország hadászati védelme Észak vagy Kelet felől* című könyve. Ebben a hadászati alapkérdéseit foglalta össze, és ebből a szempontból elemezte az ország hadászati védelmének lehetőségeit egy északról, illetve keletről jövő támadással szemben. A külföldön is feltűnést keltett munkájában vizsgálta a terep, a népesség, a közlekedés, illetve a nemzetgazdaság viszonyát és hatását a katonai műveletekre. Mérlegelte ezek jelentőségét, s igyekezett tekintetbe venni minden lehetséges körülményt.

Foglalkozott a lehetséges támadó hadjáratok legváltozatosabb eshetőségeivel, majd az ezekkel szembeni védelem lehetőségeit taglalta. A munka szemlélete magyar nyelven teljesen újszerű volt, nem csupán katonaföldrajzi leírást adott, hanem értékelést is. Hollán Ernő hadmérnök, hadtudós szerint: „Kápolnai egyedül csak a hadászat terén foglalva állást, a földrajzi ismereteket az olvasóban már feltételezi, s csak is a támadás minden lehető nemének kutatásával, és a minden

egyes támadási modornak a különféle körülményekhez mért hadászati védműködések megállapításával foglalkozik.”

A munka három fő részre oszlik: az egyedül északról, az egyedül keletről és az egyidejűleg északról és keletről jövő támadásoknak és ezek visszaverésének legcélszerűbb védelmi hadműveleteinek leírására. A szerző mindhárom esetben ismerteti a támadás és védelem lehetőségeit, valamint azok különböző változatát. Foglalkozik a vezetői munka kérdésével is, a hadsereg létszámviszonyaival, az időjárás okozta nehézségekkel. Kápolnai Pauer munkájában a hadászati műveletek tervezetében tárgyalja a harcászati elemet is. A hadászati vonalak és pontok bemutatásánál mindig figyelembe vette az azokon működő haderő nagyságát, amely meghatározta az adott földrajzi helyek hadászati hatáskörét.

Kápolnai munkájában vizsgálta Oroszország nyugati területeinek, a Kaukázusnak és a Fekete-tengernek a geopolitikai és geostratégiai jelentőségét. Hadászati szempontokat figyelembe véve írta le a cári Oroszország védelmi rendszerei korszerűsítésének, valamint vasúthálózatának fejlesztési lehetőségeit. Ezek a későbbiekben pontosan úgy mentek végbe, ahogy azt művében már 1867-ben megjósolta.

Kápolnai Pauer István nemcsak hadtudományi munkáival, hanem tudományos közéleti tevékenységével is hozzájárult a magyar hadtudomány fejlődéséhez, szervezeti kereteinek alakításához. Kiemelkedő tudományos eredményeinek elismeréseként az említett Hollán Ernő ajánlására 47 éves korában, 1881. május 19-én megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának. A székfoglaló értekezésében a tudomány osztályozásával foglalkozott, megkísérelte a hadtudomány elhelyezését a tudományok rendszerében. Beszédében kiemelte, hogy „a hadtudomány az állam rendelkezésére álló haderők célszerű szervezésével és harcra való alkalmazásával foglalkozik, míg a hadeszközök készítése és hasznavehető állapotban tartása segédtudományainak tárgyait képezik”. E mondatával tagadta, hogy bármi, ami a háború kérdésköréhez tartozik, az hadtudomány lehet, de elismerte, hogy a hadtudomány más tudományterületekkel összhangban állhat, egymást támogatgatják.

Kápolnai Pauer szerint a tudomány művelése a tények megismerésére irányul, és az okok feltárására. E szerint a hadtudomány helyét a tudományok rendszerében akképpen kell meghatározni, hogy milyen tényekkel foglalkozik, és e tények mi okból következtek be. A tények egyértelműen a háborús események. A hadtudomány vizsgálja azt, hogy milyen okokra vezethető vissza a háború kirobbanása, ezen okok milyen befolyást gyakorolnak a háború

menetére és milyen események következhetnek be a háborúban. Mindezekből következően megállapította, hogy a hadtudomány helyét az akkori természettudományi és matematikai tudományrendszertani besorolása helyett a történelmi-társadalmi tudományágak között kell kijelölni. Alapjául a történettudományt határozta meg, tartalmi és módszertani kapcsolódásként pedig a pedagógiát és a filozófiát említette, a természettudományt és a matematikát pedig segédtudományaiként fogalmazta meg. „A hadtudomány alapját a hadtörténelem képezi” – állította Kápolnai Pauer Napóleon mondására hivatkozva („a hadtudomány tankönyvét a Nagy Sándor, Hannibal, Caesar, Gusztáv Adolf, Turenne, szavojai Jenő herceg és Nagy Frigyes által vívott hadjáratok történelme képezi”), bár szerinte kevés olyan hadtörténelmi munka készült, amely a hadművészeti szempontokat figyelembe veszi. Ezek közé tartoznak szerinte Henry Jomini és Carl von Clausewitz „háborúról írt tankönyvei”. Mindezekből kiindulva a Tudományos Akadémia 1882. május 22-i huszonegyedik ülésén indítványozta a Hadtudományi Bizottság felállítását. Felvetette, hogy a tudományterület kerüljön át a II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályába, ám az végül a III. Matematikai és Természettudományok Osztályán maradt. Ennek megfelelően 1883. május 13-án a III. osztály bizottságaként alakult meg a Hadtudományi Bizottság, amelynek első előadójává (titkárává) Pauert választották. A bizottság elnöke Hollán Ernő altábornagy lett, a tagságot 12, nem katona akadémikus adta. A megalkotott ügyrend szerint:

„A Hadtudományi Bizottság feladata: a) a hadtudományok fejlődési folyamatának figyelemmel kísérése; b) a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése; c) a hadművészet fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása; d) a hadtudományi remekművek magyarra fordíttatása és kiadása. A Hadtudományi Bizottság az a) alatt említett feladatának az Általános Katonai Évkönyvnek, a b) és c) alatt említett feladatának pedig a Magyar Hadtörténelmi Füzetek kiadása által felel meg, és amennyire a viszonyok engedik, a valóban örökbecsű hadtudományi remekműveket magyarra fordíttatja és kiadta.”

Kápolnai Pauer István hadtudós, szakíró, tanár, akadémikus a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, valamint a Népoktatási Központi Kör tagja volt.

Kápolnai Pauer István ezredes 1896. február 18-án hunyt el. Két nappal később a *Budapesti Hírlap* közölte a temetéséről szóló hírt: „Kápolnai Pauer István 1848–49-es honvédtiszt, m. kir. honvédezredes temetése csütörtökön délután három órakor lesz a kerepesi temető halottas házában. Az Akadémia

levelező tagjának emlékére kítűzte palotáján a gyászlobogót s a temetésen képviseltetni fogja magát.”

Irodalom

Ács Tibor: Megemlékezés Kápolnai Pauer István akadémikusról. *Hadtudomány*, 8. (1998), 2. 124.

Ács Tibor: Hadászati gondolkodásunk gyökereiről. *Hadtudomány*, 10. (2000), 2. 55–60.

Dub Máté: Kápolnai Pauer István – a 19. század egyik legkiválóbb hadtudósa. *Újkor.hu*, 2012.

Forgács Balázs: *Hadelmélet. A magyar katonai gondolkodás története és a hadikultúrák*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.

M. Szabó Miklós: A Hadtudományi Bizottság múltja – a hadtudomány jelene. *Magyar Tudomány*, 168. (2007), 12. 1543–1556.

Kéri Kálmán

(1901–1994)

Kéri Kálmán hosszú élete során változatos pályát futott be, amíg egy szépeességi százsz eredetű mozdonyvezető fiából az 1990-ben demokratikusan választott Magyar Országgyűlés korelnöke lett. Életútja átfogta az egész 20. századot. Ismerője volt a magyar és a közös magyar–osztrák múlt szinte minden, említést érdemlő eseményének. Életében övezte megbecsülés és tisztelet, ette a rabok vékonyka és keserű kenyerét, volt foglya az orosz megszálló hatóságoknak és a magyar ÁVH-nak is. Százakat vallhatott barátjának, ezeket bajtársának Magyarországon és külföldön egyaránt. Államférfiak és politikusok sokaságát éppúgy ismerte, mint a lövészárkok egyszerű katonáit. Úgy hozta a sors, hogy két világháborút, forradalmakat és ellenforradalmat élhetett meg. A történelem szomorú alakulása miatt szülőföldje idegen ország részévé vált. Katonai tanulmányainak egyik színhelyét, az alsó-ausztriai Traiskirchent 1918 után szintén csak útlevéllel kereshette föl. Egykori bajtársai sorra elfogytak mellőle: kik Magyarországon, kik külföldön fejezték be földi pályafutásukat. Rajta viszont, úgy tűnt, nem fogott az idő, pedig volt mit átélnie. Kéri Kálmán volt a m. kir. Honvédség vezérkari ezredese, a Magyar Honvédség ezredese, majd a rendszerváltoztatást követően a Magyar Honvédség tartalékos vezérőrnagya (1990) és nyugállományú vezérezredese (1991).

Családi háttér és tanulmányok

Kéri Kálmán – a nevét még fia születése előtt Fickerről Kérire változtató – Kéri Gyula mozdonyvezető és Fröhlich Vilma egyetlen gyermekeként 1901. július 25-én látta meg a napvilágot Iglón. A magát büszkén magyarnak valló cip-szer család gyermeke – ahogy ő emlékezett, a családban németül inkább mondták azt, hogy „Wir sind Ungarn”, mint azt, hogy „Wir sind Deutsche” – korán árvaságra jutott. Így nemcsak az egyenruhák és a fegyverek iránti vonzalom volt az, amely az iglói gimnázium első négy osztályának jó, illetve elégséges eredménnyel való elvégzése (1911–1915) után a traiskircheni cs. és kir. tüzérségi hadapródiskolába irányította Kéri Kálmán útját, hanem az ingyenes tanulás, illetve taníttatás lehetősége is.

Traiskirchen örök emlék maradt az életében: a szigorú napi és kiképzési rend mellett engedélyezett bécsi séták, a hadapródiskola növendékeként a magyar állampolgárságú növendéktársaival a magyar himnusz éneklése a *Gott erhalte* helyett – „mert mi magyarok vagyunk” –, részvétel I. Ferenc József császár és király temetésén 1916 decemberében, az összeomlást követően, 1918 novemberében a Schönbrunn fegyveres őrizete, mert annak védelmére, illetve őrizetére katonai erő, a hadapródiskola növendékein kívül nem állt rendelkezésre.

A Monarchia felbomlása után hosszú hajóját során jutott el számos magyar állampolgárságú növendéktársával – így a haláláig barátjának megmaradt Pogány (akkor még Penna) Imrével –, illetve a mödlingi és bécsújhelyi katonai akadémiákon tanult magyar fiatalokkal Budapestre, ahol szinte kivétel nélkül valamennyien a magyar királyi jelzőtől már megfosztott Ludovika Akadémia „akadémikusai” lettek.

A Ludovika Akadémián

A Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. március 21-ei létrejöttét követően továbbra is a Ludovika Akadémia hallgatója maradt, és így akár „vörös katonának” is tekinthető. Az intézmény nevét hamarosan Vörös Parancsnokképző tanfolyamra változtatták, de a tanári kar továbbra is a „régí tisztekből” állt.

Alig tizenennyolc évesen résztvevője lett az úgynevezett „ludovikás ellenforradalomnak” (1919. június 24.), amelyet követően – Guido Romanelli olasz alezredes határozott fellépésének köszönhetően – „csak” Sinkó Ervin politikai

előadásait kellett hallgatnia többtucatnyi társával együtt, amit ő „komoly büntetésnek” tekintett. Azt követően rövid időre a román arcvonalra vezényelték.

A Vörös Hadsereg összeomlását követően ismét a Ludovika Akadémiára került, és a tüzérsztály akadémikusa lett. 1921. augusztus 20-án fejezte be tanulmányait „igen jó” összeredménnyel, és tüzérhadnaggyá avatták. Első szolgálati helye a miskolci 7. tüzérsztály volt, amelynek fiatal tisztjeként vezényelték csapattestével együtt 1921 októberében Budapestre, a volt uralkodó, IV. Károly második visszatérési kísérlete alkalmával. Ő is, mint számos tiszttársa, feltette a kérdést magának és parancsnokának is: az uralkodó vagy a kormányzó? Érdemleges választ azonban nem kapott.

A két világháború között

1921. november 1-jével áthelyezték a m. kir. 4. honvéd tüzérsztály állományába, és Tolnán a tarackos, illetve az aknavetőűteg beosztott tisztje lett. 1923 júniusában mint aknavető tiszttel még Tolnáról vezényelték Inotára egy két hónapos közelharctanfolyamra, amelyet igen jó összeredménnyel végzett el. 1924. július 1-jével szolgálati útja Budapestre vezetett. A m. kir. Honvédség főparancsnokának, vitéz bulcsi Janky Kocsárd lovassági tábornoknak, majd vitéz Kárpáthy Kamilló gyalogsági tábornoknak lett a parancsértisztje. Ebben a beosztásában kapta meg 1924. október 1-jén főhadnagyi előléptetését 1924. szeptember 1-jei ranggal és 11. rangszámmal.

1926. szeptember 1-jével áthelyezték a budapesti m. kir. 1. honvéd tüzérsztály állományába, ahol ütegtisztként, illetve segédtisztként szolgált.

A m. kir. 1. honvéd tüzérsztály állományába tartozó Kéri Kálmán 1926. október 1. és 1927. május 1. között tüzértiszt lovaglótanfolyamot végzett kiváló eredménnyel Kecskeméten, majd 1927. október 1. és 1928. május 1. között a Szegedi Szabályzatismertető tanfolyam hallgatója volt. A különböző vegyesdandárok állomáshelyén működő szabályzatismertető tanfolyamok a m. kir. Honvéd Hadiakadémiára – amely akkor rejtési okok miatt a „Budapesti Szabályzatismertető tanfolyam” nevet viselte – történő beiskolázás „előszobái” voltak.

Kéri Kálmán a Szegedi Szabályzatismertető tanfolyamot „igen jó” összeredménnyel végezte el, és sikeres felvételi vizsgát követően 1928. október 1-jén megkezdte tanulmányait a Budapesti Szabályzatismertető tanfolyamon, amelynek akkor Werth Henrik tábornok, a Honvéd Vezérkar későbbi főnöke (1938.

szeptember 28. – 1941. szeptember 4.) volt a parancsnoka. Kéri Kálmánra a képzett, komoly vezérkari múlttal rendelkező parancsnok nagy hatást gyakorolt.

A vezérkari tanulmányait 1931. április 30-án befejező Kérit 1931. május 1-jével századosná nevezte ki az államfő, és áthelyezték a pécsi m. kir. 4. honvéd vegyesdandár-parancsnokság vezérkari osztályra beosztott vezérkari tisztnek.

Egy esztendei vezérkari próbaszolgálatát követően átkerült a vezérkari testületbe – a trianoni békediktátum katonai előírásai okán „vezérkari szolgálatot teljesítő” azaz vkszt.-századosként –, és 1932. augusztus 1. és 1933. augusztus 1. között a pécsi m. kir. 4. honvéd vegyesdandár vezérkari osztályát vezette. A vegyesdandár élén akkor Werth Henrik altábornagy, volt hadiakadémiai parancsnoka állt.

1933. augusztus 1-jével Kéri Kálmán vezérkari századost áthelyezték a Honvédelmi Minisztérium VI-7/k. (közlekedési) osztályára. Az osztály ügykörébe tartozott a vasút- és közútfejlesztési munkáknál, valamint a vasúti és vízi szállítási eszközök, továbbá az ország gépjárműparkja fejlesztésénél a honvédelmi érdekek képviselője. Ennek érdekében összeköttetést tartott fenn az összes vasúti és hajózási igazgatósággal.

Ügykörébe tartozott mindenféle katonai szállítással kapcsolatos feladat megszervezése és gyakorlati irányítása, valamint az ezekkel kapcsolatos költségek biztosítása és az adminisztráció lebonyolítása. Az osztály kettős alárendeltségű volt: szervezési és végrehajtási ügyekben a vezérkar, míg közigazgatási és anyagi tekintetben a minisztérium alá tartozott. Kéri Kálmán százados az előbbi részleghez került, ahol előbb beosztott tiszt, majd alosztályvezető, csoportvezető és osztályvezető-helyettes lett. Mindeközben 1935. július 1-jétől 1937. május 1-jéig az Országos Légvédelmi parancsnokság vezérkari főnökének helyettese is volt. Kéri Kálmán a 7/k. vkf. osztályról úgy vélekedett, hogy az a vezérkar „ólmányája” volt. Ott csak dolgozni lehetett, szorgalmasan és kitartóan. A m. kir. Honvédségnek az ellenség elleni vasúti szállítását kellett megtervezni, megszervezni, a kész tervet napok alatt átdolgozni. Mozdonyvezető fiaként szerette ezt a munkát. Évtizedek múltán is fejből sorolta a vasútállomásokat, a vágánypárokat, az állomások áteresztő képességét, a berakodási lehetőségeket stb. Tudta, mit szállíthat egy szerelvény, miként kell annak összeállnia. Ismerte és vezette a mozdonyokat, de volt fűtő is. Tudta, a vezérkari tisztnek is ismernie kell mindazt, amit az alárendelteknek, s neki is meg kell tudnia csinálnia azt, amit másoktól elvár.

1938 júliusában kiváló eredménnyel tette le a vezérkari törzstiszti vizsgát, amely alapfeltétele volt a vezérkari ranglétrán való további emelkedésnek.

A Szudéta-vidék körül kialakult csehszlovák–német feszültség miatt tervezett mozgósítás előzményeként mint a 7/k. osztály vezetőjét 1938. szeptember 5-ével nevezték ki a Központi Szállításvezetőség parancsnokává. A Központi Szállításvezetőség a honvédelmi szállítmányok körébe tartozó feliasztási, felvonulási kiürítési és egyéb csapat- vagy anyagszállítmány irányítására, szabályozására létrehozott katonai szervezet volt, amelyet a mozgósítást megelőző úgynevezett honvédelmi készültség elrendelése után a 7/k. osztály állított fel a békeidőben már előre elkészített tervek alapján. Önálló intézkedési joggal rendelkezett az ország vasúti vontató- és gördülőanyaga, valamint hajóparkja felett, utasításait a szállítás alatt lévő csapatok kötelesek voltak betartani. Mozdósítás esetén elvileg az ország összes közlekedési vállalata neki volt alárendelve. E fontos beosztást töltötte be, amikor 1939. május 1-jével vezérkari őrnaggyá léptették elő.

A második világháborúban

Alig volt negyvenéves, amikor az 1939 márciusában létrejött önálló szlovák állam fővárosába, Pozsonyba került a magyar királyi követségre, katonai attaséi beosztásba 1941. augusztus 1-jével.

A németül, olaszul, franciául és csehül is kitűnően beszélő vezérkari tiszt visszatért szűkebb hazájába, ahol a szlovák nyelven való tárgyalás sem esett neheze.

Pozsonyt Budapest követte. 1942. augusztus 1-jével a honvédelmi miniszter – vitéz Bartha Károly szolgálaton kívüli viszonybeli tábornagy – szárnysegédévé nevezték ki, miközben a pozsonyi katonai attaséi beosztásából csak 1942. október 1-jével mentette fel az államfő. Ahogy mesélte, ezen két hónap alatt „ingázott” Budapest és Pozsony között. A honvédelmi miniszter szárnysegédi beosztását Bartha Károly felmentését követően vitéz lőfő nagybaczoni Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes, majd csataji Csatai Lajos szolgálaton kívüli viszonybeli vezérezredes honvédelmi miniszterek mellett is megtartotta. Miniszterei mellett sokat látott, tapasztalt és tanult, az 1942. április 1-jével (1942. március 30-i ranggal és 3. rangszámmal) vezérkari alezredessé kinevezett Kéri Kálmán. A hazai politikai élet szinte minden meghatározó szereplőjével megismerkedett, külföldi államfőkkel, politikusokkal, katonai vezetőkkel való találkozásokra kísérte el – ahogy ő mondta – „főnökeit”, de a Magyar Királyság képviselőjében járt Szófiában is a bolgár uralkodó, III. Borisz cár, 1943. szeptemberi temetése alkalmával.

Szárnysegédi szolgálata ideje alatt, 1942. november 1-jével (1942. október 29-i ranggal) kapta meg a vezérkari ezredesi rendfokozatot.

A három miniszter közül főleg az utóbbi kettővel szárnysegédként a legbizalmasabb, közvetlen munkatársi kapcsolatban volt. Személyük és a mellettük eltöltött két esztendő meghatározóvá vált életében. Nagy Vilmost politikailag szélesebb látókörűnek, liberálisabb felfogásúnak tartotta, akinél „kevesebben ismerték fel korábban a magyar kül- és katonapolitika tévutjait, amelynek hangot is adott”. Csatay kevésbé volt politikus alkat, ő a hadsereget a napi politikától távol akarta tartani. Legfőbb feladatának a honvédség felszerelésének, kiképzésének és motiváltságának javítását tekintette, hogy az bármely irányból jövő támadással a siker reményében vehesse fel a harcot. Képzett katonaként 1943-ban már mindketten tudták, hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút, legfeljebb kompromisszumos békében reménykedhetnek. De ez a remény az idő múlásával egyre halványul. A m. kir. 1. honvéd hadsereg 1944 áprilisában a Kárpátok előterében történő felvonulásával kapcsolatban Csatay abban reménykedett, hogy a mozgósított, együtt tartott hadsereg egy gyors átállási kísérletnél döntő szerepet játszhat majd.

A „kényelmes” budapesti beosztásából a m. kir. 1. hadsereg alárendeltségében működő VI. hadtest vezérkari főnökeként 1944. június 10-én hadibeosztásba kerülő szárnysegédjét a honvédelmi miniszter az alábbi szavakkal búcsúztatta:

„Az 1. hadsereg feladatát abban látom, hogy az orosz hadsereget a Kárpátok előtt vagy a Kárpátokban addig tartsa vissza, amíg az angolszászok délről vagy délnyugatról közelebb érnek. Akkor a német rendszabályok, amik átállásunk ellen bevethetők, már korlátozottak lehetnek és a németek ellen fordulásunk sikert ígérő lesz. Kiméld a magyar vért!”

A két miniszter mellett eltöltött évek és a miniszteri szárnysegédként kapott bizalmas információk, valamint német tisztekkel folytatott őszinte beszélgetések közben szerzett tapasztalatai alapján harctéri beosztását a Tatár-hágót védő VI. hadtest vezérkari főnökeként abban a tudatban foglalta el, hogy a németek ezt a háborút elvesztették, Magyarország és a nemzet számára az egyedüli helyes út ebben a kritikus helyzetben a „szakítás” Németországgal.

A vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy parancsnokolta, m. kir. VI. honvéd hadtesttel részese volt a Kárpátok előterében, illetve a Kárpátokban folyó harcoknak, jobbára védelmi műveleteknek.

1944 júliusában parancsnokát Budapestre rendelték, ahol a kormányzó kihallgatáson fogadta. Visszatérve harcálláspontjára, Farkas Ferenc altábornagy

elmondta vezérkari főnökének, hogy a Sztójay-kormány esetleges felmentése esetén felállítandó „katonakormányban” felajánlották neki a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát. Egyúttal érdeklődött, hogy Kéri vezérkari ezredes alkalomadtán vállalkozna-e egy kényes feladatra. „A kérdésre, hogy mi volna az, azt felelte: az események rosszabbra fordulása esetén az oroszokkal tárgyalni.” A több mint huszonöt éves katonai szolgálat alatt belé nevelt fegyelem hatása alatt röviden jelentette: „Ha erre valaha parancsot kapok, természetesen teljesítem.”

Az ezzel kapcsolatos vívódásairól Kéri Kálmán így ír visszaemlékezésében:

„Az ellenséggel tárgyalni, nem, ezt talán végezze el más. Én becsületes katona akarok maradni, aki harcol, és nem pedig tárgyalgat. Napokig rágódtam ezen a kérdésen, amíg eljutottam odáig, hogy lelkiileg felkészültem erre a feladatra, meggyőződésből vállalva azokat a következményeket, melyek ebből fakadnak. Mindinkább úrrá lett rajtam az a sejtés, hogy közeleg az idő, amikor fontosabb lesz a tárgyalás, mint a harc, a fegyvernél is döntőbb lesz a szó.”

Felkészültsége, vezetői képességei alapján – 1944 júliusának végén a távol lévő hadtestparancsnokot helyettesítve egy veszélyes szovjet támadást is elhárított – 1944. augusztus 8-án már a m. kir. 1. honvéd hadsereg vezérkari főnöki posztjára nevezték ki, ahol parancsnoka vitéz lőfő dálnoki Miklós Béla vezérezredes lett, akinek a kormányzó bizalmasaként fontos szerepet szántak a szovjetekkel hamarosan megkezdendő fegyverszüneti tárgyalások lebonyolításában és a megkötendő fegyverszüneti megállapodás határozatainak végrehajtásában. Ehhez azonban nemcsak katonai ügyekben kiváló, hanem katonapolitikai és diplomáciai téren is jártas segítőre, vezérkari főnökre is szükség volt. Ezért nem tekinthető véletlennek Kéri Kálmán 1944. augusztusi kinevezése.

1944 októberében Miklós Béla vezérezredesnek Budapestre rendeléséből, a Honvéd Vezérkar főnökének egy október 14-ére Máramaroszigetre összehívott, majd lemondott eligazító értekezletéből, a kormányzó közeljövőben tervezett huszti látogatásáról szóló hírekből, valamint abból, hogy különböző megbízottakat kellett a hadsereg sávjában a legnagyobb titokban áttenni a szovjet oldalra, Kéri vezérkari ezredes arra a következtetésre jutott, hogy hamarosan döntő lépésekre kerül sor. Azonban erről sem felettesétől, sem máshonnan nem kapott konkrét információt. Ezért parancsnokával és többi tisztjával együtt teljesen váratlanul érte Horthy Miklós kormányzó – 1944. október 15-én 12.30-kor elhangzott – rádiószózata, amelyben bejelentette, hogy az országnak további

háborús pusztításoktól való megmentése érdekében fegyverszüneti tárgyalásokat kezd a Szovjetunióval mint a szövetséges hatalmak képviselőjével.

Tudta, hogy a német ellenlépések megelőzésére azonnal cselekedni kell. Azonban erre vonatkozó konkrét utasítást a nap folyamán többször megkísérelt telefonhívások ellenére sem a vezérkartól, sem a kormányzóságtól, sem pedig parancsnokától nem sikerült kapnia. Lehetőségei abban merültek ki, hogy a tájékoztatásért jelentkező beosztott parancsnokokat állásaikban maradásra, a bárholnan érkező támadások elhárítására és a fegyelem fenntartására utasította. Mivel látszott, hogy Budapesttől az 1. hadsereg magatartására vonatkozó érdemleges intézkedést és parancsokat nem fognak kapni, úgy döntött, hogy a fegyverszüneti feltételek megismerése és az együttműködés módjának megbeszélése céljából kapcsolatba lép a másik féllel, a szemben álló 4. ukrán front parancsnokságával. Terve az volt, hogy 1944. október 16-án reggel mint az 1. hadsereg vezérkari főnöke, akinek birtokában van a hadsereg helyzetével kapcsolatos minden olyan ismeret, amelyre szükség van a katonai együttműködés megkezdéshez, személyesen megy át az arcvonalon. A szovjetektől az addig még nem ismert előzetes fegyverszüneti feltételekről, a Moszkvában aláírt egyezményről kívánt információkat szerezni, annak érdekében, hogy visszatérve a m. kir. 1. hadsereg csapatainak a kormányzói proklamáció értelmében a szükséges intézkedéseket kiadhassák. E tervvel Miklós Béla is egyetértett. Azonban október 16-án reggel az indulás előtt, miután „felkérést” kapott Gotthard Heinrichi vezérezredestől, a német 1. páncéloshadsereg parancsnokától, hogy helyzettájékoztatás céljából keresse fel szobranci harcálláspontján, Miklós Béla úgy döntött, hogy vezérkari főnökével együtt ő is átmegy a szovjet oldalra. Így 1944. október 16-án reggel mind a m. kir. 1. hadsereg parancsnoka, mind vezérkari főnöke átlépte az arcvonalat azzal a szándékkal, hogy a szükséges ismeretek birtokában hamarosan visszatérnek, és megkezdik az előzetes fegyverszüneti egyezményben vállalt katonai kötelezettségek végrehajtását.

Erre azonban már nem kerülhetett sor. Ugyanis október 17-én este, amikor a 4. ukrán front parancsnokának, Iván Jefremovics Petrov hadsereg tábornoknak a hadiszállására érkeztek, és ahol Magyarország kormányzójának képviselőjeként üdvözölték őket, sajnálkozva közölték velük, hogy Budapesten, így a Honvéd Vezérkarban is a németek, illetve magyar követőik vették át hatalmat, akik parancsot adtak a honvédségnek a háború további folytatására .

Budapesten és gyakorlatilag az országnak a szovjet Vörös Hadsereg által meg nem szállt területén a Szálasi Ferenc névvel fémjelzett Nyilaskeresztes Párt vette át a hatalmat. A hivatalnokokat és a m. kir. Honvédség tagjait – a zsidó

munkaszolgálatosokat is! – feleskették a miniszterelnöki tisztség mellett az ideiglenesen a kormányzói jogkört is gyakorló Szálasi Ferencre.

Kéri Kálmánnak már csak államfői jóváhagyásra váró kitüntetési javaslatát – a Magyar Érdemrend középkeresztje hadiszalagon, kardokkal – törölték.

A nyilas-hungarista hatalom „hűtlenség” vádjával 1945. január 18-án megfosztotta vezérkari ezredesi rendfokozatától Kérit, aki a szovjet oldalról már nem tért vissza a magyar királyi 1. honvéd hadsereg csapataihoz, mert a szovjet „fél” nem tette azt lehetővé. Ahogy mondta: be kellett látnia, hogy ezzel végül is az életét mentették meg, mert az új hatalom szinte biztosan hadbíróság elé állította volna, és az ítélet minden bizonnyal halálos lett volna.

Kéri Kálmánt – Miklós Bélával együtt – a szovjet katonai hatóságok Moszkvába szállították, ahol bekapcsolódott az ottani tárgyalásokba. Ezek a Horthy Miklós által kiküldött delegáció tagjai – vitéz Faragho Gábor vezérezredes, gróf Teleki Géza egyetemi tanár, Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter –, továbbá a szovjet Vörös Hadsereghez szintén „átment” vitéz Vörös János vezérezredes, a m. kir. Honvéd Vezérkar korábbi főnöke (1944. április 16. – 1944. október 16.) és az emigráns kommunista vezetők között, valamint a szovjet kormány képviselői között folytak. A magyarok és a szovjet illetékesek moszkvai tárgyalásai eredményeként megszületett a döntés: a Vörös Hadsereg által elfoglalt magyar területeken „választásokat” tartanak, hogy azok eredményeként létrejöjjön az új magyar állam nemzetgyűlése, illetve egy új kormány, amely szembefordul Németországgal, és a szövetségesek fegyvertársává válik.

1944. december 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely megválasztotta a Moszkvában Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyminiszter által már összeállított Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Kéri Kálmán az új Magyar Honvédség egyik vezetője, 1945. január 1-jétől a Honvédelmi Minisztérium katonai főnöke lett. Feladata a fegyverszüneti szerződésben vállalt magyar hadosztályok felállítása, megszervezése és a németek elleni hadműveletekre való alkalmassá tétele volt.

Bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány Igazoló Bizottsága 1945. február 26-án „igazolt”-nak nyilvánította, 1945. március 3-án állásából felmentették, és azzal a váddal, hogy szabotálja a magyar hadosztályok frontra küldését, letartóztatták. A vád annyiban igaz volt, hogy Kéri Kálmán a rendelkezésre álló, rosszul felszerelt, fizikailag és szellemileg a harcra még fel nem készített alakulatokat alkalmatlannak találta a bevetésre, ezért harctérre irányításukat katonai szempontokból ellenezte. Ezzel szemben a kormány – benne a honvédelmi miniszter, Vörös János vezérezredes – politikai okokból az új magyar haderőnek a Német

Bírodalom elleni minél előbbi és minél nagyobb számban történő alkalmazását követelte. Ezen kívül közvetlen előjárójával, a honvédelmi miniszterrel, Vörös János vezérezredessel számos múltbeli és aktuális konfliktusa akadt. Csaknem két hónapos fogva tartás után, bizonyítékok hiányában szabadlábra helyezték, és visszakerült a minisztérium létszámfeletti állományába.

A fordulat és az államszocializmus éve

1945. augusztus 8-án a HM Katona Politikai Osztálya ismét őrizetbe vette, és átadta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet tagozatának. Itt megállapították, hogy nem háborús bűnös, nem is kém, sőt érdemei vannak, ezért szabadon bocsátották.

Érdemeit a *Honvédségi Közlöny* 1946. február 1-jén megjelent 2. számában, a „Személyi rendeletek”-ben így ismerték el: a honvédelmi miniszter Kéri Kálmán vezérkari ezredest „a demokratikus Magyarország érdekében a honvédségen belül kifejtett tevékenységéért [...] három év rangelőnyözéssel és előléptetéssel” jutalmazta. „Az előléptetésre külön történik intézkedés” – olvasható a már jelzett *Honvédségi Közlöny*-ben. Ám erre az intézkedésre közel negyvenöt évet kellett várni. Amikor ugyanis Kéri Kálmán megtudta, hogy kinevezéséhez a megszálló orosz hatóságok, pontosabban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének hozzájárulása szükséges, kijelentette, hogy „a kinevezést csak akkor fogadhatja el, ha arról a Magyar Köztársaság elnöke szuverén módon dönthet”.

Miután a Katona Politikai Osztály számára felajánlott vezetését nem fogadta el, ismét létszámfeletti állományba került egészen 1946. október 23-áig, amikor 1946. szeptember 1-jei dátummal az 5000/1946. M.E. rendelet alapján mint nélkülözhetőt – ellátási igényei megtartása mellett – elbocsátották a honvédség tényleges állományából.

Elbocsátása után magántisztviselőként a svájci CIBA gyógyszergyár budapesti képviseleténél dolgozott. 1949 februárjában a HM Katona Politikai Osztálya letartóztatta, 1949. február 8-án internálták. Előbb Budapesten, majd Kistarcsán volt internált, majd a hírhedt recski munkatáborba került, ahol a büntetőbrigádban dolgozott.

1953. december 4-én szabadult Recskről, de előtte, 1953. december 3-án „a demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás” vádjával négyévi szabadságvesztésre és 500 forint vagyonelkobzásra ítélték. Ahogy emlegetni szokta: így adtak „törvényes formát” a letartóztatásának és internálásának.

Szabadulása után a szokásos volt katonatiszti életutat járta be. Volt éjjeliőr, portás, fordítóirodai külső fordító, az Astoria szálló és a Kárpátia étterem pince-mestere, végül a Hungária Szálloda és Étterem Vállalat központi raktárosaként ment nyugdíjba 1966-ban. Közben sokakat tanított német és francia nyelvre és a vele kapcsolatba kerülőket emberségre, tisztességre, hazaszeretetre. A kommunista hatalom állambiztonsága általi „beszervezést” – számos egykori tiszt- és tábornoktársához hasonlóan – nem kerülhette el, de érdemi tevékenységet nem folytatott, hasonlóan „beszervezett” tisztáraival összejátszva végül elérte, hogy a hálózatból kizárták.

Érdekelte a hadtörténelem. A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának felkérésére felkereste személyes ismerőseit, az egykoron fontos beosztásban lévő katonai vezetőket (Vattay Antal, Röder Vilmos), akik nem álltak szóba az új rendszer történészeivel, de őt hajlandóak voltak fogadni, és kérésére megírták visszaemlékezéseiket. Ezt a Budapesti Rendőr-főkapitányság szervezkedésnek minősítette, ezért Kéri Kálmán 1965 júniusa és 1966 decembere között rendőri felügyelet alatt állt. Ez azonban nem tartotta vissza a hadtörténeti kutatásoktól. Nyugdíjazása után rendszeres látogatója volt a Hadtörténelmi Intézetnek és a Hadtörténelmi Levéltárnak. Bár világnézetüket tekintve nem álltak azonos platformon, már az 1960-as évek végén jó kapcsolat alakult ki a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetése és kutatói, valamint az akkor még „deklasszált elemként” nyilvántartott Kéri Kálmán között. Az előbbieket mint a sorsfordító idők tanújára, élő történelmi forrásként tekintettek rá. Kálmán bácsi – ahogy mindenki hívta – értékelte, hogy egyenlő partnerként kezelik, és azt, hogy az objektív valóság megismerésére törekszenek. Nem egyszer „második otthonaként” említette a Hadtörténeti Intézetet. Tanulmányokat, visszaemlékezéseket írt, interjúkat adott, az ezekért kapott tiszteletdíjakból egészítette ki csekélyke nyugdíját. Neve országsszerte egyre ismertebbé vált.

A politikai légkör lassú enyhülésével mind gyakrabban keresték fel volt bajtársai. Az 1980-as évek közepén már valóságos kör vette körül barátjaiból és tisztelőiből, akiket arra biztatott, írják le emlékeiket, hogy amennyire lehet, ezekkel is pótolják a m. kir. Honvédség a háború idején vagy az azt követő időkben nagyrészt elvesztett korabeli dokumentumait. Később külföldre is utazhatott. Rengeteget tett azért, hogy a világban szétszóródott magyar hadtörténelmi emlékek hazakerüljenek. Bécsi útjait követően mindig iratok százai kerültek Magyarországra. Ezeket a Hadtörténelmi Levéltár megvette, áruk újabb utazásokat tett lehetővé, amelyek újabb és újabb dokumentumokkal gazdagították a levéltár gyűjteményét, és gyarapították a m. kir. Honvédséggel kapcsolatos

ismereteinket. Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején fiatal történészek jelentek meg a Hadtörténeti Intézetben és a Hadtörténelmi Levéltárban, akik már ideológiai megkötések és a háború utáni évtizedekben rárakódott sztereo-típiák nélkül akarták vizsgálni Magyarország hadtörténetét. Kálmán bácsi sokat beszélgetett velük, magyarázott nekik, személyes ismeretei alapján olyan, az eseményekre befolyást gyakorló személyi összefüggésekre mutatott rá, amelyek megmaradt iratok alapján sem lehettek volna megismerhetők az utókor számára. Ugyanis Kéri Kálmán nem titkolt szándéka volt a m. kir. Honvédség második világháború után sárba tiport becsületének helyreállítása. Azt akarta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje, de még inkább a két világháború közötti magyar hadsereg története a maga erőnyeivel és hibáival együtt objektíven álljon az utókor előtt.

Az egyre gyorsabban változó világban életkorát meghazudtoló aktivitással tevékenykedett. 1988. szeptember 16-án egyik alapító tagja és elnöke lett a törvénytelenül fogva tartottak és joghátrány-szenvedettek érdekképviselőit felvállaló Recski Szövetségnek. Ugyanebben az évben lett szintén alapító tagja és elnöke a Honvéd Hagyományörző Egyesületnek, a HOHÉ-nak, amelynek célja a m. kir. Honvédség emlékének megőrzése, hagyományainak ápolása és átadása a mai magyar hadseregnek, megteremtve a jogfolytonosságot a múltbeli és a jelenlegi magyar haderő között.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetése is értékelte ezen a téren szerzett érdemeit. Néhány nappal a Magyar Köztársaság kikiáltása után, 1989. november 8-án az intézmény főigazgatója, Liptai Ervin vezérőrnagy az alábbi kéréssel fordult minisztériumi előjáróihoz:

„az 1960-as évek óta a Néphadsereggel, illetve a Hadtörténeti Intézettel lojális magatartást tanúsít. Az 1919 és 1945 közötti korszak megismeréséhez sok szakmai segítséget nyújtott. Fontos szerepe van abban, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum felbecsülhetetlen értékű második világháborús dokumentumokat kapott meg. Javaslom ügyének sürgős felülvizsgálását, nyugállományú ezredesi rendfokozatától való megfosztásának törlését.”

A rendszerváltás után

Részben a fentiekben vázolt felterjesztés alapján 1990. március 1-jével Szűrös Mátyás, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének elnöke mint ideiglenes köztársasági elnök Kéri Kálmánt a tartalékkállományban vezérőrnaggyá nevezte

ki. (A kinevezés előtti „nyomozás” során derült ki, hogy Kéri Kálmánt egykori vezérkari ezredesi rendfokozatától annak idején „elfelejtették” megfosztani.)

A sors fintora, hogy az előléptetési parancsot Kárpáti Ferenc, a Magyar Néphadsereg utolsó előtti politikai főcsoportfőnöke, a Magyar Népköztársaság vezérézredesi rangban levő utolsó honvédelmi minisztere nyújtotta át, aki Németh Miklós második kormányában 1989. december 15-től már tartalékkállományban „civil” miniszterként felügyelte a honvédelmi tárcát.

Kéri Kálmán az 1990. áprilisi demokratikus választásokon a Magyar Demokrata Fórum országos listáján országgyűlési képviselőként bejutott az Országgyűlésbe. Az 1990–1994-es országgyűlési ciklus legidősebb tagjaként az alakuló ülés korelnökeként is tevékenykedett. Ennek értelmében az első szabadon választott országgyűlés eskütétele után – lévén, hogy ekkor Szűrös Mátyás tisztsége megszűnt – Göncz Árpád házelnökké választásáig közjogi értelemben másfél órán át Magyarország első embere, azaz államfője volt.

1991. március 14-én a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád vezérézredessé nevezte ki.

Példamutatóan vett részt az Országgyűlés munkájában. Utazott és szervezett, eseteket támogatott. Fő szervezője volt az 1992 augusztusában a Ludovika Nagyrétjén megszervezett ludovikás világtalálkozónak, ahol a Magyarországon élő egykori ludovikások csaknem ötven esztendő után először találkozhattak szabadon emigrációba került egykori évfolyamtársaikkal. Naptárában a napok szinte mindig órára voltak beosztva.

Kéri Kálmán a második világháború alatt az ország és a nemzet megmentéséért folytatott Hitler-ellenes politikai szolgálataiért, önfeláldozó magatartásáért, valamint a Magyar Honvédség újjászervezésében végzett kimagasló teljesítményéért két magas kitüntetésben részesült: 90. születésnapjára, 1991-ben a Magyar Köztársaság babérkoszorúval ékesített Zászlórendjét, 1993-ban pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjét vehette át.

Halála előtt néhány nappal arra a kérdésre, hogy miért nem pihen, azt válaszolta: „Vannak kötelességeim és feladataim, azoké az elsőbbség. Még a Honvéd Hagyományörző Egyesület ügyét szeretném rendezni, és utána újra hadtörténetészkedhetek.”

Utóbbi már nem adatott meg neki, de legfőbb vágya teljesült: a volt m. kir. honvéd tisztikar és annak még élő tagjai visszanyerték becsületüket. A „Nyugaton” és a Magyarországon élő egykori honvédtisztek végleges megbékélésére szánt összejövetelt már nem hívhatta egybe. 1994. május 26-án hunyt el. Katonai tiszteletadással vettek tőle búcsút a Fiumei úti sírkertben 1994. június 7-én.

Földi maradványait a Szent Gellért-plébánia urnatemetőjében helyezték örök nyugalomra. Egykori lakóháza – Budapest II., Érmelléki utca 9. – bejaratánál emléktábla emlékeztet rá.

Irodalom

- Kéri Kálmán: *Magyar Vezérkari tisztek kiképzése és továbbképzése az 1920–1944 közötti években*. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 1990.
- Majdán Béla: „*Magyarnak lenni: hit*”. *Egy XX. századi magyar család története több mint száz évvel a trianoni békediktátum után és több mint 25 évvel Kéri Kálmán halála után*. Kézirat.
- Szakály Sándor: A tisztikar szelleme és magatartása a második világháború időszakában. Beszélgetés Kéri Kálmán volt vezérkari ezredessel. *Honvédségi Szemle*, 41. (1987), 8. 87–92.
- Szakály Sándor: A recski kényszermunkatáborból az Országgyűlésig. Kéri Kálmán nyugállományú vezérezredes, a Magyar Országgyűlés korelnöke, 1990. *Nemzetőr*, 1990. szeptember.
- Szakály Sándor: Az elmaradt fordulat napjai. 1944. október 15–16. Beszélgetés Kéri Kálmánnal. *Élet és Irodalom*, 1991. október 18.
- Szakály Sándor: Elment egy katona. Kéri Kálmán vezérezredes (1901–1994). *Magyar Nemzet*, 1994. június 7.
- Szakály Sándor: 1901. július 25-én született. Kéri Kálmán nyugállományú vezérezredes. *Ármádia*, 2. (2001), 8. 40–41.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.
- Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, Magyar Napló, 2015.

Forrás

- Kéri Kálmán: *1944. október 15. és az 1. magyar hadsereg*. Kézirat. HM HIM HL Tanulmánygyűjtemény 2741.

Keviczky Kálmán

(1909–1998)

Az 1940-es évek vége, az 1950-es évek eleje óta különös jelentősége van az ufó-kutatásnak mind a tudományos, mind pedig a laikus érdeklődők köreiben. Ezekben az esztendőekben – kivált 1947-ben és 1952-ben – a korábbinál is gyakrabban láttak az emberek nem azonosított repülő objektumokat, ufókat (*unidentified flying object*) az égen.

Ufókutató szervezetek tucatjai alakultak az egész világon, amelyek az objektív valóság feltárását tűzték zászlajukra. Közülük a legismertebb és legnagyobb rangot kivívott szervezet a New York-i székhelyű ICUFON (*Intercontinental Galactic Spacecraft UFO Research and Analytic Network*), amelynek alapító igazgatója a magyar származású Keviczky Kálmán volt.

Keviczky neve nemzetközi filmes tevékenységével és a földön kívüli élet gondolatának népszerűsítésével világszerte ismertté vált a hasonló gondolkodású emberek közt. Egyike volt a Ludovika Akadémia azon növendékeinek, akik az átlagosnál nagyobb ismertségre tettek szert, öregbítve egykori alma materük hírnevét.

Családi háttér

Keviczky Kálmán Ruttkán (Turóc megyében, a mai Szlovákiában), történelmi család sarjaként született 1909. augusztus 21-én. Édesapja, Keviczky Kálmán (1866–1930) főjegyző, édesanyja, Musza Karolin (1875–1960) a helyi iskolában tanítónő volt.

1919-ben, amikor a Monarchia felbomlása után a család a mai Magyarország területére települt át, előbb Kalocsán az anyai nagyszülőknél találtak menedékre, majd Pesterzsébeten telepedtek le, ahol apja városi tisztviselőként, aljegyzői állásban, míg édesanyja tanítóként helyezkedett el. Iskoláit a kalocsai Érseki Főgimnáziumban kezdte meg, majd 1927-ben a pesterzsébeti Kossuth Lajos Reálgimnáziumban folytatta.

A személyes életút feldolgozásához nagy segítséget nyújt Keviczky Kálmán visszaemlékezése.

„A gyermekkoromra, valamint az elemi és középiskolai éveimre visszatekintve a rajzolásban találtam meg a kedvenc szórakozásomat. Az évek során, 1924-től díjakkal kitüntetve 1927-ben, mint a gimnázium legtehetségesebb tanulója az Országos Középiskolai Tanulók Legjobbainak Rajzversenyén vettem részt. Életem legszebb ajándéka volt az érettségi mellé. Az *Est* című újság 1927. május 28-i számában egy kép is megjelent rólam, amint a rajztábla fölé hajolva alkotok. Rajztanárom rendkívüli tehetségem miatt a Képzőművészeti Akadémiára javasolt, de én akkor még nem tudtam miért, egy ismeretlen érzés növekvő, belső sugallatára a katonai pályát választottam.”

A Ludovika Akadémián

Érettségi után sikeres felvételi vizsgát tett a m. kir. Honvédség akkori egyetlen hivatásos tisztképző intézetébe, a Ludovika Akadémiára. Az akadémiai évek megkezdése előtt kötelezően letöltendő egyéves csapatszolgálatát a hajmáskéri m. kir. 2. tüzérsztály kötelékében teljesítette. A csapatszolgálat letelte után azonban mégsem a Ludovika Akadémiára, hanem a Pécsett újonnan felállított Zrínyi Miklós Akadémiára vonult be. Az intézmény kifelé Közrendészeti Akadémiaként működött, ahol vármórtiszteket képeztek, de valójában egy rejtett, második tisztképző iskola volt. Itt kezdődött meg Keviczky Kálmán gyalogos tiszti kiképzése. Azonban a magyar tisztképzésben a korszerűsítés érdekében 1931-ben jelentős változások történtek. A Ludovikát két főcsoportra osztották. Az akadémia régi épületében maradt Ludovika I. Főcsoportban a „hagyományos”

fegyvernemek (gyalogság, lovasság, tüzérség) jövőbeli tisztjeinek képzése folyt. A „modern” műszaki fegyver- és csapatnemek (utász, híradó, gépkocsizó, repülő és folyamőr) tisztjei új generációjának oktatására alakult Ludovika II. Főcsoport a Hűvösvölgyi úton a régi hadapródiskolában kapott helyet. A reform keretében a budapesti és a pécsi tiszti akadémiákat összevonták, így Keviczky Kálmán gyalogos tisztjelöltként a Ludovika I. Főcsoportba került, ahol a Levente Kör nagy hagyományú képzőművészeti szakosztályában, a grafikai munkáktól az olajfestészetig a képzőművészet több ágával próbálkozott. Korán feltűnt új irányzatú festményeivel, karikatúráival. Emellett a Ludovika mozigépésze, kulturális előadásainak egyik szervezője és rendezője volt.

A „szemléltető filmoktatás” kiépítése a két világháború között

A Ludovika Akadémián 1932. augusztus 20-án avatták a hadnaggyá a m. kir. 7. gyalogezred Kiskunfélegyházán állomásozó III. zászlóaljához. Katonai pályája a második világháború végéig töretlenül ívelt felfelé. 1936. november 1-jével főhadnaggyá lépett elő, 1937-től pedig a Budapesten állomásozó m. kir. 2. „József nádor” gyalogezred állományába került mint századparancsnok. A fővárosban nagyobb tere nyílt publikációs, illusztrációs tevékenységének folytatására, miközben szakmai figyelme egyre inkább a filmezés, annak is a kiképzésben a szemléltető alapú oktatási eszközként való felhasználása felé fordult. A Katonai Szemle állandó munkatársaként cikkeivel az audiovizuális szemléltető oktatás modern pedagógiai gyakorlatának előnyeire hívta fel a kiképző tisztikar figyelmét.

Az oktatófilm-szekció addig csak a polgári oktatásban honosodott meg, pontosabban ekkor kezdett kibontakozni, kiteljesedni. Keviczky cikkei is hozzájárultak ahhoz, hogy a honvédség berkein belül is felismerték az oktató- és propagandafilmek jelentőségét a kiképzés és a m. kir. honvédség népszerűsítése terén. A „szemléltető filmoktatás kiépítése érdekében” végzett eredményes munkájáért Keviczky főhadnagy honvédség főparancsnoki dicséretben részesült.

Üttörő tevékenységét rövid időre „megszakították” az 1939–1940-es évek eseményei. A két bécsi döntésnek köszönhetően több, Trianon előtt Magyarországhoz tartozó terület került vissza. Keviczky Kálmán mind a Felvidék, mind pedig az Erdély „visszafoglalására” irányuló hadműveletekben részt vett. Az erdélyi bevonulásban a m. kir. „József Nádor” 2. honvéd gyalogezred ikerezede, a 32. gyalogezred 1. századának parancsnokaként vett részt. Felelősségteljes

beosztása mellett is jutott ideje a filmezésre. *Erdély visszatér* címmel elkészítette keskenyfilmjét, a hadjárat „dokumentációját”. A filmet 1940 októberének végén katonai körökben mutatták be. Még abban az évben elvégezte a repülőfénykép-kiértékelő tanfolyamot is.

A Magyar Filmiroda Rt. élén

1941-ben és 1942-ben a bécsi Wien-Filmnél, a berlini Universum-Film Aktiengesellschaft (UFA) cégnél, majd a hamburgi Kommerz Filmnél tett tanulmányutat, utóbbinál rendezői oklevelet is szerzett. Katonai témájú kisfilmjeivel segítette a nemzetnevelés és a katonai szolgálat népszerűsítését. 1942. január 20-án nagy sikerű előadást tartott a Magyar Amatőr Filmszövetség tagjainak *Amatőr film és film a honvédség szolgálatában* címmel.

Az 1941. május 1-jével századossá előléptetett Keviczky Kálmánt előljárói „jó szellemi képességekkel rendelkező, víg kedélyű, élénk vérmérsékletű” embernek írták le, akinek kiváló rajzkészsége, művészi hajlamai vannak, emellett jártas a filmszakma technikai kérdéseiben is. Puskásszázd-parancsnokként három értékponttal megfelelőnek minősítették, viszont katonai oktatófilm-rendezőként kiváló osztályzatot kapott. Így nem csoda, ha 1942. július 1-jétől a csapattisztoktól áthelyezték a szakszolgálatos tisztek állománycsoportjába, és vezényelték a vezérkar 2. osztálya különleges alcsoportjához, amely akkoriban többek között propagandafilmek készítésével is foglalkozott. Még 1942-ben „a különleges szolgálat terén” kifejtett munkájáért vezérkar főnöki okirati dicsérő elismerést kapott.

Később a Honvéd Vezérkar 5. (kiképzési) osztályához, majd a nemzetvédelem és propagandaszolgálat irányítására 1943-ban felállított 6. osztályhoz került, amelynek hatáskörébe tartoztak a haditudósító szolgálat, valamint a honvédség film- és fényképügyi. Ez utóbbi alosztály keretében működött önálló előadóként Keviczky Kálmán százados, aki harminc katonai dokumentum-, illetve oktatófilmet készített. Nevéhez fűződik az első magyar honvéd oktatófilm, a *Testnevelés és honvédelem* elkészítése.

1943-ban elkészült a *Határvadászok* és a *Tüzérségünk* ismeretterjesztő filmje, majd a budapesti Tiszti Kaszinóban bemutatták a *Naszádok előre* című alkotását. 1944-ben az állandósuló, folyamatos bombázások miatt kialakult tüzek oltásában tanúsított áldozatos helytállásával is kitüntette magát, amelyet „külön parancsnoki” dicsérettel jutalmaztak. 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvételt

követően Keviczkyt mint „megbízható személyt” kinevezték a Magyar Filmiroda Rt. igazgatójának, ő lett a nyilas filmpropaganda legfőbb felelőse. Ma még tisztázatlan szerepe mellett ebből az időszakból két pozitív tett kapcsolódik Keviczkyhez. A Magyar Filmiroda Rt. 1924-től kezdve gondosan összegyűjtött és rendszerezett filmarchívumát biztosnak vélt helyre, a budafoki borospincébe menekítette. (A sors fintora, hogy a filmgyár kisebb belövésekkel átvészelte az ostromot, de a Budafokra szállított filmanyag teljes egészében megsemmisült.) A második pedig, hogy a technikai berendezések nyugatra szállítását Keviczky és a filmgyár dolgozóinak személyes önfeláldozása mentette meg 1944 végén.

Emigrációban

A második világháború végén Keviczky Ausztrián keresztül Németországba került, ahonnan a nyilasuralom alatti szerepvállalása miatt nem tért vissza Magyarországra. 1946 októberétől már az amerikai erők állományában – mint filmes szakember – szerepelt. Munkája elismeréseként parancsnoka írt személyes ajánló-, elbocsátó levelet számára. Ebben méltatta szakértelmét, elhivatottságát, illetőleg önhibáján kívüli okból történt állásvesztését. Az 1948-tól 1952-ig terjedő időszakban az IRO-YMCA (az ENSZ akkori menekültügyi szervezete) sajtóosztályán filmoperatőrként, fotós szakemberként dolgozott. 1951-ig Münchenben élt. Itt változtatta nevét Colman S. von Keviczkyre, amelyben a „von” tag nemesi származására utal. Innen az IRO-YMCA égisze alatt az Egyesült Államokba vándorolt ki. New Yorkban telepedett le, s 1952 elején megkapta az amerikai állampolgárságot. Dolgozott a filmszakma szinte minden területén. Mindvégig sokat tett az amerikai magyarság érdekében, magyarságát soha nem tagadta meg.

1952. július 27-éről 28-ára virradó éjszaka játszódtott le az ufótörténelem egyik legérdekesebb esete, amikor egyes megfigyelések szerint kisebb csoportokban több ufóegység hullámszerűen átvonult Washington fölött, és – ami már kifejezetten szentségtörésnek számított – a Fehér Ház fölött is. Július 29-én John Sanford tábornok egy hevenyészett sajtótájékoztaton azzal kísérte meg megnyugtatót a felbolydult amerikai közvéleményt, hogy a különös égi jelenségek oka egy szokatlan légköri hőmérsékleti változás volt. A magyarázatot persze nagyon sokan nem hitték el.

Keviczky érdeklődését is felkeltették a fejlemények. Szakmailag jól képzett katonai lévén hivatása volt a katonai hírközlés, a sajtó és propaganda, és igen jól tájékozott volt film- és fotótechnikai vonalon is. Szakmai gyakorlata és ismeretei

alapján úgy vélte az ufőjelenségekről készült fényképekről: azok nem hamisítványok, ellenkezőleg, nagyon is valódiak, és egyértelműen – földi technológiai ismereteinkkel meg nem magyarázható módon közlekedő – űrhajók. Arra következtetett, hogy Sanford tábornok mellébeszélésének valószínűleg az az oka, hogy a Pentagon és a légierő restellte bevallani, hogy az égi látogatókkal szemben teljesen tehetetlenek. Keviczky Kálmán véleménye szerint az űr- és az atomkorszak küszöbén valami egészen különös dolog vette kezdetét: az emberiséget állandó megfigyelés alá helyezte egyfajta galaktikus űrhatalom, amelynek talán nem egészen lehetett ínyére mindaz, amit mi művelni kezdtünk. Nevezetesen: ostoba módon végveszélybe sodorjuk a galaxis legvonzóbb élő bolygóját, a Földet.

Ez az elgondolás meghatározta Keviczky további pályafutását. Azonnal hozzálátott, hogy megkeresse azokat, akik hasonló következtetésekre jutottak. Csakhamar a Donald E. Keyhoe őrnagy által működtetett Légi jelenségek nemzeti vizsgálóbizottságába (*National Investigation Committee on Aerial Phenomena*, NICP) tagja lett. Szorgalmasan gyűjteni kezdte a sokak által ufőjelenségekként értelmezett légköri eseményekre vonatkozó adatokat, és kiépítette az információcsere nemzetközi rendszerét is. Magas szintű katonai kommunikációs, valamint fotótechnikai ismeretei segítségével – úgyszólván minden szabad idejét különös hobbjának szentelve – adatok ezreit tanulmányozta át (egyres vélemények szerint ő rendelkezett a világon a legnagyobb polgári kézben lévő dokumentumgyűjteménnyel).

Ettől kezdve szabadidejében fokozott érdeklődéssel a jelenség tanulmányozásába fogott. 1953-ban feladta alkalmazotti elfoglaltságait, vállalkozásba kezdett, Highlight Photo and Publishing Company néven fényképüzletet és labort nyitott New Yorkban, a többmilliósvilágváros német–magyar negyedében. A környékbeliek hamar megkedvelték a kitűnő szakembert. Az amerikai magyarság életéről dokumentumfilmeket, riportfotókat készített. 1956-ban *Magyar Képes Magazin* címmel lapkiadásba fogott. A fotós cég természetesen más kiadóknak is szívesen dolgozott, jó együttműködést ápol például a *Hírünk a nagyvilágban* című folyóirattal.

Az 1956-os forradalom és az azt követő események tragikus hírei mélyen megérintették Keviczkyt, és cselekvésre készítették. 1956. november 18-án emigráns barátaival történelmi tettet hajtott végre. Martonffy István mérnök vezetésével, eléggé kalandos úton hét méter hosszú és három méter széles, magyar nemzetiszínű lobogót függesztettek az amerikai nemzeti lobogó mellé, és a „Stop Genocide, Save Hungary!” feliratot feszítették ki a New York-i Szabadság-szobor talapzatára. Az amerikai sajtó napokig cikkezett az eseményről. Keviczky

Kálmán helyszínen készített filmje és a fia által készített fotók pedig elnyerték az UPA (*United Press Association*) Nemzetközi Hírügynökség Média-díját.

Munkájának és az ufójelenség tanulmányozásának szentelte minden idejét és energiáját. Azon a véleményen volt, hogy az amerikai kormány és katonai vezetés a média segítségével manipulálja a közvéleményt, azaz az intergalaktikus űrhajók (ufók) egyre sűrűsödő látogatásait valójában eltussolja vagy bagatellizálja. Elgondolásait, véleményét publikációk formájában tárta a nagyközönség elé.

Egy évvel később felszámolta fotós cégét, és az Egyesült Nemzetek Szervezetének sajtóosztályán helyezkedett el mint film- és fotótechnikus. Kihasználva a beosztásával járó előnyöket, mint az ENSZ-titkárság munkatörzsének tagja szabadidejében az irattárak mélyén a sokak által ufójelenséggként értelmezett eseményekről beszámoló okmányok után kutatott.

Az intergalaktikus űrjárművekkel kapcsolatos elképzeléseit igyekezett minél szélesebb körben ismertetni, bár eleinte egyáltalán nem volt könnyű dolga. Előadásain sokan megmosolyogták, sőt akadt, aki kigúnyolta. Az emberek nem értették meg azt az alapvetését, hogy a hatalom a saját tehetetlenségét, döbbenetét és riadalmát leplezni akarván, megkísérelte hosszú éveken keresztül félrevezetni a közvéleményt. Ezért harcot indított a közvélemény jobb, megbízhatóbb informálásáért, azért, hogy a hatalom birtoklói a kozmikus valóságról rendelkezésükre álló ismereteket ne titkolhassák el.

Keviczky – az ENSZ sajtóosztályának munkatársaként – az általa összegyűjtött dokumentumok alapján egy memorandumot szerkesztett, amelyet az akkori főtitkárnak, U Thantnak terjesztett fel. Az adatok áttanulmányozása után a főtitkár megbízta őt az ENSZ első azonosítatlan repülő járművek projektjének (*United Nations – Unidentified Flying Object Project*, UN-UFO-Project) kidolgozásával. E tervzetnek talán az a legfontosabb javaslata, hogy az ufótevékenységet kezeljék úgy, mint nemzetközi biztonsági problémát, és az ufóerők tevékenységét helyezték nemzetközi megfigyelés alá. Továbbá szó volt a memorandumban egy kapcsolatfelvételi központ létesítéséről is. A tervzetben Keviczky azt indítványozta, hogy minden földi katonai erőnél rendeljék el az azonnali „tüzet szüntess”-t! Azt is javasolta, hogy a Föld körül egy olyan, 550 mérföld vastagságú övezetet jelöljenek ki, amely fölött közvetlenül az ENSZ gyakorol ellenőrzést.

A várt jóváhagyások helyett Keviczkyt azonnal elbocsátották állásából, és az ufókérdés tanulmányozását a coloradói egyetemre bízta. Az ufókérdéssel kapcsolatos javaslataiért Keviczky az Egyesült Államok „tudományos

feketelistájára” került. Ez a körülmény elzárta előle a siker útját. Nyugdíjba vonulásáig mint fotótechnikus dolgozott.

1966-ban, miután az ENSZ-nél elindított kezdeményezését zátonyra futtatták, megalapította az Interkontinentális UFO galaktikus űrhajó kutatás és -elemző hálózatot (*Intercontinental UFO Galactic Spacecraft Research and Analytic Network*, ICUFON). Célkitűzéseivel több úfókutató szervezet és magánszemély, neves szakember azonosult. A politikai és diplomáciai élet több résztvevője is a támogatásáról biztosította. Tagjai között találjuk Hermann Oberthet, a rakétatudományok atyját. A szervezet létszáma gyorsan nőtt, hamarosan több kontinensre is kiterjedt, mígnem az egész világot behálózta. Innentől kezdve memorandumaival „bombázta” a kormányokat és az ENSZ-t.

Több évtizedes fotótechnikai gyakorlata segítségével ufőfelvételek százait analizálta. Ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a nagyhatalmak titkolózása ufőügyben amolyan burkolt készülődés egy kozmikus konfliktus kirobbantására. Márpedig egy ilyen összeecsapás végveszélybe sodorhatja az emberiséget, hiszen az UFO-erők tudása, technológiája és hadfelszerelése nagy valószínűséggel fölötte áll a földi technikáknak. Megállapítása szerint az ufonauták állandó megfigyelés alatt tartják bolygónkat, ezért nem túl valószínű, hogy bármely nagyhatalom képes lenne kozmikus katonai készülődéseit tartósan és sikeresen eltitkolni.

Keviczky ezzel az elmélettel s ennek nyílt hangoztatásával igen sok kellemtelenséget zúdított magára.

1966. május 10-én javaslatával gazdagította az Egyesült Államok és a Szovjetunió akkoriban az ENSZ elé benyújtott űrtörvényjavaslatát. A javaslatot az ő módosításával fogadták be, azonban az előterjesztett indítványt az ENSZ már nem fogadta el. Keviczkynek más fórumokon kellett harcát folytatni.

1967. november 3–6. között az NSZK-beli Mainzban rendezték meg a 7. nemzetközi ufőkongresszust. Ezen a tanácskozáson huszonnégy nemzet ezeröttszáz résztvevővel képviseltette magát. Az elfogadott határozatot – Mainz UFO Rezolúció – százharminchét ország vezetőinek küldték meg. A kongresszus óriási sikere sem tudta megakadályozni a különböző országok hatóságait abban, hogy a Keviczky által betérjesztett dokumentumok széles körű publikálását megakadályozzák, a szenzációs bejelentéseket elhallgassák.

Keviczky az 1960-as évek közepétől élete végéig folyamatosan próbálkozott azzal, hogy a nemzetközi szervezetek és a nemzeti kormányok, elsősorban az Egyesült Államok politikai és katonai vezetésének figyelmét felkeltse

az intergalaktikus erőkkal való békés együttélésre, és megnyerje őket egy lényegesen nyitabb és differenciáltabb ufópolitikának. Kezdeményezései nem jártak sikerrel.

A kormányzatok elutasító politikája azonban nem szegte kedvét a nemzetközi hírvé vált ufológusnak. Korát meghazudtoló frissességgel kutatta az ufókérdés megoldásának lehetőségét. Kongresszusok, konferenciák tucatjain vett részt, amelyek többségén kezdeményezésére nagy jelentőségű memorandumok, felhívások születtek.

Keviczky Kálmánnal foglalkoztak a magyar állambiztonsági szolgálatok is. Neve először 1966-ban bukkant fel egy, az amerikai magyar emigrációval foglalkozó dossziében. A vizsgálat során megállapították, hogy a „repülő csészعالjak fanatikusává vált”, ezért már nem dolgozik az ENSZ-nél. „Ahogy az ENSZ-nél nem vették komolyan a csészعالjelmélettel, úgy az másutt sem várható, tehát hírszerző lehetőségeket nem tud szerezni magának. Javasolom ügyét zárjuk le.”

Keviczky Kálmán a háborút követően rokonlátogatás céljából először 1970-ben utazott Magyarországra. Utazását felhasználva a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) keretében működő sci-fi klubban előadást tartott intergalaktikus kutatásainak eredményeiről. Az itt szerzett ismerősei meghívására – kimondottan előadások tartása céljából – legközelebb 1975-ben jött haza. Érkezése és magánlakásokon tartott előadásai felkeltették a magyar kémelhárítás kíváncsiságát. Különösen az, hogy „ráirányította a jelenlévők figyelmét a katonai és ipari gócpontokra, hogy elsősorban ott észlelhetnek UFO-nyomot”. Ez alapján az USA javára folytatott hírszerző tevékenységgel gyanúsították, amit a feltételezés szerint az ufópropaganda mögé rejtett el. A vizsgálat során azonban megállapították, hogy „a látóköörnkbe került személyeknél katonai adatgyűjtést, vizuális felderítést vagy erre való törekvést nem észleltünk. Tevékenységüket nyíltan folytatják, abban konspirációra való magatartást nem tapasztaltunk, törvénybe ütköző cselekedetet nem követtek el.” Keviczky Kálmánról pedig az alábbi vélemény alakult ki:

„Az általa felfűjt és hajszolt UFO-problémával magának egyes nemzetközi szerveknél elismerést, tekintélyt akar szerezni, ezen fáradozik. Önmagát meg nem értett zseninek, az UFO-kutatás úttörőjének tartja, ennek az ügynek a megszállottja. [...] A leírtak alapján az a véleményünk, hogy Columbus [Keviczky fedőneve – P. S.] és körének tevékenysége nem ellenséges célzatú, illetve ezek nem ítéltetők meg úgy, mintha tevékenységük mögött valamelyik hírszerző szerv állna.”

Ezek alapján 1976. szeptember 21-én az ügyet a magyar állambiztonsági szervek részéről lezárták.

1992-ben Keviczky Kálmán részt vett a budapesti ludovikás világtalálkozóon. Ez alkalommal előadásokat is tartott, több újság- és rádióriport készült vele, sőt a Honvédelmi Minisztériumban is fogadták, ahol szintén beszámolt kutatásairól.

Keviczky Kálmán magyarországi látogatásai során két alkalommal kérte a magyar honvédelmi minisztereket, hogy elismerve több évtizedes katonapolitikai, szakértői munkáját, az intergalaktikus űrkutatás elfogadtatásában végzett tevékenységét, léptessék elő ezredessé. Bár a háború befejezése miatt elmaradt őrnagyi előléptetését 1992-ben elismerték, kérésének nem tettek eleget.

Keviczky Kálmán 1998-ban hosszan betegeskedett, kórházba került, de töretlenül írta cikkeit, leveleit, és koordinálta az ICUFON-t. Májustól egy ENSZ elé kerülő főmemorandumon dolgozott, amelynek befejezését már nem érthette meg.

1998. július 27-én, New Yorkban a betegség végleg legyőzte.

Irodalom

Keviczky Kálmán: *Intergalaktikus jövő*. Budapest, Kornétás Kiadó, 1996.

Keviczky Kálmán: *Az ufóprobléma*. Kondoros, KOFUA, 1997.

Kovárczy István: *UFO, emberiség, ICUFON*. Malmö, (k. n.), 1989.

Miskolci László: *Magyar UFO akták. Magyarország ufótörténelme*. Budapest, Angyali Menedék, 2020.

Források

ÁBTL (3.1.5. 0-16223; 3.1.2. M-39817; 3.1.6 P-391; 3.2.5. 0-8-073/5, 6, 7.

Kiss Lajos

(1922–2003)

Családi háttér, tanulmányok és a világháború

Kiss Lajos a 20. századi magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja, akinek a szlavisztika, a lexikográfia (szótártan) és a névtan területéhez sorolható etimológiai (szó- és névtörténeti) munkássága kiemelkedő, valamint nevéhez fűződik a máig egyetlen magyar helynévtörténeti (helynév-etimológiai) szótár összeállítása (*Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 1988.). A tágabb szakmai közösség és a nagyközönség valójában erről a szótárról tartja számon. Kiss Lajos búcsúztatójában Hoffmann István kiemelte:

„Kiss Lajos nyelvészpályája [...] nem maradt meg a szlavisztika keretei között. A nyelvtudomány sokféle ágát művelte szakavatott tudással, közülük nem egy területen – elsősorban a nemzeti tudományokban, de számos kérdésben nemzetközi vonatkozásban is – meghatározóvá vált a működése. Írásainak hitelességét nemcsak a szűkebb értelemben vett szakmai tudásának megbízhatósága és egyben sokszínűsége teremti meg, hanem az a szerteágazó, már-már enciklopédikus tájékozottság és érdeklődés is, amely a történelem, a földrajz, az irodalom, a művészetek mellett sok más témakörre is kiterjedt.”

Mindennek forrását családjában, iskoláiban és félbeszakadt katonai pályájában találhatjuk meg.

Kiss Lajos egész életében szorosan kötődött szülővárosához, Debrecenhez. Édesapja, dr. Kiss Lajos Debrecen szabad királyi város állatorvosa volt, aki az első világháborúban tartalékos állatorvos főhadnagyi rendfokozatban a cs. és kir. debreceni 16. huszárezred állatorvosaként szolgált az olasz fronton. A hadszíntéren végzett eredményes munkájával kiérdemelte az Arany Érdemkeresztet hadiszalagon és a Koronás Arany Érdemkeresztet hadiszalagon. A hadi fáradalmak következtében szerzett szívbajban hunyt el 1934-ben. Ettől kezdve özvegye, Nagy Margit föld- és házingatlana mintegy 300 pengős havi jövedelméből tartotta el és iskoláztatta két fiát, Lászlót (1918. július 9.) és Lajost (1922. június 2.). Ehhez a családi pótlékon kívül semmiféle nevelési járadékban, ösztöndíjban vagy alapítványi támogatásban nem részesült. 1940-ben László szigorló joghallgató volt, Lajos pedig kitüntetéssel érettségizett a piaristák debreceni Calasanzai Szent József Gimnáziumában. A gimnáziumi évek alatt lelkes tagja volt a cserkészcsapatnak, és cserkészvezetői képesítéssel is rendelkezett. Emellett a gimnáziumi önképzőkör diákelnöke is volt. A fiút hazafias neveltetésén és az atyai példán túl az ingyenes továbbtanulás lehetősége is ösztönözhette arra, hogy érettségi után Debrecen város alapítványi helyén beadja felvételi kérelmét a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiára. Pályázati kérelmében – talán az édesapjától örökölt, lovak iránti szeretete miatt – választott fegyvernemként az akkor még jobbára lovak által vontatott tüzérséget jelölte meg. A sikeres felvételi vizsga után, 1940 októberében a munkácsi 24. tüzérosztálynál kezdte meg a „civilből” bevonulók számára az akadémiai évek előtt kötelező egyéves csapatszolgálatát, amelyet követően főtüzéri (őrvezetői) rangban vonult be 1941 szeptemberében a Ludovika Akadémia I/A. tüzérosztályába. A háborús idők miatt rövidített, kétéves akadémiai képzés után, 1943. augusztus 20-án avatták tüzérhadnaggyá a m. kir. debreceni 17. tüzérosztályhoz. Azonban nem sokáig szolgálhatott a szülővárosában lévő békehelyőrségében, mert alakulatát 1944 tavaszán mozgósították, és mint a 17/3. közepes tarackosüteg elsőtisztje vonult az akkor már a Kárpátok előterében húzódó frontra. 1944 novemberétől már ütegparancsnokként végigharcolta a világháborút. A fegyverletétel után, 1945. május 9-én esett szovjet fogságba Morvaország területén.

Hadifogságát a Tbiliszi-ben lévő 236/1. sz. hadifogolytáborban töltötte. A fogság első 14 hónapjában munkásként a helyi lakossággal együtt dolgozott, eközben annyira elsajátította a közös nyelvként használt orosz, hogy a következő nyolc hónapban már a táborparancsnokságra került könyvelőként és tolmácsként.

A fogság utolsó szakaszában mint tolmács és a magyar antifasiszta együttes vezetőjének helyettese tevékenykedett. A hadifogságból három év után, 1948. július 9-én érkezett a szülővárosában, Debrecenben működő hadifogolyfogadó-állomásra.

Hazaérkezése után szolgálattételre jelentkezett, de a békeszerződés értelmében csökkentett létszámú honvédségnek nem volt szüksége rá, ezért az államháztartás egyensúlya érdekében kiadott 500/1946. M. E. – köznyelven „B”-listaként emlegetett – rendelet értelmében, ellátási igényeinek megtartása mellett, a tényleges szolgálatból elbocsátották és tartalékállományba helyezték. Ezzel lezárult életének első szakasza.

Katonatisztből nyelvész

Mivel korábbi hivatását elvesztette, új életpálya után kellett néznie. Korábbi német nyelvtudásával és a fogságban szerzett orosz nyelvi ismeretekkel iratkozott be a debreceni egyetem német–orosz szakára. 1976. november 5-én egy videófelvétel készült Kiss Lajossal – amelyben így vallott magáról:

„Hazatértem után, 1948 őszén a debreceni egyetem bölcsészkarán német és orosz filológiai tanulmányokba fogtam, és 1952-ben szereztem tanári oklevelet. Egyetemi tanulmányaimmal párhuzamosan orosz nyelvi lektorként, majd tanársegédként működtem az orosz tanszéken. 1954-ben aspirantúrára vettek fel szláv nyelvészetből. Ekkor, harmincharmadik életévemben költöztem szülővárosomból Budapestre. Aspiránsvezetőm Hadrovics László volt. Kandidátusi értekezésemet orosz történeti szóképzéstanból írtam *A suffixum nélküli deverbális főnevek az orosz nyelvben* címmel.”

Kiss Lajos 75. születésnapjára tisztelői, barátai, tanítványai köszöntő kötetet (emlékkötetet) állítottak össze. Ennek első, köszöntő írásában az idősebb, ugyancsak szlavista pályatárs, egykori aspiránsvezetője, Hadrovics László emlékezik párhuzamos – katonai emlékeikre is kiterjedő – éveikre:

„Az érettségi után Te katonai pályára készültél. Végigjártad tehát a magyar tisztképzés iskoláját, majd jött a második világháborúban való részvétel és az orosz hadifogság. Ennek végével új pályát választottál, elvégezted a bölcsészettudományi egyetemet, és országból aspirantúrára jelentkezted. Ugyanakkor én a karpaszományos katonai év leszolgálása után, tele tudományos tervekkel és reményekkel, professzoraim tanácsára és javaslatára Berlinbe mentem Max Vasmer prof. mellé szlavisztikai továbbképzésre, ami után még egy év lengyelországi ösztöndíj következett volna.

A Te terveidet keresztelte a második világháború és az orosz hadifogság, az én terveimet a Berlinben rajtam kitört tüdőtuberkulózis, a hosszú hónapokig való szanatóriumi kezelés és tüdőoperáció.

A katonaság nagyon különböző mértékben érintett bennünket. Én jóformán csak a felszí-nével ismerkedtem meg. Te ezzel szemben a mélyéig hatoltál. Közös élményeinkből inkább csak a tréfás hangulatú vagy tréfásra fordítható nyelvi elemek maradtak elevenen. Így pl. amikor a szigorú pártállam idején egymásnak az úgynevezett Flüsterwitzeket [Suttogva terjesztett viccek. Nyilván politikai viccekre gondol. – B. G.] adtuk tovább, nem felejtettük el így bevezetni: »Szig. biz.«, »tiszt, tisztnek«.

Kiss Lajost Budapesten érték az 1956-os forradalmi események, amelyekben tevékenyen nem vett részt. Ennek ellenére mégis érintette a Néphadsereg teljes tartalékos tiszti állományának politikai felülvizsgálata. Bár akkori „munkálta-tója”, a Tudományos Minősítő Bizottság kedvező véleményt adott róla, „szár-mazásánál [fogva] és mint ludovikás tiszt a demokratikus hadseregben nem jöhet számításba. Lefokozását javaslom” – hangzott a felülvizsgáló bizottság határozata. Kiss Lajost mélyen sértette a jogtalan eljárás, panaszával még a HM Személyi Főcsoportfőnökségére is elment, de a lefokozó határozatot nem vál-toztatták meg. A rendszerváltás után, amint lehetősége nyílt rá, azonnal kérte „erkölcsi rehabilitációját és tartalékos tüzérhadnagyi rendfokozata visszaállítá-sát. Kérését a honvédelmi miniszter 130/1990. sz. parancsában teljesítették, sőt 1995-ben tartalékos őrnaggyá léptették elő.

A fentiekből látható, hogy jó orosz és lengyel nyelvtudása, debreceni tanár-segédi működése ellenére miért nem engedték tanítani a budapesti egyetemen, Elekfi László nem téved, amikor azt állítja, hogy „politikai okból nem tartották alkalmasnak az oktatásra”. Ezért Lőrincze Lajos, a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettese ajánlott neki állást, így doktorátusának megszerzése után a Nyelvtudományi Intézetnek előbb tudományos segédmunkatársa, majd mun-katársa lett. 1960-ban szerezte meg a nyelvtudományok kandidátusa, 1984-ben a nyelvtudományok doktora címet. A Magyar Tudományos Akadémia 1998-ban választotta levelező, majd 2001-ben rendes tagjává. A Nyelvtudományi Intézet-ben 1986–1996 között a lexikográfiai és lexikológiai osztályt vezette, 1998-as nyugdíjba vonulása után kutatóprofesszori minőségben dolgozott tovább. Ezzel párhuzamosan, 1966-tól címzetes egyetemi docensként, 1985-től haláláig címze-tes egyetemi tanárként tartott előadásokat az Eötvös Loránd Tudományegyetem szlavisztikai intézetében.

Kiss Lajos tudományos pályája a Nyelvtudományi Intézetben elsősorban a lexikológiai (szótártani) munkálatokba való bekapcsolódással kezdődött. Az 1949-ben alapított MTA Nyelvtudományi Intézetének ugyanis egyik fő feladata volt a hiányzó magyar szótárak elkészítése: értelmező szótár, etimológiai szótár, tájszótár (tájnnyelvi szavak szótára), nagyszótár, később szinonimaszótár, ragozási szótár. Elsőként az értelmező szótár készítésében kapott feladatokat. Az értelmező szótár megjelenése (1962) után *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* a szláv vonatkozású etimológiákat gondozta. Részt vett a *Magyar értelmező kéziszótár* elkészítésében is. 1970-től egy addig alig művelt terület, a földrajzi nevek etimológiája felé fordult az érdeklődése. A szótörténet már korábban is érdekelte, ezekről tanúskodnak korábbi gyűjteményei: *Hatvanhét szómagyarázat* (1970); *Huszonhárom magyar szófejtés* (1974). Folyamatosan írta és megjelentette a földrajzi neveket magyarázó szótörténeti írásait, amelyekből évek alatt összeállt a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1978, negyedik kitéjesített kiadása: 1988). Kiss Lajos többnyire nemcsak egy-egy elszigetelt szót vont vizsgálat alá, hanem szócsaládokat vagy szinonim szócsoportokat is (például Szentmihályok). A földrajzi neveken túl érdeklődése különösen a tükörszókra, tükörfordításokra terjedt ki, például *Szláv tükörszók és tükörfordítások a magyarban* (1976). Nyomozó-elemző munkáját interdiszciplináris szemléletmód jellemezte, mint írja: „fel kell használnunk mindazokat a fogódzókat, amelyekkel a történelem, a földrajz és más tudományok segítségünkre lehetnek.”

A már említett katonai kiképzés vezethette Kiss Lajost a térképek, s rajtuk keresztül a földrajzi nevek részletes tanulmányozásához, valamint a térképtörténeti kutatásokhoz. Ennek már egy 1989-es munkája is bizonyítékát adta: *Egy magyar tiszt által a Don mellől hazamentett vezérkari térképek* (Térképvilág. A TIT Természettudományi Stúdió Térképbarátok Köre előadásából. Budapest). A Kiss Lajost jól ismerő nyelvész kolléga, Elekfi László említi, hogy szenvedélyesen gyűjtötte a térképeket, és kereste azokat a szépirodalmi műveket, amelyekben térképekről van szó. Több száz magyar író térképi vonatkozású megnyilatkozásáról egy egyedülállóan különleges magyar irodalmi antológiát állított össze: *Magyar írók a térképről* címmel (1999). Ebben 235 írónak a térképpel kapcsolatos megnyilatkozásából válogat – kezdve Szepsi Csombor Márton 17. század eleji útleírónktól, Zrínyi Miklóstól, Apáczai Csere Jánostól, folytatva Bod Péteren, Kazinczy Ferencen, Széchenyi Istvánon át egészen Cs. Szabó Lászlóig, Bertha Bulcsúig.

Kiss Lajos a Nyelvtudományi Intézetben később is főleg szótárkészítési feladatokat kapott. A fentebb említett, 1976-os videófelvételen Kiss így vall munkájáról:

„Az Intézet nagy tervmunkáinak sorában több szótár készítésében vettem részt: 1957-től 1962-ig *A magyar nyelv értelmező szótára*, 1961-től 1970-ig *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1962-től 1972-ig pedig a *Magyar értelmező kéziszótár* munkálataiban. 1970-ben a *Földrajzi nevek etimológiai szótárához* fogtam hozzá, s az elkészült kéziratot 1976. október 12-én adtam át az Akadémiai Kiadónak. 1970-ben jelent meg a *Hatvanhét szómagyarázat* című munkám, 1976-ban pedig a *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban* című monográfiám. 1955 óta összesen 187 dolgozatot, bírálatot, közleményem látott napvilágot itthon és külföldön.”

1986-ban megbízták a lexikográfiai osztály vezetésével. Bekapcsolódott a hányatott sorsú úgynevezett „nagyszótár” munkálataiba. A szótármunkákat korábban Gáldi László, Kelemen József, Hexendorf Edit, Papp Ferenc vezette, de a munkálatokat a gyakori vezetőcsere s az ezzel együtt járó más és más koncepció lassította. Elekfi László ekként emlékezik erre az időszakra:

„Kiss Lajos már azért is lehetett a legmegfelelőbb szakember erre az irányításra, mert évtizedek óta több szótárfajtával is foglalkozott. Lektora volt az *Új Magyar tájszótárnak* (melynek I. kötete 1979-ben jelent meg) és etimológiai szótárunk megújított, tömörített változatának is (*Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache*, 1992–1997), melynek munkálatai 1982 óta folytak, továbbá oroszánrésze volt Hadrovics mellett az új *Orosz–magyar nagyszótár* kidolgozásában (mely elkészültekor, 1992-ben már nem jelenhetett meg, 1998 óta is csak CD-ROM formában hozzáférhető). Így egy valóban hozzáértő, a szótártudomány sok ágában járatos tudós kezébe került ennek a régi nemzeti örökségnek is őrző anyanyelvi részlegnek az irányítása. Kiss Lajos ettől kezdve nem győzte eleget hangsúlyozni, hogy a régi gyűjtés karbantartása és rendezése van legalább olyan fontos feladat, mint az óriási mennyiségű új adat gyűjtése. [...] Kiss Lajos jó szervező és igen emberséges vezető volt. Volt jövőbe irányuló perspektívája, de a tervezésben számolt a korlátokat szabó realitásokkal; ő volt az első, aki a százéves adatgyűjtő munkának az eredményét befejező évet is meg merte jelölni: 2030-ra lehet készen a kötetek alakjában megjelenő nagyszótár. Szerette és szorgalmazta a munkát, de hagyta embereit kedvük szerint dolgozni. Megértő ember volt. Munkatársai, kollégái szerették, tisztelték.”

Kiss Lajost leginkább névkutatóként, az onomasztika (névtan) szakembereként tartjuk számon. Etimológiai, névtani és lexikográfiai kutatásai a földrajzi nevek etimológiai vizsgálata terén teljesedtek ki az 1970-es években. A *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1978) című műve annyira népszerű lett, hogy hamarosan több kiadás is követte. Ez a munka a magyar szótáriradalomban teljesen új,

egyedi szótárnak tekinthető. Kiss Lajos ebben összefoglalta a magyar történeti-etimológiai helynévkutatás eredményeit. A szótárban 13 340 szócikk található, de a szócikkekben további nevek, névváltozatok fordulnak elő. A feldolgozott anyag legnagyobb része Magyarország, illetve a Kárpát-medence magyarok lakta területéről való, de szerepelnek benne a mai települések nevei mellett elpusztult középkori települések nevei is, valamint határnevek, sőt vizek, hegyek (olykor utcák) nevei is. A magyar nevek mellett nagy számban szerepelnek szláv, német, román stb. helynevek is, sőt a magyar helynevek etimológiája (története) gyakran tartalmaz szláv vagy más előzményeket. Az egyik leggyakoribb mondat az etimológiákban: „Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.”

Elmondható, hogy a magyar nyelvészetben, művelődéstörténetben leginkább erről a műről tartják számon Kiss Lajost. A *Földrajzi nevek etimológiai szótára* alapvető forrás a történészek, művelődéstörténészek, helytörténészek, irodalomárok számára, de szinte mindenkinek, aki tudni szeretné települése nevének eredetét. Ehhez a szótárhoz fordulnak elsőként a mai vidékfejlesztési programok kapcsán, ha egy-egy településnek a történetét kívánják megmutatni. Szinte minden települési honlap azzal kezdődik, hogy: „Településünk neve elsőként a következő alakban fordul elő...” Az efféle idézetek forrása többnyire mind Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. A szótárról költőien fogalmaz a szintén nyelvész kolléga, Szende Aladár: „a magyar művelődéstörténet nyomvonalait lehet bejárni efféle tallózással”, és kiemeli, hogy az érdeklődés felkeltésének eszközeként példák sokaságával utal arra, hogy mennyi népdalban szerepelnek helynevek, hegység- és víznevek.

Kiss Lajos helynév-etimológiai szótára nemcsak a szerző kitűnő tájékozottságát, biztos válogatási elveit és hatalmas szerkesztői munkáját mutatja, hanem igen jelentős mértékben megjelennek benne a saját kutatási eredményei is. A szótár bemutatásakor a szintén kiváló debreceni névkutató, Kálmán Béla ezt írta: „A monumentális alkotás nemcsak Kiss Lajos pályájának jelenti a legfontosabb teljesítményét, hanem a magyar onomasztika talán legjelentősebb összefoglalása is egyben, amely bármely más nyelv hasonló alkotásával összevetve is megállja a helyét.”

A nyelvudományban a magyar névkutatás leginkább meghatározó területe a helynévkutatás, s különösen a helynév-etimológia. Ám az etimológiák sokfélék, „az ide vágó írárok távolról sem egyneműek: időben nagy különbséggel keletkeztek, s ebből adódóan más-más módszerrel készültek, sok, a szakszerűség követelményeit mellőző publikáció is megjelent stb. Ahhoz, hogy ezek egynemű, egységes színvonalú szótárrá álljanak egybe, a szerzőnek rendkívül erős kritikai

érzékre, határozott szerkesztői kézre s főképpen világos etimológiai alapelvekre és módszerekre volt szüksége” – írja Hoffmann István, aki így jellemzi Kiss Lajos névfejtő módszerét:

„Kiss Lajos pályáján a szótár kibővített, negyedik kiadásának megjelenését követő másfél évtizedben is [...] szinte ontotta az etimológiákat, amelyekből – ha egybegyűjténénk őket – sok száz oldalas kötet állna egybe. Névfejtéseit többnyire nem egyenként tette közzé, hanem leginkább csokorba kötve közölte őket. Kutatási anyagát ez idő tájt is szívesen válogatta a Kárpát-medence Magyarországon kívüli területeiről, a középkorban használt és azóta gyakran feledésbe merült nevek köréből vagy éppen az aktuális események által előhozott helynevek közül. Névfejtéseit a rövidsége, összefogottságra való törekvés, a tiszta és világos logika jellemzi, amely mögött azonban sokszínű, a polihisztorok tudására jellemző művelődéstörténeti anyag és – főleg az indoeurópai nyelvekből magyarázható nevek esetében – gazdag nyelvészeti háttérismeret húzódik meg. A helynévetimológia sarkpontjának Kiss Lajos az analógiát tekintette, ami azt mutatja, hogy a neveket nem mint egyes különálló nyelvi jeleket értelmezte, hanem mint egy történetileg kialakult névrendszer elemeit interpretálta őket. Az etimológia kritikai érzékenységet, mértéktartó objektivitást követel, de nem nélkülözheti a szellemességet sem. Olyan gazdag életmű létrehozásához, mint amilyen a Kiss Lajosé, nem lehet elég a szellem józan racionalitása. Feltétlenül kell hozzá az az erős érzelmi kapocs is, amely tárgyhöz láncolja a szerzőt. Írásainak atmoszférája azt mutatja, hogy Kiss Lajos otthonosan érezte magát a szavak, nevek varázslatos világában, amely folyamatos alkotói ösztönzést adott számára.”

A rendszerváltoztatás után

Tudományos eredményei elismeréseként 1998-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 2001-től pedig rendes tagja volt, részt vett a nyelvtudományi, illetve a magyar nyelvi bizottságok munkájában. Számos tudományos társaságban és bizottságban vállalt tisztséget: alelnöke volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, tagja a Földrajzinév-bizottságnak. Az iránta megnyilvánuló tiszteletnek szép kinyilvánításaként 75. születésnapjára tartalmaz, 62 tanulmányt magában foglaló kötettel köszöntötték munkatársai. Munkásságáért 1978-ban és 1991-ben Akadémiai Díjat kapott. 1994-ben elnyerte a Magyar Nyelvtudományi Társaság Pais Dezső-émlékérmét. 2002-ben pedig életművéért az MTA Munkácsi Bernát-díját vehette át. Emlékezetére és tiszteletére alapították 2005-ben a Debreceni Egyetemen a Kiss Lajos-díjat, amelyet az egyetem magyar nyelvtudományi tanszéke olyan negyven év alatti hazai vagy külföldi nyelvészeknek ítél oda, akik a magyar nyelvtörténeti kutatásokat jelentős eredményekkel gazdagítják.

Hoffmann István emlékezésében így összegzi Kiss Lajos nyelvészti jelentőségét:

„Kiss Lajos akadémikus, a magyar szókincstörténet és kiváltképpen az onomasztika utóbbi negyedszázadának meghatározó kutatója. Mindenekelőtt a Kárpát-medence helynévtörténetének vizsgálatában, a magyar–szláv nyelvi érintkezések történetének bemutatásában, de ezek mellett több más területen is olyan fontos eredményeket ért el, amelyek nemcsak a magyar tudományt gazdagították, hanem az európai onomasztikának és nyelvtudományának is fontos részét képezik, s amelyre a későbbi tudósgenerációk mint biztos alapra támaszkodhatnak kutatómunkájukban.”

Amikor Kiss Lajos 75 évesen átlépte az akadémikusok számára akkor érvényben lévő nyugdíjkorhatárt (saját szóhasználata szerint), „átadta a stafétabotot” és tízéves vezetői tapasztalatait közvetlen utódának, Gerstner Károlynak. Még eleget tett annak a felkérésnek, hogy megírja a Nyelvtudományi Intézet általa jól ismert történetét.

Az utolsó időszakra a közvetlen munkatárs Elekfi László így emlékezik:

„Tudtuk, hogy mintegy két éve küzd a betegséggel. Halála mégis váratlan fordulattal következett be egy könnyebbnek ígérkező, de balsikerű műtét után. Szívós természetével sokáig leplezni tudta gyengeségét, tevékenyen részt vett akadémiai és bizottsági üléseken, így az akadémiai Szótári Munkabizottságban is. [...] Szerette volna, ha a szótártant felvennék az egyetemen oktatott tárgyak közé. Itt is, a nyelvtudomány más területein is fájó hiányát érezzük az ő okos, célravezető megjegyzéseinek, sokoldalú gyakorlati tudásának, természetes, közvetlen stílusának, élvezetes, jól követhető előadásmódjának, világos, szép, tiszta beszédének, melynek jellegzetes összetevője volt erős, olykor katonás hangja, kellemes orgánuma és Kelet-Magyarországra jellemző mérsékelt beszédtempója. Nyomtatásban megjelent számos műve és megjelenésre váró munkái pedig hosszú ideig klasszikus, maradandó értékei lesznek a magyar, a szláv nyelvészetnek és a történeti földrajznak” – zárja emlékező, tisztelő sorait Elekfi László.

Kis Lajos nyolcvanévesen Budapesten halt meg 2003. február 16-án. Szülővárosában, ahogy ő nevezte, a „legmagyarabb” városban, vagyis Debrecenben helyezték örök nyugalomra.

A nála jóval fiatalabb nemzedék egyik tagja, Kiss Gábor, aki munkatársra (beosztottja) volt a Nyelvtudományi Intézetben, így emlékezik rá:

„A Tanár Úr jó főnök volt. Emberséges, emberi és mindig megértő. Mikor viharos körülmények között kerültem az osztályra, néhány percnyi beszélgetés után azt mondta a Tanár Úr: »Nézzé, sokszor azt hiszi az ember, hogy valami szomorú dolog történt vele. De az évek

során majd bebizonyosodik, hogy épp most vett élete szerencsés fordulatot.« És itt hadd mondjam el, hogy tanulhattuk azt is a Tanár Úrtól, hogy hogyan kell magyarnak lenni. Nem fennhangon hangos szóval hirdelve, nem valamely politikai alakzat feltétlen hívéként magyarkodva. Nem kell szégyellenünk, nem kell valamiféle gőzös hazaszeretetből titkolnunk, hogy a mai magyar helynevek nagy többségének etimológiáját szláv nyelvben kell keresnünk. Hanem becsületes magatartásunknak, az életünknek, a munkánknek meg kell mutatnia azt, hogy magyarok vagyunk, és azt is, hogy milyen magyarok vagyunk.”

Kiss Lajos jelentősebb munkái

Hatvanhét szómagyarázat. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. (Negyedik, bővített és javított kiadás: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I–II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.)

Knieszsa István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.

Melich János. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.

Asbóth Oszkár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996.

Hadrovics László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.

Magyar írók a térképről. Budapest, Magyar Térképbarátok Társulata, 1999.

Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1999.

Az új európai víznév kutatás. Budapest, MTA, 2000.

A Nyelvtudományi Intézet fél évszázada (1949–1999). Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2001.

Szófejtés, szótárírás és nyelvtudomány-történet. (Válogatta: Gerstner Károly és Kiss Gábor.) Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004.

A hegyek és hegységek nevei. Budapest, MTA, 2005.

Irodalom

Bolla Kálmán (szerk.): *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások.* II. kötet. Budapest, Zsigmond Király Főiskola, 2006.

Elefki László: Friss emlékezés egy tartalmas életpályára: Kiss Lajos 1922–2003. *Magyar Nyelvőr*, 127. (2003), 2., 137–143.

- Hadrovics László: Köszöntő. In Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak, nevek, szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1997. 9–11.
- Hoffmann István: Kiss Lajos (1922–2003). *Magyar Nyelvjárások*, (2004), 42., 217–232.
- Kiss Gábor: A tanítvány és a munkatárs Kiss Lajosról. In Bolla Kálmán (szerk.): *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások*. II. kötet. Budapest, Zsigmond Király Főiskola, 2006. 101–103.
- Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak, nevek, szótárak: Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1997.
- Szende Aladár: A Földrajzi nevek etimológiai szótára mint „taneszköz”. *Nyelvünk és Kultúránk*, (1989), 75. 35–44.

Kozma István

(1896–1951)

Családi háttér, tanulmányok és a Nagy Háború

A két világháború közötti időszak és a második világháború éveinek egyik ismert és sokak által nagyra becsült katonai vezetője, primor felsőtorjai Kozma István, 1896. szeptember 9-én született Csíkszeredán. A szerény körülmények között élő, hét gyermeket nevelő református székely család fia, nagyapjának, az 1848–1849-es szabadságharcban honvédtisztként szolgált Székely Dénes vármegyei mérnöknek példáját követte, amikor úgy döntött: a katonai pályát választja.

A csíkszeredai főgimnáziumban jeles eredménnyel tett sikeres érettségi vizsga után, 1914 szeptemberében lett a Ludovika Akadémia hallgatója, teljesen díjmentes, alapítványi helyen. Tisztjelölt társaival együtt egy év alatt végezte el a Ludovikát, „jeles” összeredménnyel. A rövidített tanulmányi idő oka a háború folyamán bekövetkezett hatalmas tiszti veszteségek voltak, amelyek gyors utánpótlást kívántak. 1915. augusztus 18-án avatták hadnaggyá, majd a m. kir. kolozsvári 21. honvéd gyalogezredhez került, amely rövidesen a frontra indult. Összesen huszonkilenc hónapot töltött az arcvonalban, egy hónapot a hadra kelt seregnél, hét hónapot pedig a mögöttes országrészben. A harctéren nyújtott teljesítményével kiérdemelte az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát

hadidíszítménnyel, kardokkal; a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel, kardokkal; az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmeket hadiszalagon, kardokkal; valamint megkapta a Károly Csapatkeresztet és a Sebesültek Érmét, szalagján egy középsávval. Az 1917. május 1-jével főhadnaggyá kinevezett tiszt esetében ezek a kitüntetések kimagasló katonai teljesítményt takarnak, hiszen különösen a Vaskorona Rend jellemzően inkább törzstisztek kitüntetésére szolgált. A Katonai Érdemkeresztre való felterjesztésben kitüntetésre érdemes haditeit így méltatták:

„1916. július hó 17-én Welesniowtól északkeletre mint felderítő különítmény parancsnok nehéz viszonyok között, harc árán az ellenségről igen értékes jelentéseket hozva, feladatot eredményesen oldotta meg. 1916. július hó 28-tól augusztus hó 1-ig lezajlott 4 napos ütközetben Welesniow község mellett az ellenséges tüzéség által teljesen lerombolt állását az oroszok szüntelen tömegtámadásaival szemben sikeresen védelmezte. Tartalékul kivonatván ellentámadáshoz rendelve, legénységét folyamatosan buzdítva századát csodálatra méltó, példaadó hősiességgel és halálmegvető bátorsággal vezette rohamra, nehéz kézitusában és kézigránátharcban az állást visszafoglalta és a támadó túlerőnek igen nagy veszteséget okozva, azt mindvégig a további tömegtámadások ellen szívósan meg is tartotta.”

Legmagasabb kitüntetésére, a Vaskorona Rend III. osztályára vonatkozó kitüntetési javaslatában ezredparancsnoka így jellemezte: „Az ezredben legendaszerű személyes vitéz magatartása, gyors és merész elhatározottsága, odaadó fáradhatatlan szorgalma, a legnagyobb veszélyben is rendíthetetlen kitartása az ezred legkiválóbb tisztjévé emelte.”

Nem véletlen, hogy Kozma István első világháborús értékelése kimagasló volt, érdemei elismeréseként 1923. június 17-én a Vitézi Rend tagja lett. A teljesítmény számára később is csak a legmagasabb szinten volt elképzelhető. Az 1926 és 1941 között ismert minősítései minden évben kiválóak (5) voltak, míg első világháborús értékelése a legmagasabb, kimagasló (6) volt. Nem túl sokan dicsekedhettek ilyen értékeléssel.

A két világhégés között

Kozma István főhadnagy harctéri sebesülése miatt kórházi ápolás alatt állt, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott. A fiatal tiszt 1918. november 16-i felépülését követően szolgálattételre jelentkezett. Nem a hadseregbe, hanem a budapesti államrendőrség állományába osztották be, amely a Károlyi Mihály

nevével fémjelzett Magyar Népköztársaság 1919. március 21-ei megszűnte után, a volt Csendőrséggel együtt, Vörös Őrséggé alakult át. Kozma István ott szolgált – tisztátszai százaihoz hasonlóan – a Magyarországi Tanácsköztársaság (1919 júniusától már Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság) bukásáig.

1919. szeptember 10-én kérte felvételét a Nemzeti Hadseregbe, ahol előbb a jászberényi karhatalmi zászlóaljnál szolgált, majd 1920. március 15. és 1921. május 30. között a Budapesti városparancsnokságon. 1921. június 1. és 1924. október 1. között a m. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezredben századparancsnoki beosztást töltött be. Kozma a magasabb katonai képzettséget adó m. kir. Honvéd Hadiakadémiára – akkori nevén Ludovika Akadémia tisztí továbbképző tanfolyam – törekedett.

Sikeres felvételi után 1924. október 1. és 1926. augusztus 1. között volt a Hadiakadémia hallgatója, és közben 1926. május 1-jével, 93. rangszámmal századosná nevezte ki az államfő. (Századosi rangnapját később 1924. szeptember 1-jére „helyesbítették”)

A Hadiakadémia elvégzése után 1927. május 1-jéig tartó rövid csapatszolgálat következett: századparancsnok volt a m. kir. 13. honvéd gyalogezrednél. A vezérkari testületbe átkerülve a budapesti 1. vegyesdandár parancsnokságán kapott beosztást mint előadó. A trianoni békediktátum katonai megkötései a tényleges állományú tisztek számát 1750 főben korlátozták, vezérkart – így vezérkari tiszteket – nem engedélyeztek. Ennek tudható be, hogy vitéz felsőtorjai Kozma István „hivatalos rendfokozata” vezérkari szolgálatot teljesítő főelőadó volt, amely az antant Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottságának távozása után, 1928. január 1-jétől katonai ellenőrző vezérkari szolgálatot teljesítő századosra módosult.

A budapesti m. kir. 1. honvéd vegyesdandár parancsnokságáról került 1929 októberében a Honvédelmi Minisztériumba, ahol 1931. szeptember 1-jéig mint előadó teljesített szolgálatot, s közben 1930-ban kilenc hónapig vitéz jákfai Gömbös Gyula honvédelmi miniszter szárnysegédjének volt a helyettese. 1931. szeptember 1-jével kezdte meg a vezérkari tisztek számára kötelező csapatszolgálatát a m. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezrednél, előbb mint század-, később mint zászlóaljparancsnok működött. 1932. szeptember 1-jével visszakért a Honvédelmi Minisztériumba, a HM VI. csoportfőnökségének nevezett Honvéd Vezérkar 4. osztályára, a vezérkari továbbképző alcsoport vezetőjeként. Itt érte el, 1934. május 1-jén, a vezérkari őrnagyi rendfokozatot. Vezérkari beosztásától 1936-ban rövid időre megvált, és az újonnan felállított gránátos tanfolyam parancsnoka lett Várpalotán.

1936. október 1-jével a m. kir. Honvédség akkori hét vegyesdandára számára egy-egy gránátoszázadot állítottak fel. Ezek a századok képezték az alapját annak a hét, később szervezendő, válogatott tisztekből és legénységből álló, magas harcszellemű, testileg edzett, szervezeténél és kiképzésénél fogva a legnehezebb feladatok végrehajtására alkalmas gránátoszászlóaljoknak, amelyeket a hadműveletek kezdetén az ellenséges mozgósítási rendszer és felvonulás megzavarására, az ellenség közlekedési útvonalainak átvágására és rombolására kívántak használni. A hadműveletek további szakaszában a gránátoszászlóaljak súlyponti tartalékként álltak volna a hadtestparancsnokok rendelkezésére, hogy támadáskor az erősebb helyi ellenállásokat letörjék, ingadozó küzdelem esetén a döntést kierőszakolják, üldözéskor a sikert kihasználják, visszavonuláskor mentsék, ami menthető, védelemben pedig ellentámadásokat hajtsanak végre. Ehhez a gránátosoknak nagyfokú öntevékenységre és mozgékonyagra volt szükségük.

Kozma István e feladatra való kiválasztásában nagy szerepe volt első világháborús csapattiszti beosztásaiban mutatott gyors, „rámenős”, öntevékeny vezetési stílusának, amellyel általában személyesen vezette sikerre a parancsnoksága alá tartozó egységeket. Fáradhatatlan, a parancsot feltétel nélkül végrehajtó, bátor katonának ismerték, s a gránátos tanfolyam élére olyan ember kellett, aki nemcsak követel, hanem ha kell, példát is mutat.

1937. május 1-jével, 1. rangszámmal vezérkari alezredessé nevezte ki az államfő Kozma Istvánt, aki 1937 októberében átkerült a m. kir. Honvéd Hadiakadémiára, a hadműveleti vezérkari szolgálat tanárának. Beosztását 1940. június 1-jéig töltötte be, de közben 1939–1940-ben egy fél esztendeig a m. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezred parancsnokának helyettese volt. A vezérkari tisztek számára kötelező csapatszolgálatát töltötte így, majd 1940. február 1-jétől a honvédelmi miniszter, vitéz dálnokfalvi Bartha Károly szolgálaton kívüli viszonybeli tábornagy szörnységéje lett. Azonban továbbra is tanított a Hadiakadémián.

A második világháborúban

1940. június 15-én felmentették beosztásából az 1940. május 1-je óta már vezérkari ezredesi rendfokozatban (1. rangszám) szolgáló Kozma Istvánt, és kinevezték a miskolci m. kir. VII. honvéd hadtest vezérkari főnökévé. Seregtestével részt vett a keleti országrészek és Észak-Erdély visszacsatolásában. Mint annyi más

erdélyi, székely származású katonának, élete meghatározó élménye lett a bevonulás, amelyről naplójában örököltette meg benyomásait.

1942. március 1-jével mentették fel a VII. hadtest vezérkari főnöki beosztásából, és a m. kir. I. honvéd hadtest személyi tartalékjaként vezényelték a m. kir. IX. honvéd hadtest székelyföldi kirendeltjének, amelynek 1942. október 1-jével lett a kinevezett vezetője. Feladata a székely határvédelem megszervezése és kiépítése volt az egykori székely határőrvidék mintája alapján.

A székely határvédelem magvát az 1942 márciusában a székelyföldi III. korcsoportbeli (48–60 éves) tartalékosokból felállított, miliciarendszerű hús székely határőrszázalaj alkotta. Feladatuk egy esetleges román támadás esetén a határvadász-alakulatok harcának támogatása volt a segítség beérkezéséig. A gyorsabb hadrafoghatóság érdekében a székely határőrség tagjai egyenruhájukat, felszerelésüket otthon tartották, így ha behívták őket, már felszerelve vonulhattak be alakulatukhoz.

1942. november 1-jével nevezte ki az államfő, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó Kozma Istvánt – aki 1942. október 1-jével (1942. szeptember 30-i ranggal, 7. rangszámmal) kapta meg a vezérőrnagyi rendfokozatot – a m. kir. 27. (székely) könnyű hadosztály parancsnokává, majd 1943. február 1-jével „m. kir. Székely honvéd határvédelmi parancsnok”-ká, Marosvásárhelyre.

Az 1942. november 15-ével megalakult Székely Határvédelmi Parancsnokság alá – a székely határőrszázalajak és a Székelyföldön állomásozó reguláris határvadász-alakulatok mellett – két tűzérosztályt, valamint egyéb támogató és kiszolgáló csapatokat rendeltek. Legütőképesebb alakulata a kétezredes marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály lett. 1943. október 1-jétől a székely határőrségnek két, 18–19 évesekből álló újonc évfolyama is indult. A fiatalok kiképzésére, valamint az idősebbek továbbképzésére nyolc gyalogsági és egy tűzérségi kiképzőtábor hoztak létre.

1944. július 1-jéig állt a székely határvédelem élén, amikor is a Kárpátok előterében súlyos harcokat folytató, m. kir. VI. honvéd hadtest alárendeltségében álló m. kir. 25. honvéd gyaloghadosztályhoz került, és július 15-én átvette annak parancsnoki beosztását.

A Rokietánál nehéz harcokat vívó hadosztály 1944. július 28-án már megintogni látszott, amikor Kozma István törzsének tagjaival együtt fegyvert ragadt: „Urak, utánam! A törzs kövesse a hadosztályparancsnok példáját! [...] [A] visszaözlők elé nyomultak s erélyes parancsokkal [...], valamint fegyverhasználatlaltal visszatérésre bírták őket”, és fellépésükkel megállították a visszaözlőket, megtorpanásra bírva ezzel a megsemmisítéssel fenyegető orosz

támadást, így a Tatár-hágónál a magyar csapatok megakadályozták a betörést. Kozma István másnap súlyosan megsebesült, és a háterszágba került. Naplójába a következőket jegyezte be:

„1944. VII. 29. 11 h 25. az orosz harctéren Delatyn-tól DK-re 12 km. (:Rokieta 1111:) két aknaszilánktól megsebesültem. A Mindenható különös kegyelme életben hagyott, bár hajszálnyira álltam a véghez. Ami most még hátra van, az csak az ő ajándéka! Te benned bíztam Uram eddig is; hitemen ezután is csak Te leszel egyedüli erősségem. Ha életemre még szüksége van e hazának, becsülettel dolgozom. Ha azonban fel kell azt ajánlanom magyar Hazámért, tiszta lelkem, hívjál Uram, megyek! Debrecen, hadikórházban 1944. VIII. 10. vitéz Kozma István vezérőrnagy.”

A lábadozó, betegszabadságát töltő Kozma Istvánt, 1944. szeptember 1-jével (6. rangszámmal) altábornaggyá nevezte ki az államfő.

A nyilas-hungarista hatalomátvételt követően került csak sor a hadosztály-parancsnoki beosztásából való felmentésére. 1944. november 1-jével az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos vezetőjévé, valamint a nemzetőrök országos parancsnokává és a Honvédelmi Minisztérium levante csoportfőnökévé nevezték ki. Utóbbi beosztásait soha nem foglalta el, 1945. január 1-jével rendelkezési állományba került, azaz beosztották a Honvédelmi Miniszter és a Honvédség főparancsnoka törzskülönményének állományába, számos más, beosztását el nem foglalt tábornokhoz hasonlóan.

Még budapesti tartózkodása alatt tevőleges szerepe volt a budapesti közművek felrobbantásának megakadályozásában. Nyugatra való kitelepülése után igyekezett kiszabadítani az úgynevezett „hungarista gyűjtőtáborban” levő politikai és katonai vezetőket, például Esterházy Móricot, Nagy Vilmost, Szombathelyi Ferencet, Náray Antalt.

A fordulat és az államszocializmus évei

1945. május 1-jén amerikai hadifogságba került, ahonnan 1945. december 20-án szabadult. Hazatérése után a Honvédelmi Minisztérium Állandó Igazolóbizottsága, 1946. számú határozatával, igazoltnak nyilvánította. Még igazolása és nyugállományba helyezése, tehát 1946. szeptember 1. előtt, elhelyezkedett Macskásy Árpád gépészmérnök műszaki vállalatánál, ahol előbb segédmunkásként, majd raktárosként dolgozott, és tagja lett a „Vas- és Fém munkások Szakszervezetének”.

Ezalatt, a kolozsvári néptörvényszék Kozma Istvánt távollétében, 1946. május 21-én hozott ítéletével (8/1946.) hűszesztendei szabadságvesztésre ítélte. Nem ismeretes, hogy a román állam tett-e lépéseket a kiadatására, az viszont igen, hogy egykori „hadiakadémista” tanítványai, Sólyom László és Pálffy-Oesterreicher – ekkor már Pálffy – György hívták az újjászerveződő Magyar Honvédségbe. Kozma István hallgatott a hívó szóra.

A honvédségi „alkalmazásához” minden bizonnyal szükség volt azokra az igazolásokra, amelyeket számára szűkebb pátriájában, Székelyföldön állítottak ki különböző szervezetek. A Magyar Népi Szövetség Kézdivásárhelyi Szervezete 1947. május 8-án kelt igazolásában többek között az alábbiakat írta:

„[I]gazoljuk, hogy a parancsnoksága alatt szolgáló, itteni lakos honvédektől és tisztektől olyan értesüléseink vannak, hogy annakidején, mint a határvédelmi csapatok parancsnokának a magatartása határozottan németellenes volt, alantasaival szembeni magatartása pedig közvetlen és emberséges volt. Igazoljuk továbbá, ugyancsak fenti információink alapján, hogy székelyföldi parancsnoklása alatt népelles cselekedeteket nem követett el, amiért is a Székelyföld lakossága körében személyével kapcsolatban kedvező vélemény volt és van kialakulva. Általános magatartása demokratikus volt.”

Hasonló szellemben nyilatkozott a Romániai Szociáldemokrata Párt Csík megyei szervezete, valamint a Magyar Népi Szövetség Csíkszeredai Tagozata.

Nem sokkal rá, hogy megérkeztek az igazolások Kozma István ismét egyenruhát öltött. A korábban említett „hadiakadémista” tanítványainak köszönhetően a Magyar Honvédség tábornoki karába került, korábban „viselt” altábornagyi rendfokozatában. 1947. augusztus 1. és 1948. január 1. között az 1. honvédkerület személyi tartálékában volt, de már 1947. december 17-én kinevezték a pécsi székhelyű 2. honvédkerület parancsnokává. 1949. április 6-ig szolgált Pécsen, amikor is a Honvédelmi Minisztériumba került, és a Honvéd Vezérkar főnöke titkárságát vezette. Ebben a beosztásban alig három hónapig maradt. 1949. július 1-jével a Hadiakadémia parancsnokává nevezték ki, de az ottani szolgálati ideje sem tartott hosszú ideig. 1949. október 1-jével felmentették a beosztásából, és nyugállományba helyezték. Rövid, 1947-től kezdődő szolgálata során kiérdemelte a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét 1948-ban, a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét 1949-ben, a 48-as Díszérmét 1948-ban és az 1949. évi „Május 1.” (valójában díszszemle) jelvényt.

Nyugállományba helyezését követően sorsa számos egykori tábornok- és tisztársához hasonlóan alakult: megfigyelték, majd őrizetbe vették. 1950. február 19-étől előzetes letartóztatásba került, és a budapesti katonai ügyészség

folytatólagosan elkövetett háborús bűnökkel vádolta meg, amelyek közül a legsúlyosabb az 1944. július 28-án a Rokietánál megfutamodó katonák elleni – az akkor érvényben lévő *Szolgálati Szabályzat* szerint szabályszerű – fegyverhasználat volt. E vádak alapján a Budapesti Katonai Törvényszék, illetve a Katonai Főtörvényszék 1951-ben halálra ítélte.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke a kegyelmi kérvényt elutasította, és az ítéletet 1951. október 2-án végrehajtották.

Az 1990-ben benyújtott perújrafelvételi kérelem alapján lefolytatott tárgyaláson a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa megállapította, hogy az 1951-es bírósági eljárás során csak terhelő írásos tanúvallomásokat vettek figyelembe, az azokban lévő ellentmondásokat nem tisztázták, a tanúkat és a vádlottat nem szembesítették, a védelem tanúit nem idézték meg, és a vádlott védekezésének nem adtak helyt. Ezért a tanács 1990. április 3-án a törvénysértő ítéletet megsemmisítette. A Magyar Köztársaság elnöke 1991-ben Kozma Istvánt posztumusz vezérezredessé nevezte ki.

Kozma István altábornagy hivatásának élő katona volt. Számára a törvények, a katonai szabályzatok előírásai voltak a mérvadók, cselekedeteit azok határozták meg. A mindenkori politikától távol tartva magát igyekezett szolgálni hazáját. A haza azonban nem tart(ott) mindig igényt katonáira. Ha úgy hozta a sors, a katona (lett) a bűnbak, ő került a vádlottak padjára. A számos esetben törvénytelenül meghozott ítéletek után évtizedekkel mi csak megkövethetjük őket, tiszteleghetünk emlékük előtt.

Kozma Istvánnak mindössze jelképes sír juthat a Rákoskeresztúri köztemető 298-as parcellájában. A két világháború bátor katonájának, az új Magyar Honvédség egyik vezetőjének földi maradványai a mai napig ismeretlen helyen porladnak.

Irodalom

Bachó László (szerk.): *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.

Nagy József: *A Székely Határvédelmi Erők története a visszaemlékezések tükrében (1940–1944)*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, 2019.

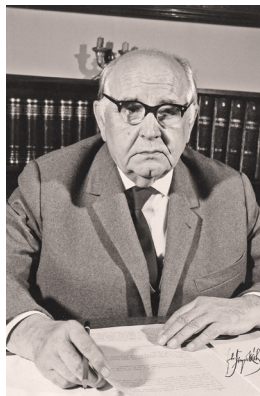
Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi: *A Ludovika egykor és most*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018.

- Szakály Sándor: Visszaadni a nemzetnek a hősokeket. Kozma István altábornagy portréjához. *Magyar Hírlap*, 1990. augusztus 16.
- Szakály Sándor: Száz éve született. Vitéz primor felsőtorjai Kozma István altábornagy. *Magyar Honvéd*, 1996. szeptember 13.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.

Miroslav Krleža

(1893–1981)

A 20. századi horvát irodalom kiemelkedő alkotója, az első világháború végétől aktív szereplője a politikai életnek is, szenvedélyes közíró, a modern horvát identitás dilemmáinak nagy hatású megfogalmazója, a Horvát Lexikográfiai Intézet alapító igazgatója.

Életének utolsó negyedszázadában már nemzeti klasszikusként tartották számon. Ugyanakkor kitűnően beszélte nyelvünket, alaposan ismerte a magyar történelmet és kultúrát.

Nem véletlen, hogy írói pályájáról két kismonográfia is született magyar nyelven (Bori Imréé 1976-ban jelent meg Újvidéken, Spiró Györgyé pedig Budapesten 1981-ben). És mintha örökön vitára kész szellemi alkatában a közös múlt magyar és horvát rebellise jelenne meg némelykor előttünk. Lőkös István irodalomtörténész joggal nevezte „croato-hungarus léleknek”. Gyakran állították róla, hogy minden politikai rendszernek gondja volt vele, mint ahogy neki is gondot jelentett minden politikai rendszer, amelyben élt és alkotott.

A pécsi hadapródiskola három évének elvégzése után 1911 őszén, húszesztendősen került ösztöndíjjal a Ludovika Akadémiára, ahol közel két esztendőt töltött, s ahonnan kalandos szökése után eltávolították. Hogy közelebb lépjünk személyiségéhez, bevezetésül két sokatmondó mozzanatot, ha úgy tetszik, sajátos képet kívánok fölidézni jellemzéséhez élete és pályája történetéből. Az egyik Fejtő Ferentől származik, aki 1935-ben jugoszláviai utazása során találkozott vele először Zágrábban. A magyar író egy lapszerkesztőt kérdezett az akkori horvát irodalmi világról: „Ki a legnagyobb regényírójuk? Lejegyeztem nehéz nevét: Miroslav Krleža. Ki a legnagyobb drámaírójuk? Habozik, aztán felel: Miroslav Krleža. Ki a legnagyobb esszéistájuk, legnagyobb költőjük? Talán az is Miroslav Krleža? – Igen, ha jól meggondoljuk, az is Miroslav Krleža.”

A másik képpel a zágrábi Krleža-emlékházban találkoztam. A Felsővárostól kissé északra fekvő domboldalon, az előkelő Tuškanac negyed kétszintes villájában. 1952-től lakott itt feleségével, ahol később berendezték az író múzeumát. 1962-es fénykép néz szembe a dolgozószobában a látogatóval. A Galeb (Sirály) nevű híres elnöki hajón hárman állnak a kormánynál egymás mellett, valahol a Niluson: Josip Broz Tito, Gamal Abden-Nasszer és Miroslav Krleža. A politikai hatalom birtokosai, mellettük pedig: az írófejedelem.

Élettörténetének bemutatása során nem az írói életmű tárgyalását szeretném a középpontba helyezni, hanem a Ludovika Akadémia egykori diákjának, e rendkívüli személyiségnek a pályáját, sorsának fordulatait, sokrétű tevékenységének területeit. Abban a meggyőződésben, hogy nemcsak Horvátország, hanem Közép-Európa szellemi életének is egyik klasszikusáról van szó, akinek munkássága több ponton is belevilágít a magyar kultúrába, hiszen nemegyszer éles politikai, művelődéstörténeti vitába száll közös múltunk számos magyar értelmezésével, miközben nem bánik kesztyűs kézzel a horvát hagyományokkal sem. A 19. századi nemzeti mítoszok olyan nagyszabású átértelmezésére, tagadására és egyúttal újraépítésére tett kísérletről van szó, amelyhez fogható tágabb régiókban a lengyel Stanisław Wyspiański és a magyar Ady Endre írói életművében találhatunk. Magyar szempontból pedig munkássága kivételes tükör művelődéstörténetünk jobb megértéséhez. A Krleža-jelenség magyarázatához természetesen szükség van a jelenség háttérének ismeretéhez is, amit a korabeli horvát világ és magyar–horvát viszony jelentett.

Az író 1893. július 7-én született Zágrábban, az akkori Duga (ma Radić) utca 7. szám alatt – emléktáblája mindenesetre e házon található. A helyi fáma

egyik változata szerint azonban nem ebben a házban jött világra, hanem kicsit lejjebb, egy szerényebb épületben. A hely nem esik messzire a horvát főváros mai főterétől, amelyet mindmáig csak *Jelašić-placként* emleget a köznyelv. Fölfelé görbül ez az utca, a két történelmi negyed, a Felsőváros és a Kaptol (Káptalanváros) között. Rögtön érdemes hozzátenni, hogy a Krleža-család többször költözött a kisfiú életének első éveiben. Többször nem távolodtak messzire a szülőháztól. Amikor a székesegyház fölötti utcában laktak, a Kaptol régies barokk hangulata tett rá nagy hatást. Apja, idősebb Miroslav Krleža városi tisztviselő volt, jellegzetes kispolgár, aki elvárta, hogy „felügyelő úrnak” szólítsák, egyetlen fiával szigorúan bánt. Édesanyja, akivel mindvégig bensőséges volt a kapcsolata, a háztartást vezette. Mindketten a horvát világ északnyugati fertályából származtak.

Társadalmi rétegét tekintve a család az alsó középosztályhoz tartozott. Kilencéves koráig velük lakott anyai nagyanyja, Terezija Drožar (Goričanec), aki kivételes hatással volt szellemi fejlődésére. A nagymama az eredeti *kaj* nyelvjárást beszélte, és a népi kultúra archaikus világát és gondolkodásmódját közvetítette unokájának. Magyarázatul: a horvát nyelvnek három fő nyelvjárása van, s évszázadok alatt mindegyiken értékes irodalom született. Zágráb beszélt nyelve is tulajdonképpen kaj, de itt kissé az egykori, horvattá vált német *purgerek* germanizmusaival színeződött el, a 19. század végére pedig a felsőbb rétegekben meghatározó lett az irodalmi nyelvi normának választott *što* nyelvjárás. Az írónak a kaj nyelvjárás a népi kultúrához és a nemzetté válás döntő szakaszát megelőző hagyományhoz jelentett kapcsolatot. Nagymamájától nem egyszer hallhatta, hogy ő még 1848 előtt járt iskolába.

Krleža születése idején lett Zágráb modern város, a horvátok által nemegyszer *satrapaként* említett Dragutin (alias: Károly) Khuen-Héderváry bán kormányzása alatt (1883 és 1903 között viselte ezt a hivatalt), akit központosítónak és magyarosítónak tartott a korabeli ellenzéki közvélemény, s ezt a képet rögzítette róla azután a horvát történetírás.

Egyértelműen a város fejlődéséről tanúskodik, hogy 1873-ra elkészült a Budapest–Zágráb–Fiume-vasútvonal, 1874-ben pedig megnyitották Zágrábban a horvát tanítási nyelvű Ferenc József Egyetemet. Az oktatási rendszer fejlesztéséért, a kulturális intézményekért sokat tett a báni kormányzat vallás- és oktatásügyi osztályának (kvázi minisztériumának) első embere, a kitűnő művészettörténész Iso Kršnjavi. Ekkor kezdődött a nevezetes „zöld patkó” megépítése a Pestre sokban emlékeztető Alsóvárosban, parkok sorozakoznak a pályaudvartól, köztük nagyszerű középületekkel, emlékművekkel, szökökutakkal, sétautakkal.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen sorozatának 21. kötetében (Horvát-Szlavonország) Hranilović Henriktől olvashatjuk:

„Zágrábnak a 19. század végén a helyőrséggel együtt mintegy hatvanezer lakosa lehet, de már is olyan, mintha százezer főnyi lakosságú város volna. Nem csupán a mai nagyvárosi intézmények, minők a vízvezeték (1878 óta), a légszszeszívítás, a kitűnő csatornázás, az aszfaltburkolat, a lóvasút, a fényűzően felszerelt vendéglők és kávéházak kölcsönöznek Zágrábnak nagyvárosi külsőt, hanem az egyetemes, élénk művelődési élet is közemlékeivel és intézeteivel, derék lakóinak élénk mozgalmassága és műizlése, és egységes európai stílusban való építkezése in csaknem túlságig menő fenyűzés.”

Krleža később visszatekintve szülővárosa kispolgáriságát hangsúlyozta, gyakran német néven Agramnak említette, és „kéteemeles” városnak mondta némi közép-európai önálábecsüléssel, amikor már éveket töltött a Zágrábnál akkortájt tízszer több lakost számláló Budapesten.

Írónk születési esztendejében a jellegzetesen agrárországnak tekinthető Horvát-Szlavónországnak (területe ekkor 42 500 km², ami nagyjából megfelelt a korabeli Dunántúlnak) Zágráb a fővárosa. A társország államjogi helyzetét az 1868-as magyar–horvát kiegyezés törvénye szabályozta. Sajátos autonómiát jelentett ez, a közigazgatás élén álló horvát bánt a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével az uralkodó nevezte ki. Számottevő önállósága volt Horvátországnak, ez a gyakorlatban a belügyek, az igazságügy, valamint a vallás- és közoktatásügy intézésére terjedt ki, és széles körű anyanyelvhasználatot jelentett. Egy ideig úgy látszott, a társországi helyzettel, a gazdasági fejlődéssel meg van elégedve a társadalom többsége, a század végére azonban egyre jobban felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek, magyarellen es megmozdulásokra, tüntetésekre került sor. A 20. század elején a politikai ellenzék és a középírétegek körében ismét erőre kapott a délszláv egység gondolata.

A kisfiú hatéves korában a kaptoli elemi iskolában kezdte tanulmányait. Négy évig járt ide, s kitűnő eredménnyel végzett. Így idézte később tanítóját: „Kitől tanultam valamit? Legtöbbet Josip Klobučartól: horvátnak lenni, hinni az emberben, az ember küldetésében, és abban, hogy biztos út vezet a jövő felé.” 1903-ban került az alsóvárosi királyi főgimnáziumba. A korábban lelkiismeretesen ministráló kisfiú ekkor elvesztette érdeklődését a vallás iránt, egyértelmű lett irodalmi érdeklődése, osztálytársával házi előadásban bemutatták első drámáját. Harmadikban több tárgyból megbukott, osztályt kellett ismételnie, és ezután a felsővárosi gimnáziumban folytatta tanulmányait. Súlyos dilemmát jelentett a családnak a fiú továbbtanulásának kérdése, végül egy rokon

javaslatára és apja ellenkezésének dacára a pécsi hadapródiskolát választották, ahol magyar–horvát osztályt nyitottak.

Ekkoriban a dunántúli város a Mecsek alatt nagyjából akkora volt, mint a Sljeme alatti Zágráb. 1908 őszén néhány hónap alatt megtanult magyarul, ahogy később Gerner Erzsébet (alias Eliza) zágrábi színésznőnek mesélte, az első év elején azt kérte tanáraitól, hogy addig ne feleltessék, amíg nem beszéli a nyelvet. Pécssett kezdődtek „magyar évei”, amelyekről így ír Krešimir Nemec, kortárs horvát irodalomtörténész: „látható nyomokat hagytak Krleža műveiben. Sőt, talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a magyar komponens tematikai tekintetben az egyik legfontosabb hatóerő a krležai irodalmi opuszban.” Đorđe Zelmanović és Lőkös István ezeknek a meghatározó éveknak a történéseit a Hadtörténelmi Levéltár Krleža-gyűjteményének alapján foglalták össze alaposan. Valójában a magyar irodalommal is a pécsi hadapródiskolában találkozott: „Tizenöt éves koromban Petőfi volt az első olvasmányom. Amikor húsz évvel később írtam róla, igyekeztem visszaidézni első rajongásomat Kossuth forradalmának e tragikus bárdja iránt.” Az 1910–11-es tanév eredményei alapján kitűnő tanuló volt, 54 diák közül az 5. helyre rangsorolták. Jeles tanulmányi eredménye alapján 1911-ben édesapja kérelmet nyújtott be, hogy fia a hadapródiskola III. évfolyamának befejezése után tanulmányait a felsőbb képezést nyújtó Ludovika Akadémián folytathassa teljesen díjmentes, államköltséges helyen. A kérelmet a hadapródiskola parancsnoksága „Szorgalmas s tehetségénél fogva kilátást nyújt, hogy igen jól meg fog felelni” – megjegyzéssel támogatta.

Egy álmodozó a Ludovika Akadémián

A felvételi vizsgán megfelelt és testileg alkalmasnak talált Krleža Frigyes 1911 szeptemberétől a Ludovika I. évfolyamán folytathatta tanulmányait, ahol a 2. gyalogos században kapott beosztást. Megjegyzendő, hogy horvát tiszti utánpótlásra is szükség volt, hiszen a magyar királyi honvédség keretén belül létezett négy horvát vezényleti nyelvű gyalogos- és egy huszárezred.

Később úgy emlékezett az író, hogy Petőfi *Apostol*ának majdnem kész fordításával érkezett meg Budapestre. A Ludovika Akadémia új fejezetet jelentett életében. Új tapasztalatokat, szélesebb látókört nyújtott számára. Több mint negyedfél évtizeddel később láttató erővel festette meg a magyar főváros nagyságát és nyomorúságát útirajzában (*Magyarországi kirándulás 1947-ben*). Tanulmányi eredményei itt sem rosszak, ám idejének jelentős részét olvasmányainak

szentelte: világirodalomtól a filozófiáig, és egyre jobban érdekelte a politika. Nem tanulság nélküli, miképpen jellemezték ludovikás tanárai az 1912–1913-as tanév félévzáratakor. Csak két rövid példával: „igen jó tehetség, élénk felfogással, igen olvasott és művelt, kevésbé szorgalmas, néha elbizakodottságot árul el”; „Álmodozó természet, fellengzős. Filozófiával foglalkozik, anélkül, hogy e tanulmányokból hasznot bírna húzni. Az onnan merített téves felfogásait a többi tantárgyba, sőt az életbe is átviszi. Ennél fogva semmit sem produkál, bár elég tehetséges. Nem ide való.” Az egyik oktató még azt is hozzáfűzte: „nagy horvát.” A hadgyakorlatokon megismerhette Magyarország számos táját, a fővárosban pedig a századelő magyar ifjúságának polgári radikális Galilei-körét. Ugyanakkor magával ragadta a délszláv népek egyesülésének a látomása, a növekedő feszültség a Balkánon. 1913 májusában romantikus kalandra vállalkozott, Szerbiába szökött, hogy jelentkezzen a szerb hadseregbe, „de – ahogy kései útirajzában megjegyezte – semmit nem lehetett elintézni”. A Ludovikán nem derült fény erre az útjára. Egy évvel később pedig egészségügyi okokból kért szabadságot, és újabb szökési kísérletet tett. A lezárt magyar–szerb határ miatt nyugati kerülővel indult útnak. Párizson, Marseille-en át jutott el Szalonikibe, ahol megkereste a szerb hadsereg görögországi képviselőjét, Miloš Vasić tábornokot, akinek átadta papírjait, onnan Szkopjébe utazott, ahol dokumentumok híján kémnek nézték és letartóztatták. Börtönbe került, internálták, kihallgatták, majd egy szerb őrnagy rokonszenvének köszönhetően nem lőtték agyon, s átvitték Belgrádba, ahonnan sikerült megszöknie: az őt kísérő csendőrt kocsmába hívta s leítatta – mesélte 1935-ben a történetet Fejtő Ferencnek –, majd magyar vasutasok csempészték át egy hordóban Zimonyba, ahol azután a helyi hatóságok letartóztatták. Szökését természetesen észlelték a Ludovikán. Az 1913. május 10-én megtartott főtanári értekezleten súlyos természetű fegyelmi kihágás miatt javasolták az eltávolítását az intézetből. Az elbocsátáshoz azonban a Honvédelmi Minisztérium addig nem járult hozzá, amíg hollétét meg nem állapították. Miután édesapja 1913. május 23-án arról tájékoztatta az Akadémiát, hogy tudomása szerint fia Konstantinápolyban tartózkodik, július 3-án határozatot hoztak Krleza Frigyes elbocsátásáról a katonai nevelésből visszamenőleges dátummal, 1913. május 15-ével. Mondhatnók, cselekedetéhez képest kevésszel megúsza. A Krleža-kutatók erről a szerbiai szökésről nem találtak hiteles levéltári dokumentumokat. 2014-ben jelent meg egy „független kutató”, Danko-David Slović tanulmánya *Krležáról másképpen* címmel erről az esetről. Elég homályos ez a történet, állítja a szerző, megvilágításához szükséges volna figyelembe venni a korabeli osztrák–magyar, illetve szerb katonai hírszerzés

módszereit. Fölállítja azt a meglepő tézisé, miszerint az akadémiai növendék föltehetően nem önmagától szánta magát erre az útra, hanem az osztrák–magyar hírszerzés utasításait követte. Szerbiában kémgyanúsként kezelték, ám különös esetnek tartották. Úgy vélték, a szerb hadsereg önkénteseként vagy kivégzett kémként nem sokat érne nekik, inkább visszaküldik, hiszen a vezérkari tiszti pálya előtt álló fiatalembert esetleg még használni tudják. A merész hipotézis azzal is érvel, s erről maradt is följegyzése Krležának, hogy 1924-ben Bécsben találkozott Max Rongéval, az osztrák–magyar katonai hírszerzés irányítójával, aki nevével szerepel az író életművét lezáró *Zászlók* című ötkötetes regényben. Végso soron azonban kevés minderről a bizonyító tényanyag.

A horvát irodalmi és ideológiai élet küzdelmeiben

1913 és 1914 az írói próbálkozások évei voltak Krleza számára, ekkor jelentek meg nyomtatásban első írásai. Több műfajban is próbálkozott: elsősorban drámákkal és költeményekkel. A világháború kitörése után behívták katonának, először tartalékos tiszti iskolán szolgált, 1916-ban hadapródként századparancsnok, majd tébécégyanúval gyógykezelték. Volt alkalmá közben Budapesten is járni, a *Világ* szerkesztőségében találkozott például Kosztolányi Dezsővel. 1916-ban a galíciai frontot szintén megtapasztalhatta, 1917-ben a pozsegai kisegítő századnál szolgált, majd a zágrábi kerületi parancsnokság fordítói részlegénél. Nagy lelkesedéssel fogadta az oroszországi forradalom híreit, kapcsolatban volt a baloldali mozgalmak képviselőivel.

Megjelentek újabb művei, sok műfaji-szemléleti újítással, 1918 végén született például a *Szent István napi búcsú* (Kraljevo) című apokaliptikus hangulatú expresszionista drámája. Az év nyaratól vehemens publicisztikai írásokban bírálta a magyar politikát, főleg Tisza István személyét, de nem kímélte később a Zágrábba érkező szerb hadsereg tisztjeinek köszöntésére rendezendő gyűlés résztvevőit sem. Gyökeres társadalmi változást várt a háborús apokalipszis után, mint annyi értelmiségi kortársa Magyarországon is. A berendezkedő Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot is ezért meglehetősen kritikával fogadta. Újabb és újabb, nemegyszer botrányig fajuló politikai és ideológiai vitákba bonyolódott.

1919-ben kéthetente megjelenő baloldali lapot indított barátjával, Szabó Dezsőre emlékeztető vitriolos stílusban utasította el a horvát irodalom általa túlhaladottnak tekintett hagyományát. Ady halálakor nekrológban emlékezett a magyar költőre.

Magánéletében fontos változás következett 1919 novemberében: házasságot kötött Leposava (Bela) Kangrgával, aki később a Horvát Nemzeti Színház színésznőjeként futott be karriert. Feleségével egy Kapronca környéki faluba, Duga Rijekába költöztek. A következő évben az író belépett a Kommunista Pártba, majd amikor a hatóságok betiltották a pártot, az ő bemutatandó drámáját is kivették a színház repertoárjából. Zágrábba visszaköltözve nehéz körülmények között éltek, ám hatalmas energiával készítette újabb irodalmi műveit. Regényt írt, drámákat, a horvát irodalmi folyóiratoknak rendszeres szerzője volt. Az új délszláv állam megszületése utáni évtizedben fokozatosan a horvát irodalmi és ideológiai élet megkerülhetetlen alakjává lett, 1923-ban már napvilágot látott összegyűjtött műveinek első kötete. A szovjet államban messianisztikus eszméinek megvalósulását látta, Leninre mint a „történelem egyik legnagyobb hipnotizőrjére” tekintett. Krleža azon – nem kevés – európai értelmiségiek közé tartozott, akiket megszádított a bolsevizmus mákonya. 1925-ben a Szovjetunióba utazott, ahol nyilvános előadásokat tartott, Moszkvában Lunacsarszkijjal is találkozott, s leróta tiszteletét Lenin sírjánál. Szuggesztív képekben mutatta be a szovjet hétköznapiakat saját érzelmein keresztül egy évvel később megjelent *Kirándulás Oroszországba* című írásában. Újabb folyóiratát betiltották, sőt a királyi diktatúra Jugoszláviájában (1929-től ez már az ország neve) letartóztatták, s kommunista propaganda vádjával hallgatták ki. Ekkor kezdte írni irodalmi életművének egyik fontos darabját, az elbeszélésekből és három drámából álló *Glembay-ciklust*, a horvát nagypolgárság fölemelkedéséről és széthullásáról. Az 1930-as években vitathatatlanul a horvát irodalom élvonalába emelkedett, egyre-másra jelentek meg fontos regényei, elbeszélései, esszéi, vitairatai. Nyughatatlan szelleme, következetes formai igényessége a dogmatikus baloldallal is nemegyszer szembe állította. 1936-ban született meg nagyszabású, túlzás nélkül horvát eposának nevezhető műve, a 34 balladából álló sorozat: az *Éjtszakának virrasztója*. Petrica Kerempuh, az énekmondó garabonciás diák horvát Thyl Eulenspiegel történetei ezek, a horvát paraszti sors drámai panaszai. Az archaikus kaj nyelvjárásban írt verseket magyarul Csuka Zoltán értő átültetésében olvashatjuk. Joggal állítják a kutatók, hogy érezhető bennük Ady kuruc verseinek hatása, a magyar költő biblikus soraira is emlékeztetve a magyar befogadót. Újabb drámákat és regényeket írt ennek az évtizednek a végén, és ismét meg kellett ütköznie a cenzúrával, lapjainak betiltásával. Kétség nem fér hozzá, ekkor már a horvát irodalom első írójának tekintették, azonban az elismerések, díjak mellett is számolnia kellett az autoriter politikai rendszer retorzióival, a sematikus jugoszláv kommunista párt ideológusai részéről pedig újabb és újabb támadásokkal.

1941 áprilisában a Német Birodalom és Olaszország inváziója vetett véget az első jugoszláv államnak; Horvátországban német és olasz befolyás alatt szélső-jobboldali totalitárius állam jött létre. Az usztasa rendszer ellenségének tartotta Krležát, többször is letartóztatták, de ismertsége és népszerűsége miatt súlyosabb megtorló intézkedést nem foganatosítottak ellene. Amikor megkezdődött a partizánharc, az író nem vállalta a kivonulást az erdőbe, inkább túlélésre rendezkedett be. Elszigetelten élt ezekben az években, időnként a rendszer szervezetéhez tartozó dr. Vranesić szanatóriumában húzhatta meg magát (akinek segítségét 1945-ben nem tudta meghálálni, az orvost kivégeztette a kommunista hatalom). Ezekben az években nem jelenhettek meg írásai, legfeljebb naplóföljegyzéseit folytatta. Ám 1943-ban a Független Horvát Állam vezetője, Ante Pavelić rendelte magához az író, és a rendszer kultuszminiszterével, Mile Budakkal közösen együttműködésre akarták rávenni, magas kulturális hivatalokat ajánlottak neki, de nem állott kötélnék.

Jugoszlávia írófejedelme

Eljött azután a háború vége, amikor megszületett a második jugoszláv állam, az egypártrendszerű népköztársaság – kegyetlen bosszú és vérontások közepette. A kultúra területén az író egykori kommunista vitapartnerei jutottak hatalomra, így neki csak Tito támogatásának köszönhetően nem lett semmi bántódása, és részt vehetett a Jugoszláv Írószövetség megalakításában. 1947-ben a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották, majd hamarosan ő lett a testület alelnöke. Ennek az évnek a végén került sor Tito marsall és delegációjának magyarországi ünnepélyes látogatására. Ebből az alkalomból látogatott 37 év után ismét Magyarországra Miroslav Krleža, utazásáról hosszabb esszében adott számot (*Izlet u Madarsku 1947 – Kirándulás Magyarországra, 1947*), amely csak évekkel később látott napvilágot. Útirajz és visszaemlékezés a pécsi és budapesti időkre, szenvedélyes részletekkel, nosztalgia keveredik benne a győztes elégtételének hangoztatásával, a magyar múlt ostromozásával.

Jó fél esztendő múlva következett el a kommunista fordulat, amikor a Szovjetunió kiátkozta az általa eretneknek tekintett Jugoszláviát. Az író egyértelműen támogatta a hivatalos jugoszláv politikát és a pártvezért, akinek 1948-tól bizalmas tanácsadói köréhez számított. Krleža így hamarosan a jugoszláviai kultúrpolitika egyik meghatározó személyisége lett. 1950-ben Párizsban ő szervezhette a délszláv népek középkori művészetét bemutató nagyszabású kiállítást,

amelynek katalógusa *Zlato i srebro Zadra* (*Zára aranya és ezüstje*) címen jelent meg a következő évben Zágrábban. Széles körű műveltsége és tájékozottsága arra ösztönözte, hogy kialakítsa elképzelését egy délszláv enciklopédia szükségességéről és koncepciójáról. Kezdeményezése sikerrel járt. 1950 őszén ezzel a céllal alakult meg Zágrábban a Lexikográfiai Intézet, amelynek ő lett az első igazgatója, s gyakorlatilag élete végéig megtarthatta ezt a pozíciót. 1952-ben költözött feleségével a Gvozdra, a Tuškanac elegáns villájába, és ennek az évnek októberében ő tartotta Ljubljanában a fő referátumot a jugoszláv írók III. kongresszusán, éles bírálattal illetve az úgynevezett szocialista realizmus szűk látókörű értelmezését. Hatvanadik születésnapjára elindították műveinek új összkiadását.

A jugoszláv kommunista pártot sem kímélték a belső frakcióharcok, 1954-ben félreállították Milovan Djilast, Tito régi harcostársát, akivel korábban hősünknek is volt számos konfliktusa. Az Írószövetség plénümán Krleža ekkor a pártvezér vonalát követve elítélte a liberális törekvéseket és a túlzó modernista próbálkozásokat az irodalomban.

Az 1950-es évek közepétől vitathatatlanul országos megbecsülést élvezett, megismerhették az olvasók régebbi és új műveit. Nemzetközi híre is nőtt, számos nyelvre, köztük magyarra is lefordították a műveit. A Nobel-díjat 1961-ben a délszláv irodalmak képviselői közül ugyan pályatársa, Ivo Andrić kapta meg, hazai tekintélyét ez azonban nem csorbította, ha írói önérzetét bántotta is. Az irodalmi élet napi harcaitól ekkor már távol tartotta magát. Naponta járt be a Lexikográfiai Intézetbe, nagy energiával szervezte az enciklopédia szerkesztésének munkáját. A kulturális közélet meghatározó szereplője lett, az 1960-as évek elejétől ő volt a Jugoszláv Írószövetség elnöke. Ezt az időszakot bizvást a második jugoszláv állam fényes éveinek tekinthetjük, amikor Tito országának tekintélyét az úgynevezett el nem kötelezett államok mozgalmában játszott szerepe is erősítette. Ha használhatjuk Miroslav Krležával kapcsolatban az „írófejedelem” megnevezést, akkor ez elsősorban erre az időszakra lehet érvényes. Ha nem is abban az értelemben, ahogy például Jókai vagy Sienkiewicz volt írófejedelem a 19. század végén a historizmus koráramlatának és kultuszának megfelelően, és nem is úgy, mint nálunk Illyés Gyula, aki korántsem volt olyan közvetlen baráti kapcsolatban a pártvezérrel, mint horvát pályatársa. A gvozdi villában létrehozott emlékmúzeum berendezése, hangulata megerősíti a látogatóban az írófejedelem képzetét, aki a nemzet történetmondója és tanítója egyben, akinek a szavára a legnagyobbak – vagy diktatúrában a legnagyobb – is odafigyelnek. Akinek munkásságáról tetemes mennyiségű irodalomtörténeti-kritikai méltatás született.

1969-ben jelent meg első alkalommal Predrag Matvejević kánont építő interjúkötete a mesterrel (*Razgovori s Krležom – Beszélgetések Krležával*), amelyet újabb és újabb kiadások követtek. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából a Jókai-jubileumhoz hasonló megemlékezéseket tartottak Belgrádtól Újvidéken át Zágrábig, ahol kiállítás nyílt életművéről. Az ünneplés egy álló hétig tartott. Szarajevóban megjelent összes műveinek kiadása.

Életének utolsó szakaszában is tevékenyen dolgozott, 1962-től a *Forum* című folyóirat fõmunkatársa volt, s tovább foglalkoztatta az a kérdés, mit jelenthet a horvát nemzeti identitás a „testvériség – egység” jelszavát hirdető Jugoszláviában. Ez idõ tájt kezdett hozzá életmûve nagy összegezõ regényének, a *Zászlóknak* a megírásához. Visszatérés volt ez szellemi érésének meghatározó korszakához, az első világháború idejéhez. A regény fõhõsének, hasonmásának „érzelmi iskoláiról” van szó: 1913 és 1922 között, nagyszabású történeti és mentális panorámát mutat ez a mű Közép-Európáról (benne Budapestről) és a Balkánról. Magyarul sajnos csupán első négy kötete látott napvilágot 1965-ben, pedig a befejező, később megjelent kötet summája a világháború utáni világról – benne a magyar kapcsolatokról – fontos része az egész mûnek.

1967-ben Krleza is aláírta a horvát irodalmi nyelv elnevezésérõl és helyzetérõl kiadott, számos horvát kulturális intézmény által is elfogadott nyilatkozatot, amelyben a horvát nyelv önállósága mellett tettek hitet. A hivatalos szervek szankciókat léptettek életbe az aláírók ellen. Tito elnök magához kérte az író, aki még a pártból való kilépését is fölajánlotta ekkor. Végül csupán a horvát központi bizottsági tagsága alól kért fölmentést. Eredménnyel zárult nagy vállalkozása: a *Jugoszláv Enciklopédiának* 1971-ben látott napvilágot utolsó, 8. kötete. Amikor ennek az évnek a tavaszán a prágai tavaszra emlékeztetõ reformmozgalom kezdõdött Horvátországban, az író nem kívánta ugyan támogatni, ám amikor a központi hatalom türelmetlenül fõlszámolta e törekvéseket, több alkalommal is interveniált letartóztatott értelmiségi barátai-ismerõsei ügyében. Visszaemlékezések szerint az idõs Krleza jóval megengedõbben tekintett vissza az 1918 elõtti Magyarországra, mint korábbi írásaiban, nemegyszer hiányolta a közös múlt emlékeztetét horvát értelmiségi közegben. Az irodalmi konvenciókkal szakító, rebellis hajlamú fiatalembernek öregkorára megmaradtak régimódi gesztusai, rendre kezét csókolta a hölgyeknek. Igazi gavallér mozdulatával hajolt például a tévékamera elõtt a jugoszláv first lady, Jovanka asszony kezéhez.

1980 májusában elhunyt Tito marsall, a második jugoszláv állam megalapítója és összetartója. A következõ év tavaszán pedig eltávozott az élõ sorából Bela asszony, aki több mint hat évtizeden keresztül volt az író élettársa. Ezt a csapást

nem könnyen viselte. Nem sokkal később, 1981. december 29-én Miroslav Krleža élete is véget ért. Az író halála után nagyszabású irodalomtörténeti összegzések (Stanko Lasić kronológiája, 1982 és Eneš Čengić négy kötetbe foglalt beszélgetései az íróval, 1986) adtak számot munkásságáról.

Krleža életműve és emlékezete Magyarországon

Magyarországon először 1935-ben Fejtő Ferenc adott hírt a horvát író munkásságáról a *Nyugatban* (majd említett könyvében), néhány évvel később pedig Németh László. Első igazi sikerét nálunk a *Glembay Ltd.* című drámájának 1958-as bemutatója jelentette a Nemzeti Színházban. 1959-ben láttak magyarul napvilágot *Petrica Kerempuh* balladáit, azután 1965-ben a budapesti Európa és az újvidéki Forum Kiadó válogatása: hat vaskos kötet az életműből (egyenként 3250 példányban). Az 1960-as és 1970-es években nem egy hazai színházban bemutatták darabjait, amelyeket általában tetszéssel fogadott a közönség. Az 1980-as évek közepétől a válság felé tartó Jugoszlávia iránti kíváncsiság megcsappanásával Krleža iránt is mintha csökkent volna az érdeklődés Magyarországon. A közép-európai irodalmakkal foglalkozó irodalomtörténészek azonban rendszeresen napirenden tartották emlékezetét. 2011 márciusával kezdődött új fejezet a történetben, amikor az Országos Széchényi Könyvtárban kiállítás nyílt *A magyarul tudó horvát klasszikusról*. Viszonylag rövid ideig volt csak látható, de hatásos visszhangot keltett a hazai médiában. És ebben az esztendőben érkezett Budapestre Zágráb város ajándéka, Maria Ujević Galetović szobrászművész egész alakos Krleža-szobra 2011. június 17-től ott áll a Ludovika téren.

Irodalom

- Bori Imre: *Miroslav Krleža*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976.
- Čengić, Eneš: *S Krležom iz dana u dan*. I–VI. kötet. Zagreb, (k. n.), 1986, 1990.
- Gerner, Eliza: *Oproštaj s Gvozdom (Razgovori s Krležom)*. Zagreb, Birotisak, 1993.
- Krleža Frigyes akadémikus. Iratok Miroslav Krleža katonai tanulmányairól. *Kortárs*, 32. (1988), 12. 115–126.
- Lasić, Stanko: *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1982.
- Lőkös István: *Od Kaptola do Ludoviceuma. (A Kaptoltól a Ludovikáig)*. Budapest, (k. n.), 2013.

- Lőkös István: *A Dráván túl és innen. Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink*. Budapest, Nap Kiadó, 2017.
- Matković, Marijan: *Miroslav Krleža. Život a djelo*. Zagreb, (k. n.), 1988.
- Matvejević, Predrag: *Razgovori s Krležom*. Zagreb, (k. n.), 1969.
- Nemec, Krešimir: *Glasovi iz tmine (Krležološke rasprave)*. Zagreb, Naklada Ljevak, 2017.
- Spiró György: *Miroslav Krleža*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981.
- Zelmanović, Đorđe: *Kadet Krleža*. Zagreb, (k. n.), 1987.

Lakatos Géza

(1890–1967)

Egy székely lófősarj útja a katonai pályáig

Lakatos Géza erdélyi eredetű, székely lófő család gyermekeként látta meg a napvilágot 1890. április 30-án Budapesten.

Olyan családba született, amelyben mélyen gyökereztek az 1848–49-es szabadságharc emlékei. Apai nagyapja csikszentsimoni Lakatos Benedek (1821–1873) 1848–49-ben honvédtiszt, a kiegyezés után pedig egy ideig a Ludovika Akadémia gondnoka volt. Anyai nagyapja csertészi Somossy Ignác (1810–1876) a szabadságharc idején polgári kormánybiztos Répásy Mihály tábornok hadteste (a későbbi II. hadtest) mellett.

A Lakatos család a századforduló középosztálybeli családjainak életét élte. A Kereskedelmi Múzeum igazgatói posztját betöltő, miniszteri tanácsosi rangban lévő apa megfelelő életszínvonalat biztosított gyermekeinek. A biztos családi háttér, az anyagi függetlenség azonban megszűnt a családfő korai halálával. A gyermekek iskoláztatásához ekkor a katonatiszti pálya választása teremthetett lehetőséget. Az ingyenes tanuláson kívül bizonyára ösztönzően hatottak a fiatal Lakatos Gézára és ikertestvérére, Kálmánra a családban élő negyvennyolcas hagyományok is, amikor a budapesti piarista gimnáziumban megkezdett

tanulmányaikat a soproni m. kir. honvéd főreáliskolában folytatták, eljegyezve magukat a katonatiszti hivatással.

A soproni honvéd főreáliskola létrejötte 1898-ban az önálló magyar haderő megeremtéséért vívott küzdelem egyik fontos eredménye volt. Egyidejűleg katonai akadémiai rangra emelték az addig négy évfolyamos hadapródiskolaként működő Ludovika Akadémiát, s egyúttal megszületett a nagyváradi és a pécsi honvéd hadapródiskola is. Úgy tűnt, hogy ezzel megoldódik az önálló magyar haderő tisztí utánpótlásának gondja. Ettől fogva a m. kir. Honvédség tisztképzésének megvoltak ugyanazok az intézményes lehetőségei, mint addig a közös hadseregnek – eltekintve természetesen a nagyságbeli különbségtől.

A Ludovika Akadémián

Lakatos Géza a jó képességű és kimagaslóan jól tanuló növendékek közé tartozott. A soproni három esztendő követően útja egyenesen vezetett a Ludovika Akadémiára, hogy ottani tanulmányait követően a m. kir. Honvédség tényleges állományú tisztje lehessen. A Ludovika Akadémián is három évet töltött el. Kitartó, szorgalmas akadémikusnak bizonyult, akit 1910. augusztus 18-án avattak hadnaggyá, 1910. szeptember 1-jei ranggal és 1. rangszámmal, a m. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezredhez.

Az utolsó békeévek

A fiatal hadnagy ekkor még nem is sejtette, hogy milyen nagy hasznát veszi majd egyszer azoknak a tisztí műveltséghez tartozó ismereteknek – zenélésnek, rajzolásnak, festésnek, idegen nyelveknek –, amelyeket a Ludovika Akadémián megszerzett, a katonai szakmai tárgyak elsajátítása mellett. A műveltségnek ezek az elemei éppoly elengedhetetlenek voltak a tisztek társadalmi életében, mint mondjuk a rendszeres lovaglás, vívás és úszás.

A m. kir. 1. honvéd gyalogezrednél csapatszolgálatban eltöltött néhány év után a fiatal gyalogostiszt a legtöbb tiszt vágyainak netovábbját jelentő bécsi cs. és kir. hadiiskolára törekedett, amelynek sikeres elvégzése biztosította (volna) bejutását a vezérkari testületbe.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregeiben – azaz a közös hadseregben, a m. kir. Honvédségben, valamint az osztrák Landwehrben – egyetlen egységes

vezérkari testület volt. E három hadsereg vezérkari tisztjei ugyanannak a testületnek voltak a tagjai. Hogy egy honvédtiszt oda bejuthasson, előbb el kellett végeznie a bécsi cs. és kir. hadiiskolát. Külön felvételi vizsgát azonban nem kellett tennie: elegendő volt, ha megállta a helyét a Budapesten működő honvéd felsőbb tiszti tanfolyamon. A tíz hónapos kemény tanulás befejeztével a honvédség főparancsnoka jelölte ki azt a 8-10 fiatal tisztet – általában főhadnagyot –, akik elkezdheték tanulmányaikat Bécsben, a nagy szorgalmat és kemény munkát követelő, német tannyelvű iskolán.

Az ottani tanulmányok megkezdése előtt a honvédtiszteket a német nyelv alaposabb elsajátítására közös ezredekhez vezényelték, egy esztendei szolgálatra. Lakatos Géza a linzi gyalogezredhez – 14. Oberösterreichisches Infanterieregiment – került. A hadiiskolára történő beiskolázása már csak pusztá formalitás lett volna; ekkor azonban – 1915 elején –, főleg az egyre növekvő tiszthiányra való tekintettel, feloszlatták az intézményt, és az ott tanulók, valamint a felvettek is hadibeosztásokba kerültek.

A Nagy Háborúban

Lakatos Géza így eredeti csapattestével került a frontra, ahol súlyosan megsebesült. Felgyógyulása után ismét a harctérre vezényelték, s mivel sikeresen befejezte a felsőbb honvédtiszti tanfolyamot, különböző vezérkari tiszti beosztásokban szolgálhatott, mint a vezérkari testületbe beosztott tiszt.

A háború alatt megjárta az orosz, a szerb és az olasz harctereket, volt összekötőtiszt különböző német csapat- és seregtesteknél, előbb főhadnagyi (1914. augusztus 1.), majd századosi (1917. május 1.) rendfokozatban. Katonai teljesítményét négy „kardos”, azaz harctéri érdeméért adományozott kitüntetéssel ismerték el, köztük az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályával hadidíszítménnyel, kardokkal, amelyre – mint könyvében (*Ahogyán én láttam*. Budapest, 1992) is írja – igen büszke volt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. őszi összeomlásakor Lakatos Géza azon szerencsések közé tartozott, akik még hazatérhettek az olasz hadszíntérrel, és nem estek hadifogságba. Visszatértekor odahaza felfordulást, nyomort és forradalmat talált. Forradalmat, amely merőben idegen volt gondolkodásától, neveltetésétől, egész lényétől.

A hatalomra került s elsősorban gróf Károlyi Mihály nevével fémjelzett politikai erők a vesztes háború után azt képzelték, hogy lehetőségük lesz megegyezni az antanttal, az ország területi épségének legalább részleges megőrzésére, valamint a polgári demokratikus átalakulás véghezvitelére. Ezek az elképzelések azonban 1918 őszén már nem voltak megalapozottak: a wilsoni elvekben hiába reménykedtek a vesztesek, minthogy a térségben a győztes nagyhatalmakkal szövetkezett, újonnan szerveződő országok haderői jelentették a tényleges erőt. Az antant ígéreteiben bízó s a békés megoldásban reménykedő magyar kormányok viszont azt gondolták, hogy hadseregre, helyesebben szólva, az addigi hadseregre nincsen szükség. Mint Böhm Vilmos írja visszaemlékezésében, 1918. november elejétől december közepéig 1,2 millió katonát szereltek le, és december végére befejeződött a hadsereg teljes személyi leszerelése, aminek következtében 40 000 tartalékos és 8000 hivatásos tiszt megélhetése vált bizonytalanná. És nemcsak a rendetlenül hazaözoönló katonákat szerelték le, hanem a tábornokaik és tisztjeik vezetésével zárt rendben, fegyelmezetten hazavonuló hadosztályokat is.

Számos tisztársával együtt Lakatos Géza is úgy látta, hogy katonai pályafutása ezzel véget ért. Ám hamarosan fordult a helyzet. Az 1919. március 21-én kikiáltott Magyarországi Tanácsköztársaság hamarosan élet-halál harcára készült: az újabb és újabb demarkációs vonalakat rendre megsértő és az országból egyre nagyobb területeket elfoglaló román és csehszlovák haderő 1919 áprilisában támadásba lendült. A tanácskormány szorongatott helyzetében felhívással fordult az ország lakosságához, mindenekelőtt az ipari üzemek munkásságához, a volt katonatisztek pedig kötelezte a Vörös Hadseregbe való jelentkezésre. Így került a proletárdiktatúra Vörös Hadseregébe sok száz tisztársával együtt Lakatos Géza százados.

A Vörös Hadsereg parancsnokságának vezérkari főnöke, Stromfeld Aurél volt vezérkari ezredes (a tanácskormány eltörölte a katonai rendfokozatokat), Lakatos Géza egykori tanára a Ludovika Akadémián, most kivételesen kedvező beosztásba helyezte volt növendékét: a Vörös Hadsereg főparancsnoki tisztét ellátó Böhm Vilmos mellé osztotta be katonai tanácsadónak.

Hogy miért kellett a főparancsnok mellé katonai tanácsadó? Azért, mert a kommunista-szociáldemokrata vezetésű új hadseregben a legmagasabb katonai posztokon olyan „katonai vezetők” ültek, akik jobbára csak hírből ismerték a háborút. A magyar történeti publicisztika által legendás hőökké

emelt Landler Jenő, Münnich Ferenc, Pogány József, Szamuely Tibor és társaik legfőljebb csak elemi katonai ismeretekkel rendelkeztek, és felkészültségük alapján a legjobb esetben is csak egy szakasz irányítását lehetett volna rájuk bízni. Ilyenformán a proletárdiktatúra nem nélkülözhetette a katonai szakembereket, akik – mivel a haza forgott veszélyben – hajlandók voltak egy időre elfojtani ellenszenvüket a „vörösök” iránt, és harcba szállni az ország integritását fenyegető ellenséggel.

Lakatos Géza azonban, számos tiszttársához hasonlóan, a sikeres felvidéki hadjárat után hamarosan megvált a Vörös Hadseregtől. A proletárdiktatúra katonai összeomlása és politikai bukása nem látszott előtte kétségesnek. A tanácskormány katonai elképzeléseit helytelenítő Stromfeld Aurél lemondása is ösztönzőleg hatott a tisztekre, amikor elhagyták az új hadsereget.

Az összeomlás után Lakatos Géza ismét szolgálatra jelentkezett. Úgy látta, hogy a Szegeden megalakult Nemzeti Hadsereg vallja magáénak azokat az elveket és hagyományos nemzeti értékeket, amelyek tiszteletében ő maga is nevelkedett.

A szerveződő, de kis létszámú hadseregben különböző vezérkari beosztásokat töltött be, majd a Hadiakadémián – akkori nevén: a Ludovika Akadémia tisztí továbbképző tanfolyamán – folytatta tanulmányait.

A hadiakadémiai év sikeres befejeztével 1921 és 1923 között a Ludovika Akadémián tanított hadseregszervezést és harcászatot. E beosztásából a honvéd vezérkar főnökségre, annak is az egyik legfontosabb osztályára, az 1. vkf. (hadműveleti) osztályra vezetett az 1925. május 1-jétől vezérkari őrnagyi rendfokozatban szolgáló Lakatos Géza útja. Ez volt a vezérkar „agya”. Itt fogalmazták meg és dolgozták ki a hadsereg alkalmazására szóló terveket.

A honvéd vezérkar – akkori nevén HM VI. csoport – főnökének 1. osztályáról Lakatos rövid időre Párizsba került. 1927. március 1-jétől nyolc hónapig az Institut du Panthéonban tökéletesítette francia nyelvtudását, nyelvileg felkészülve új szolgálati beosztására, a prágai magyar követség katonai attaséi tisztének ellátására.

1927-ig követségi munkatársnak bejelentett, azaz „álcazott” vezérkari tisztnek töltötték be a külföldi magyar követségek katonai attaséi posztjait. Hivatalosan a külügyi ranglétrán araszolgattak előre, a fogadó országok többsége azonban pontosan tudta, mi a feladatuk, s milyen beosztásban vannak. Lakatos Géza egyike volt az első hivatalos és legális katonadiplomátáknak, méghozzá olyan országban, amellyel Magyarország korántsem volt kiegyensúlyozottnak mondható viszonyban.

Hat esztendeig szolgált Prágában, s közben 1929. május 1-jével vezérkari alezredesi kinevezést nyert. Működéséről sajnos alig áll rendelkezésünkre adat; feltehetőleg jól látta el hivatalát, legalábbis erre enged következtetni a hat esztendő. Ez volt politikai, pontosabban: külpolitikai „beavatásának” időszaka, ekkor került kapcsolatba Horthy Miklós kormányzóval is, és nyert szélesebb kitekintést a világra. A különböző országok diplomataival, katonai attaséival való rendszeres találkozásai felkészült katonapolitikussá érlelték.

Prágából visszatérve, a honvédségben kialakult gyakorlat szerint csapatparancsnoki beosztást kapott. A miskolci „Görgey Arthur” 13. honvéd gyalogezred parancsnoka lett, alig néhány hónap múlva pedig, vezérkari ezredesi (1934. november 1.) rendfokozatban, a miskolci 7. vegyesdandár vezérkari főnöke. E beosztását 1938. május 1-jéig látta el, amikor is az 1. vegyesdandár 3. gyalogsági parancsnokává (rejtett dandárparancsnok) nevezték ki. Nem egészen két esztendővel később – ekkor már tábornok (1939. november 1.) – a m. kir. 2. honvéd hadsereg vezérkari főnöke lett, Jány Gusztáv hadseregpáncsnok mellett.

A második világháborúban

Lakatos Géza tisztelettel, egyszersmind kritikával emlékezik egykori előljárójára, Jány Gusztávra, a második világháború egyik tragikus sorsú magyar katonai vezetőjére. A vele eltöltött közel másfél esztendő során Lakatos alaposan megismerte a magyar honvédséget, minden erényével és hibájával együtt. Mögötte volt már a felvidéki és az észak-erdélyi bevonulás, megtörtént a magyar hadba lépés a Szovjetunió ellen, amikor 1941. augusztus 1-jével kinevezték a kassai VIII. hadtest parancsnokává és vezénylő tábornokává. Három hónap múlva, 1941. november 1-jével altábornaggyá léptették elő.

Aligha volt véletlen Lakatos miskolci és kassai beosztásokba történő kinevezése. Szerepe lehetett benne a prágai hat esztendőnek, a Csehszlovákiában szerzett helyi ismereteinek is: a miskolci m. kir. 7. honvéd vegyesdandár és a kassai m. kir. VIII. honvéd hadtest ugyanis érintkezett a szomszédos országgal.

Kassai beosztása már a második világháború éveire esett, annak a háborúnak idejére, amelyet Magyarország – geo- és katonapolitikai helyzeténél fogva, s az addig már megtett politikai lépései következtében – aligha kerülhetett volna el. A német–olasz közreműködéssel történt területi visszacsatolások, a verhetetlennek hitt német Wehrmacht oldalán menetelő román és szlovák seregtestek már maguk is kényszerítő erővel hatottak a magyar politikai és katonai vezetésre,

ám a végső és végzetes döntéséhez az 1941. június 26-i kassai bombatámadás teremtette meg a szilárdnak látszó alapot.

Lakatos Géza több mint húsz esztendővel az események után úgy látta, hogy a magyar hadba lépés nem volt törvényszerű, s hogy talán el lehetett volna kerülni a háborút. A kérdés csak az: vajon ugyanúgy vélekedett-e 1941 júniusában is? Leánya, Lakatos Mária, visszaemlékezve akkori beszélgetéseikre, határozottan állítja, hogy igen.

Ismeretes Szombathelyi Ferenc – 1941. szeptember 6-ától a Honvéd Vezérkar főnöke – álláspontja, amely szerint a magyar katonai erőt a lehetőséghez mérten meg kell őrizni, „átmenteni” a háború utáni időszakra, nehogy megismétlődjék az, ami 1918 őszén történt, amikor az ország fegyveres erő híján mindenki szabad prédájává vált.

Tény, hogy 1943-ban elbizonytalanodott a magyar felsőbb katonai vezetés: többsége nem hitt már feltétlenül Németország győzelmében, de bízott még a kiegyezési béke lehetőségében. Illúziókban ringatták magukat – s ebben osztozott velük a magyar politikai vezetés is – a koalíciós hatalmak egymás közötti ellentéteit illetően, s amellet tévesen ítélték meg Magyarország esélyeit is a békekötésre. Nem ismerték fel, hogy totális háborúban vesznek részt, amelyben fegyverszünetről, békekötésről csak feltétel nélkül lehet szó. Kétségtelen tény, hogy a szövetséges hatalmak a feltétlen megadásról szóló casablancai határozatukkal (1943. január) megnehezítették a nemzetiszocialista Németország fegyvertárs országainak a kiválását a háborúból. Hiába reménykedtek ez utóbbiak, hogy kilépésüket vagy kilépési szándékukat a szövetségesek valamilyen módon majd „honorálni” fogják. Mindezzel azonban láthatólag nem számoltak a magyar katonai vezetők.

Lakatos Géza akkor szembesült a háborúval, amikor békebeosztásából 1943 májusában a m. kir. Honvéd Megszálló Erők parancsnokává nevezték ki, amely poszt 1943. augusztus 10. után a m. kir. 2. honvéd hadseregparancsnok elnevezést kapta. E beosztásában – 1943. augusztus 1-jétől vezérezredesi rendfokozatban – közvetlen közléről érzékelhette a magyar–német kapcsolatok minden rezdülését, s megismerhette a magyar–német katonai viszonyt. Rábízott feladatát, mint mindig, igyekezett pontosan, kiválóan megoldani. Bizonyítja ezt magas német és magyar kitüntetései is.

Korrekt, bajtársi kapcsolatot tartott a németekkel, de sosem vált parancsaik szolgálai végrehajtójává. Ahol csak lehetett, érvényesítette a magyar érdekeket, védte csapatait, és csak a teljesíthető parancsok végrehajtására engedte alkalmazni őket. A németekkel, a német katonai vezetőkkel előforduló súrlódásai

azonban nem „németellenességéből” fakadtak, hanem az ellentétes érdekek összeütközéséből. Nem tagadható, hogy a német katonai vezetők mindig olyan magyar parancsnokokat szerettek volna látni a nekik alárendelt seregtestek élén, akik ellenvetés nélkül végrehajtják parancsaikat.

Lakatos vezérezredest 1944. április 21-jével a hátsországból a Kárpátok előterébe felvonuló m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnokává nevezték ki. Az 1. hadsereg feladata a német Közép és Dél Hadseregcsoport közt keletkezett űr kitöltése volt, amely lehetővé tette volna, hogy a Vörös Hadsereg a keletkezett résbe benyomulva oldalba támadja a két német hadseregcsoportot, és közvetlenül felzárkózzék az Északkeleti-Kárpátokra. A vezetése alatt álló hadsereg 1944 áprilisában végrehajtott támadása megakadályozta, hogy a szovjet haderő elérje a Kárpátok vonalát.

A sikeres offenzíva után beállott hadműveleti szünet idején, 1944. május 26-án Lakatos vezérezredest felmentették az 1. hadsereg vezetése alól. Hadseregparancsnoki beosztásából történt felváltása részben a Honvéd Vezérkar főnökének posztján német nyomásra bekövetkezett változással függött össze. Vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredest felmentése után Lakatos Géza vezérezredest már rangviszonyainál fogva is, mint az egyik legesélyesebb jelölt került szóba. Az államfő azonban, engedve a németek kívánságának, helyette Vörös János altábornagyot nevezte ki a Honvéd Vezérkar főnökévé. Ez erősen rányomta a bélyegét később Lakatos Géza és Vörös János személyes viszonyára.

Hazatérése után Horthy Miklós kormányzó kihallgatáson fogadta, ahol utalt rá, hogy hamarosan egy, az ország jövője szempontjából nagyon fontos feladattal kívánja megbízni. A kormányzói kihallgatás után Lakatos Géza felesége vidéki birtokán várta, hogy az államfő hívja, s valamilyen feladattal bízza meg. Személye többször is szóba került a megalakítandó új kormány miniszterelnökeként. Horthy Miklósnak és szűkebb körének elképzelése szerint ugyanis a Sztójay-kormányt tiszta „katonakormánynak” kellett volna követnie, azzal az alapvető feladattal, hogy kivezesse a háborúból az országot. E kényes feladat megoldása várt volna Lakatos Gézára.

Nem ismeretes, hogy Lakatos Géza mikor és milyen körülmények között került közelebbi kapcsolatba Horthy Miklós kormányzóval, sem hogy milyen meggondolásból esett rá a választás mint kormányfőre. Alighanem szerepe volt benne a Horthy iránti feltétlen hűségének, megbízhatóságának s a németekkel már korábban kialakult korrekt viszonyának is. Lakatos ugyanis – tudván, hogy a németek megszállta Magyarországon 1944 nyarán–őszén nem lehet ellenükre

politizálni – mindig nagy óvatosságot tanúsított a velük támadt vitás kérdések megoldásában.

Többszöri megbeszélések, kormányzói kihallgatások után végül is elvállalta a megbízatást, de mindenben szigorúan ragaszkodott az alkotmányossághoz. Minden lépését ez vezérelte, valamint a Horthyhoz való hűség. Mégis úgy tűnik, mintha az államfő és a miniszterelnök viszonya nem lett volna teljesen harmonikus. A háborúból történő kiválás tervéről például Lakatosnak csak hézagos értesülései voltak; a tervet egy politikai és katonai hatalommal nem rendelkező szűkebb csoport fogalmazta meg és készítette elő. A miniszterelnök, a Honvéd Vezérkar főnöke, a honvédelmi miniszter, de még a külügyminiszter is csak hiányos információkat kapott. Másrészt a miniszterelnök és a Honvéd Vezérkar főnöke között is voltak ellentétek. E két magas beosztású személy, mondhatni, hagyományosan, szembekerült egymással, minthogy a Honvéd Vezérkar főnöke a miniszterelnök megkerülésével is megjelenhetett a kormányzónál, hogy kifejtse előtte a kormányfővel nem egyeztetett önálló nézeteit. Lakatos viszont mint miniszterelnök nem adhatott utasítást a Honvéd Vezérkar főnökének, működését alig ellenőrizhette. A háborúból történő kiválás előkészítése során kölcsönös bizalmatlanság nyilvánult meg az érdekeltek között, s ezt még súlyosbította az alkotmányos előírásokhoz való szigorú ragaszkodás követelménye a miniszterelnök részéről, aki viszont nemritkán információk nélkül s így tanácstalanul állt a megoldandó feladatok előtt. Gondoljunk csak bele: az ország első tisztviselője alig tud valamit a sorsfordító moszkvai tárgyalásokról, és csak jóval később értesül róla, hogy 1944. október 1-jén a magyar küldöttek már alá is írtak egy megállapodást a fegyverszüneti előzetes feltételrendszerrel!

Lakatos Géza miniszterelnöki kinevezéséről egyébként kortársa, Vattay Antal a következőket jegyezte fel: „L. jövetelét az ország szívesen vette, és mert katona volt, erélyes, független nemzeti életünkért szolgáló ténykedést várt.” Ugyancsak Vattay írta róla: „Bajtársai jó katonának tartották, nyílt fejű embernek, aki azonban nehezen jutott elhatározásra.” Ehhez az utóbbi megállapításhoz csak annyit, hogy vezető államférfi ritkán kap súlyosabb feladatot, mint amilyent Lakatos vezérezredes kapott és vállalt 1944 őszén. Érthető, hogy döntéseit nem hozhatta meg egyik napról a másikra.

Kormányára a legjobb szándékkal sem volt képes megoldani a reá nehezedő és vállalt feladatot. Hogy miért nem? Tucatnyi választ lehetne adni erre a kérdésre. A leglényegesebb talán az, hogy egy olyan kiugrást, amelynek feltétele a németekkel történő azonnali fegyveres szembeszállás, nem támogatott volna a hadsereg felső vezetése. A legtöbben – maga Horthy Miklós kormányzó

is – úgy vélték, hogy Magyarországnak a fegyvertársi hűség és az adott szó tiszteletben tartásával, a hagyományos módon szabad csak kiválnia a háborúból. Ennek az elképzelésnek a megvalósítása azonban a totális háborút hirdető és folytató „szövetséggessel”, valamint a feltétel nélküli megadást követelő ellenféllel szemben eleve kudarcra volt ítélve. Nem sikerült, mert nem sikerülhetett. Lakatos Géának, minisztertársainak, a honvédség felső vezetőinek neveltetésüket, múltjukat, hagyományos értékrendjüket kellett volna megtagadniuk a németekkel való konfrontáció árán megvalósítandó kiválás esetén. A tények azt bizonyítják – az okok és körülmények persze szerteágazók –, hogy ezt végül is nem vállalták.

Az utolsó évek – emigrációban

Lakatos Géza sorsa 1944. október 16-a után úgyszólván törvényszerűen alakult: nyilas-hungarista őrizet, kihallgatások, majd a háború befejezte után szovjet internálás; tanúkihallgatás a háborús bűnösséggel vádoltak pereiben; nyugdíj-megvonás, kitelepítés, alkalmi munkák, majd szerény – nyugdíjnak alig nevezhető – havi járandóság a megélhetés legszűkösebb biztosítására.

A volt miniszterelnök és vezérezredes élete utolsó éveit emlékei rendezgetésének, formába öntésének szentelte. Úgy vélte, tartozik ezzel önmagának és a jövő nemzedéknek. Életpályáját, amely a magyar történelemnek csaknem fél évszázadát szelte át, az ő belső igazságához híven rajzolta meg: *ahogyan ő látta*.

A magyar Belügyminisztérium lehetővé tette számára az 1960-as évek közepén, hogy Ausztráliában élő gyermekeihez távozhasson Magyarországról. Ott hunyt el Adelaide-ben 1967. május 21-én. A Magyar Királyság egykori miniszterelnökének, Lakatos Géza vezérezredesnek a földi maradványait az athelstone-i temetőben helyezték végső nyugalomra.

Irodalom

Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest,

Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.

Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác – Szerencsés Károly – Urbán Aladár:

Magyarország miniszterelnökei. Budapest, Cégér Kiadói Kft., 1993.

Lakatos Géza: *Ahogyan én láttam*. Budapest, Európa Kiadó, 1992.

- Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky György: *A Ludovika egykor és most*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.
- Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, Magyar Napló Kiadó, 2015.

Maléter Pál

(1917–1958)

Családi háttér

A Maléter – eredeti nevén Maletier család – francia eredetű, őseik a hugenot-ták üldözésének időszakában menekültek el Marseille környéki otthonukból. Vándorlásaik során a család egyik ága Magyarországon, a Felvidéken, Jósváron telepedett le. A férfiak többsége értelmiségi foglalkozást választott, orvosok, gyógyszerészek, jogászok voltak.

Maléter Pál édesapja Maléter István (1870–1933) Budapesten szerzett jogi diplomát. Hosszabb-rövidebb ideig Párizsban, Londonban és Berlinben is tanult. 1910-ben az eperjesi evangélikus jogakadémia tanára, majd 1916–1917-ben az eperjesi kollégium igazgatója lett. Pál édesanyja, Lakner Margit (1888–1962?) felmenői Svédországból települtek a Felvidékre.

Ebből a házasságból született Pál 1917. szeptember 4-én, aki érettségi után a tanulmányait Prágában, a Károly Egyetem Orvostudományi Karán folytatta, ahol részese volt a németellenes diákmegmozdulásoknak. Tanulmányait megszakítva hazautazott Eperjesre. Otthon az Egyesült Magyar Párt keretein belül megalakult „Sárosdi Magyar Nemzeti Tanács” jegyzőjeként és futáraként a szlovák nacionalizmussal is összeütközésbe került. 1938 novemberében

Budapestre menekült, ahol tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán folytatta, majd anyagi okok miatt kénytelen volt azokat megszakítani.

Maléter Pál az orvosi pálya iránt nem érzett elhivatottságot, csupán apja iránti kegyeletből iratkozott be az egyetemre. Katona szeretett volna lenni. Jelentkezett is a Ludovika Akadémiára, de első alkalommal a kérelmét elutasították.

A Ludovika Akadémián

1939-ben önként jelentkezett katonai szolgálatra. A m. kir. 1. honvéd gépkocsizó lövészszázalójnál vett részt karpaszományos kiképzésen. A katonatisztek életét megismerve, élethivatásul a katonai pályát választotta.

Ismét jelentkezett, és immár felvételt nyert a Ludovika Akadémiára. „Nemzeti és erkölcsi szempontból megbízható. Katonás fellépésű. Igen szorgalmas, igen jó gp. (géppuskás) rajparancsnok. Tisztképzésre igen alkalmasnak tartom” – írta róla ajánlásában a parancsnoka.

Maléter Pál a Ludovika Akadémián 1940. október 1-jén kezdte meg a tanulmányait. „Nyílt, önzetlen, megállapodott, érzékeny, komoly” – ezeket a tulajdonságait nevezték meg tanárai az első évfolyam végén. Osztályfőnöke értékelése szerint: a „szolgálatban testalkatánál fogva [197 cm magas volt] kissé félszeg fellépésű, egyébként katonás, megbízható. Csendes, aki szolgálaton kívül higgadt, meggondolt, logikus gondolkodású, önzetlen bajtárs.” Az első félév végén még a legjobban tanuló akadémisták közé tartozott, később a középmezőnybe került. A Maléter magatartására vonatkozó vélemény a második év végén sem változott. „Igen törekvő, lelkiismeretes, pontos, katonás. Bajtársias, önzetlen, úri gondolkodású, meggondolt.”

A Ludovika Akadémia befejezését követően Maléter Pált 1942. december 6-án avatták hadnaggyá, aki, hogy édesanyjához és szülővárosához közelebb kerüljön, a 2. honvéd felderítő zászlóaljhoz Kassára kérte magát, ahol a gépkocsizó lövészszázadban kapott beosztást.

A második világháborúban

1944 márciusában a felderítő zászlóaljat is mozgósították. Eközben jutott el az alulathoz a német megszállás híre, amelynek elhárítása, az ország megvédése

érdekében zászlóalját is riadóztatták, de másnap a riadókézsültséget lefűjták. A német csapatok ellenállás nélkül vonultak be a városba.

A megszállást követő héten megérkezett a frontra vezénylő parancs. A 2. páncélosadosztály az 1. hadsereg kötelékében vonult ki 1944 áprilisának első napjaiban a Kárpátok előterébe. Május 2-án Maléter hadnagy parancsra 15 honvéddel fogolyszerző vállalkozást hajtott végre, amelyben az oroszok tüzetől néhányan, közöttük a golyószórós is, azonnal elesetek. A hadnagy harchoz vezényelte a katonáit, majd miután átvette a golyószóró kezelését, megsérült. A lövedék a nyakán ment be és a bal lapockájánál állt meg. A súlyosan sebesült tiszt fogságba esett. Ezen a napon Maléter Pál hadnagy már „eltűntként” szerepel a zászlóalj veszteséglistáján.

A lábadozó hadifogoly több tábort is megjárva júniusban érkezett Zbarazs fogolytáborba, ahol megjelentek a magyar kommunista emigráció vezetőségének tagjai, akik a hadifoglyok gyűlésén a német megszállók elleni harcra szerveződő magyar légióba toboroztak önként jelentkezőket. Maléter ekkor úgy döntött, hogy a német megszállók elleni harcot önként vállalja, de a tisztí esküjére hivatkozva kikötötte, hogy csak a németek elleni harcban hajlandó részt venni.

Maléter Pál a Rovnó melletti Obarovban lévő táborban augusztus 2-án megkezdett felkészítést követően, szeptember 17-étől egy vegyes partizánosztag élén Erdélyben vett részt bevetésen, ahol a szovjet csapatok megérkezéséig tevékenykedett. A több repülőgéppel kiszállított partizánok egy része a kidobás után szétszóródott. Maléter és a vele egy gépben lévők Szatmárnémetitől 42 km-re, Nagykárolytól nyugatra értek földet. Több napi gyaloglást és néhány kisebb akciót – egy harckocsi-elhárító aknát szállító gépkocsioszlop megtámadása, a zsákmányolt aknákkal vasúti sín felrobbantása, október 12-én este Tasnád közelében elhurcolt fiatalok kiszabadítása, másnap tűzharcban veszteség okozása a németeknek – követően a kémeri paptól értesültek arról, hogy Horthy Miklós kormányzó a rádióban bejelentette Magyarország kilépését a háborúból. Ekkor egy közelben lévő magyar alakulat parancsnokát Maléter tájékoztatta Horthy felhívásáról, és az ellenállás beszüntetésére szólította fel. A következő napokban ezen a helyen a parancsnokaik feloszlattak kettő zászlóaljat.

Október 17-én a térségben megjelentek a Vörös Hadsereg felderítői. A csoport orosz tagjai igazolták magukat, és Maléter osztaga a hátravonást elrendelő parancsig felderítési feladatok végrehajtásában vett részt. 1944. november 18-án érkeztek vissza Szvjatosinóba. Az orosz parancsnokhelyettes jelentése szerint a felkészítésük, a kiképzésük során súlyos mulasztások történtek; a térképeik pontatlanok voltak; a Magyar Kommunista Párt vezetői által adott összekötők

nem léteztek; a partizánok a bevetés előtt ejtőernyővel sohasem ugrottak, és szét-szóródtak miután több csoportban ledobták őket; a fegyvereket nem lötték be előzőleg.

Katonai karrier, kitérőkkel (1945–1956)

Maléter Pál 1945 januárjában érkezett haza Debrecenbe, ahol az Ideiglenes Nemzeti Kormány védelmére megalakított őrszászlóalj, majd a kormány Budapestre költözését követően szervezett HM törzsszázad parancsnoki feladatait látta el. Március 15-én a zászlóalj kötelékébe tartozó tiszteket a honvédelmi miniszter egy rendfokozattal soron kívül előléptette. Így Maléter Pál egy hónappal a főhadnagyi előléptetése után századosi rendfokozatba került.

Malétert már a partizániskolán be akarták szervezni a kommunista pártba. Révész Géza (1902–1977) az MKP KV káderosztály vezetőjének katonai kérdésekkel foglalkozó helyettese, később, 1957–1960 között honvédelmi miniszter, több alkalommal is szóba hozta a párttagságot, de ő ekkor még mindig tartózkodó állásponton volt. Az 1945. november 4-én lezajlott választást követően Maléter a pártközpontban felkereste Révészt és bejelentette: belép a választásokon gyengén szereplő kommunista pártba, mert most emiatt senki sem tarthatja karrieristának. Mint az a későbbiekből kiderül, a párttagság nem jelentett mást a számára, mint lehetőséget a fontosnak ítélt társadalmi problémák megoldására.

1946 márciusában Maléter Pált a határőrséghez, a váci IV., a későbbi balasagyardi III. határvadász-zászlóalj parancsnoki beosztásába helyezték. 1946. május 12-én őrnaggyá, nem sokkal később alezredessé léptették elő.

1948 márciusától augusztusig Tildy Zoltán köztársasági elnök testőrségének parancsnoka volt. A testőrség feloszlata után Maléter Pálnak Pálffy György – a honvédség felügyelője – mellett segédtiszti beosztást ajánlottak fel, de azt visszautasította. A szegedi kerületparancsnokságra, törzsfőnöki beosztásba kérte magát.

Az 1949–1953 közötti időszakban az erőltetett ütem, az évenkénti többszöri átszervezés jellemezte a hadsereg fejlesztését. Érintett volt ebben Maléter is, hiszen új beosztása ismét a fővárosba szólította. A Honvédelmi Minisztérium pánccelos-szemlélősege hadműveleti osztályának vezetőjévé nevezték ki.

Maléter Pál szolgálati feladatai közben érzékelte az „ötvenes évek” társadalmat feszítő problémáit, kiváltképpen a tisztek gondjait. Maléter mindezt úgy élte meg, hogy egyre inkább befelé fordult, állandósuló félelemben élt. Partizán

múltja ellenére nyomasztották a tapasztaltak, várta, hogy mikor kerül sorra – mint ludovikás tiszt.

Féelme indokolt volt. Az 1956-os letartóztatását követően készült belügyi jelentésben ezzel kapcsolatban az alábbiak olvashatók:

„Maléter ezredes személyével a katonai elhárítás több éven keresztül foglalkozott. Annak idején megállapítást nyert, hogy Maléter a különböző parancsnoki beosztásait felhasználva, horthysta tiszteket igyekszik felvetetni a néphadseregbe, és beosztottjai közül is ezeket emeli, illetve tünteti ki bizalmával. 1950-ben Maléterrel, mint hírszerző gyanússal foglalkozott az elhárítás [...]”

Maléter 1950-ben magasabb parancsnoki tanfolyamon vett részt, utána 1952-ig a XI. gépesített hadtest törzsfőnöki beosztást látta el, majd a Vezérkar alárendeltségébe tartozó Szabályzatszerkesztő Csoport főnökévé nevezték ki. Ebben a beosztásban 1956 augusztusáig dolgozott.

Ezekben az években Maléter családi élete válságba került, majd a válást követően – 1954. május 8-án anyakönyvvezető előtt – házasságot kötött Gyenes Judithtal. Nyolc nap múlva, a lehetséges következményekkel nem számolva, oltárhoz vezette ifjú asszonyát. Ez utóbbi, tekintettel az érintett előéletére, „partizánakció” volt, mert az Maléter Pál katonai pályafutásának a végét jelenthette volna.

1954-ben a szabályzatszerkesztő-csoportfőnöki beosztás beosztás mellett kinevezték a „bányamunkára vezényelt csapatok” – későbbi elnevezéssel a Központi Bányász Csoport –, majd 1956. október 31-ig az ebből szervezendő Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok parancsnokává.

A forradalom és szabadságharc napjai

Maléter Pál ezredes, 1956. október 23-án a Honvédelmi Minisztériumban tartott értekezleten értesült arról, hogy a tüntetést engedélyezték. A budai Várban, az Úri utca 64–66-ban található parancsnokságra visszatérve értesült arról, hogy a katonáknak is lehetővé tették a tüntetésen való egyéni részvételt. Ekkor a parancsnokság távmondati füzetébe a következő sorokat írta: „Valamennyi egységnél és alegységnél fegyverviselési tilalmat rendelek el. Zászlóalja fegyverzetének és lőszerének biztos megőrzéséért személyesen felelős. Felhívom a figyelmet a termelőmunka zavartalan biztosítására.” Kézjegye alatt az alábbi mondat olvasható: „Ma 20.⁰⁰-kor hallgassák meg Gerő elvtárs rádióbeszédét.”

Nem sokkal 18 óra után az Üllői út és a Ferenc körút sarkán lévő hatalmas, három jól elhatárolható részből álló épülettömb közepén lévő Kilián laktanya parancsnoka, Csiba Lajos százados telefonon jelentette, hogy a fegyvereket az egyik fogdahelyiségbe összegyűjtette, és azokat a parancsnak megfelelően őrizteti. Este hét óra után a Kilián munkaszolgálatos katonái közül mintegy harmincan kiszöktek, bekapcsolódtak a tüntetésbe, sőt a Rádiónál kialakult tűzharcba is, néhányan egészen hajnalig. A laktanyába időközben tüntető fiatalok tömege tört be fegyvert keresve. A rend fölborult. Maléter felhívta a vezérkar főügyeletét, és jelentette a hallottakat, majd segítséget kért a Kilián laktanyához. Október 24-én megszervezte a parancsnokság védelmét, és a környéken három járőr kiküldésével próbálta elejét venni a rendbontásnak.

Dél körül Maléter, negyedmagával a vezérkarhoz indult, hogy átvegye a soron következő ügyeletes tiszti szolgálatot. Bata István honvédelmi miniszter az eligazításon külön feladatként jelölte meg a vidéki helyőrségek helyzetének felmérését és annak megállapítását, hogy az országban, Budapesten kívül, hol volt még „rendzavarás”.

Maléter Pál ezredes 1956. október 25-én mint a Honvédelmi Minisztérium főügyelete és a már említett – Budapesten az Üllői út, valamint a Ferenc körút sarkán található – épülettömb középső udvarában elhelyezett Kilián laktanya személyi állományának előjáró parancsnoka Tóth Lajos vezérőrnagytól, a Vezérkar főnökétől parancsot kapott arra, hogy öt harcocsival és a Kossuth Tűzér Tiszti Iskola száz növendékének támogatásával foglalja vissza a Kilián laktanyát, továbbá a „fegyveres ellenforradalmároktól” tisztítsa meg az Üllői út és a Körút kereszteződését, és akadályozza meg ott a szovjet csapatok elleni harc folytatását. Maléter ezredes a kapott parancsnak megfelelően a Jászai Mari téren átvett harcocsikkal elindult, hogy végrehajtsa a feladatot. Mivel útközben az ötből kettő lemaradt, csak három harcocsival érkezett a Nagyvárad tér közelében lévő találkozási pontra, ahol már várta őt a tűzértiszti iskolások kijelölt alegysége. A harcocsikat ekkor az Üllői út házaiból erős támadás érte. A tűzértiszti iskolások ezt látva megtagadták a parancsot, és nem követték a harcocsikat.

Maléter Pál ezredes letartóztatását követően az ellene folytatott vizsgálat alatt a fenti eseményről az alábbiakat vallotta:

„A Kilián laktanya elé érve harcocsimmal be akartam fordulni a főkapun, a harcocsi azonban nem fért be. Ekkor részben orral a laktanya felé, részben az Üllői úton a Nagykörút magasságig többször kihaladva, tűzharcot folytattunk mindhárom kocsival mindaddig, amíg a két mögém felsorakozott harcocsit valószínűleg benzingránáttal meg nem

támadták, s a két kocsi füstölve el nem vonult. Ettől kezdve a Kilián laktanya kapujából folytattunk tűzharcot a szemben lévő házakból tüzelő fegyveres felkelőkre, egészen 14.00-ig. [...] Utasításomra egy rúdon kis piros-fehér-zöld zászlót nyújtottak be a harckocsiba a vezető ülésén, amelyet én a torony nyíláson keresztül kidugva megforgattam egy párszor, mialatt a laktanyából »Tűzszünet van! -t« kiáltottak. Ezután a parancsnoki nyíláson először kiültem a harckocsi tetejére, majd kiszálltam a harckocsiból.”

A Maléter kiszállását követő események cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy ennek a rövid tűzharcnak nem lehettek komoly áldozatai egyik oldalon sem.

„A következő pillanatban – folytatta vallomását Maléter Pál – a mellékutcából és a kapualjából nagyobb tömeg gyűlt a kocsi köré és azzal a kiabálással, hogy a hadsereg a miénk, a vállukra emeltek. Megmondtam nekik, hogy tűzszünetet rendelt el a kormány, és a harckocsin keresztül bementem a laktanyába.”

Az október 27-én és 28-án Maléter Pál néhány fegyveres katonával, lényegét tekintve harc nélkül, ellenőrzése alá vonta az egész épülettömböt. Néhány ablakra, jelezve, hogy az épületből nem lövöldöznek, fehér zászlókat – lepedőket – erősítettek.

Ezt követően, október 28-án, 13 óra 15 perckor, Maléter felhívta telefonon a honvédelmi minisztert és közölte vele: „többet magyarra lőni nem fogok [...], átálltam a felkelők oldalára. Ezt azért tettem, mert úgy tapasztaltam és most is úgy tartom, hogy a felkelők nem lázadók, hanem Magyarország szabadságharcosai [...]”

A corvinista felkelő-szabadságharcosok és vezetőik – köztük a könyvében leírt kegyeletsértő valótlanságok egyfajta cáfolataként Pongrátz Gergely is – október 25-ét követően több alkalommal keresték fel a laktanyában Malétert. Például Pongrátzék október 29-én hajnali három órakor felkeltették Maléter ezredest azért, hogy a Corvin közí parancsnokok közötti vetélkedéssel kapcsolatos gondjaikat megosszák vele. Ekkor Pongrátz Gergely tanácsot, segítséget, támogatást kért az ezredestől a felkelő parancsnokok közötti széthúzás megszüntetéséhez. Pongrátz több alkalommal, még október 30-án is, a corvinisták foglyainak egy részét a Kilián laktanyába kísérte, és Maléter Pál őrizetére bízta.

A vezetők – Iván Kovács László és Pongrátz Gergelyék – igényt tartottak arra, hogy Maléter a Corvin közben megtartott minden fontosabb rendezvényen személyesen legyen jelen. Maléter a Corvin közben részt vett a fegyverletételről folytatott tárgyaláson, ahol javaslataival hozzájárult a feltétel nélküli fegyverletétel megtagadásához.

Így vallott 1958. február 13-án a vizsgálójának a fogoly Maléter Pál a felkelőkkel kialakult szoros kapcsolatáról:

„[Az átállásomat] követő időben a Corvin közí csoport sebesültjeit oda szállították hozzánk, majd a Kilián laktanyán keresztül a Tüzoltó utcai II. számú gyermekklinikára szállították őket. Súlyosabb esetben a nálam szolgálatot teljesítő orvos ott a laktanyában nyújtott elsősegélyt. Október 29-től 31-ig, illetőleg lényegében november 3-ig bezárólag kisebb fegyveres csoportok átváltak a Kilián laktanyába. Bejöttek a laktanya ügyeletére barátkozási céllal és kisebb kérésekkel, mint gépkocsi igénylés, telefonálás stb. Igaz az is, hogy foglyokat is átszállítottak a Corvin közíek a Kilián laktanyába.”

Október 30-án Nagy Imre hívására Maléter a Parlamentbe ment, ahol részt vett a munkástanácsok küldöttjeivel folytatott tárgyalásokon. Október 31-én Maléter hozzájárulásával a Kilián laktanyában alakult meg a nemzetőrség megszervezése céljából a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Operatív Bizottsága. Ekkor Maléter Pongrátzhoz szólva, többek között kijelentette:

„A forradalom győzött és nekünk előre és nem hátra kellene nézni [...]; egységre van szükség. Bajusszal [Pongrátz Gergely ragadványneve] mi igazi fegyvertársak, bajtársak vagyunk és a forradalom érdekében el kell néznünk egymásnak a hibáit, meg kell bocsásunk egymásnak. Aki nem ezt teszi az árulója a forradalomnak. Közöttünk azonban a bajtársiasság és a barátság szelleme uralkodik, amelyet semmi sem lesz képes megszakítani.”

Maléter november 1-jétől Nagy Imre utasítására megkezdte a szovjet csapatok kivonásáról folytatott tárgyalások előkészítését. Ezeket a munkálatokat a honvédelmi miniszter első helyetteseként, később a tárgyalásra kijelölt küldöttségben, vezérőrnagyi rendfokozatban, honvédelmi miniszterként irányította, vezette.

1956. november 3-án éjszaka Tökölön, a négy főből álló tárgyalóküldöttség tagjaként, a szovjetek letartóztatták, és 1957. január végéig fogva tartották, majd átadták a magyar hatóságoknak.

Út a letartóztatástól a halálos ítélet végrehajtásáig

Maléter Pál forradalom és szabadságharc iránti elkötelezettségéről tanúskodnak azok az iratok, amelyek 1956. november 3-ai törbe csalása és letartóztatása, valamint a Magyarország ellen november 4-én indított szovjet támadás után készültek.

Még folytak a harcok, amikor a Moszkvában megalakított, Kádár János vezette csoportosulás – a maguk kreálta elnevezéssel Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány – beindította a megtorlás gépezetét. A Nagy Imrével november 2-áig nyilatkozataiban egyetértő, a forradalom ügyét látszólag támogató Kádár János pálfordulásának szalonképesse tétele érdekében, a rendőri és „igazságügyi szervek” közreműködésével, azt próbálta bizonyítani, hogy a Maléter Pál által vezetett hadsereg és a Kopácsi Sándor irányította rendőrség árulása kényszerítette őt és Nagy Imrét október 28-án az „ellenforradalom” követeléseinek elfogadására. Az így kialakított koncepció szerint ez az árulás tette szükségessé, hogy a szovjet erőket „segítséggül hívják”.

Letartóztatását követően Maléter a forradalom igazságába vetett hittel, életét sem kímélve szállt szembe a valóságot meghamisító és a legaljasabb eszközöktől sem visszariadó hatalmi gépezettel. A forradalomról kialakult felfogása a vizsgálati fogságban tovább szilárdult, finomodott. Amikor a szovjet–magyar hatóságok által letartóztatottak egyike-másika a kádári „ellenforradalom” értékítéletet elfogadva, már írta a „nyomozó szervek munkáját megkönnyítő” önvallomását, Maléter Pál még egy magyarabb, igazságosabb társadalomról álmodozott, és hadat üzent a szovjet érdekeket feltétel nélkül kiszolgáló Kádár Jánosnak és kormánynak.

1956 decemberében *Az 1956. október 23-tól tartó magyar forradalom értékelése* című feljegyzésében az alábbi gondolatokat vetette papírra:

„Hogy milyen erők akarták a mostani erőszakos »megoldást« (ami nem megoldás), a mostani helyzetemben megítélni nem tudom. Az azonban biztos, hogy ha a koalíciós magyar kormány oldotta volna meg országunk belügyét, lehet, hogy több véráldozattal, de kevesebb rom árán lenne hazánkban nem csend, mint ahogy hírlik, most van, mert ez (nem) a szuronyok, ágyúk és idegen hadsereg jelenléte következtében beállott állapot (lenne), hanem a magyar szocialista demokrácia útján járó nép fegyelméből és meggyőződöttségéből fakadó rend! Ez pedig nagy különbség!”

Maléter Pál nem riadt vissza attól sem, hogy erkölcsi leckét adjon fogvatartóinak. *A magyar forradalom kibontakozásának útja* címmel 1956. december 21-én írt munkájában olvasható:

„Ezen eszmefuttatás nem a konkrét helyzetből indult ki, hiszen hetedik hete el vagyok zárva a külvilágtól, hanem azokból a tapasztalatokból, amikre eddigi életem során szert tettem az élet különböző területén. A magyar forradalom kibontakozásában november 3-ról 4-re virradóra súlyos törés történt. [...] Ami pedig a kormányt illeti, nehezen képzelhető

el tartóssága egy olyan csoportosulásnak, mely idegen fegyverek támogatásával jutott hatalomra [...]. Különösen nehéz ezt elképzelni, amikor forradalmi viszonyok vannak [...]”

Maléter Pál nem hagyott kétséget afelől sem, hogy miben látja az általa megfogalmazott „magyar szocialista demokrácia” megteremtéséhez vezető út legfontosabb feladatait. Talán ő volt az egyetlen, aki a forradalom napjaiban, vagy azt követően megpróbálta a forradalom általános céljait és konkrét követeléseit egy, a „nép döntő többsége által elismert” kormány programjaként, a társadalmi-gazdasági élet minden lényeges területére kiterjedő feladatrendszerként megfogalmazni.

Maléter Pál pontokba szedve foglalkozik a honvédelem, a belügy, a belpolitika, a külpolitika kérdéseivel, valamint a belkereskedelem, a külkereskedelem, a nehézipar, a könnyűipar, a kisipar, a bányá- és energiaipar, a pénzügy, az oktatásügy, a mezőgazdaság, az egészségügy, a közlekedés és az idegenforgalom területén végrehajtásra váró legfontosabb feladatokkal.

Programtervezete tartalmazza a forradalom legáltalánosabb követeléseit. Ebben Maléter, a korszak más gondolkodóihoz hasonlóan, kísérletet tett egy olyan társadalom képének felvázolására, amelyben a szocialista vívmányokat a „szabadságintézmények garanciáival” kapcsolják össze.

A szélesebb közvélemény előtt alig ismert, negyven oldalas munkájának befejező részében a hangsúlyt az alábbi fő feladatok megoldására helyezte:

„A hadsereg és rendőrség újjászervezése. A belső rend és nyugalom, biztonság megteremtése. A semlegességnek megfelelő intézkedések megtétele kül- és belpolitikai vonalon. Minden magyar állampolgár törvény előtti egyenlőségének biztosítása. Valamennyi alkotmányos alapon álló párt munkájának engedélyezése és támogatása. Az üzemek átadása munkástanácsoknak. A föld kérdésének rendezése az állami gazdaságok, termelőszövetkezetek és egyéni parasztok minden további tagosításának megszüntetésével. A paraszti tulajdon visszaadása 20-25 holdig azoknak, akik maguk művelik meg. A kisipar, kiskereskedelem engedélyezése segédmunkaerő nélkül. Bérrendezés, árcsökkentés. Kereskedelmi szerződések felülbírálása és új kereskedelmi szerződések kötése. Nemzetközi kulturális kapcsolatok megteremtése. Irodalom, művészet állami támogatása a teljes szabadság elve alapján. Sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadság a jobb és baloldali anarchista csoportokon kívül. A szabad idegenforgalom biztosítása.”

A forradalom történéseit elemezve Maléter eljutott a Kádár-kormány elutasításáig, a szovjet csapatok kivonásának követeléséig. A helyzetnek, a nyomasztó valóság tagadásának sajátos, szinte példa nélküli módját választotta, amikor a KGB fogságában december 14-én aláírásra kész formában elkészítette *A magyar kormány nyilatkozatát*: „A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány, felmérve az ország helyzetét és a nép akaratát, elhatározta, hogy lemond.

Az Elnöki Tanács elnöke Nagy Imrét bízta meg a koalíciós kormány alakításával, a tárgyalások megkezdődtek.”

Készített egy tervezetet *A szovjet és magyar kormány közös nyilatkozata* címmel:

„A Szovjetunió kormánya a Magyar Népköztársaság kormányának 1956. október 23-i és november 4-i kérésének megfelelően csapatait magyar területre rendelte. Az azóta eltelt idő alatt azonban bebizonyosodott, hogy a magyar kormány ezen kérése helytelen volt, és ezért a Szovjetunió kormánya elhatározta csapatai kivonását. A Szovjetunió kormánya ezen elhatározását a magyar kormány tudomásul vette. A csapatok kivonása kérdéseinek megbeszélésére a szovjet és a magyar kormány által kijelölt bizottságok a tárgyalásokat ...-én kezdik meg.”

Maléter önvallomásával, politikai szándéknyilatkozatával egyértelművé tette fogvatartói számára a forradalommal kapcsolatos alapállását, akik helyzetelemzéséből, kristálytisztza logikával vezetett ok- és érvrendszeréből nem vonhattak le más következtetést, mint azt, hogy egyéni sorsát illetően már nincsenek illúziói.

A szabad és független Magyarországba vetett hite mindennél erősebb volt. Az „önvallomás” egyetlen bekezdése is elegendő, hogy bírái a fejére olvassák érte a legsúlyosabbat – s ő egy „tanulmányt” írt. Önmaga ellen? A menekülésnek ez a módja, bizonyosra vehető, hogy fel sem merült benne!

Későbbi, 1957 nyarán lefolytatott kihallgatásai során is következetesen visszautasította azt az értékelést, hogy Magyarország 1956. október 23. és november 3. között ellenforradalom zajlott le. A forradalom kérdésében képviselt álláspontját jól tükrözi a vallatóinak adott alábbi válasza is: „Amit láttam, azt 1956. október 28-i értékelés alapján forradalomnak ismertem el. Semmi ellenforradalmi célkitűzést nem tapasztaltam. Ma is az a véleményem, hogy akkor Magyarországon nem ellenforradalom, hanem az elkövetett hibák elleni forradalom volt.”

1957. július 25-én készített jelentésében Tamás György rendőrnagyvezető főhadnagy kénytelen volt megállapítani:

„1956. november 4-e óta vizsgálatot folytatunk Maléter Pál hivatásos vezérőrnagy ügyében, az ellenforradalom alatt kifejtett tevékenységének felderítésére. A vizsgálat során megállapítottuk és kellőképpen bizonyítottuk Maléter ellenforradalmi tevékenységét és átvállalását. Maléter ennek ellenére, eddigi vizsgálata során, értékelésében kitart amellett, hogy Magyarország 1956. október 23-a és november 4-e között »tisztza forradalom volt«. Azon túlmenően – vallomása szerint –, hogy ő fenti idő alatt bűncselekményeket nem követett el, ezen értékelése mellett kitart. A vizsgálat során több esetben ismertettük előtte a kormány

és a párt értékelését az ellenforradalomról, különböző sajtócikkeket és a kormány-vezetők beszédeit olvastuk fel előtte. Ez nem változtatta meg értékelését.”

A vizsgálat alatt nem rejtette véka alá azon véleményét sem, hogy ha a Nagy Imre-kormány képtelen lett volna megvalósítani a forradalom általános célkitűzéseit, akkor kész lett volna azt akár katonai erővel megdönteni. Mondta ezt akkor, amikor már a Nagy Imrével való kapcsolatért is halálos ítéleteket osztogattak.

A Nagy Imre és társai ellen lefolytatott per megrázó epizódja volt, amikor a vádlottaknak levetítették a Köztársaság téri eseményekről készített propagandafilmet. A film és Szántó Zoltán hamis tanúskodása érzelmileg komolyan megrendítette Malétert. A forradalom alapvető kérdéseivel kapcsolatos értékelését azonban ezek után sem változtatta meg, de a tőle függetlenül történekmunkákban is a saját felelősségét kereste. Szigorú büntetést kért. Értelme elutasította a színjátékot, ugyanakkor az utolsó szó jogán elmondottak saját esendő emberi voltáról tanúskodnak. Negyvenéves múlt. Szeretett volna még élni.

Másnap, június 15-én Dr. Vida Ferenc kihirdette a Népbírószági Tanács ítéletét, amelyben Maléter Pált a BHÖ 1. pont (1) bekezdése szerinti, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekménnyel elkövetett és a Kbt. 29. §-ába ütköző és a 30. § (2) bekezdése szerint minősülő vezetőként elkövetett zendülés büntetteiben bűnösnek mondta ki, és ezért főbüntetés-ként halálra, mellékbüntetésként teljes vagyonekobzásra, a rend- és díszjelek elvesztésére ítélte.

Dr. Vida Ferenc az ítélet szóbeli indoklásában többek között kifejtette:

„Maléter Pál V. rendű vádlottra sem merült fel adat, hogy a Nagy Imre által vezetett szervezkedésnek tagja, résztvevője lett volna. [...] [A] vádlottba a proletáriátus állama bizalmát helyezte, magas katonai beosztásában ezzel a bizalommal visszaélt és esküjét megszegve szembefordult a proletárdiktatúrával. Népi demokráciánk védelme a leg súlyosabb büntetés kiszabását követelte meg.”

A Nagy Imre és társai perben – a magyar és szovjet politikai vezetés 1957 júliusában és augusztusában született döntése szerint – meghozott halálos ítéleteket 1958. június 16-án hajnalban végrehajtották. Maléter Pál szíve 5 óra 24 perckor megszűnt dobogni. Nagy Imrét, Gimes Miklóst és Maléter Pált azzal az indokkal, hogy a köztemetőben sírjuk nemzeti emlékhellyé válhat, 1958. június 16-án a Kozma utcai börtönben, az úgynevezett „kisfogház” udvarán temették el. A frissen ásott sírok fölé, hogy azok ne tűnjenek fel senkinek, irodabútorokat raktak. 1961 februárjában született meg a döntés, hogy a börtön udvarán elhantoltak

maradványait a temetőbe kell átvinni. A koporsókat február 24-én szállították át a rabtemetőbe, a 301-es parcella 23. sor 8–9. sírhelyébe. A 8-as sírhelybe Naszladi Péter (Arad, 1901. április 12., Móricz Zsuzsanna) fedőnéven temették el Maléter Pált és Gimes Miklóst.

Az 1989-ben végrehajtott exhumálást követően Maléter Pál azonosítását a rendkívüli testmagasságán kívül az egyik lapockáján található háborús sérülés is elősegítette.

Nagy Imre, Gimes Miklós, Maléter Pál, Szilágyi József, Losonczy Géza földi maradványai és a forradalom fiatal mártírjainak jelképes koporsóját 1989. június 16-án helyezték végső nyughelyükre.

Az ünnepélyes temetés előkészítésével párhuzamosan az igazságügyi szervek megindították a rehabilitációval kapcsolatos eljárást. A legfőbb ügyész által benyújtott törvényességi óvásban leírt indokok alapján a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a „Nagy Imre és társai”-ügyben hozott ítéleteket hatályon kívül helyezte, és „mivel a vád tárgyává tett cselekményük nem bűncselekmény”, az elítélteket felmentette.

A rehabilitációs eljárás befejezéseként, az 1956. évi forradalomról és szabadságharcról szóló törvény szellemével összhangban a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke Maléter Pál vezérőrnagyot, volt honvédelmi minisztert példás helytállása, fájdalmas, méltósággal viselt mártírsága elismeréseként, kiemelkedő történelmi szerepe megfelelő megőrkítéseként a Magyar Honvédség hősi halottjává nyilvánította és posztumusz kinevezte vezérezredessé.

Irodalom

Csiba Lajos: Napló – az 1956-os eseményekről a Kilián laktanyában. *Szívárvány*, 9. (1988).

Horváth Miklós: Maléter Pál feljegyzései a fogságban (1956. december). In Bak János – Hegedűs B. András – Litván György – S. Varga Katalin (szerk.): *Évkönyv II*. Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 245–260.

Horváth Miklós: *Maléter Pál*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2002.

Pongrátz Gergely: *Corvin köz 1956*. (h. n.), szerzői kiadás, 1989.

Miklós Béla

(1890–1948)

Családi háttér és tanulmányok

Vitéz lófő dálnoki Miklós Béla erdélyi eredetű református családban született Budapesten 1890. július 11-én. Apja, dálnoki Miklós Gergely polgári iskolai tanár, illetve igazgató, később budapesti tanítóképző intézeti tanár, címzetes igazgató, édesanyja pedig Traviczky Johanna volt.

Amikor Miklós Béla a budapesti I. kerületi főgimnázium tanulója volt (1900–1904), akkor még a család székely lófő rangja nem nyert igazolást. (A család nemesi eredetét a magyar királyi belügyminiszter 1907. augusztus 28-án igazolta.) Így a főgimnázium első négy osztályát jeles eredménnyel elvégző Miklós Béla a Sopronban működő magyar királyi honvéd főreáliskola növendékeként tanult tovább, 1904 és 1907 között, „teljesen díjmentes államköltséges helyen”.

1907-ben fevétel nyert a Ludovika Akadémiára, ahol szintén kiválóan tanult, teljesen díjmentes, államköltséges helyen. 1910-ben a III. évfolyamot 90-es egységszámmal, kitüntetéses kettős gombokkal végezte, és avatták 1910. augusztus 18-án – 1910. szeptember 1-jei ranggal – 3. rangszámmal a m. kir. varasdi 10. honvéd huszárezredhez hadnagynak.

A Ludovika Akadémián az évfolyamában a legjobbak közé tartozó Miklós Béla hadnaggyá avatásakor már jól beszélte a német, a francia és az olasz nyelvet is. Később, tekintettel arra, hogy ezredének vezényleti nyelve a horvát volt, megtanult valamelyest szerbül és horvátul is.

A Nagy Háborúban

Az ezredénél beosztott tisztként kezdte meg a szolgálatát, de a magasabb képzést nyújtó cs. és kir. hadiiskolára törekedett. Az oda bekerülni szándékozó honvédtiszteknek előbb a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot kellett elvégezniük, és az azt elvégzettek közül a legjobbakat a honvédség főparancsnoka javasolta az iskolára.

Miklós Béla 1913 és 1914 között végezte el az említett tanfolyamot, de a világháború kitörése miatt már nem folytathatta tanulmányait a vezérkari tisztképző intézményben. Azt ugyanis 1915 elején feloszlatták, és a hallgatói, illetve a tanárai is a harcterekre vonultak.

Miklós Béla főhadnagyi kinevezését a háború kitörését követően, 1914. augusztus 1-jén kapta meg, és 1914. október 10-ig a m. kir. 10. honvéd huszárezredben szolgált alantos tisztként. E beosztását követően 1915. július 2-áig a m. kir. 42. honvéd gyaloghadosztálynál parancsőrtiszt volt, illetve a hadosztály vezérkari osztályán teljesített szolgálatot, majd a m. kir. 5. honvéd huszárhadosztály vezérkari osztályán volt beosztott tiszt 1915. július 2-ától 1915. szeptember 22-éig. 1915. október 3-áig betegség miatt nem szolgált, majd felgyógyulását követően ismét a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály vezérkari osztályán volt beosztott vezérkari tiszt.

Miklós Béla 1917. május 1-jével századosi kinevezést nyert, de nem ismertes, hogy 1916 és 1918 között hol és milyen beosztásokban teljesített szolgálatot. Az elnyert kitüntetései okán – Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidízménnyel, kardokkal (két ízben); Ezüst és Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal; Károly Csapatkereszt – azonban egyértelmű, hogy hadművelleti területen volt beosztva.

A két világhégés között

Az összeomlást követően továbbra is szolgálatot vállalt, és 1918. december 7-étől 1919. február 25-éig a budapesti városparancsnokságon kapott beosztásokat.

1919. március 21-e után, több száz tiszttársához hasonlóan, a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében vállalt szolgálatot. 1919. június 25. és 1919. augusztus 13. között rendelkezési állományban volt, majd ismét a budapesti városparancsnokságon szolgált egészen 1920. február 4-éig. Katonai anyakönyvi lapjának tanúsága szerint 1920. február 4. és április 12. között beteg volt. Betegségéből felépülve 1920. május 3-ig ismét a budapesti városparancsnokságra osztották be. 1920. május 3-a és július 30-a között a 2. csendőr tartalékdandár állományában szolgált, majd újra a budapesti városparancsnokságon találjuk.

1920. október 1. és 1921. augusztus 1. között elvégezte a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyamát, amely nem volt más, mint a trianoni békediktátum által tiltott vezérkari tisztképző intézmény, későbbi nevén: m. kir. Honvéd Hadiakadémia.

Miklós Béla és számos tiszttársa – akik az akkor Nagy Háborúnak nevezett első világháborúban vezérkarhoz beosztott tisztként is szolgáltak – egy esztendő alatt szerezhették meg a vezérkari képesítésüket.

Miklós Béla 1921. szeptember 1-jétől 1925. február 1-jéig szolgált a Honvédelmi Minisztérium 7/ö (összekötő) osztályán, amely a Honvédelmi Minisztérium és a trianoni békediktátum által tiltott Honvéd Vezérkar egyik közös, nevezetesen híradó osztálya volt. Az osztály nagyon fontos feladatokat látott el, hiszen a hadsereg „idegrendszeréért”, a híradásért felelt. Feladatai közé tartozott a honvédség híradóanyaggal való ellátása, a békekiképzés és a hadihíradás megtervezése és biztosítása. Itt intézték az új híradóanyagok szerkesztésével, bevizsgálásával, rendszeresítésével és a gyártás bevezetésével kapcsolatos ügyeket. Az osztály békeidőben is kapcsolatot tartott a postai hatóságokkal. Mozgósításkor az itt elkészített tervek alapján felállított Központi Híradás vezetősége ellenőrzést gyakorolt az ország távíró- és telefonvonalai, valamint rádióállomásai felett. Az osztály kettős alárendeltségben működött, szervezési és végrehajtási ügyekben a vezérkar, míg közigazgatási és anyagi tekintetben a minisztérium alá tartozott.

1925. február 1-jétől június 30-áig a m. kir. 2. honvéd huszárezrednél teljesítette a vezérkari tisztek számára kötelező csapatszolgálatát az 1925. május 1-jével (5. rangszámmal) „vezérkari szolgálatot teljesítő” őrnaggyá kinevezett Miklós Béla.

1925. július 1. és 1928. augusztus 1. között a budapesti m. kir. 1. vegyesdandár-parancsnokság állományában volt, majd a Honvédelmi Minisztérium 8. (tiszti személyügyi) osztályára helyezték át, de egyben vezénnyelssel az 1. honvéd vegyesdandár-parancsnokságon kapott beosztást.

1929. április 15-ével Magyarország Kormányzója Katonai Irodájába osztották be, ahol április 22-ével a Katonai Iroda főnökének helyettese lett, május 1-jével vezérkari szolgálatot teljesítő alezredessé (ugyanazon rangnappal és 2. rangszámmal) nevezte ki az államfő. Még ugyanazon esztendőben, a világháborúban nyújtott kiemelkedő katonai teljesítménye és az azt bizonyító kitüntetései alapján, kérelmére 1929. június 16-án a Vitézi Rend tagjává avatták.

Miklós Béla az államfő közvetlen közelében teljesített szolgálata során került közelebbi kapcsolatba Horthy Miklós kormányzóval, ami a későbbi pályafutására, katonai előmenetelére is hatással volt.

Miklós Bélát 1932. augusztus 1-jével áthelyezték a HM VI-2. osztályára (a rejtett Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya [hírszerzés és kémelhárítás]), amely egyéb feladatai mellett a katonai attasék ügyeit is intézte. Itt megkezdte felkészülését a németországi katonai attaséi beosztásra. 1933. március 1-jével két hónapra Berlinbe helyezték, a katonai attaséi teendők átvételére.

Az államfő 1933. május 1-jétől nevezte ki a berlini magyar követség katonai attaséjává – itt szolgált 1936. május 1-jéig. Ez idő alatt, 1934. november 1-jével (26. rangszámmal) vezérkari szolgálatot teljesítő ezredessé nevezte ki az államfő.

Háromévi katonai attaséi szolgálatát követően 1936. május 1-jével felmentették beosztásából, és június 1-jével a m. kir. kecskeméti „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezredhez helyezték át beosztott törzstiszti helyre, miközben június 15-ével a vezérkari tisztek állománycsoportjából „áthelyezték” a csapat-tiszti állománycsoportba.

1937. május 1-jével lett a m. kir. 1. „I. Ferenc József” jászkun honvéd huszárezred parancsnoka, amely beosztását 1938. május 1-jéig töltötte be. 1938. május 1-jével a m. kir. 2. honvéd lovasdandár parancsnokává és 1939. november 1-jével (5. rangszámmal) tábornokká nevezte ki az államfő.

A második világháborúban

1940. március 1-jével megbízták az akkor alakult, 2-2 lovas- és gépkocsizó dandárból, valamint az azokat támogató és kiszolgáló csapatokból álló I. gyorsadtest parancsnoki teendőinek az ellátásával. A gyorsadtest parancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban, a délvidéki hadműveletekben, illetve a Szovjetunió elleni harcokban, 1941. augusztus 1-jétől már mint kinevezett parancsnok. A gyorsadtest vezetéséért érdemelte ki a Magyar Érdemrend hadiszalagos, kardos középkeresztjéhez a csillagot hadidíszítménnyel, kardokkal (a Magyar

Érdemrend középkeresztje hadiszalagon, kardokkal kitüntetés 1939-ben Kárpátalja visszafoglalásáért adományozta számára a kormányzó), és ugyanezen teljesítményért nyerte el 1941-ben a német Vaskereszt II. osztályához a pántot, illetve a kitüntetés I. osztályát és lovagkeresztjét is.

1940. november 1-jével (3. rangszám) lett altábornagy. 1942. február 1-jén vette át a kolozsvári m. kir. IX. honvéd hadtestparancsnoki beosztását, és lett egyben annak „vezénylő tábornoka” is. 1942. október 14-i hatállyal az államfő Magyarország Kormányzója Katonai Irodája főnökévé és egyben főhadsegéddé nevezte ki. A kormányzó mint legfelsőbb hadúr, katonai irodáján keresztül tartotta a közvetlen kapcsolatot a honvédséggel.

Ebben a beosztásában napi kapcsolatban állt az államfővel, katonai kérdésekben – főleg személyi vonatkozásban – meghatározó szerepe lett Miklós Bélának, aki a kormányzó bizalmasa, katonai ügyekben egyik legfontosabb tanácsadója lett.

1944. augusztus 17-én kelt legfelsőbb elhatározásával Horthy Miklós felmentette beosztásából, s az Északkeleti-Kárpátokban harcoló m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnokává nevezte ki. Felmentése előtt, még 1944. augusztus 3-án elnyerte a magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot.

Bár a kormányzó szépen búcsúztatta, hadseregparancsnoki kinevezését nem kitüntetésnek, inkább mellőzésnek vette. Ugyanis úgy vélte, hogy a főhadsegédi beosztásnál csak a honvédelmi miniszternek és a vezérkar főnökének a helye magasabb. Úgy érezte, hogy már nem bírja úgy a kormányzó bizalmát, s emögött intrikát gyanított. Holott az „ezeréves” határokon álló és a szovjet Vörös Hadsereggel közvetlen harci érintkezést folytató m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnokaként fontos szerepet szántak neki a tervezett „kiugrási kísérlet” végrehajtásában.

Mint képzett és a kormányzó köreiből járatos tábornok tudta, hogy a háború jelen állásában a fegyverszüneti tárgyalásokra előbb vagy utóbb sor kerül a szovjet féllel is. A kiérkezésekor a hadsereg körletében tartózkodó körülbelül 25 000 német katona számát október 15-ig sikerült 300–400 főre csökkentenie, a német parancsnokságokkal való érintkezést a minimálisra korlátozta.

Október 9-én a hadseregparancsnokot Budapestre rendelték. Mint később kiderült, Miklós Béla október 11-én kormányzói kihallgatáson jelent meg. Itt tájékoztatták arról, hogy fegyverszüneti bizottság tartózkodik Moszkvában, és belátható időn belül megtörténhet a fegyverszüneti egyezmény aláírása. Ennek esetére megkapta „az 1920. évi III. 1. sz. rendeletem életbe lép” jelmondatot, amelynek vétele után az alábbi intézkedéseket kellett volna tennie:

1. A harcot be kell szüntetni.
2. A szemben lévő szovjet erőkkel fel kell venni az érintkezést.
3. A németek ellen harcolni kell.
4. A rendre és fegyelemre különös súlyt kell helyezni.

Miklós Béla 1944. október 12-én érkezett vissza az 1. hadsereg-parancsnokságra, Husztra, „egészségesen kissé megviselt állapotban”. Ugyanis súlyos cukorbetegségéből kifolyólag gyakran voltak fizikai elgyengülései, amelyeket csak nagy akaraterővel tudott palástolni. Zárkózott természete és a vezérkari tisztekkel szembeni bizalmatlansága mellett talán ez volt az oka, hogy a Budapesten elhangzottakról nem tájékoztatta legközvetlenebb munkatársát, legfőbb segítőjét, a hadsereg vezérkari főnökét, Kéri Kálmán vezérkari ezredest sem, aki vele együtt volt felelős a hadseregért. Csupán azt említette, hogy kilátás van a kormányzó közeli huszti látogatására, amely biztosításának megszervezését kérte. Ugyanakkor bemutatott egy őrnagyot, akit Budapestről hozott magával, és utasította vezérkari főnökét, hogy a legnagyobb titokban szervezze meg a frontvonalon való áttételét. Nevezett Nemes József tartalékos őrnagy volt, aki az akkor már aláírt előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadását megerősítő írásos államfői meghatalmazást vitte Moszkvába. Kéri ezredes a parancsot teljesítette anélkül, hogy tudta volna, mit visz a futár.

1944. október 13-án este Miklós Béla táviratot kapott a vezérkartól, amelyben az állt, hogy „október 14-én estére vezérkari főnökével együtt menjen Máramaroszigetre, ahol ott lesz majd a 2. honvéd hadsereg parancsnoka, dálnoki Veress Lajos vezérezredes és vezérkari főnöke is. Máramaroszigeten a Honvéd Vezérkar főnöke, Vörös János vezérezredes tart majd eligazítást a részükre.” Vélhetőleg ekkor kellett volna tájékoztatást kapniuk az ideiglenes fegyverszünet várható megkötéséről és arról, hogy a két hadseregparancsnok milyen előkészületeket tegyen, illetve mi lesz a feladatuk a fegyverszünet kihirdetését megelőzően és utána. Azonban az eligazítást október 14-én kora délután táviratilag lemondták.

Mivel sem a vezérkartól, sem a kormányzóságtól újabb intézkedések nem érkeztek, folytatták az 1. hadsereg-parancsnokság harcálláspontjának Husztról Beregszászra történő visszavételét, amelyet az előző napon kezdtek meg. Miközben a parancsnokság egy része már Beregszászon, másik fele pedig még Huszton volt, hangzott el a rádióban 1944. október 15-én 12.30-kor Horthy Miklós kormányzó proklamációja, amelyben bejelentette, hogy a hadihelyzetre való tekintettel, az országnak a háborús pusztításoktól való megkímélése céljából fegyverszünetet kér. Miklós Bélát, miként a magyar tábornoki és tisztikar döntő

többségét, az előkészítetlen bejelentés váratlanul érte, mivel az előre megbeszélt jelmondat nem érkezett meg, aminthogy a vezérkarnak a m. kir. 1. hadsereg teendőire vonatkozó hadművelleti intézkedése sem. Ez elbizonytalanította, várakozásra készítette. Tekintettel arra, hogy egész délután sem a kormányzóságtól, sem a vezérkartól nem tudott érdemi tájékoztatást kapni, csak annyit tehetett, hogy csapatainak megparancsolta a védőállásokban való további kitartást és az őket „bármely” irányból érő támadások visszaverését.

A hadseregparancsnok október 15-én késő este Beregszászról visszatért Husztra, ahol vezérkari főnökével megvitatták a teendőket. Mivel már látszott, hogy Budapestről nem kapnak érdemi tájékoztatást, úgy döntöttek, hogy másnap reggel Kéri vezérkari ezredes átmegy a frontvonalon, és a másik féltől, a Vörös Hadsereg ottani parancsnokságától kér felvilágosítást a fegyverszünet feltételeiről. Ezek ismeretében haladéktalanul visszatér, hogy megtehessek a kellő intézkedéseket. Közben „felkérés” érkezett Gotthard Heinrici vezérezredestől, a német 1. páncéloshadsereg parancsnokától, amelyben arra kérte a magyar 1. hadsereg parancsnokát és vezérkari főnökét, hogy október 16-án délelőtt helyzettájékoztatás céljából keressék fel szobranci harcálláspontján. A helyzet ismeretében Miklós Béla – nem alaptalanul – attól tartott, Szobráncon mindkettőjüket őrizetbe veszik, ezért úgy döntött, hogy 16-án reggel vezérkari főnökével ő is átmegy az arcvonalon, és a helyzet ismertetése után együtt térnek vissza a hadsereghez.

Így történt, hogy 1944. október 16-án reggel Miklós Béla vezérkari főnökével és törzsének néhány tisztjével együtt átment a szovjet csapatok oldalára. Azonban a tervezett gyors visszatérésre már nem kerülhetett sor. Ugyanis mire október 18-án eljutottak a 4. ukrán front parancsnokságára, Budapesten megtörtént a nyilas hatalomátvétel, és a m. kir. Honvédség számára a harc további folytatására adtak ki parancsot. Miklós Béláék csak a 4. ukrán front parancsnokságán tudták meg, hogy az előzetes fegyverszüneti feltételeket a Moszkvában tartózkodó magyar fegyverszüneti küldöttség a kormányzó jóváhagyásával már 1944. október 11-én aláírta.

Mivel csapataihoz már nem térhetett vissza, Miklós Béla vezérezredest repülőgépen Moszkvába vitték, ahol bekapcsolódott az úgynevezett „Moszkvai Bizottság” munkájába.

1944. október 16-ával, távollétében hadseregparancsnoki beosztásából felmentették, 1945. január 20-án „szökés büntette, hűtlenség büntette” miatt eljárás indult ellene, mindeközben 1945. január 18-án „hűtlenség” címén már lefokozták, majd 1945. március 15-én törölték a Vitézi Rend tagjainak sorából is.

A szovjet csapatokhoz történt „átmenetelt” követően Miklós Béla 1944. október 17-én felhívást, illetve parancsot fogalmazott meg, amelyben a m. kir. 1. honvéd hadseregben szolgáló tábornokokat, tiszteket, tiszthelyetteseket és legénységi állományú személyeket arra szólította fel, szüntessék meg a szovjet Vörös Hadsereg csapataival szembeni ellenállást, forduljanak szembe a németekkel, és semmisítsék meg a német katonai alakulatokat. A felhívás szövegét rölapokon juttatták el a magyar csapatokhoz, illetve szovjet hadifogságba esett magyar honvédtisztek vitték el önként a magyar seregtestparancsnokokhoz.

Miklós Béla felhívása gyakorlatilag nem járt érdemi eredménnyel. Felmerült benne – és számos, a szovjet oldalra „átment” tisztársában –, hogy az államfő 1944. október 15-i proklamációjára alapozva magyar fegyveres alakulatot állítsanak fel. Ennek azonban nem volt realitása. A szovjet katonai vezetés, pontosabban a legfőbb vezető, Joszif Visszarionovics Sztálin nem tartotta ezt fontosnak, és ezzel Edvard Benešnek, az emigráns csehszlovák kormány vezetőjének állaspontját támogatta, aki a leghatározottabban ellenezte, hogy a szövetségesek oldalán magyar fegyveres erő is megjelenjen, hasonlóan a csehszlovák, lengyel és román csapattestekhez.

A szovjet vezetők 1944 októberének végén felvetették Miklós Bélának, hogy az 1944. október 11-én aláírt „előzetes fegyverszüneti egyezmény” szellemében eljárva, alakítson kormányt. Ezt Miklós Béla nem vállalta, mivel tudta, hogy a kormányzónak akadályoztatása esetére van „homo regiusa”, azaz az őt akadályoztatása esetén helyettesítő személy dálnoki Veress Lajos vezérezredes, aki ebben a kérdésben döntést hozhat(na).

Amikor kiderült, hogy Veress Lajost a németek letartóztatták, így homo regiusi „megbízatásának” nem tehetett eleget, megváltozott Miklós Béla állaspontja. Hajlandónak mutatkozott a szovjetekkel és így a nyugati szövetségesekkel való együttműködésre.

Miklós Bélát számos magyar katonatiszttel együtt Moszkvába szállították, ahol „bekapcsolták” a kormányalakítási tárgyalásokba. Érdemi tárgyalásokról azonban nem volt szó. A szovjet fél úgy vélte, hogy egy olyan magyar kormányt kell összeállítani, amelyben helyet kapnak a Horthy Miklóshoz kötődő személyek – így Miklós Béla vezérezredes, Faragho Gábor vezérezredes, Vörös János vezérezredes, a Honvéd Vezérkar korábbi főnöke, gróf Teleki Géza –, valamint a Szovjetunióban élő emigráns kommunisták és a Magyarországon lévő „németellenes” polgári erők képviselői.

Miklós Bélának a majdani kormánytagok kiválasztásában semmi érdemi szerep nem jutott, ahogy a különböző tárcák szétosztásában sem. Ezzel együtt

tudomásul vette a szovjetek elképzeléseit, mi több, elfogadta a kommunisták által kidolgozott programot.

A fordulat éveiben

Ezt követően a Moszkvában lévő majdani kormánytagokat Debrecenbe szállították, ahol 1944. december 21-én összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amelynek tagjai a szovjet Vörös Hadsereg által megszállt magyarországi területekről jutottak Debrecenbe, s akiket ezt megelőzően önmagukat felhatalmazottnak tekintő különböző népgyűlések során „választottak meg”.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnökévé, miniszterelnökké választotta Miklós Bélát, és a kormány tagjai is azok lettek, akiket Moszkvában kijelöltek.

Miklós Béla miniszterelnöki bemutatkozó beszédében hitet tett a magyar társadalom demokratikus átalakítása, az ország függetlenségének és államiságának helyreállítása, valamint a „fasiszta szervezetek” feloszlata és a háborús bűnösök felelősségre vonása, továbbá a „népellenes törvények és rendeletek” hatálytalanítása mellett. Hangoztatta a földreform szükségességét, az új magyar haderő felállítását.

Fontosnak és meghatározónak tartotta a magántulajdon sérthetlenségét, a társadalmi berendezkedés alapjának tekintve azt, a jószomszédi viszonyt a szomszédos országokkal, az „őszinte barátságot a hatalmas Szovjetunióval” és természetesen az Amerikai Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával.

1944. december 28-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent Németországnak, majd képviselői – Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János honvédelmi miniszter és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár – 1945. január 20-án aláírták a fegyverszüneti szerződést a szövetséges nagyhatalmak képviselőivel. Ezzel megkezdődött az új Magyarország „felépítése”.

A Miklós Béla nevével fémjelzett kormány 1945 áprilisában települt át Debrecenből Budapestre. Mozgásteret alapvetően annyira terjedt ki, amennyire azt a teljhatalommal rendelkező Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság – és annak vezetője, Kliment Jefremovics Vorosilov tábornagy – lehetővé tette.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány erejéből a legtöbb esetben csak felvetésekre, finom „tiltakozásra” futotta, és nem egy esetben a kormányban meghatározó szerepet kapott kommunistákkal szemben kellett „fellépni”.

Miklós Béla igyekezett a lehetőségekhez mérten megszólalni és utalni a gondokra. A minisztertanács 1945. február 9-i ülésén arról is szólt, hogy az éves gabonatermésből a jóvátételre semmit nem lehet fordítani, mert a szovjet hadvezetés olyan mennyiséget vesz igénybe, hogy legfeljebb a vetőmagszükségletre marad gabona. Február 24-én pedig azt mondta, hogy a Budapestre szállított élelmiszer nem jutott el az éhezőkhez, mert „egyrészt több vagon élelmiszert elhurcolnak az oroszok, másrészt az élelmiszerkészlet elosztásánál Vas Zoltán [...] részrehajlóan jár el”.

Ugyancsak felszólalt a szovjet csapatok általi jogtalan elhurcolások, internálások ellen. Mint mondta „az elhurcolások legjobban éppen azokat a korosztályokat érintik, amelyekre az új hadseregnek felállítása végett szüksége van”. Bírálta a politikai rendőrség – az Államvédelmi Osztály – tevékenységét, nem tudott azonosulni a magyarországi németek kitelepítésének módjával.

1945 nyarától Miklós Béla a minisztertanácsai üléseken gyakorlatilag már csak elnökölt, érdemi beleszólása nem volt a dolgok menetébe.

Még a miniszterelnöki működése során született meg az 1945. évi VIII. törvénycikk, amely a választójog kérdését rendezte, és az addigi magyar választójogi törvények legdemokratikusabb alkotása volt úgy tartalmában, mint szellemiségében. Nemzetközi összehasonlításban is megállta a helyét. (Az már más kérdés, hogy a választási eredményektől függetlenül olyan kormány[ok] alakultak 1945 novemberétől, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetője – Vorosilov tábornagy, illetve helyettese, Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagy – „jóváhagyott”.)

Az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választásokat követően gyorsan megalakult az új kormány. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány működésével Miklós Béla miniszterelnöki tevékenysége is megszűnt. Tisztét 1945. november 15-ig töltötte be, miközben 1945. november 12-ével szolgálaton kívüli viszonyba helyezték, s attól kezdve szolgálaton kívüli viszonybeli vezérezredes volt. 1945 novemberében, tizenkét köztiszteletnek örvendő személlyel – Kodály Zoltán, Szent-Györgyi Albert, Károlyi Mihály stb. – együtt a Nemzetgyűlés tagjává választották Miklós Bélát, a nemzet érdekében végzett korábbi tevékenységének elismeréseként. A Nemzetgyűlés munkájában azonban érdemi tevékenységet nem fejtett ki.

Az 1947. augusztus 31-ei országgyűlési választásokon – amely a történetírásban és a közbeszédben egyaránt a „kékcédulás” megnevezést kapta – a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt színeiben indult képviselőjelöltként. (Megjegyzendő, hogy egyben a párt vezetőségének, az úgynevezett

„hetesfogatnak” is tagja volt, Zsedényi Bélával, Futó Dezsővel, Pfeiffer Zoltánnal, Hegymegi Kiss Pállal, Moór Gyulával, Vásáry Istvánnal egyetemben.)

A magát konzervatív-liberálisnak meghatározó párt a néhány hetes választási kampány során jól teljesített. Több mint 670 ezer szavazatot szerzett, és ezzel az ellenzéki pártok sorában a Barankovics István nevével fémjelzett Demokrata Néppárt mögött a második helyen végzett. A választásokon induló tíz pártból pedig a szavazatok százalékos arányát és a képviselői helyek számát tekintve az 5. helyet szerezte meg.

Megválasztását követően azonban nem sokáig élvezhette képviselői mandátumát, mert attól kommunista nyomásra a választási bíróság 1947. november 20-án megfosztotta, miután megsemmisítette a Független Demokrata Párt választási eredményét, a pártot pedig Rajk László belügyminiszter döntése nyomán rövidesen feloszlatták.

A Magyar Kommunista Párt vezetői egyébként már a választásokat követő napokban kijelentették, hogy a Pfeiffer-párt – ők így nevezték a Magyar Függetlenségi Pártot — „demokráciaellenes aknamunkáját meg kell és meg fogják hiúsítani”. Ez hamarosan be is következett.

Pfeiffer Zoltán emigrációba kényszerült, mások visszavonultak a politikai élettől. Miklós Béla Zsedényi Bélával együtt, kellő naivitásról tanúbizonyságot téve, megpróbált a kommunista vezetőkkel a „nemzeti összefogás szükségességére” hivatkozva tárgyalni „az elmérgesedett politikai légkör enyhítése céljából”.

Farkas Mihálynak, a Magyar Kommunista Párt főtítkárhelyettesének válasza egyértelműen hangzott: „Önökkel nincs mit tárgyalni, s valószínű valami tévedésről van szó.”

Miklós Béla életéből ekkor már nem sok volt hátra. 1948. november 21-én, Budapesten hunyt el az 1944 utáni korszak első magyar miniszterelnöke, aki nem élt a neki felkínált külföldre távozás lehetőségével.

Miklós Bélának nem voltak politikai ambíciói, a politikai pártoktól független tisztakar híve volt. A sors azonban, akarata ellenére, Magyarország történetének egyik legkritikusabb időszakában a politika egyik központi alakjává tette. Neve mint az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke került be a magyar történelembe. Feladatainak, az ország érdekében, legjobb tudása szerint igyekezett eleget tenni.

A m. kir. Ludovika Akadémia egykori kitűnően tanuló akadémikusának a m. kir. Honvédség egyik legmagasabb rendfokozatú és beosztású tábornokának sírja a Fiumei úti sírkertben található, amelyet a Nemzeti Kegyeleti Bizottság (ma már Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság) 2004-ben a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánított.

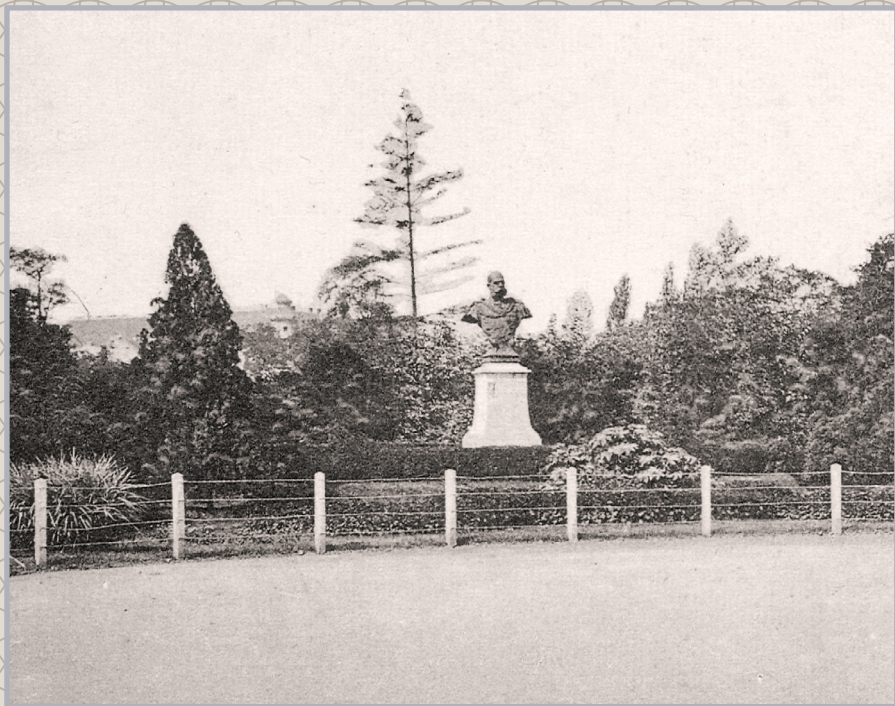
Irodalom

- Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.
- Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác – Szerencsés Károly – Urbán Aladár: *Magyarország miniszterelnökei*. Budapest, Cégér Kiadó, 1993.
- Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi: *A Ludovika egykor és most*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.
- Szakály Sándor: Tábornokok az Ideiglenes Nemzeti Kormányban (1944–1945). Fejtl István – Sipos Balázs – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 163–169.

Forrás

- Kéri Kálmán: *1944. október 15. és az 1. magyar hadsereg*. HL Tgy. 2741.

Nagy Vilmos

(1884–1976)

Vitéz lófő nagybacsoni Nagy Vilmos, m. kir. honvéd vezérezredes, 1942. szeptember 29. és 1943. június 12. között a Kállay Miklós miniszterelnök vezetésével működött m. kir. kormány honvédelmi minisztere volt. Felmentése bejelentésekor többek között e szavakkal búcsúzott a Honvédelmi Minisztérium személyi állományától:

„az az egyetlen helyes út, mely a törvény keretei között maradv, igazságos, egyenes, emberséges és őszinte még akkor is, ha az nem mindig egyezik a napi élet ide-oda hullámozó érdekivel és felfogásával. Szemem előtt mindig az lebegett, hogy a Biblia örök értékű törvényeinek engedelmeskedjem. Katona létemre a *Szolgálati Szabályzat* utasításait ugyancsak törvényként kezeltem. Ezek írták elő magatartásomat, és nem voltam hajlandó ezektől eltérni, de nem is fogok mindaddig, amíg az emberi erkölcs és katonai magatartás ez írott törvényeinél különbet, jobbat, igazságosabbat és emberibbet nem alkot az isteni és emberi törvényalkotás. [...] Hirdettem és hirdetem ma is, hogy a becsület fogalmához tartozik, hogy meggyőződéssel állunk azon az úton, melyet törvényeink, szabályaink előírnak. Erről az útról senkiért és semminemű érdekért letérni soha nem szabad. A becsület megköveteli az állhatatosságot, a kitartást, az egyenes, őszinte gondolkodást és cselekedetet!”

A miniszter által hivatkozott két könyv – a *Biblia* és a *Szolgálati Szabályzat* – mindig ott feküdt a miniszteri szoba íróasztalán, emlékezett évtizedekkel később

Nagy Vilmosra egykori szárnysegéde, Kéri Kálmán, a rendszerváltoztatás után a magyar Országgyűlés korelnöke, a Magyar Demokrata Fórum képviselőcsoportjának tagja, és akkor már nyugállományú vezérezredes. Néhai nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes emlékét a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületének falán emléktábla idézi.

Családi háttér és tanulmányok

A két világháború közötti időszak, illetve a második világháború éveinek kiemelkedő képességű magyar tábornoka az erdélyi Parajdon, székely református köznemesi családban született 1884. május 30-án, lófő nagybaczoni Nagy Zsigmond, a parajdi sóbányahivatal bányamérnöke és a német (szász) ősökkel is rendelkező Hermann Vilma második gyermekeként. Az apját fiatalon elvesztő Nagy Vilmos a szászvárosi református főgimnázium Kuún Kocsárd Kollégiumában tanult, és ott is érettségizett 1902-ben jeles eredménnyel. A család anyagi helyzete – édesanyja évi 680 korona nyugdíjat és nevelési pótlékot kapott – és bátyja, Béla példája arra ösztönözte, hogy az ingyenes tanulás lehetőségét biztosító honvédtiszti hivatást válassza. Így pályázott a Ludovika Akadémiára, ahova 1902-ben fel is vették, és kezdte meg ott katonai tanulmányait azon esztendő októberében.

A komoly kihívást jelentő tanulmányait Nagy Vilmos „teljesen díjmentes államköltséges helyen” végezte három esztendőn keresztül, végig jeles eredménnyel évfolyamelsőként. 1905. augusztus 18-án évfolyamelsőként is avatták hadnaggyá 1904. szeptember 1-jei ranggal 1. rangszámmal, ugyanis mint évfolyamelső évfolyamtársaival szemben egyévi rangelőnyözést kapott. A magyar mellett a németet is kitűnően használó, de a román nyelvet is beszélő ifjú hadnagyot a m. kir. szabadkai 6. honvéd gyalogezredhez osztották be.

Az utolsó békeévek

Csapattesténél századszolgálatot teljesített, az altiszti iskola oktatójaként is működött, és az ezred élelmezőtisztjét is helyettesítette. A szolgálatban kitűnő, kellő elméleti és gyakorlati felkészültségű fiatal hadnagy 1908-ban jelentkezett a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamra, majd a sikeres felvételi után annak hallgatója lett. A tanfolyamot legjobb eredménnyel elvégzők az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari tisztjeit képező bécsi cs. és kir. hadiiskolára kerültek. (Évente

általában nyolcan.) Nagy Vilmos 1909-ben jeles eredménnyel fejezte be a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot, és felvételt nyert a bécsi intézménybe – évfolyamtársai voltak többek között Rátz Jenő és Jány Gusztáv is –, amelyet 1912-ben „igen jó” összeredménnyel végzett el, és közben 1910. május 1-jével (5. rangszámmal) főhadnaggyá nevezték ki.

A Nagy Háborúban

A jól felkészült, tehetséges fiatal tiszt a m. kir. 79. honvéd gyalogdandárnál mint vezérkarhoz beosztott főhadnagy kezdte meg vezérkari tiszti szolgálatát. A többnyire egy-két esztendei „próbaszolgálat” után a megfeleltek átkerültek a vezérkari testületbe, és különböző magasabb parancsnokságokon, illetve a Hadügy-, valamint a Honvédelmi Minisztériumban és a vezérkar különböző irodáiban szolgáltak. Nagy Vilmos a világháború éve alatt már a vezérkari testület tagja volt, 1914. november 1-jétől vezérkari századosi rendfokozatban.

A szerb és az orosz hadszíntéren eltöltött mintegy egy esztendei szolgálat után 1915. augusztus 4-én a hátszországba, a Honvédelmi Minisztérium 1/a. (szervezési) osztályára került előadótisztnek. Nagy Vilmos vezérkari százados 1916. június 20-ig szolgált ott, amikor is az orosz hadszíntérre került, és a Szurmay-hadtest vezérkari osztályán, majd a 1916. november 15-étől előbb a 6. hadosztály parancsnokságán lett beosztott vezérkari tiszt. 1917. február 6-ától a 16. honvéd gyalogdandár első vezérkari tisztje lett. 1918 februárjától ismét a Honvédelmi Minisztérium 1/a. osztályára vezényelték, és ott is maradt beosztásában az 1918. novemberi összeomlásig.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően létrejött magyar hadügyminisztériumban vállalta a további szolgálatot, és egyben az Ugron Gábor, Bethlen István, Bánffy Miklós és mások által létrehozandó Székely Nemzeti Tanács katonai szakértője lett. A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását követően – mint megannyi, korábban a cs. és kir. közös haderőben, illetve a m. kir. Honvédségben szolgált tiszttársa – a Vörös Hadseregben vállalt szolgálatot, mert úgy vélte, hogy a szülőföldet, a hazát védelmezni kell. Későbbi tábornoktársai közül ugyanígy vélekedett akkor Werth Henrik, Sónyi Hugó,

Jány Gusztáv, Sztójay Döme, Náday István, Szombathelyi Ferenc, Vörös János, Csatay Lajos, Lakatos Géza, Hennyey Gusztáv, Andorka Rudolf, Röder Jenő és még sokan mások. A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően a Nemzeti Hadseregbe jelentkezett szolgálattételre, ahova a mindenki számára kötelező igazoló bizottsági eljárást követően be is léphetett.

1919 novemberétől a Hadügyminisztérium 1. osztályán előadótiszt, majd a Honvédelmi Minisztérium VI-1. osztályán (amely a trianoni tiltó előírások okán nem volt más, mint a Honvéd Vezrkar hadműveleti osztálya) fogalmazótiszt 1920. augusztus 24. és 1924. december 15. között, 1921. november 1-jétől vezérkari szolgálatot teljesítő őrnagyi, 1922 júniusától – 1921. szeptember 1-jei ranggal – vezérkari szolgálatot teljesítő alezredesti rendfokozatban. Nagy Vilmos vezérkari szolgálatot teljesítő alezredest 1924. december 15. és 1925. december 30. között a Honvédség főparancsnoka mellé beosztott tábornoknál alkalmazták. E beosztásában nevezte ki Horthy Miklós államfő vezérkari szolgálatot teljesítő ezredessé 1925. május 1-jével.

A 40. életévét még alig betöltött Nagy Vilmos 1925. december 30. és 1927. október 31. között a honvédelmi miniszter – gróf Csáky Károly, szolgálaton kívüli viszonybeli altábornagy, majd szolgálaton kívüli viszonybeli lovassági tábornok – szárnységedjeként szolgált. Ebben a beosztásában szinte teljes rálátása nyílt a m. kir. Honvédség szervezetére, parancsnoki állományára, és kapcsolatba kerülhetett a kormány tagjaival, megismerhette a kormányzati és a parlamenti munkát.

1927. november 1-jével a budapesti m. kir. 1. honvéd vegyesdandár vezérkari főnöke lett. Ezt a beosztást 1931. május 1-jéig töltötte be, a már 1923. június 17-én, világháborús teljesítménye alapján vitézzé avatott Nagy Vilmos. A Vitézi Rendbe való felvétele alapjául is szolgáló első világháborús kitüntetései az alábbiak voltak:

- Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal (két ízben);
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal;
- Vöröskereszt II. osztályú Diszjelvénye hadidíszítménnyel;
- német Vaskereszt II. osztálya.

Vegyesdandár vezérkari főnöki beosztásából való felmentését követően 1933. május 1-jéig a Honvédség főparancsnokának, vitéz Kárpáthy Kamilló gyalogsági

tábornok szárnysegédjeként szolgált, és azt követően vette át a budapesti 1. honvéd vegyesdandár kerékpáros gyalogsági parancsnoki (rejtett dandárparancsnoki) beosztását, és töltötte be azt 1935. május 1-jéig. 1935. május 1. és 1936. január 1. között a Honvédelmi Minisztérium Katonai Közigazgatási Csoportfőnökségén szolgált az 1934. május 1-jével tábornokká kinevezett Nagy Vilmos. 1936. január 1. és 1936. október 1. között a Honvédelmi Minisztérium Katonai Közigazgatási Csoportfőnöke volt, majd 1936. október 1-jétől a budapesti 1. honvéd vegyesdandár parancsnoka.

A m. kir. Honvédség szervezeti változásai következtében a vegyesdandárok 1938 novembere és 1939 januárja között hadtestekké alakultak át, így a budapesti is. Az 1937. november 1-je óta altábornagyi rangban szolgáló Nagy Vilmost már e minőségében mentette fel az államfő beosztásából, és nevezte ki 1939. február 1-jével a m. kir. Honvédség főparancsnoka gyalogsági szemlélőjévé. Alig egy esztendőt töltött el ezen beosztásában, amikor is a honvédség újabb fejlesztése során létrehozott három hadsereg egyikének, a m. kir. 1. honvéd hadseregnek a parancsnokává nevezte ki az államfő 1940. március 1-jével. Hadseregparancsnoki kinevezése után két nappal elnyerte a magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot, majd 1940. május 1-jével gyalogsági tábornok lett.

*Nyugállományból a miniszteri székbe
– a második világháborúban*

A második bécsi döntést követően az Észak-Erdélybe bevonuló magyar honvédség kötelékében Nagy Vilmos gyalogsági tábornok mint a m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnoka térhetett vissza szülőföldjére. Több mint húsz esztendő után láthatta ismét székelyföldi szülőfaluját. 1941. február 1-jével a 36. szolgálati évét augusztusban betöltő tábornokot Horthy felmentette beosztásából, és a szokásos háromhavi egészségügyi szabadság letelte után, 1941. május 1-jével nyugállományba helyezték. Ezt követően két iparvállalat elnöki tisztségét fogadta el, a kötelezően kikérendő engedélyek elnyerése után: a Dunai Repülőgépgyár Rt.-ét, valamint a szabadkai Hartmann cégét.

A korábban a Magyar Katonai Írók Körének tagjaként számos publikációt közreadó Nagy Vilmos 1925-től a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának megbízott tagja, 1927 és 1930 között a budapesti Tiszti Kaszinó Egyesület tudományos bizottságának elnöke is volt. Nyugállományba vonulása után azonban már nem fejtett ki katonai szakírói tevékenységet. Piliscsabán

lévő házában élt feleségével, a már önállóvá vált fiával és három lányával szoros kapcsolatot tartva.

1942. szeptember 29-én az államfő – a tisztéből felmentett vitéz dálnokfalvi Bartha Károly szolgálaton kívüli viszonybeli vezérezredes utódaként – honvédelmi miniszterré nevezte ki vitéz lófő nagybacsoni Nagy Vilmost. Az Országgyűlés képviselőházában a bemutatkozása sikeres volt, és miniszterként is a *Biblia* és a *Szolgálati Szabályzat* szellemében járt el. Rendezte a munkaszolgálatosok helyzetét, megszüntette az „ad hoc” behívásokat. A hadművelleti területen és a hátszágban is létrehozta a munkaszolgálatos alakulatok felügyelői beosztását, és a munkaszolgálatosokkal szemben törvénytelenül fellépők ellen hadbírói eljárásokat indított, míg a zsidó származású orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek, mérnökök esetében úgy rendelkezett, hogy azok a hátszágban hivatásukat gyakorolva, többnyire keresztény társaikat helyettesítették. (Ez a gyakorlat egyébként 1944 nyaráig maradt fenn.)

A zsidók munkaszolgálatáról – ami az 1939. évi II. törvény szerint is fegyver nélküli katonai szolgálat – többek között így vélekedett:

„Én magam részéről a törvény és az emberiség álláspontján állok, mert nekem munkásra van szükségem, aki nekem azért kell, hogy el is végezze azt a műszaki munkát, amelyet nem akarok a csapattal elvégeztetni. Ha pedig munkát követelek, akkor nekem annak az embernek a munkaképességéről gondoskodnom kell. A bevonultak ne tekintsek ezt a munkásszázadba való bevonulást megalázásnak. Ez honvédelmi szolgálat, az kötelező mindenkire, törvényes alappal bír. Viszont azonban legyenek meggyőződve arról is, hogy a parancsnokok olyan beosztottaknak tekintik őket, akikről ők emberségesen és tisztességesen gondoskodni tartoznak.”

Nagy Vilmos tábornok úgy vélte, hogy Magyarországnak a tengelyhatalmak mellett addig kell(ene) kitartania, amíg az ország érdeke nem kíván mást. Ez az álláspontja nem talált osztatlan támogatásra. A szélsőjobboldal képviselői – akik a miniszteri beiktatásakor még tisztelettel viseltettek iránta – szembefordultak vele, és vélt vagy valós okokra hivatkozva interpellációt nyújtottak be ellene. Az államfő és a miniszterelnök, Kállay Miklós bizalma május elején még töretlennek látszott személye iránt, azonban amikor a németek mellett az olaszok is fenntartásaikat hangoztatták Nagy Vilmossal szemben, akkor Horthy kormányzó elfogadta a korábban felajánlott lemondását, és 1943. június 12-én felmentette tisztéből.

A felmentéséhez vezető „okokról” a következőkben foglalta össze álláspontját a miniszterelnöknek:

„Az ellenem felhozott vádak közül összefoglalva a következők a szembetűnőek:

Bátyámat, Nagy Béla tábornokot ültettem be azokba az igazgatói tagságokba, amelyekről én miniszterré történt kinevezésem folyományaként lemondtam. (Állítólag nyolc igazgatói tagságom volt. Különösen azt tartják megengedhetetlennek, hogy én a szabadkai Hartmann cégnek elnökvé és a budapesti Tschuk szőrmés cég igazgatói tagjává bátyámat választattam meg.)

Bátyám felesége zsidó származású.

Hartmann József gyárigazgatónak a református vallásra térése alkalmával tanúskodtam. (Ezzel kapcsolatban úgy tüntetik fel a dolgot, hogy Hartmann több szabálytalanságot követett volna el.)

Az államtól 480 hold földet kaptam.

A zsidó munkaszolgálatosok kérdésében nem követtem a korszellemet, azzal szembe helyezkedtem, engedékeny vagyok e kérdésekben, sőt emberséges bánásmódot követelek meg velük szemben.

Az egyes pontok megvilágítására az alábbiakat jelentem:

1.-hez

Miniszterré (történt) kinevezésem előtt a vezérkar főnökének engedélyével két vállalatnak voltam az elnöke. A szabadkai Hartmann cégnek és a Dunai Repülőgépgyárnak, folyamatban volt a szőrmearugyári elnökségem elismerése is.

A Dunai Repülőgépgyár igazgatói tagjává bátyámat a közgyűlés még elnökségem idején megválasztotta, a másik két vállalatnak igazgatóságába lemondásom után került be anélkül azonban, hogy én erre befolyást gyakoroltam volna. Megjegyzem még, hogy a Hartmann cég tulajdonképpen egyáltalán nem működik, mert szabadkai telepét a Hangya bérbe vette. Tehát ez a cég ma semmiféle üzlettel nem foglalkozik. Az a burkolt gyanúsítás, hogy ezt a helyzetet a megnevezett cégek bármiféle üzleti előny szerzésére használták vagy használták volna fel, rosszakaratú beállítás, mert valótlan. Én ezeknek a vállalatoknak soha semmiféle üzleti előnyt nem nyújtottam, mert ügyeikkel sem bátyám, sem senki más a vállalatok részéről sohasem fordult hozzám.

Miniszterré történt kinevezésem alkalmával mindenféle közgazdasági állasomról lemondtam. Nyolc igazgatói tagságom sohasem volt.

Bátyám viszont, mint ezredes c. tábornok 1929-ben ment nyugállományba 660 p. nyugdíjjal, ezért volt kénytelen ugyancsak engedéllyel polgári foglalkozás után nézni, hogy a tábornoki rangjának megfelelően meg tudjon élni.

2.-höz

Bátyám felesége tényleg 1929-ben tért át a ref. hitre. Ezt én sohasem tagadtam, és nem is szégyenlem, jóllehet ma az illet le szokták és meg szokták tagadni. Én ezt nem teszem. De különben is a bátyám saját családi ügye és magánügye. Engem világnézeti és vallási felfogásomban sógornóm származása nem befolyásol. A 14 évvel ezelőtt történt bátyám házasságával engem ma megvádolni vagy azt terhemre róni csak az olyan politikusok képesek, és éppen azok vállalkoznak, akiket a zsidóvérű Imrédy vezet.

3. és 4.-hez

Az tény, hogy tanúja voltam Hartmann József úrnak a ref. vallásra történt áttérésénél. Én mindig örültem és örülök annak, hogy a krisztusi tanoknak, a szeretet vallásának

híveket lehet még ma is szerezni. Ez nem bűn, sőt minden Krisztus-hívő léleknek kötelessége.

Hartmann József urat én már 38 éve ismerem. Vele együtt voltam a harctéren, a 19. dandárnál viselt parancsnoki tisztet. Három kardos kitüntetése van. Tulajdonosa a II. osztályú német vaskeresztnek és a török vassírfholdnak. Az ellenség előtt is derekasan megállta a helyét.

Felkérését, mint harctéri bajtársamét nem utasíthattam vissza (akkor, amikor a támogatásra a legnagyobb szüksége volt) se mint tiszt, sem mint ember.

Az állampolgárságával kapcsolatban róla terjesztett rosszindulatú szóbeszéd valótlannak bizonyult. Ezt az Államvédelmi Központ tisztázta. Hartmann úr egyéni tisztességéhez szó nem fér.

5.-höz

Ipolyvisken 1940-ben – tehát 2 évvel miniszteri kinevezésem előtt – (közép) birtokot vásároltam. Területe nem 480, hanem csak 279 hold. E birtokot az előirt törvényes feltételek mellett és formák között – a földm. minisztérium hozzájárulásával – 47 évi lefizetésre (juttatták) vettem meg. Egyébként is vitéz vagyok (tehát vitézi birtokot is kérhettem volna), 4 gyermekem és 3 unokám van.

(Miniszterségem óta semmit sem szereztem.)

6.-hoz

A munkaszolgálatosok kérdésében jövetelemkor olyan rettenetes állapotok uralkodtak, hogy csak emberfeletti küzdelemmel sikerült e téren a háterszági alakulatoknál rendet teremtenem. Az 1942. XIV. t.c. által teremtett állapotokat megfelelő rendelkezéssel igyekeztem emberséges állapotba hozni. Eddig a zsidó (keresztény vallású is) szabad prédáló volt odadobva (a legnemtelenebb emberi szenvedélyeknek) a kegyetlen, brutális, mondhatnám sokszor a vadállatias bánásmódnak. Amikor mindenki azt hirdette, hogy zsidókat kínozni, pusztítani, legyilkolni hazafias kötelesség. Az Ukrajnába kiküldött munkaszolgálatosok úgyszólván pusztulásra voltak ítélve. A zsidók behívásánál a legnagyobb önkényeskedések fordultak elő. Behívtak olyanokat, aki valakinek az útjában állott, akinek valamilyen címen, mint káros embernek pusztulnia kellett, tekintet nélkül korára, vagy társadalmi állására.

A brutális bánásmódról nap nap után kaptam jelentéseket. Egyik-másik helyen a megvadult keretlegénység és sajnos a tisztok is (az úgynevezett koreszmék által fűtve) olyan brutális és embertelen bánásmódot vezettek be a szolgálat kezelésébe, hogy azt még a jóérzésű magyar katonák is megsokallták és bejelentették.

A verések, a túlfeszített munka és a rossz táplálkozás következtében több esetben haltak meg munkaszolgálatosok. Ezeket a rémségeket hadbírói vizsgálat során állapítottam meg, igyekszem ezeknek a rémségeknek véget vetni.

(Ilyen állapotban találtam a munkaszolgálatosok ügyét.) Hivatalos vizsgálat állapította meg, hogy több munkás alakulatnál a betegeket nem engedték kórházba, súlyos tüdő- és szívbajosok, eskórosok, gyomorfekélyesek ott kínlódtak a táborokban és nem akadt parancsnok, aki (emberségesen) rendet teremtett volna, mert a kiadott és érvényben volt rendeletek szerint zsidókat semmiféle kedvezményben részesíteni nem volt szabad. És a (túlzó eszmék által megfertőzött) vezetők az emberséges bánásmódot is kedvezménynek minősítették. Behívtak bosszúból és haszonlesésből olyan embereket is, akiknek munkáját semmire sem lehetett használni, mert öregek és törődöttek voltak.

Ezért kellett megszüntetni a »SAS behívókat« és elrendelni a nyilvántartásba vétel lapján a korosztályok szerinti behívásokat.

Szabályozni kellett a szolgálatkezelést és a bánásmódot, úgy, amint azt a honvédség minden tagja számára a *Szolgálati Szabályzat* előírja. Semmiféle külön szigorítást, de természetesen kedvezést sem engedtem meg, de szigorúan megköveteltem az emberséges bánásmódot azokkal szemben, akiknek munkás kezére szükségünk van.”

Nagy Vilmos az őt ért támadásokról, azok „okairól” – amelyek végül is a lemondásához, honvédelmi miniszteri tisztéből való felmentéshez vezettek – Horthy Miklós kormányzót is tájékoztatta 1943 júniusában, a következőképpen:

„Irtó hadjáratot indítottam a munkaszolgálatosok és azok családtagjainak megszarolása, de az általuk üzött megvesztegetések ellen is.

Rendeztem az orvosok, állatorvosok, mérnökök és gyógyszerészek felhasználásának kérdését is.

Végül rá kellett mutatnom a magyar hadsereg további alkalmazása tekintetében elfoglalt álláspontokra.

Mindig azt hirdettem, hogy nekünk a tengelyhatalmak oldalán ki kell tartanunk a végső döntésig. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar nemzetet a teljes pusztulásba is hajlandó vagyok belevinni.

Miután Magyarország már eddig is erején túlmenve vett részt az Oroszország elleni háborúban, most, amikor a végkifejlődés felé haladunk, az országot tovább gyengíteni nem szabad. Az országnak a fenyegető román, tót és esetleg szerb támadással szemben, hadsereggel kell rendelkeznie. Már csak 4 és fél könnyű hadosztályunk van itthon. Ebből további erőket az ország területéről kiengedni addig nem lehet, amíg ezek a veszélyek fennállnak, és amíg felszerelés tekintetében kiállítható hadosztályainkat legalább megközelítően fel nem tudjuk szerelni.

Románia megtartása annyira bizonytalan, hogy vele szemben minden biztonsági előkészület indokolt. Állandóan hangoztatja azt, hogy a jelenlegi helyzeten változtatni kell, mert ő az észak-erdélyi területekről le nem mond, sőt ezen túl már a Tiszáig akar előrejutni.

Lehetséges, hogy ha az angolszászok valahol a Balkánon partra szállnak, vagy a német haderőnek helyzete súlyossá válik, akkor Románia azonnal hátat fordít Németországnak. Ebben az esetben számolni kell azzal is, hogy az anyaországban lévő román haderővel meg fogja kísérelni Észak-Erdély visszafoglalását.

Ezt nekünk minden áron meg kell akadályozni.

Ezért nem ajánlhatunk fel további erőket arra, hogy azokat az ország határain kívül alkalmazzák. Ezért tartom én Imrédyék felajánlkozását a németek felé nemcsak katonai tudatlanságnak, hanem egyenesen bűnös merényletnek a magyar nemzet érdekeivel szemben.”

A későbbiek során Nagy Vilmos nem vállalt érdemi szerepet. Visszavonultan élt klotildligeti házában. Igyekezett azonban minél több hozzáforduló érdekében utódánál, csataji Csatay Lajos szolgálaton kívüli viszonybeli vezérezredesnél közbenjárni. Ezen lépései általában sikerrel jártak.

A nyilas-hungarista hatalomátvételt követően Nagy Vilmost is letartóztatták. Budapesten és Sopronköhidán tartották fogva, majd Németországba vitték.

A fordulat és az államszocializmus éve

1945 májusában szabadult, és tért vissza Magyarországra. Igazolták, de érdemi feladatokat nem kapott. Emlékiratait még 1946-ban megírta, de hamarosan a teljes mellőzöttséggel, budapesti lakásának elvételével és nyugdíjának megvonásával kellett szembesülnie.

Nagybacsoni Nagy Vilmos élete hátralévő éveit Piliscsabán töltötte, ahol alkalmanként az újságírók rendelkezésére állt, és magyar nyelven leveleket váltott egykori diáktársával, Petru Grozával, a román államtanács elnökével.

A sok viszontagság és meghurcoltatás után még életében jelentős nemzetközi elismerést kapott. A jeruzsálemi székhelyű Jad Vasem Intézet 1965 decemberében a *Világ Igaza* címmel tüntette ki, ezzel ismerve el a második világháború éve alatti emberséges tevékenységét.

Az idős tábornok szellemi frissességben élt haláláig: sokat kertészkedett, írt és olvasott. 1964-ben dolgozta át a még 1947-ben megjelentetett *Végzetes esztendők* című művét. Piliscsabán 1976. június 21-én, 93. életévében érte a halál. Sírja a piliscsabai temetőben található.

Irodalom

Ács Tibor – Balogh Gyula – Bencze László – Hegedüs Zoltán – Liptai Ervin – Móricz Lajos – Szakály Sándor: *Honvédelmi miniszterek 1848–1994*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994.

Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.

Bonhardt Attila – Szakály Sándor: Egy lemondás okairól. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter feljegyzése Horthy Miklós számára 1943-ból. *Kritika*, (1984), 8. 13–15.

Bonhardt Attila – Szakály Sándor: „Mint katona esküt tettem...” Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1943. május 3-i emlékeztetője Kállay Miklós miniszterelnök számára. *Mozgó Világ*, 11. (1985), 12. 31–34.

Nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendők 1938–1945*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

- Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi: *A Ludovika egykor és most*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.
- Szakály Sándor: Nagy Vilmos. Az emberséges tábornok. In Faggyas Sándor (szerk.): *Protestáns hősök. Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből*. Budapest, Euro Press Media, 2017. 221–224.

Á.M.K.I.R.HONVÉDLUDOVIKAAKADÉMIAI.FŐCSOPORTJÁNAK 1939 JANUÁR 15-ÉN FELAVATOTT AKADÉMIKUSAI.

Perjés Géza

(1917–2003)

„Visszatekintve életemre azt kell mondanom, hogy eredményes volt, mert olyan támpontokat kaptam a Ludovikán, majd a tiszti szolgálatom alatt, amelyek iránypontokat, követendő példákat adtak, és ez meghatározta nemcsak szakmai munkámat, mint katonatiszt, hanem az emberekhez való viszonyomat is” – mondta egyik interjújában Perjés Géza, a 20. század második felének legnagyobb hatású, külföldön is elismert magyar hadtörténésze, aki pályáját hivatásos katonaként kezdte.

Ezek a támpontok segítették a második világháború szovjet frontján való helytállásban és 1945 után a „B”-listázás, a munkanélküliség, a segédmunka, a szellemi és testi napszámbeírás ismétlődve egymást követő periódusainak túlélésében. Perjés életútja ugyanis éppúgy nem volt egyenes vonalú, kitérőktől mentes, mint ludovikás társaié.

„Szabályos ludovikás életsors”

Perjés Géza Kisfaludy András *Dialogusok – Perjés Géza történésszel* című portréfilmjében „szabályos ludovikás életsors”-nak nevezte saját, 1945 utáni pályáját.

Valójában a Ludovika Akadémiáig, majd az 1939. január 15-ei tisztte avatást követően a háború végéig tartó pályaszakasza is tipikusnak volt mondható.

Az 1917. augusztus 14-én, Trencsénben született Perjés – eredetileg Pelzl – Géza ludovikás évfolyamában azon 39 hallgató közé tartozott, akik az 1920-ban elcsatolt területeken jöttek világra. Édesapja pénzügyőr altiszt, majd kényszerű Magyarországra költözésüket követően pénzügyőr főbiztos volt Martonvásáron, egészen 1934-ben történt nyugdíjba helyezéséig. Édesanyja háztartásbeliként nyolc gyermeket nevelt, akik közül Géza volt a legfiatalabb. Ez a családi háttér elrendelésszerűen állította őt (és bátyját, Józsefet) az ingyenes oktatást és biztos megélhetést kínáló katonatiszti pályára. Tízévesen, 1927-ben felvételt nyert a soproni katonai alreáliskolába, államköltséges helyre, majd annak elvégzését követően a pécsi Zrínyi Miklós reáliskolai nevelőintézetbe, ahol 1935-ben érettségi vizsgát tett. A katonaiskolákban végzett növendékeknek – a Ludovikán 1931-ben bevezetett reform értelmében – egy év tényleges csapatszolgálatot kellett teljesíteniük akadémiai tanulmányaik megkezdése előtt. Perjés 1935. október 1-jétől előbb karpaszományos iskolában kapott tartalékos tiszti kiképzést, majd mint „karpaszomány viselésére jogosult akadémikus jelölt” (akiket a többi karpaszományostól a gallérjukon viselt sárgaréz gomb különböztetett meg), tizedesként bevonult első tényleges katonai szolgálatára a soproni 4/I. zászlóaljhoz. Pontosan egy év múlva, 1936. október 4-én kezdte meg tanulmányait a Ludovika patinás épületének falai között.

A Ludovika Akadémián

A szürke cőger² tömegből érkező Perjés a Ludovika I. Főcsoportjában gyalogos kiképzést kapott. Nem tartozott évfolyama élvonalába, osztályozási értesítői és saját visszaemlékezései, valamint levelei szerint az osztály- és évfolyamrangsorokban végig hátul kullogott, és rossz tanulmányi eredménye miatt sok elmarasztalást kapott. Egy vasárnap délelőtti lelkigyakorlaton például a lelkész ezekkel a szavakkal fedtte meg nyilvánosan: „Perjés aks. teng-leng, ütődik, verődik.” Valójában sok minden érdekelte – mint későbbi visszaemlékezésében írta –, csak sohasem a tananyag. Sokoldalú érdeklődésének a fókuszában inkább a társadalmi és a történelmi kérdések álltak. A szétszórt, ügyetlen akadémikusból a Ludovikán folyt nevelés és kiképzés eredményeként mégis jó csapattiszt lett.

² Katonai középiskolai diák.

„Folytak a zártrendi gyakorlatok, tisztelgési gyakorlatok – emlékezett erre Perjés a 2001-ben vele készített interjúban – és hát azok rettentő kemény dolgok voltak. És érdekes, a Ludovikán is még mindig gyakoroltunk, gyakoroltunk, elképesztő szenvedést jelentett, meg kell mondani, legalábbis nekem, de azt hiszem mindenkinek.”

A Ludovika Akadémia I. Főcsoport élén 1936. szeptember 1-jével Szombathelyi Ferenc vezérkari ezredes váltotta Jány Gusztáv tábornokot, fontos változásokat hozva a tisztek nevelésében és képzésében. Szombathelyi szerint az intézet működésének a csapat igényeihez és követelményeihez kell igazodnia. Mint utódja a Ludovika élén, vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc vezérkari ezredes írta róla:

„A Ludovikás Leventekör 1936. évi megnyitóján irányszabó, ragyogó okfejtésben tett hitvallást a katonaeszményről, a hivatástudatról és arról a valódi magas műveltségről, amely a honvédség tisztsarjadékát a nemzet vezetőrétegévé nemesíteni hivatott. Éberen ügyelt arra, hogy a csonkaország első katonai főiskolájából ne »szobatudósok«, hanem spártai fegyelemben és tekintélytisztelő szerénységben nevelt, gyakorlati tudással és képességgel gazdagon vértezett fiatal tisztek kerüljenek az életbe.”

A Szombathelyi által bevezetett szigorú nevelés, elméleti és gyakorlati kiképzés végül belőle is önmagában bízó, a parancsokat teljesítő, áldozatkész, kemény csapattisztet faragott. „Én mindezek ellenére, mondhatnám, fanatikus katona lettem, és nagyon szerettem a hivatásomat” – vallotta később, jóllehet sokoldalú érdeklődésének a fókuszában már ekkor is a társadalmi és a történelmi kérdések álltak, aminek következtében nem túl előkelő helyet foglalt el az akadémikusok rangsorában.

Perjés évfolyamának képzési idejét a háborús igények miatt fél évvel lerövidítették. Így került sor az első téli avatásra 1939. január 15-én.

A katonai pályán

Perjés első hadnagyi beosztását a nagykanizsai 17. gyalogezred II. zászlóaljában kapta, ahol 1941. június 20-ig szolgált, majd áthelyezték Kőszegre, az 5. gyalogezred III. zászlóaljához századparancsnoki beosztásba. A csapatélet első nehézségein a Ludovikán szerzett rutin és a szenvedélyes tanulási vágy segítségével hamar úrrá lett, és nagy buzgalommal látta el századtiszti beosztását, aminek eredményeként első századparancsnoka kitűnő tisztnek nevezte. 1942. február 20-án főhadnaggyá léptették elő. A nagykanizsai és a kőszegi szolgálata idejére

esett a felvidéki, erdélyi, illetve a délvidéki bevonulás, amelyekben részt vett, s megkapta a Felvidéki, az Erdélyi és a Délvidéki Emlékérmét.

1942 júniusában vezényelték első ízben a szovjet hadművelleti területre, a frontvonal mögé, a hadtápvonalak biztosítására megszálló feladatokat ellátó 108. könnyű hadosztállal. Előbb a 34/4. század, majd 1943 januárjától a hadosztályközvetlen síszásad, utóbb a 9. könnyű hadosztály portyázó századának élén vett részt a partizánok elleni felderítő, vasútvonal-biztosító, rajtaütési akciókban, majd 1943 márciusában az előrenyomuló szovjet csapatok elleni elő- és utóvédharcokban. Eközben néhány hónapon át a 34/II. zászlóalj parancsnoki teendőit is ellátta, a betegség miatt leváltott parancsnok helyett. A ludovikás nevelést és kiképzést dicséri, hogy Perjés a háborúnak ebben a válfajában harcot szerető, vállalkozó kedvű, kockáztatni merő „heroikus vezető” lett, amit előljárói is elismertek. Aktivitásaért, sikeres felderítő és partizánok elleni támadó vállalkozásaiért, az előretörő reguláris szovjet erőkkel folytatott halogató harcokban tanúsított helytállásáért megkapta a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét hadiszalagon, kardokkal, a Magyar Koronás Bronzérmét hadiszalagon, kardokkal, valamint a német Vaskereszt II. osztályát (utóbbi a hadosztálynak járó szokásos kontingens keretében, nem közvetlenül a németektől). Tizenhárom hónap harctéri szolgálat után, 1943 októberében visszavezényelték békehelyőrségébe, Kőszegre.

A harctéren eltöltött időszakot Perjés visszaemlékezéseiben élete legfontosabb szakaszának nevezi. A harcok szüneteiben németül és franciául tanult, emellett rengeteget olvasott, egyebek közt Spinozát, Németh Lászlótól *A minőség forradalmát*, Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét*. Mindenekelőtt azonban, mint írja:

„ekkor váltam férfivá. Azzá tett a veszéllyel való szembenézés, a törekvés, hogy a kiszabott feladatokat végrehajtsam, az állandó lelki és fizikai készenlét és aktivitás, valamint a döntéseimért érzett felelősség, melyek következményei néhány száz katona számára az élet-halál kérdését jelentették. [...] Másként, komolyabban néztem attól fogva a világot, és ebben döntő része volt a felismerésnek, hogy a háború elveszett. [...] Bár a bekövetkező katasztrófa méreteit nem láttam előre, abban bizonyos voltam, hogy a vesztes háború következményeit viselnünk kell. Ebben a lelkiállapotban szüntelenül az a kérdés kínt: hogy jutottunk idáig? A választ, úgy gondoltam, egyedül a tudomány adhatja meg. Így vált szilárd elhatározássá az a régen dédelgetett vágyam, hogy elvégzem a tudományegyetem bölcsészeti karát.”

S bár ennek érdekében a frontról hazatérve, 1943 végén a Honvédelmi Minisztériumban kérvényezte, nem mehetett egyetemre, mert a háború alatt a hivatásos tisztek bölcsészeti képzetését felfüggesztették.

1944 júniusában zászlóalját az 5. gyalogezreddel ismét szovjet hadműveleti területre vezényelték. Perjés századparancsnokként vett részt a Stanislau körüli harcokban. Július 25-én gránátzilánktól mellkassérülést szenvedett, ezért hazaszállították gyógykezelésre. (A szilánkok egy része élete végéig elkísérte.) Bár csak egy hónapot töltött a harctéren, saját bevallása szerint a háborúnak ez a totális válfaja nagyobb ideg feszültséggel, szorongással és kimerültséggel töltötte el, mint a partizánok elleni harc tizenhárom hónapja.

Lábadozása idején, 1944. november 1-jével századossá léptették elő. Felépülése után, az év december 20-án állt ismét szolgálatba a III. honvéd kerületi parancsnokság szombathelyi kirendeltségén, amellyel március végén Ausztriába települt, majd 1945. május 30-án angol hadifogságba esett. Mint önéletrajzában írja: a hadifogságban olvasott, nyelveket tanult, és az addig „a vidéki szolgálat meglehetősen szűk keretei között” mozgó látóhatára, kitágult. Több mint nyolc hónappal később, 1946. február 9-én tért haza egy hadifogoly-szerelvényen.

Szellemi napszámbéresség és kórházi segédmunka – a fordulat és az államszocializmus éve

Hazatéréseivel kezdetét vette vesszőfutása, az a bizonyos háború utáni „szabályos ludovikás életsors”. Itthon előbb felmentették, majd az igazolási eljárás után 1946 októberében nyolc havi végkielégítéssel (806 Ft 40 fillérrel) elbocsátották a tényleges szolgálatból. Három lehetőség közül választhatott: bekerülni valahová tisztviselőnek, kitanulni valamilyen ipari szakmát, vagy az 1943 óta dédelgetett tervét valóra váltva beiratkozni az egyetemre. Az elsőhöz kedve, a másodikhoz érzéke nem lévén, komoly lelki tusa után ez utóbbi mellett döntött. Motivációjáról így vallott 1949-ben írt önéletrajzában:

„Az egyetemet nem azért választottam, mintha nem tudtam volna az életemet másként elképzelni, mint diplomás »úriember«. Nem erről volt szó. Egyszerűen tanulni akartam. Egész életemben sokat olvastam és tanultam. Mindig szerettem volna kilépni az osztályomat, az úgynevezett »középosztályt« jellemző hatalmas sötét tudatlanságból. A fő impulzust azonban harctéri tapasztalataim és az ország pusztulása adta. Furcsa módon, a harctéren döbbsenem rá társadalmunk szörnyű bajaira. [...] Rájöttem, hogy a társadalom bajait nem lehet elleplezni zavaros elméletekkel, »Szentistváni gondolatokkal«, a »vér- és rögválóságokkal« megoldani. Tudományos módszerekkel kell a bajok okait felderíteni, és csakis az után jöhet a gyógyítás. [...] Ezek voltak az egyetemre való beiratkozásom alapmotívumai, és ezért vágtam neki a lehetetlennek látszó feladatnak.”

Perjés tehát 1946-ban abban a reményben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, hogy a tudomány segítségével magyarázatot talál a háborús tragédia okaira és megoldást az abból kivezető útra.

1946 és 1948 között a Szalai Sándor professzor vezette híres Társadalomtudományi Intézet kurzusain többek között szociológiai tanulmányokat folytatott, egyúttal tanszéki könyvtárosként dolgozott. Itt bekerült egy szellemi körbe, amelynek tagjai Szalai mellett Cseh-Szombathy László, Karsai Elek vagy a később a játékelmélet terén végzett úttörő munkásságáért Nobel-díjat kapott Harsányi János voltak. 1948 végén Szalai Sándort eltávolították az egyetemről, majd koholt vádak alapján perbe fogták. Perjés Géza ekkor – a Ludovika Akadémiát beszámítva egyetemi tanulmányaiba – végbizonyítványt kapott, de mennie kellett az egyetemről. Előbb fölvették a Földhivatalba „szellemi nap-számbéresként”, ám rövidesen elbocsátották. Hónapokig állás nélkül tengődött, mikor 1949 áprilisában bekerült a MÁV-hoz pályamunkásnak.

1948–49 során többször megpróbált visszatérni eredeti hivatásához. Mivel a hidegháborús helyzetben a honvédség káderhiánnyal küszködött, Perjést 1949. áprilisban visszavették hivatásos katonai állományba, elismerve századosi rendfokozatát, és beosztották az 1. lövészhadosztály törzsébe, gyalogsági előadó beosztásba, majd a 12. hadosztály parancsnokságára, kiképzési osztályvezetőnek. Az 1949. november 21-én, Székesfehérvárott kiállított katonai és politikai jellemzési lapjában ezt írta róla a politikai tiszt és a kiképzési osztályvezető:

„Képzett katonai szaktudással rendelkezik. Munkájában praktikusán rendez. Elgondolásaihoz makacs következetességgel ragaszkodik. Elmélyedő természetű, olvasottsága nagyfokú. A munkát jól bírja. Politikailag jó irányban fejlődik. [...] A honvédség fejlesztését szakmai tudásával minden téren igyekszik előmozdítani.”

Visszaemlékezése szerint 1950 nyarán, egy hadgyakorlat kapcsán összetűzésbe került Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel, s emiatt azonnal elbocsátották a Magyar Honvédségtől. Ezt követően Perjés is az egykori ludovikásokra 1945 után jellemző pályára került: 1951-ben rövid időre építőipari segédmunkás, majd egy vasesztergályosi átképzést követően 1951–1954 között a MÁVAG-ban esztergályos, 1954–1955-ben a Csengery utcai kórház kórbonctanán halottszállító segédmunkás. Időnként a Hunnia Filmgyárban statisztaszerepet is kapott, és 1955-ben a Magyar Tudományos Akadémia angol szótárszerkesztősége megbízással alkalmazta katonai lektorként.

Perjés ezt a nehéz időszakot a hadtörténelem tanulmányozása, kutatása segítségével vészelte át, későbbi munkáinak anyagát javarészt akkor gyűjtötte össze. 1954–1956 között számos kísérletet tett, hogy bekapcsolódjon a hadtörténeti kutatásokba, és bekerüljön az újrainduló *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőségébe. Ez idő tájt többször szóba került a Hadtörténeti Intézetben való alkalmazása is, de – mint megsúgták neki – rossz „káderlapja” miatt nem vették fel.

Perjés Gézáat később sem alkalmazták, jöllehet a közéletbe visszatért, rehabilitált Szalai Sándor egyetemi tanár 1956. október 11-én levélben kérte Sziklai Sándor ezredest, a Hadtörténeti Intézet parancsnokát, hogy vizsgálja meg „a kitűnő katonai szakmai előképzettségű hadtörténész”, „Perjés Géza ügyét”, és biztosítson neki munkahelyet a Hadtörténeti Intézetben, „ahová való”. „Perjés Géza nem maradhat tovább kórházi segédmunkás – ezt nem engedi meg a Párt értelmiségi határozatának betűje és szelleme, valamit tennünk kell érdekében – írta –, és hadtörténészről lévén szó, elsősorban Teneked volna lehetőség ed ez ügyben intézkedni.”

Mindezek ellenére az 1956-os forradalom kitörése Perjést még mindig a Csengery utcai kórház kórbonctanán érte. A forradalom kitörése után, november 2-ától rövid ideig az ELTE Bölcsészkar Pesti Barnabás utcai Forradalmi Bizottsága mellett működő katonai irodán tevékenykedett, Görgényi Dániel vezérőrnagy vezetése alatt. Egy későbbi megszólalásában így idézte föl ennek indítékát és mibenlétét. „Én úgy kerültem bele, hogy járkáltam az utcán, és nem bírtam el a tudatot, hogy fiatal gyerekek hálnak meg, és én, mint a harcnak mestere, kívül állok. Elmentem Szalai Sándorhoz, hogy adjon valami beosztást.” S bár Perjést a forradalom leverését követő vizsgálat során felmentették, rövid szerepvállalása is közrejátszott abban, hogy 1958-ban – valamennyi egykori ludovikás tiszt tartalékos rendfokozatának felülvizsgálata során – elvették a tiszti rangját, s mint „a régi rend hűséges kiszolgálóját, illetve osztályidegent” tartalékos honvéddá fokozták le.

A tudományos pálya

Miután a katonai pálya végérvényesen bezárult előtte, és a Hadtörténeti Intézettől is ismételten elutasították, 1957-ben Perjés végre Szalai Sándor támogatásával kutatói állást kapott, tudományos munkatárs lett a Magyar Tudományos Akadémián. Ekkor, negyvenévesen indult tudományos pályája. Mint már szó esett róla, Perjés 1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Szalai Sándor professzor

vezette Társadalomtudományi Intézet kurzusaira iratkozott be, azzal a céllal, hogy szociológus legyen, s a szociológia tudománya segítségével találjon magyarázatot a háborús tragédia okaira. Háborús élményei hatására mégis hadtörténész lett. A váltás okairól ezt írja *A brjanszki erdő aljában* című visszaemlékezésében:

„Tanulmányaim során ugyanis felillantak előttem a politika és a háború valamint a társadalom és a hadsereg összefüggései, és így szélesebb perspektívából kezdtem látni magát a háborút és a katonaságot is. [...] Elkezdtem tehát a hadtörténelemmel foglalkozni. Kézenfekvőnek tűnt, hogy katonai szakmai tudásomat és háborús tapasztalataimat az egyetemen szerzett társadalomtudományi ismeretekkel párosítva, a régebbi hadseregek harcászataival, hadászataival, logisztikájával és lélektanával foglalkozzam.”

Perjést háborús tapasztalatai, személyes részvétele a második világháborús magyar katonai szerepvállalás tisztázására predesztinálták volna, de ez 1948 után hosszú ideig olyan tabutémának számított, amellyel – saját szavait idézve – „jó lelkiismerettel nem lehetett foglalkozni”. Az 1957-ben a történettudományba a kórházi segédmunkából berobbanó Perjés tehát kényszerűen olyan „semleges” témákhoz próbált nyúlni, amelyekkel szándéka szerint úgy foglalkozhatott, hogy mint egykori ludovikás, „Horthysta tiszt” ne kerüljön az ideológiai küzdelmek középpontjába. Így esett a választása a török hódítás korára: Mohács nemzedékének, a mohácsi csatának és a költő, hadvezér Zrínyi Miklós katonai és hadtudományi írói munkásságának kutatására, amely témákat a marxista történetírás megpróbált ugyan felhasználni, de még nem sajátított ki teljesen. Ezekről írta legtöbb, legnagyobb visszhangot kiváltó munkáit.

Ám alig kezdett elmélyülni a témában, az 1956-os forradalom tapasztalatai nyomán ideológiai rendcsinálás kezdődött, amelynek jelszava a nemzeti, nacionalista eszmék elleni harc lett. Ennek eredményeként a korábbi, Mód Aladár és Révai József nevéhez köthető, a függetlenségi harcokat és a függetlenségi eszmét mint a magyar történelem haladó hagyományát hangsúlyozó történet-szemléletet az 1960-as évek elején fokozatosan leváltotta a Molnár Erik nevével és működésével fémjelzett osztályharcos, a nemzeti szempontokat szándékoltan háttérbe szorító történeti narratíva (ez volt az úgynevezett Molnár Erik-vita vagy történészvita). Ráadásul Molnár épp azt a korszakot, a 16–17. századot állította a nacionalizmus elleni harc középpontjába, amellyel Perjés foglalkozni kezdett. A nemzeti elkötelezettségű Perjés tehát szembetalálta magát a nemzeti eszme ellen a történettudomány területén indított kommunista támadással, legjobb szándéka ellenére oppozícióba került, és vitára kényszerült. Perjést ugyanis a háborús traumák földolgozása arra a meggyőződésre vezette, hogy szükséges

a nemzeti érzés, a hazafiság ápolása, pontos definíciója és ezen fogalmak elhatárolása a nacionalizmustól. *A nemzeti önérzet zavarai* című tanulmányában leírja:

„a háború után hosszú évekbe telt, amíg valahogyan rendbejöttem magammal, és ki tudtam heverni a személyesen tapasztalt, főleg azonban a háborús bűnösök peréből kibomló szörnyűségeket, és azt a rossz érzést, hogy a magyar nevet ilyen bűnösök mocskolták be. És ez a deprimáltság, ez a csalódás, ez a rossz közérzet még sokaknál megvan [...]”

Ennek orvoslását, a nemzeti önérzet gyógyítását kísérelte meg Perjés a hadtörténelem vigasztaló példáinak, Zrínyi Miklósnak (*Zrínyi Miklós és kora*, 1965, 2002) és Mohács szerinte félreismert nemzedékének felidézésével.

Perjés első, Zrínyi olvasásáról tanúskodó publikációja 1955-ben jelent meg a *Néphadsereg* című lapban, amelyet több, Zrínyi alapján írott, ugyanott napvilágot látott cikk követett. Az utolsó, Zrínyi életművét összefoglaló tanulmánya pedig halálának évében, 2003-ban látott napvilágot. A kettő között eltelt közel ötven esztendőben huszonöt írást szentelt Zrínyiinek. Mindezek erőteljes kánonformáló hatással voltak a Zrínyi-képre, és a kortárs szakmai kritika, illetve az 1945 utáni történetírást mérlegre helyező historiográfiai áttekintések is elismerő hangon szóltak róluk.

Perjés másik fő kutatási területe a mohácsi csata története, jelentősége, interpretációja volt. Első, nagy vihart kavarázó esszéje Mohácsról *Az országút szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda eleséig tartó időben* címmel jelent meg 1971–1972-ben a *Kortárs* című folyóiratban (majd 1975-ben önálló kötetben), s utolsó fejezete ezt a sokatmondó címet viselte: *Vigasztalás*. Ezt követően nézeteit 1979-ben megjelent nagy Mohács-szintézisben foglalta össze. Perjés Mohácsról kidolgozott elmélete két alaptétellel támaszkodott: az úgynevezett akciórádiusz és az ezzel szorosan összefüggő szulejmáni ajánlat feltevésére. Perjés szerint a török békés szándékának, valamint az akciórádiusz logikájának bizonyítéka, hogy a győztes a mohácsi csata után nem szállta meg az országot. Mindkét elmélet Perjésnek abból a viselkedéstudományok (játék- és döntéselmélet, szervezélmélet) újabb eredményeiből táplálkozó meggyőződéséből eredt, hogy az oszmán vezetés politikai és katonai döntéseit nem pusztán a nyers, irracionális hódításvágy motiválta, hanem a célokat és eszközöket mérlegelő, azokat egymáshoz rendelő korlátozott racionalitás. Ezt egészítette ki Perjés a matematikai statisztikai módszerek felhasználásával (logisztikai, menetteljesítmény-számítások, ezek alapján hatósugár kiszámítása) a történeti események és folyamatok leírásában, különösen azt követően, hogy

1963-ban a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárába, a történeti-statisztikai kutatócsoportba került (onnan ment nyugdíjba azután 1983-ban), ahol hivatali kollégája lett egyebek közt Bibó Istvánnak, Fügedi Eriknek és Andorka Rudolfnak. 1963-tól sorra jelentette meg történeti statisztikai közleményeit: abból az évből való például a *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715)* című, nemzetközi szinten is úttörő kismonográfiája. A statisztikai módszerek, a kvantifikáció ettől kezdve fontos helyet kaptak munkásságában.

Perjés Moháccsal kapcsolatos elmélete óriási vitát kavart (ez volt az úgynevezett Mohács-vita), konkrét érveit s elméletét a történész szakma szinte egyöntetűen cáfolta és elutasította, ám az rendkívül inspiráló hatást gyakorolt a további kutatásokra.

Zrínyi és Mohács mellett Perjés legkedvesebb témája Carl von Clausewitz (1780–1831), a Napóleon utáni korszak legjelentősebb katonai elméletírójának interpretációja volt. Perjés nemcsak két monográfiájában (*Clausewitz*, 1983; *Clausewitz és a háború praxeológiája*, 1988) foglalkozott ezzel, hanem több tanulmányában is. Clausewitzről írott munkái a magyarországi kutatások elindítói lettek, egyúttal sokat hivatkozott alapművei a nemzetközi Clausewitz-irodalomnak is.

Perjés elméleteivel, Mohácsról és Clausewitzről alkotott felfogásával sokan szálltak vitába itthon és külföldön egyaránt, vitapartnereinek felsorolása önmagában jelzi életművének óriási hatását, elméleti jelentőségét. Munkássága a magyar hadtörténetírásban páratlan volt sokoldalúsága okán is: hét könyve és több mint száz tudományos publikációja jelent meg, foglalkozott a török korról, a Rákóczi-szabadságharc katonai kérdéseivel, Clausewitz hadtudományi munkáival, a második világháborús szerepvállalásunkkal, történeti statisztikai kutatással, a nemzeti önérzet, a nemzeti érzés, valamint a történelmi regény kérdéseivel. Elsőként fogalmazta meg nézeteit a 16–18. századi magyar hadviselés kérdéseiről. Összefüggő, sok elemében ma is megfontolandó, hasznosítható elméletet alkotott a sajátos irreguláris, portyázó harcmodor kialakulásának társadalmi-gazdasági-katonai okairól, háttéréről, jellegzetességeiről, s nemzetközi szinten is az elsők között foglalkozott a *Military Revolution*, az úgynevezett „hadügyi forradalom” 1950-es, 1960-as években kibontakozott elméletében fontos szerepet kapott kérdésekkel, vagy a külföldi szakirodalomban később szintén nagy jelentőségre jutott határ/Frontier problematikával. Emellett külföldön máig a legismertebb, legtöbbet idézett magyar hadtörténész; a magyar mellett német, angol, francia nyelven, sőt még törökül is jelent meg munkája. Ő is úgy járt, mint

sok hazánkfia, életében külföldön jobban ismerték és becsülték, mint idehaza. Ebben változást csak az hozott, hogy az 1980-as évek második felétől az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Középkori és Korújkori Magyar Történelem Tanszékén lehetőséget kapott az oktatásra, valamint az új történész-nemzedék számos tagja elkötelezett tanítványa, módszereinek és látásmódjának követője lett.

Gazdag tudományos örökségét, hatását R. Várkonyi Ágnes akadémikus tette mérlegre: „Ha a történetíró munkájának maradandó értéke a folytathatóságban rejlik, akkor Perjés Géza életműve az utóbbi fél század magyar történetírásának egyik legjelentősebb részét alkotja.”

Perjés az 1970-es évektől kezdve bekapcsolódott a magyar értelmiségi ellenzék szamizdatmozgalmaiba, és tevékenyen részt vett azok összejövetelein. Egyik szerzője volt például az 1980-ban, kézíratos formában megjelent *Bibó-emlékkönyv*nek, és jelen volt az ellenzék 1985. évi illegális monori találkozóján, valamint az 1986 decemberében Eörsi István lakásán rendezett, 1956-ról szóló ellenzéki konferencián, ahol hozzá is szólt a témához, továbbá az 1987-es lakitelki találkozón. Volt ludovikás társaihoz hasonlóan ő is felkeltette az állambiztonság figyelmét. Nem meglepő, hogy az 1970-es moszkvai nemzetközi történészkongresszust követően, ahol a háború sztochasztikus jellegéről és reziduális részéről Clausewitz alapján kifejtett nézeteit előadva éles vitába keveredett a véletlen szerepét tagadó szovjet hadtudomány képviselőivel, a katonai elhárítás célkeresztjébe került, és többé hivatalosan nem engedték külföldi kongresszuson fellépni.

A rendszerváltás után

A rendszerváltást követően megindult katonai rehabilitáció során Perjés Gézát 1992-ben tartalékos alezredessé, utóbb, az ezredfordulón ezredessé léptették elő. Azon kevés ludovikás tiszt közé tartozott, akik életük alkonyán visszatértek a honvédség szolgálatába a számukra oly kedves katonai kérdésekhez. 1992-ben Für Lajos honvédelmi miniszter felkérte a munkája támogatására felállított Miniszteri Tanácsadó Testület tagjává, egyúttal meghívták őt a katonai felsőoktatás fejlesztésének kidolgozására 1992 májusában létrehozott, Kondor Lajos vezérőrnagy vezette munkacsoportba. Perjés a rá jellemző tudományos felkészültséggel és energiával vetette bele magát mindkét megbízatásába. Hagyatékából került elő és a közelmúltban látott napvilágot a *Tisztképzés a M. kir. Honvédségben* címet viselő, több mint 300 géppel írott oldalt és 14 mellékletet

tartalmazó összefoglaló munkája, amely három fejezetben tárgyalja a katonaiskolák (reálnevelő intézetek), a Ludovika Akadémia, a vezérkari képzés és tisztképzés tapasztalatait. Ez a Kondor vezérőrnagy vezette bizottság számára készített helyzetelemzés egyúttal Perjés saját katonaiskolai tapasztalatainak feldolgozása. „Feladatom az, hogy honvédségünk tisztképzésének reformjához szolgáljak adatokkal a M. Kir. Honvédség történetéből” – írja egy helyütt, konkrétan utalva megbízatása természetére.

1994-ben lefordította az amerikai szárazföldi haderő előző évben kiadott *Field Manual 100-5* jelzésű hadműveleti utasítását. Mindezek mellett konferencia-előadásokban stúdióbeszélgetésekben és a nyomtatott sajtóban közzétett vitacikkekben fejtette ki álláspontját a honvédség és a tisztképzés reformjáról. Több mint hetvenévesen is ugyanolyan nyílt sisakkal vette fel a küzdelmet írásban és szóban egyaránt a katonai hivatás/foglalkozás, parancsnok/menedzser vita kérdésében nemzetközi téren és a Magyarországon is kibontakozó diskurzusban, mint korábban tette azt a Mohács-vitában.

Perjés mindkét megbízatása 1994-ig tartott, amikor is az országgyűlési választást követően megalakult új kormány honvédelmi vezetése nem tartott igényt többé munkájára, s ezt követően szinte minden kapcsolata megszakadt a Honvédelmi Minisztériummal és a Honvéd Vezérkarral.

Élete utolsó évtizedét családjá körében és tanítványai szeretetétől, megbecsülésétől övezve töltötte. Megadatott neki, hogy végre az őt annyira foglalkoztató történeti időszakról, Magyarország második világháborús szerepléséről és a katonai hivatásról írjon. Ekkor születtek nagy lélegzetű tanulmányai Bárdosi Lászlóról, Szombathelyi Ferencről, a ludovikásokról, és ekkor írta meg visszaemlékezéseit is harctéri élményeiről *A brajanszki erdő aljában* címmel. Ebben maga foglalta össze pályáját:

„Így történt, hogyha gyakorlatban nem is folytathattam annyira szeretett hivatásomat, elméletileg és történetileg tovább foglalkozhattam vele, méghozzá olyan gyönyörűséggel, mely átszegtett a »másodrendű állampolgárrá« válás keserű élményén. Én így adhattam meg méltó módon a tiszteletet a katonai hivatásnak, a magyar katonaműltnek és azon bajtársaimnak, akik életüket áldozták a hazáért.”

Perjés Géza 2003. szeptember 18-án hunyt el Budapesten, hamvait az Óbudai temetőben helyezték örök nyugalomra.

Irodalom

Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2005.

Perjés Géza: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok.* Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

Perjés Géza: *Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

Perjés Géza: *Tiszt – képzés.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.

R. Várkonyi Ágnes: „Courage d’esprit”. Bevezetés Perjés Géza tanulmányaihoz. In Perjés Géza: *Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. 7–14.

Pilch Jenő

(1872–1937)

Családi háttér és tanulmányok

Pilch Jenő József 1872. május 29-én született Pécsett, Pilch Antal m. kir. törvényszéki bíró és Wlasszák Karolina fiaként, római katolikus vallású családban.

A cisztercita főgimnázium négy osztályát végezte el szülővárosában, majd 1886 és 1890 között a budapesti Ludovika Akadémia tényleges állományú tiszt-képző tanfolyamának hallgatója volt, ahol félfizetési helyen folytatta tanulmányait. A szűkebben vett katonai tárgyakon kívül földrajzból és német nyelvből is végig igen jó eredményt ért el tanulmányai folyamán. A Ludovika Akadémiát jó összeredménnyel végezte el.

Az utolsó békeévek

Katonai pályafutása csapattisztként indult. 1890. szeptember 1-jén hadapród címzetes őrmesterként kezdte meg szolgálatát a m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred I. zászlóaljában. 1891. január 1-jén hadapród-tiszthelyettessé, 1891. november 1-jén pedig soron kívül hadnaggyá nevezték ki alakulatánál. Előljárói

hamar felfedezték az átlagosnál magasabb szellemi képességeit és használhatóságát. 1894. május 1-jén áthelyezték a m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred I. zászlóaljába. Pécsi alakulatánál előbb zászlóaljsegédtiszt, majd ezredsegédtiszt beosztást látott el. 1895. május 1-jén főhadnaggyá nevezték ki ezredénél. Szakmai ismereteinek bővítése céljából és magasabb képzettségre törekedve 1896-ban Budapesten igen jó eredménnyel végezte el a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát. A tanfolyamra évente 35, legalább jó minősítésű, két éve már csapatnál szolgáló honvédtiszt nyert felvételt, és célja a hallgatók felkészítése volt az osztrák–magyar vezérkari tisztképzés fellegvárának számító, 1852-ben alapított bécsi cs. és kir. hadiiskolára. Akkoriban a nyolc legjobb honvédtiszt-hallgató került be ide felvételi nélkül. Akiknek ez nem sikerült, azokat a tanfolyam elvégzése után különböző segédtiszt vagy tanári beosztásokban alkalmazták. Pilch Jenő az utóbbi kategóriába tartozott. Parancsnoka 1897-ben tanári alkalmazásra kiválóan minősítette.

Pilch Jenő főhadnagy 1900. november 18-án vette nőül az 1879. április 10-én született galsai Polgár Blankát Budapesten. Gyermeke nem született házasságából.

1900-ban készült előjárói jellemzésében szerepelt először, hogy sokat gyengélkedik. 1901-ben megrendült egészsége arra kényszerítette, hogy megváljon a fényesebb tiszti karrierrel kecsegtető csapattiszt szolgálatától, és intézményi beosztást vállaljon.

E pályamódosítás tette véglegessé elhatározását, hogy hivatásos kutatóként és íróként, továbbá szerkesztőként és szervezőként álljon a magyar hadtörténelem megújításának szolgálatába.

1901. szeptember 1-jén kezdte meg előbb segédtiszt, majd tanári pályafutását a pécsi m. kir. honvéd hadapródiskolában, ahol 1901. november 1-jén II. osztályú századossá nevezték ki beosztásában. 1904. január 1-jén felmentették a pécsi honvéd hadapródiskola tanári állásából, és a pécsi 19. honvéd gyalogezred állományába helyezték vissza. 1904. november 1-jén I. osztályú századossá nevezték ki pécsi alakulatánál. 1907-től a Budapesten működött honvéd központi tiszti iskola segédtisztjeként és a honvéd gazdasági tiszti iskola tanáráként, majd utóbbi parancsnokaként ténykedett. 1911. november 1-jén tartósan a budapesti m. kir. Honvédelmi Minisztérium 11. osztályára vezényelték, (amely a honvéd nevelő- és képzőintézetek szervezésével, vezetésével, személyi ügyeivel foglalkozott, mind katonai, mind gazdasági, mind pedig tudományos tekintetben). Minisztériumi beosztása mellett 1911–1913 között a Budapesti Tudományegyetem bölcsészkarának rendkívüli hallgatójaként, három féléven át történelmet tanult.

1913. február 1-jén áthelyezték a honvéd helyi alkalmazású tisztek 1. csoportjába. (A helyi alkalmazásban álló honvédtisztek többnyire testi alkalmasságuk csökkent foka miatt nem a csapatoknál, hanem különböző intézményeknél, szolgálati ágaknál vagy parancsnokságoknál teljesítettek szolgálatot. A honvédségnél 1876 óta külön állománycsoportot alkottak. Előléptetésük üteme néhány évvel lassabb volt, mint a csapatoknál szolgáló tisztek esetében. 1896-tól kezdve két csoportra osztották őket: az 1. csoportba soroltak csak századosi, a 2. csoportban lévők alezredesi rendfokozatot érthettek el. 1914-ben összesen 218 helyi alkalmazású tiszt szolgált a honvédség kötelékében.) Pilch Jenőt állománycsoportján belül a budapesti Ludovika Akadémia állományába helyezték, átvette a Ludovika Akadémia könyvtárának vezetését, s könyvtárosi teendői mellett még az Akadémia katonai földrajz tanáráként is tevékenykedett. Előadásai közben is nagy hangsúlyt helyezett a hadtörténelmi példák bemutatására. Ekkor ért katonai pályafutásának ahhoz az állomásához, amely kiindulópontja volt kezdődő széles körű tudományos munkásságának. A honvédtisztképzés fellegvárában végzett eredményes tanári és könyvtárosként teljesített lelkiismeretes munkája, valamint tudományos tevékenységének elismeréseként 1913. november 1-jével őrnaggyá, 1916. május 1-jével pedig alezredessé nevezték ki beosztásában.

A Nagy Háborúban

Az első világháború kitörésekor – mivel szervezete nem tudott volna megbirkózni a frontszolgálat fáradalmaival, s nem vonulhatott volna alakulatával a hadszíntérre, továbbra is megmaradt hátországi beosztásában, a Ludovika Akadémia könyvtárának élén és annak tanáráként. Az első világháború idején szokásos mindennapi teendői mellett még a Tartalék Gazdasági Tisztiskola parancsnokaként is nagyon jó eredményeket ért el. 1915-ben a Honvédelmi Minisztérium Sajtóügyi Osztályán is foglalkoztatták, majd 1915–1916 folyamán a Hadfelügyeleti Bizottság sajtóosztályán a napi sajtó cenzoraként is kiváló és hasznos tevékenységet végzett. 1917–1918-ban a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának elnöklete alatt működő könyvkiviteli bizottság alelnöki tisztségével is megbízták. Nem kis szerepe volt abban, hogy a Ludovika Akadémia könyvtára és könyvállománya veszteség nélkül vészelte át a proletárdiktatúra időszakát 1919-ben. Országosan is elismert szakemberként a Ludovika könyvtárának vezetése mellett, 1920-ban a vidéki katonai könyvtárak felügyelőjévé is kinevezték.

1920. november 24-én helyezték át alezredesként a Ludovika Akadémiáról a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum állományába. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az intézmény önálló osztályaként megalakult szakkönyvtár (a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezetén belül manapság is működő Hadtörténeti Könyvtár elődje) megalapítása és megszervezése során. Az általa 1929-ig igazgatóként irányított könyvtár 1923-ban Honvéd Központi Könyvtár néven egyesült az Országos Tiszti Kaszinó könyvtárával, és a Váci utca 38. szám alatti épületbe költözött. Eleinte az első világháború időszaka előnyt élvezett a beszerzések tekintetében az egyéb témájú hadtörténelmi munkákkal szemben. Kezdetben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának adományával, majd a felosztalt helyőrségi könyvtárak anyagával, mintegy 80 000 kötettel gyarapodott a gyűjtemény. A kevés munkatárssal működő könyvtárban 1923-ig lényegében csak a rendezési és leltározási munkákat végezték. (Az 1926. május 26-án Ausztriával megkötött – a kettős monarchia közös szellemi tulajdonát képező történelmi értékű levéltári dokumentumok, könyvek és műtárgyak elosztásáról szóló – badeni egyezmény értelmében mintegy 2800 kötetnyi értékes, főként török kori könyvanyag érkezett haza Bécsből.) A könyvtár katonai tudományos csoportja gyűjtötte mindazokat a belföldi és értékeőbb külföldi nyomtatott műveket, amelyek a katonai szaktudományokkal foglalkoztak, vagy azokkal szoros összefüggésben álltak.

Pilch Jenőt időközben, 1921. május 1-jével ezredessé nevezték ki, majd 1921. június 1-jén a trianoni béke rendelkezései következtében nyugállományba helyezték. 1921. szeptember 1-jén hivatalosan is szolgálati nyugállományba helyezték, azonban tovább folytathatta munkáját a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum (1922 novemberétől m. kir. Hadtörténelmi Levéltár) könyvtárának élén.

Pilch Jenő a 20. század első harmadának egyik legjelentősebb hadtörténet-sze és neves katonai szakíróinak egyike volt. Életműve teljesnek tekinthető, és jelentős helyet foglal el a 20. század magyar hadtudományának történetében. Elsősorban a magyar hadtudomány klasszikus szakterületét művelte, vagyis az újkori és a 19. századi magyar hadtörténelemmel foglalkozó tanulmányokat és írásműveket írt. Gyalóky Jenő és Markó Árpád mellett meghatározó szerepet játszott a 20. század első felében a magyar hadtörténetírás megújításában, korszerűsítésében. Már fiatal tiszttól kezdve foglalkoztatták a hadtörténelmi kérdések, különösen a napóleoni korszak hadtörténeti vonatkozásait dolgozta fel nagy alaposággal, és vált ezen időszak kiváló ismerőjévé. Munkáiban olyan

részleteket igyekezett – önálló és széles körű forráskutatások alapján – megvilágítani, amelyeket a korábbi kutatók és történészek mellőztek, vagy pedig tévesen ítélt meg. Pilch felismerte a hadtörténelem nevelő hatását, amelyet nemcsak a hivatásos katonákkal és a szakemberekkel, hanem az olvasók szélesebb rétegeivel is igyekezett megkedveltetni. Ezért a kitűnő tollú és nagy műveltséggel rendelkező katonatudós publikációs tevékenysége is két irányban zajlott. A közel három évtizedet felölelő tudományos munkássága során egyrészt tudományos igényű tanulmányokat és összefoglaló műveket írt az értő szakemberek, valamint a katonák számára, másrészt az érdeklődő olvasóközönség ismereteihez szabott népszerű munkákat is készített. Célul tűzte ki a magyar katonák és csapatok ezeréves történetének, helytállásának és vitézségének megörökítését írásban, továbbá annak megismertetését a felnövekvő nemzedékekkel.

Markó Árpád megállapítása szerint Pilch Jenő kutatói és hadtörténetírói munkásságában három időszakot lehetett elkülöníteni. Az első időszak 1908-tól az első világháború kitöréséig tartott. Ebben az időintervallumban Pilch megkezdte a régi magyar hadiesemények módszeres feldolgozását. Értékes rövidebb vagy nagyobb terjedelmű közleményekben több feledésbe merült vagy nem ismert magyar haditettet tárt az olvasók elé, továbbá budapesti egyetemi tanulmányaival mélyítette szakmai tudását. Írói tevékenységének második korszaka az első világháborút, a forradalmakat és az azután következő éveket ölelte fel, és nagyjából 1930-ig tartott. Ebben az időszakban a régi magyar hadtörténettel foglalkozó tevékenysége háttérbe szorult, s helyet adott a korszerű hadtudományi kérdések szakavatott feldolgozásának. Az időszak vége felé már nagyobb szabású művek írásához és összeállításához kezdett. Történetírói működésének haláláig tartó harmadik időszakában nagyobb méretű munkák írójaként és gyűjteményes művek szerkesztőjeként, illetve munkatársaként felbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar hadtörténetírásnak. Valamennyi munkájában megfigyelhető volt pártatlansága és elfogulatlansága.

Rendkívül gazdag tudományos és hadtörténetési életművéből csupán a jelentősebb műveket és az azokban megfogalmazott főbb, előremutató gondolatokat érdemes kiemelnünk.

Tanári beosztásában ébredt rá arra, hogy mennyire fontos nemzetépítő tényező az ifjúság katonai szellemének, érdeklődésének felébresztése, illetőleg fejlesztése. Éppen ezért tette közzé *A katonai szellem ébresztése és fejlesztése* című első tanulmányát, amely mint jutalmazott pályamunka jelent meg a *Magyar Katonai Közönyben* 1908-ban. A veleszületett írói tehetséggel és nagy hadtörténeti felkészültséggel megírt ötvenoldalas tanulmányával megelőzte

a hadtörténeti és hadtudományi kérdésekkel foglalkozó kortárs katonairókat. Akkoriban az ifjúság honvédelmi szellemének fejlesztésével alig foglalkozott valaki. Pilch a katonai szellem ébresztésére és fejlesztésére a hadtörténelmet tartotta a legjobb eszköznek. Tanulmányában megmagyarázta, hogyan kellene a katonai szellemet a katonai nevelő- és képzőintézetekben hadtörténeti példák elemzésével fejleszteni. Azt kívánta, hogy a hadtörténelem tanítása nagyobb teret kapjon a katonaiskolákban. Felvetette, hogy a tankönyveket a tanulmányok befejezése után a végzett hallgatók ajándékként magukkal vihessék. Tanácsokat adott a csapatok tartalékos tisztjeinek és legénységének történeti alapokon nyugvó nevelésére, továbbá sürgette az ezredtörténetek megírását, a magyar hadilevéltár és hadimúzeum felállítását, a színházak és a mozik bekapcsolását a hazafias magyar hadtörténeti nevelésbe. Már ekkor megmutatkozott lényeglátása, továbbá az a törekvése, hogy a magyar társadalom mind szélesebb rétegeinek hívja fel figyelmét a hadtörténelem fontosságára, valamint a hadtörténelem-oktatás nélkülözhetetlenségére a honvédtisztképzés terén. Ezen tanulmánya egész későbbi tudományos életművének mintegy programadója, hiszen az ott megfogalmazott alapelvekhez élete végéig hű maradt, s szakírói ténykedését is a hadtörténelem népszerűsítésének szolgálatába állította.

Egy év múlva, a *Magyar Katonai Közlöny* 1909-es évfolyamában közreadta első hadtörténelmi tanulmányát a *Magyar csapatok előőrsi harca a solferinói csatában* címmel, amelyet aztán a gondos forráskutatásokon alapuló művek hosszú sora követett. A bécsi hadilevéltárban végzett kutatásai alapján írta meg egyik legkiválóbb művét *A magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban* címmel, amely elnyerte a MTA Hadtörténeti Bizottságának pályadíját, és megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* 1913. évfolyamában. Az első világháborút megelőző években megjelent hosszabb-rövidebb terjedelmű hadtörténelmi témájú tanulmányai, cikkei mind az 1866 előtti időszak egy-egy magyar szempontból fontos hadjáratáról, csatájáról vagy személyiségéről szólnak.

A Nagy Háború kitörése után a közérdeklődés a világegés katonai vonatkozásai felé irányult, így nem csoda, ha Pilch Jenőt, a Ludovika könyvtárigazgatóját és a tudós katonát kérték fel az *Ausztria és Magyarország hadserege* című, a *Magyar Könyvtár* sorozatban megjelent, s igen jól sikerült összefoglaló mű megírására. Önálló népszerűsítő munkái közül az elsőt 1914-ben adta ki, *Mit kell tudnunk a háborúról* címen. Rákosi Jenő, a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjének felkérésére 1915–1916-ban állandó munkatársként, katonai rovatvezetőként számos tartalmas vezércikkben és napi beszámolóban ismertette a világháború eseményeit, valamint a nagyközönség számára is könnyen érthető katonaföldrajzi

leírásokat is közölt a háború harctereiről. Az 1915-től megjelent *A nagy háború írásban és képen* című sorozat számára Pilch írta meg a világháború nyugati hadszínterén lezajlott hadiesemények összefoglalását. A Honvédelmi Minisztérium megbízásából 1917-ben értékes tanulmányt írt *A modern aviatika, a légi járművek szereplése a világháborúban* címmel. A Magyar Pedagógiai Társaság Könyvtára I. kötetében az 1917-es hadieseményeket összefoglaló résznek is ő volt a szerzője. Sikeres munkái közé tartozott *Az 1813. évi hermagori ütközet* című tanulmánya, amely az 1917-ben kiadott Fejérváry-émlékkönyvben jelent meg.

Emellett nagy számban írt ismeretterjesztő hadtudományi, valamint hadtörténeti cikkeket és tanulmányokat, amelyek 1914–1918 között a *Külggy-Hadügy*, *A Hadsereg*, *Az Őrszem*, *A Honvéd*, a *Hadtörténelmi Közlemények* és más lapok hasábjain jelentek meg.

A Honvédelmi Minisztérium nemzetvédelmi tanfolyama megbízásából 1920-ban indult kiadványsorozatban napvilágot látott *A világháború* című füzetet Pilch állította össze, amelyben a háború európai hadszínterein lezajlott eseményeket is ő foglalta össze. Munkásságának második időszakában, az 1920-as években szintén közölt kisebb cikkeket, tanulmányokat a 18–19. századi magyar hadtörténelem témaköréből, azonban érdeklődése a nagyobb összefoglaló művek felé fordult. Ebből az időszakból származik *A Ludovika Akadémia uttörő szerepe a magyar katonai szakirodalom terén* címet viselő cikke, amely a *Ludovikás Levente* 1923. évi 1. számában vált publikussá.

Pilch Jenő munkásságából kiemelkedik *A világháború története* című, József főherceg előszavával 1926-ban megjelent, több mint 400 oldal terjedelmű kötete. Pilch a Franklin Társulat felkérésére vállalta a maga korában hiánypótló mű összeállítását és szerkesztését. Pilch könyve volt az első magyar nyelvű szakszerű összefoglalás, amely a Nagy Háború egész történetét felölelte, méghozzá az olvasóközönség számára is közérthető stílusban. A háború szárazföldi hadműveleteinek lefolyásáról és a viláégés veszteségeiről szóló fejezetet Pilch maga írta, a többi téma megírásához pedig kitűnő szakembereket (Horváth Jenő, Trunkwalter Ödön, Ihrig Károly, Udvarý Jenő, Lutter János, Turcsányi Gyula) talált. A Pilch által szerkesztett kötet a Horthy-korszak első világháborús szakirodalmának egyik legértékesebb darabja. Az első olyan kötet, amely szintézisre törekedett, valamint kiterjedt bel- és külpolitikai, had- és gazdaságtörténeti kutatások eredményét foglalja össze, s a korábbiakhoz képest egyedülálló módon a világháborúra vonatkozó irodalommal is foglalkozik. A kötet a maga komplexitásában mutatta be a háborút, elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia szempontjából.

A Horthy Miklós kormányzóról írt, több mint 400 oldalas életrajzi könyve 1928-ban látott napvilágot, amely jó szakmai kritikát kapott, és még egy kiadást megért. A *Vereckétől napjainkig* című öt kötetes gyűjteményes munka szerkesztői 1929-ben Pilch Jenőt kérték fel Magyarország első világháborús és az 1918-as forradalomban betöltött szerepének összefoglalására. A cs. és kir. 32. gyalogezred történetét összefoglaló, 1929-ben megjelent kötetben Pilch volt a szerzője az ezred történetét 1741-től 1914-ig bemutató, 101 oldal terjedelmű fejezetnek.

Munkásságának harmadik időszakában már a nagyobb szintézisek elkészítésében jeleskedett. A *Hadifogoly magyarok története* című, 1931-ben megjelent kétkötetes mű szerkesztését is magára vállalta, s ő írta a bevezetést, valamint a *Magyar hadifoglyok Közép-Ázsiában* és az *Ausztria-Magyarország hadifogoly gyámolítása* című fejezeteket. A Pilch névvel fémjelzett írásmű kiadása az összes hasonló témájú külföldön megjelent szakmunkát megelőzte.

A két világháború közötti időszak reprezentatív hadtörténeti összefoglalója, *A magyar katona vitézségének ezer éve* címmel, 1933-ban jelent meg szintén Pilch Jenő szerkesztésében. Pilch mellett a korszak három másik legnevesebb hadtörténésze (Berkó István, Gyalókey Jenő és Markó Árpád) szerepelt a szerzők listáján. A Franklin Társulat által kiadott, kétkötetes, igényes kiállítású, sok képpel, helyzetvázlattal, fényképpel illusztrált díszes album a nemzet és az ifjúság hazafias nevelésére nagy hatást gyakorolt a korban. A színvonalas tartalmú és reprezentatív külsejű, továbbá olvasmányos stílusban megírt szintézis váratlanul nagy sikert aratott az olvasóközönség körében, olyannyira, hogy az utánnyomásokkal együtt 30 000 példány fogyott el belőle. A kötetben a török kor leírása, továbbá az 1848–49-es szabadságharcról szóló rész Pilch tollából született. Ahhoz képest, hogy a munka címe a magyar vitézség történeti áttekintését ígérte, a kötet többet nyújtott. Különösen igaz ez a megállapítás a 16–18. századról és 1848–49-ről – Pilch által – írt fejezetekre. A még ma is jól használható mű elsősorban Pilch Jenő tevékenységének eredménye, a Magyar Katonai Írók Körének legjelentősebb szellemi produktuma volt, amelyet Szekfű Gyula: *Magyar történet* című, 1935-ben megjelent munkájának V. kötetében a következőképpen jellemezett. „A katonai dolgokra nem csak ezen kort, hanem az egész magyar történetet illetőleg igen jó, szakemberektől első kézből készített előadást tartalmazó munka.”

A Pilch által szerkesztett *A hírszerzés és kémkedés története* című háromkötetes mű 1936-ban jelent meg a Franklin Társulat gondozásában. Ezzel a könyvvel ismét egy abszolút hiánypótló kiadványt sikerült összeállítania, hiszen a kémkedés világtörténetével foglalkozó munka ekkor még idegen nyelven sem látott

napvilágot. A nagyszabású, több mint ezer oldal terjedelmű műben a szerzők megismertetik az olvasókkal a hírszerzést és a kémkedést végző ismertebb személyeket, az általuk használt eszközöket, módszereket és tevékenységük eredményeit, kiemelve annak magyar vonatkozásait. Az ókortól egészen az első világháború végéig terjedő időszakot tárgyaló műben az auktorok kihangsúlyozzák példának okáért a velencei kémek szerepét a középkorban. A szerzők nemzetközi kitekintésben vizsgálják a kémkedés módszereit és eszközeit (például a diplomaták, katonai attasék ilyen jellegű tevékenységét). Különösen nagy hangsúlyt helyeznek (mintegy 200 oldalnyi terjedelemben) az első világháború hadviselő feleinek ilyen irányú tevékenységére, Ausztria–Magyarország és szövetségesei, az antant, továbbá az európai semleges országok hírszerző és kémelhárító tevékenységének elemzésére, bemutatására. Külön fejezetben összegezik a nők szerepét a kémkedésben, írnak a rejtjelezésről, az ipari kémkedésről, a szabotázsról, a propagandáról. Önálló fejezet ismerteti általában a kémelhárítás eszközeit és lehetőségeit. A szerzők kitérnek néhány nevezetesebb kémeset részleteire, például a sokak által ismert Dreyfus-, illetve a Redl-ügyre is. Pilch szeretett volna egy, a világtörténelem nevezetes hadvezéreit bemutató művet is írni, azonban az halála miatt már nem valósulhatott meg.

Hadtörténetírói, illetőleg szakírói munkássága mellett tudományos téren is figyelemreméltó pályáivet tudhatott maga mögött. 1911-től segédtagja, 1912-től haláláig tagja, 1914-től pedig előadója volt a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténeti Bizottságának, s ezen a posztján a magyar hadtörténetírás fejlesztése érdekében munkálkodott. 1916-ban a Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányi tagjává választották, ahol szintén a hadtörténelem ügyét képviselte. A Magyar Tudományos Akadémia 1918. május 2-i ülésén a Bölcsleleti, Társadalmi és Történettudományok Osztálya Történettudományi Alosztálya levelező tagjai közé választották meg. Akadémiai székfoglaló értekezését *A budai katonai törvényszék működése 1775-től 1848-ig* címmel tartotta meg 1918. június 17-én. Székfoglalójában (amely nyomtatott változatban megjelent az 1918. évi Akadémiai Értesítőben) egy új kutatási területre hívta fel az egyetemes és a magyar hadtörténetírók figyelmét. Kimutatta, hogy a hadbírószági iratok, okmányok alapján megismerhetővé válik a hadsereg belső élete. A levelező taggá történt választása óta folytatott, az átlagosnál magasabb szintű és kiemelkedő jelentőségű hadtörténetírói munkásságát méltányolva, 1935. május 16-án a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. *A magyar csapatok szerepe az 1813. évi lipcsei csatában* című, rendes tagi székfoglaló értekezése, tulajdonképpeni utolsó munkája, halála miatt befejezetlen maradt. Pilch Jenő tudományos érdemeit nem

csupán pályatársai méltatták írásműveikben, hanem az MTA II. Osztályának 1937. október 18-i ülése is megörökítette azt jegyzőkönyvében.

Tudományos tevékenysége mellett több, a korszakban meghatározó szakfolyóirat szerkesztőjeként, illetve rovatvezetőjeként is maradandót alkotott. 1911. december 12-től segédszerkesztőként, 1913. október 9-től 1923-ig pedig szerkesztőként volt része az MTA Hadtörténeti Bizottságának folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* kidásában. Neki köszönhető, hogy a folyóirat, még ha csökkentett terjedelemben, de az első világháború idején is folyamatosan megjelent, majd a forradalmak után újraindult. Magyarország egyik legrégebbi társadalomtudományi folyóiratának szerkesztőjeként jelentős szerepet játszott a hazai hadtörténetírás fejlődésében, a magyar hadtörténeti irodalom gazdagításában, továbbá a hadtudományt a társadalomtudományok felé kitágító szemléletet honosított meg. 1919–20-ban a *MOVE*, 1920-ban a *Magyar Mars*, 1920–1921-ben a megjelenését az első világháború alatt szüneteltetett, 1921-től a Hadtörténelmi Levéltár által kiadott *Magyar Katonai Közlöny* című katonai folyóiratok szerkesztője, 1921–1923 között pedig a *Szózat* című folyóirat katonai rovatvezetője volt.

A két világháború közötti időszakra a magyar tisztikar fokozott közéleti jelenléte és szerepvállalása is jellemző volt. Az aktív politizálástól távol tartották magukat, a különféle társadalmi (tudományos, bajtársi, kulturális és egyéb szakmai) egyesületek bőséges lehetőséget nyújtottak a tevékenykedésükre. Pilch számára, aki abban az időben már elismert hadtörténeti, hadtudományi szakíró volt, a hivatalosan 1925. február 10-én megalakult és 1944-ig működött Magyar Katonai Írók Köre is nagyszerű lehetőséget teremtett arra, hogy szakértelmét, történelmi tapasztalatait a köz érdekében kamatoztathassa. A magyar katonai írókat tömörítő szervezet célja a magyar katonai irodalom fejlesztéséhez történő hozzájárulás volt, azzal, hogy lehetőséget teremt a katonai irodalom és az írói hivatás szempontjából fontos jelenségek és kérdések megvitatására, továbbá elősegíti az ország és a honvédség szempontjából kívánatos egységes irányvonal kifejlődését. A működési alapelvek között szerepelt az is, hogy a kör kapcsolatot keres és tart fenn mindazokkal a személyekkel és testületekkel, amelyek előmozdítják annak deklarált céljait, erkölcsileg és (amennyiben módjában áll) anyagilag is támogatja a katonai írókat, ezzel is segítve a fiatalabb írói nemzedék fejlődését, továbbá erkölcsi támogatásban részesíti a hazafias és katonás szellem épülése érdekében eredményesen működő szervezeteket és személyeket. Végül kihangsúlyozták, hogy a fenti szellemiséget károsan befolyásoló, magyar katonairói szellemi termékeket tevékenységükkel ellensúlyozni kívánják.

Pilch már 1924 októberében a kör megalakulása körül bábáskodott, hiszen az öttagú szervezőbizottság vezetője volt. A szervezet a korszak legillusztrisabb katonai vezetőit, valamint a honvéd tisztikar legtekintélyesebb tagjait tömörítette, továbbá élvezte a kormányzó támogatását is. A kör az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület kebelén belül jött létre, és kezdetben annak a budapesti Váci utca 38. szám alatti épületében tartotta rendezvényeit. Az ügyvezető alelnöki tiszte 1925 februárjától Pilch ezredes töltötte be. (Rajta kívül a rendes tagok közül három évre választott elnökséget Hazai Samu vezérezredes elnök, Szurmay Sándor gyalogsági tábornok társelnök, De Sgardelli Caesar őrnagy főtitkár, Pogány Sándor Gábor százados titkár alkotta.) A kör magába foglalta az elnökséget, továbbá a száz főben maximált tagságot, amelybe hetven rendes és harminc levelező tag tartozott. Tiszteletbeli tagok a magyar tudományos és irodalmi élet kiválóságai lehettek. A tagság három szakosztályba tömörült: a hadtudományi osztályba (hadászat, harcászat, hadszervezet, kiképzés), valamint a hadtörténelmi és a szépirodalmi osztályba. A katonai irodalmat valamilyen szinten művelők széles táborát volt tagja az egyesületnek. Fővédnöke vitéz József királyi herceg tábornagy volt. A kör jelentősége abban állt, hogy szakmai és szervezeti háttérként szolgált a hadtörténelemmel foglalkozó szakemberek számára.

Pilch Jenő elismerésre méltó tudományszervezői és népszerűsítő munkát végzett a Magyar Katonai Írók Köre tisztségviselőjeként. A szervezet rendszeresen pályázatokat hirdetett, pályaműveket jelentetett meg és terjesztett, előadásokat és nyilvános felolvasó üléseket tartott, bajtársi esteket szervezett, és részt vett a népszerű magyar, olasz, bolgár, német katonaestek megrendezésében. Nagy jelentősége volt a társadalom széles rétegeit megszólító rendszeres nyilvános felolvasó üléseknek, és az ehhez kapcsolódó eszmecseréknek, az ülések némelyikét a rádió is közvetítette. Az évente rendszeresen meghirdetett irodalmi pályázatokra (az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyület biztosította a forrásokat) több tíz pályázat is érkezett. Tevékenysége jelentősen hozzájárult a katonatisztek általános és szakmai műveltségének emeléséhez, a bajtársi összetartozás eszméje és a katonai hagyományok ápolásához. A kör fennállása alatt működéséhez semmilyen anyagi hozzájárulást nem kapott, s végig fiskális nehézségekkel küzdött, ez a tény jelentősen korlátozta tevékenységének kibontakozásában. Anyagi forrásait csupán az alapítványok, az adományok, a felajánlások, a gyűjtések, valamint a belépődíjak képezték.

Pilch Jenő mind kutatóként és hadtörténészként, mind pedig szerkesztőként és tudományszervezőként maradandó értékeket teremtett és hagyott örökl

az utókorra. Komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy a nemzetközi tudományos élet megismerje a magyar hadtörténetírás eredményeit.

Pályafutása során több osztrák–magyar, illetve magyar kitüntetés adományozásával is elismerték szakmai tehetségét, és a m. kir. Honvédség érdekében végzett eredményes munkálkodását. Ezek a viselés sorrendjében az alábbiak voltak (zárójelben az adományozás éve):

- Magyar Érdemkereszt III. osztálya (1929);
- Osztrák Császári Ferenc József Rend lovagkeresztje;
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon (1916);
- Bronz Katonai Érdemérem vörös szalagon (1911);
- Magyar Koronás Bronzérem (1925);
- Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya (1920);
- Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya (1915);
- Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898);
- Katonai Jubileumi Kereszt (1908).

Fentiekén kívül 1923. május 14-én a honvédelmi miniszter okirati dicséretben is részesítette „a budapesti honvéd központi könyvtár és a vidéki honvéd helyőrségi könyvtárak megalapozása és megszervezése körül szakértelemmel és nagy szorgalommal kifejtett eredményteljes közreműködéséért”.

Elévülhetetlen érdemeit a Ludovika Akadémián is elismerték: neve szerepelt a Ludovika Akadémia földszintjén, a két világháború közötti időszakban állított, az intézmény büszkeségeit felsoroló emléktáblán.

1937. szeptember 12-én hunyt el Budapesten, agyvérzés következtében, az I. kerület Krisztina körút 141. szám alatt.

Irodalom

Ács Tibor: A katonai szellem ébresztése. (Pilch Jenő hagyatéka). *Hadtudomány*, 11. (2001), 2. 98–102.

Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.

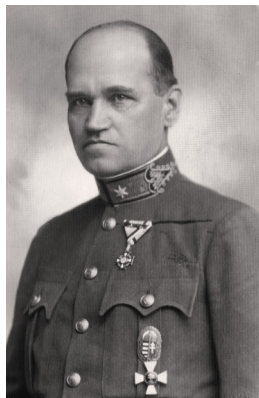
Barczy Zoltán – Somogyi Győző: *Királyért és hazáért. A m. kir. Honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete, 1868–1918*. Budapest, Corvina Kiadó, 1990.

- Farkas Gyöngyi – Jankó Annamária – Szijj Jolán (szerk.): *„Múlt nélkül nincs jövő”. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története 1918–2003*. Budapest, Petit Real Kiadó, 2003.
- Hermann Róbert – Kincses Katalin Mária (szerk.): *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.
- Markó Árpád: Pilch Jenő 1872–1937. *Budapesti Szemle*, 262. (1942), 772. 150–170.
- Oroszi Antal: A Magyar Katonai Írók Köre 1824–1944. *Új Honvédségi Szemle*, (1995), 1. 88–93.
- Pollmann Ferenc: *Oroszlán, karddal és lúdtollal. Doberdói Bánlaky József élete és munkássága*. Budapest, Históriaantik Könyvesház, 2014.
- Rada Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I–II. kötet. Calgary–Budapest, Wise Tree, 1998–2001.
- Szöts Zoltán Oszkár: *Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Nézőpontok, műfajok, intézmények*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2020.

Rátz Jenő

(1882–1952)

Családi háttér és tanulmányok

A két világháború között a Magyar Királyság haderejének, a Nemzeti Hadseregnek, illetve 1922. január 4-étől a magyar királyi Honvédségnek szinte valamennyi jelentősebb vezetői beosztását – a m. kir. Honvéd Hadiakadémia parancsnoka, vegyesdandár parancsnok, a Honvéd Vezérkar főnöke, honvédelmi miniszter – betöltötte Rátz Jenő tábornok, aki 1882. szeptember 20-án, anyai ágon római katolikus, apai ágon görögkatolikus családban született a Torontál vármegyei Nagybecskerekén.

Apja, nagylaki Rátz Jakab Torontál vármegyei gyámpénztárnok, majd megyei tiszteletbeli alszámvevő volt, anyja Novák Cecília. Két fiú – Kornél és Oszkár – és két lánytestvére – Alexandra és Mária – született még.

A nagybecskereki községi főgimnázium nyolc osztályát végezte 1892 és 1900 között, és tett jeles eredménnyel „érettségi vizsgálatot” 1900-ban. Nem ismeretes, hogy a tizennyolc éves fiatalembert mi készítette a papi hivatás választására, de az érettségit követően a csanádi papnevelőben tanult egy fél esztendőt, majd azt elhagyva/otthagya, 1901-ben jelentkezett a Ludovika Akadémiára, amely akkor már három évfolyamos akadémiaként működött.

Rátz Jenőt felvették a Ludovikára, és 1901. szeptember 20-án megkezdte ott a katonai tanulmányait. Elnyerve a „Báró Orczy család alapítványi helyét”, tanulmányait ingyenesen végezhetette. Kiválóan tanult, többnyire osztályelsőként fejezte be az évet.

Mind a három évfolyamot kiváló eredménnyel végezte el, s 1904. augusztus 18-án, 1904. szeptember 1-jétől számítandó ranggal, 4. rangszámmal avatták hadnaggyá a m. kir. kolozsvári 21. honvéd gyalogezredhez, a németül kiválóan beszélő Rátz Jenőt, akit románul sem lehetett volna már „eladni”.

Az utolsó békeévek és a Nagy Háború

A 21. honvéd gyalogezred állományából áthelyezték a m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezredhez, ahol 1908. október 15-ig alantós tiszti beosztásban szolgált. Ezt követően a budapesti honvéd felsőbb tiszti tanfolyamra vezényelték a magasabb képzettségre törekvő fiatal tisztet.

A honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot sikeresen elvégző fiatal honvédtisztek (hadnagyok, főhadnagyok) közül a m. kir. Honvédség főparancsnoka javaslatára évente 4–5 fő kerülhetett be felvételi vizsga nélkül a bécsi cs. és kir. hadiiskolába, ahol a jövőző vezérkari tisztjeit képezték, 1908-ig kétéves időtartamban, 1908-tól pedig három esztendő alatt.

Az 1909. május 1-jével, 28. rangszámmal főhadnaggyá kinevezett Rátz Jenő – miután kiváló eredménnyel elvégezte a m. kir. honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot – visszakerült a csapattestéhez, ahol 1909. június 30. és 1909. október 1. között századszolgálatot teljesített.

A 27. életévét éppen betöltötte, amikor 1909. október 1-jén megkezdte tanulmányait a bécsi vezérkaritiszt-képző intézményben. Ekkor már azt jegyezték fel róla, hogy a szerb és a francia nyelvben is „szükségképpen” járatos. (Később a francia nyelvet is kitűnően elsajátította.)

A cs. és kir. Hadiiskola befejezését követően, a kialakult gyakorlatnak megfelelően vezérkari tiszti beosztásba helyezték, mint „vezérkarhoz beosztott” főhadnagyot a kassai m. kir. 77. honvéd gyalogdandár vezérkari osztályára. 1914. március 11-én a m. kir. kassai III. honvédkerületi parancsnokság vezérkari főnöke, nemes Balassa Béla vezérkari testületbeli ezredes a Rátz Jenőről készített „egyéni leírásban” kiváló tisztként jellemezte, aki igen alkalmas a vezérkari testületbe való átvételre.

Rátz Jenőt az uralkodó 1914. augusztus 1-jén vezérkari testületbeli századossá nevezte ki. Az első világháború folyamán különböző vezérkari tiszti beosztásokban szolgált, 1915-ben a Szurmay-csoport vezérkari osztályán.

Harctéri teljesítményéért két ízben érdemelte ki a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel, kardokkal, valamint az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmeket hadiszalagon, kardokkal.

A két világhégés között

Az összeomlás Kassán érte, ahol egy ideig még szolgált a honvédkerületi parancsnokságon, ám 1919-es tevékenysége nem ismeretes, ahogy vezérkari őrnagyi kinevezésének időpontja sem. 1920. szeptember 1-jével már vezérkari alezredes volt.

A Nemzeti Hadseregbe történt belépését követően Miskolcon, a katonai körletparancsnokságon szolgált mint beosztott vezérkari tiszt.

A magyar királyi Hadiakadémia létrejöttét követően – amelyet kezdetben Ferjentsik-csoportnak, majd Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyamnak, később Budapesti Szabályzatismertető tanfolyamnak neveztek – a hadtörténelem tanára lett.

1922 októberétől 1924. december 1-jéig ugyanott mint tanulmányi csoportvezető és harcászattanár szolgált, mindeközben 1923. szeptember 1-jével „vezérkari szolgálatot teljesítő” ezredessé nevezte ki Horthy Miklós kormányzó. Az első világháborús teljesítménye elismeréseként 1922. augusztus 15-én vitézzé avatták.

Az 1924. december 1-jén kelt kormányzói elhatározás Rátz Jenőt a Honvédelmi Minisztérium VI. csoport 6. osztályának élére állította. A HM VI. csoport a trianoni békeszerződés által nem engedélyezett vezérkart fedte. A HM VI. csoport főnöke megnevezés a Honvéd Vezérkar főnöke szolgálati állást rejtette. A VI-6. osztály szerkesztette és dolgozta ki a m. kir. Honvédség számára a különböző szabályzatokat. Röviden *Szabályzatszerkesztő osztály*nak is nevezték.

1928. június 16-án kelt az a kormányzói elhatározás, amely Rátz Jenőt a HM VI-4. osztályának vezetőjévé „tette”. Az osztály foglalkozott volt többek között a vezérkari tisztek képzésével, továbbképzésével.

Rátz Jenő ekkor már tagja volt a Magyar Katonai Írók Körének. 1921-ben jelentette meg Budapesten szerzői kiadásban *A marnei csata. Előzmények, a német balsiker okai, tanulságok* című munkáját, amely sokak számára vált fontos olvasmánnyá. Rátz Jenő később is sokat foglalkozott elméleti kérdésekkel

és a világháború tapasztalatainak feldolgozásával. Az 1931-től a *Magyar Katonai Közlönyből Magyar Katonai Szemlévé* „átalakult” folyóirat „Általános Katonai Közlemények” rovatát vezette, természetesen szolgálati beosztásának megtartása mellett. A Vitézi Rend irányításában is szerepet kapott, amikor is 1929. április 16-án a 7. számú vitézi törzsszék törzskapitánya lett. Ezen tiszttét egészen 1940 decemberéig töltötte be.

Az 1930. november 1-jével tábornokká kinevezett Rátz 1931. október 1-jéig vezette a HM VI-4. osztályát, amikor is az államfő felmentette beosztásából, és kinevezte a magyar királyi Honvéd Hadiakadémia parancsnokává, amely rejtési okok miatt még akkor is a Budapesti Szabályzatismertető Tanfolyam nevet viselte.

Rátz Jenő igyekezett „megreformálni” a vezérkaritiszt-képzést. Az ő elképzelései alapján indult meg a jövőbeni vezérkari tisztek külső országokba vezénylése, ami azt jelentette, hogy a vezérkari tanulmányaikat megkezdeni szándékozó fiatal főhadnagyk egy esztendeig idegen országok – Olaszország, Franciaország, Németország – haderejében teljesíthettek szolgálatot egy adott csapattestnél, jobban elsajátítva ezzel az adott ország nyelvét, illetve megismerkedhettek az adott ország haderejének szervezetével, belviszonyaival stb.

Rátz Jenőt az államfői döntés 1935. január 16-án a Hadiakadémia éléről a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese szolgálati állásba emelte. E beosztásában – az újonnan a Honvéd Vezérkar élére kinevezett vitéz Somkuthy József altábornagy mellett – csak néhány hónapot töltött el. A legfelsőbb hadúr akarata 1935. május 1-jével a budapesti m. kir. 1. honvéd vegyesdandár parancsnoki beosztásába helyezte, aki családja nemességének igazolását ekkor kérte a belügyminisztertől, amelyet utóbbi Büm. 50.305/1936. szám alatt igazolt.

A csapatoknál az első világháborút követően mindössze néhány hetet szolgált Rátz Jenő alig valamivel több mint egy évet töltött el a vegyesdandár parancsnoki beosztásban. A kitűnő katonai vezetőnek és felkészült tábornoknak tartott Rátz Jenő az államfő döntésének köszönhetően 1936. szeptember 5-étől a Honvéd Vezérkar főnöke lett, és 1936. október 1-jével, 1936. október 1-jei ranggal „soron kívül” altábornagyi kinevezést is nyert. Az 1919–1920-as rövid időszakot leszámítva, amikor a katonai viszonyok is nem egy esetben kaotikus állapotot mutattak, nem volt arra példa, hogy egy tábornok – korábban és 1941-től a rendfokozati elnevezés vezérőrnagy – kerüljön a honvéd vezérkar élére.

Rátz Jenő – mint katonailag képzett, az európai katonapolitikai helyzet alakulását nyomon követő szakember – látta az 1930-as évek közepén a nemzetközi viszonyokban bekövetkező változásokat, amelyek magukban rejtették egy

nagyobb katonai konfliktus lehetőségeit. Ezek alapján a háború kirobbanását 1940-re várta. A Honvéd Vezérkar főnökeként pontosan ismerte a m. kir. Honvédség helyzetét, tudta, hogy egy újabb háborúra a magyar haderő fegyverzetét, felszerelését és erejét tekintve nincs felkészülve, ezért annak a mielőbbi fejlesztését tartotta fontosnak és meghatározónak. Ez az elképzelése egyezett a magyar tábornoki és tisztikai többségének a véleményével.

Mivel a Honvéd Vezérkar főnökének a feladata volt a honvédség hadra foghatóságának biztosítása, az új fegyverek beszerzésével és bevezetésével, korszerű csapat- és fegyvernemek felállításával kapcsolatos irányelvek kidolgozása, a haderő ütőképességének növelése, a vezérkar szakközegeivel hozzálatott a m. kir. Honvédség mennyiségi, de elsősorban minőségi fejlesztésére vonatkozó tervek kidolgozásához. Rátz Jenő úgy látta, hogy ehhez az Olasz Királyság mellett, amellyel Magyarországnak hagyományosan jó katonai kapcsolatai voltak, a Hitler vezetése alatt felemelkedő Német Birodalom támogatása is szükséges. Nem a nemzetiszocialista eszmékhez való vonzódás okán fogalmazódott meg benne ez az elképzelés, hanem a német Wehrmacht látványos fejlesztése láttán. Az általános hadkötelezettség visszaállításával, a versailles-i békeszerződés által tiltott fegyver- és csapatnemek hadrendbe állításával, a tisztí és altisztí kar rátermettség alapján való kiválogatásával és a korszerű kiképzéssel a német véderő rövid időn belül olyan mennyiségi és minőségi fejlődésen ment keresztül, hogy képessé vált a demilitarizált Rajna-övezet és a Saar-vidék megszállására, megbontva ezzel a Párizs környéki békeszerződések rendszerét. Ez, valamint a Német Birodalom érzékelhető megerősödése az európai nagypolitikában, volt az a motiváló erő, amely Rátz Jenőt egyre inkább a német orientáció felé terelte.

Honvéd Vezérkar főnöki működése során a m. kir. Honvédség fejlesztésére, az ország védelmének megerősítésére megfogalmazott vezérkari terveket a gazdasági helyzet javulásával lehetett (volna) elérni. A kérdés ugyanakkor az volt, hogy miképp lehet a nagyszabású tervekhez előteremteni az anyagi forrásokat, és azokat a meghatározott célra felhasználni.

A honvédelmi fejlesztések gazdasági hátterének megteremtésére egy képzett pénzügyi szakember, Imrédy Béla, a Magyar Nemzeti Bank elnöke vállalkozott, aki úgy vélte, hogy az ország védelmére fordítandó egymilliárd pengő előteremthető, és az elegendő is lehet mind a m. kir. Honvédség felszerelésének, fegyverzetének korszerűsítésére, mind az országban szükséges infrastrukturális fejlesztésekre.

A m. kir. Honvédség ugrásszerű fejlesztésére a Rátz Jenő vezette vezérkar által kidolgozott tervek, és az Imrédy Béla elképzelései alapján ezt biztosító

anyagi fedezet, a Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938. március 8-án meghirdetett úgynevezett „győri programban” öltött később testet. A tervezet a hadsereg korszerű felfegyverzésének megindításán túlmenően új gazdasági és politikai irányvonalat is jelentett. Az öt év időtartamára tervezett beruházásnak csupán hatszázmillió pengő fedezete volt vagyondóból, amelyet a hadikiadásokra szántak. A további négyszázmillió pengőt, amelyet infrastrukturális beruházásokra kívántak fordítani, olyan hitelekkel fedezték, amelyek legnagyobb részét a jegybank biztosította megfelelő árualap nélküli bankjegykibocsátással. Ez a konstrukció nagyon hasonlatos volt ahhoz a pénzügyi művelethez, amellyel a német véderő fejlesztését finanszírozták Hitler hatalomra kerülése után. A győri program jelentősen növelte a m. kir. Honvédség harci értékét, és számos új munkahelyet teremtett.

A program gazdasági részének irányítására 1938. március 9-én Imrédy Bélát gazdasági csúcsminiszterré nevezték ki, aki a legnagyobb egyetértésben működött együtt a katonai részek kidolgozójával, Rátz Jenő altábornaggyal.

A Darányi Kálmán vezette kormány belpolitikai okokból történt felmentését követően Imrédy Béla kapott kormányalakítási megbízatást, akinek fő feladata a győri program folytatása mellett az ország gazdasági helyzetének közben tartása és a kormánypárt megbomlott egységének helyreállítása lett.

A magyar katonai felső vezetés csúcán álló két személy közül a vezérkar főnöke volt a felelős a honvédség hadra foghatóságát, illetve alkalmazását biztosító fejlesztési és haditervekért, a honvédelmi miniszter hatáskörébe pedig a fentiek anyagi és személyi szükségleteinek biztosítása tartozott az Országgyűlés által megszavazott honvédelmi költségvetésből. Miután a Rátz Jenő által vezetett vezérkar kidolgozta a m. kir. Honvédség szervezeti és fegyverzeti korszerűsítésének programját, logikusnak látszott, hogy ennek végrehajtását honvédelmi miniszterként ő irányítsa. Ennek alapján Imrédy Béla a vele jó kapcsolatban lévő Rátz Jenő altábornagyot kérte fel honvédelmi miniszternek. Az államfő, Horthy Miklós elfogadta Imrédy Béla javaslatát, és 1938. április 30-ával, 1938. április 30-i ranggal vitéz nagylaki Rátz Jenőt gyalogsági tábornokká, majd 1938. május 14-ével honvédelmi miniszterré is kinevezte, egyben szolgálaton kívüli viszonyba helyezte. (A magyar királyi Honvédség politikai tisztségekbe kerülő tagjai a tényleges állományból kikerültek, és a politikai funkciót szolgálaton kívüli viszonybeliként vagy nyugállományba helyeztéként tölthették be. Ennek oka, hogy még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy a csak az Országgyűlésnek felelős miniszterre a haderő bármilyen befolyást gyakorolhasson.)

Rátz Jenő esetében „sajátos” helyzetet jelentett, hogy honvédelmi miniszteri kinevezése és szolgálaton kívüli viszonyba helyezése tíz nappal korábban történt meg, mint a Honvéd Vezérkar főnöki beosztásából történt felmentése. Utóbbira 1938. május 24-én került sor.

Rátz Jenő honvédelmi miniszteri működése idején, 1938 augusztusában kötöttek megállapodást a jugoszláviai Bledben az úgynevezett kisantantországokkal – Csehszlovákia, Románia és a Jugoszláv Királyság –, amelynek értelmében a Magyar Királyságra vonatkozó trianoni békediktátum katonai korlátozásait gyakorlatilag „feloldották”, és kimondták az ország fegyverkezési egyenjogúságát. Ennek fejében Magyarország vállalta, hogy lemond Csehszlovákia, Románia és a Jugoszláv Királyság elleni esetleges fegyveres fellépésről, és utóbbi államok az országuk területén élő magyarok helyzetének javítását ígérték.

Szinte ugyanezen időben tett látogatást a Német Birodalomban Horthy Miklós kormányzó, amelyre többek között Imrédy miniszterelnök és Rátz honvédelmi miniszter is elkísérte. A látogatás alkalmával Magyarország számára felvetett német ajánlatot – Magyarország a felvidéki területek visszaszerzésért indítson háborút Csehszlovákia ellen, és Németország majd Magyarország segítségére siet – visszautasították. Ezt a m. kir. Honvédség helyzetével (is) indokolták, illetve úgy látták, nem lehetséges egy ilyen vállalat tenni, hiszen az a nyugati hatalmak – Franciaország és Nagy-Britannia – határozott ellenlépéseit vonná maga után.

A németországi látogatáson tapasztaltak nagy hatással voltak Imrédy Bélára, aki azt a következtetést vonta le, hogy az ország gazdasági stabilizálása és irányítása német mintára csak a tekintély elvének előtérbe állításával lehetséges. „Az én felfogásom az volt, a kormány szerepére kell a fő súlyt helyezni, hogy az államélet berendezése felett megfelelő felhatalmazással rendelkezék, s így módon helyes elgondolásait könnyen valósíthassa meg” – vallotta később. Elképzelése az volt, hogy egy mozgalom élére állva fokozatosan felszámolja a politikai pártokat s ezzel a parlamentarizmust. Rátz Jenő, akit lenyűgöztek a Németországban látott katonai bemutatók, a honvédség további fejlesztése érdekében egyetértett a miniszterelnökkel.

Mialatt a magyar belpolitikában a kormányfő és a parlamenti pártok közötti csatározás folyt, az európai nagypolitika is mozgásba lendült. 1938. szeptember 29–30-án Münchenben Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország képviselői – pontosabban első számú vezetői – úgy döntöttek, hogy Csehszlovákiának át kell adnia a németek lakta területeket Németországnak, míg a magyarokkal és a lengyelekkel, az általuk vitatott területekről, tárgyalásos úton kell megegyezni.

Rátz Jenő ezen elképzeléseket a maga részéről támogatta, és úgy vélte, Magyarországnak más lehetősége nincs, már csak ezért sem, mert 1938 márciusa óta szomszédja már nem Ausztria, hanem az azt bekebelező hitleri Németország.

A komáromi magyar–csehszlovák tárgyalások 1938 októberében nem vezettek eredményre. A két ország kormányai döntőbíráskodást kértek a négy európai nagyhatalomtól. A britek és a franciák érdektelenségüket nyilvánították ki a kérdésben, és „ráhagyták” a döntést az olaszokra és a németekre.

1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában megszületett a döntés: Magyarország közel tizenkétezer négyzetkilométernyi területet kapott vissza a csehszlovák államtól, közel egymillió lakossal, akiknek több mint nyolcvan százaléka vallotta magát magyaroknak.

Rátz Jenő ezt a sikert még mint honvédelmi miniszter érte meg. Részesen lehetett a felvidéki bevonulás(ok)nak.

Nem sokkal a Felvidék visszatérése után Imrédy egy házszabály-módosító törvényt nyújtott be, amely előkészített volna egy, a kormányt a parlamenttől függetlenítő felhatalmazási törvényt. Ekkor 62 képviselő kilépett a kormány-pártból, és az ellenzékkel összefogva leszavazták Imrédyt. Ezért 1938. november 15-én Imrédy benyújtotta lemondását. Mivel a kormányzó az ellenzéknek nem akarta hatalomhoz juttatni, a lemondást nem fogadta el, de azért, hogy Imrédyt meggyengítse, néhány hívét eltávolíttatta a kormányból. Így többek között honvédelmi miniszteri tisztéből is felmentette – az addigra már magyar királyi tanácsosi méltóságot kapott – Rátz Jenőt.

A második világháborúban

A miniszteri tisztségéből felmentett és nyugállományba került Rátz a továbbiakban aktív politikai tevékenységet fejtett ki. Barátja és politikustársa, Imrédy Béla által 1940-ben alapított Magyar Megújulás Pártjának lett tagja, illetve egyik meghatározó vezető alakja, egyik elnökhelyettese.

A Berlin bizalmát élvező párt a kormány szélsőjobboldali ellenzékeként gazdasági, politikai és katonai téren egyaránt a német óhajok teljesítését követelte. Rátz Jenő a párt jelöltjeként képviselői mandátumot is szerzett a tokaj-hegyaljai választói kerületben 1944 nyarán, amely mandátumát 1944. november 8-áig megtartotta.

Magyarország német megszállását követően Rátz Jenő a kormányzó és a németek közt létrejött politikai alku eredményeként – mint az MMP alelnöke

– az újonnan megalakult, Sztójay Döme által vezetett kormányban tárca nélküli miniszter lett, egyben megbízva a miniszterelnök helyettesítésével. Bár ő jobban szerette volna a hadügyi tárcát, de Horthy Miklós ragaszkodott korábbi miniszteréhez, Csataj Lajos személyéhez. Miniszterelnök-helyettesi tisztét egészen 1944. július 19-ig megtartotta, amikor is az államfő felmentette. Megjegyzendő azonban, hogy tisztéből való felmentését június végén maga kérte az államfőtől. Ennek alapvető oka az volt, hogy nem értett egyet a Weiss–Chorin-csoport üzemének, gyárainak stb. átadásával a németeknek, akik így a magyar hadiipar és egyben a gazdaság jelentős részét hatalmukba kerítették.

Annak ellenére, hogy miniszteri tisztéből felmentették, Rátz továbbra is országgyűlési képviselő maradt, de érdemi képviselői tevékenység nem köthető a nevéhez. Ennek vélhetően egyik oka, hogy az Országgyűlés alig ülésezett abban az időszakban, és törvényalkotói tevékenységet gyakorlatilag nem folytatott.

Vitéz Lakatos Géza vezérezredes miniszterelnöki kinevezését követően Rátz Jenő politikai megnyilvánulásai nem ismeretesek. Érdemi szerephez a nyilas-hungarista hatalomátvételt – 1944. október 15–16. – követően jutott, amikor is az államfői jogok gyakorlásával is felruházott Szálasi Ferenc miniszterelnök, nemzetvezető, 1944. november 4-ével Rátz Jenőt élethossziglan kinevezte a Magyar Országgyűlés felsőháza tagjává. A Felsőház pedig az 1944. november 8-án megtartott ülésén a felsőház elnökévé választotta meg. A jelen volt ötven felsőházi tag közül negyvenöt fő adta le szavazatát, s a szavazatok megoszlása a következő volt: igen – harminchét; megoszlott (sic) – hét; üres szavazat – egy.

Rátz Jenő – kormánypárti politikustársai többségéhez hasonlóan – a szovjet Vörös Hadsereg előnyomulásának következtében elhagyta Magyarországot, és a Német Birodalom területére települt át. Ott vetették amerikai (hadi)fogságba, ahol a nála lévő és a magyar állam tulajdonát képező értékeket leltár szerint átadta a hatóságoknak. Az amerikai hatóságok kiadták Magyarországnak. A Népügyészség 1945. október 19-én „nyilvántartásba vette”, majd 1945. október 25-étől előzetes letartóztatásba került, a vezérezredesi rendfokozatától 1945. június 19-én megfosztották, egyben a honvédségből is kicsapták.

A Budapesti Népügyészség háborús és népellenes bűnök elkövetésével vádolta meg, és a Budapesti Népbíróság a Sztójay Döme és társai ellen lefolytatott perben, az 1946. március 22-én kihirdetett ítéletében háborús és népellenes bűnöket elkövetőként golyó általi halálra, vagyonelkobzásra és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélte. (Az 1946. március 21-én megtartott zárt ülésen született meg a döntés, de a kegyelmi tanács kegyelemre ajánlotta Rátz Jenőt.) Az ítélet kihirdetését követően, 1946. június 24-én a Népbíróságok

Országos Tanácsa elé került Rátz büntetőügye, és a NOT I. 3845/1946 számú ítélete 1946. július 1-jén jóváhagyta az elsőfokú ítéletet.

Rátz Jenő érdekében számos ismert személyiség – többek között Ravasz László református püspök, Feszty Masa festőművész – fordult a Magyar Köztársaság elnökéhez, Tildy Zoltánhoz, kegyelmet kérve a számára. Ugyanezt tette Rátz Jenő védőügyvédje – a rendszerváltoztatás után az USA-beli emigrációjából hazatért, és a Kereszténydemokrata Néppárt meghatározó vezetőjeként és országgyűlési képviselőjeként működő –, Varga László is. Utóbbi Rátz Jenő védelmével nem kis kockázatot vállalt, és emlékezete szerint akkoriban meg volt győződve a védence elleni eljárás koncepciój jellegéről.

A köztársasági elnök, élve a törvény adta kegyelmezési jogával, Rátz Jenő halálos ítéletét 1946. augusztus 19-én életfogytiglan tartó kényszermunkára változtatta. A Honvéd Vezérkar volt főnöke, a volt honvédelmi miniszter, egykori miniszterelnök-helyettes büntetését a váci büntetés-végrehajtási intézetben töltötte, ahol – a Legfőbb Ügyészség 1954. február 16-án, Budapesten keltezett levelének tanúsága szerint – 1952. május 21-én elhunyt. (Egykori rabtársai Rátz Jenő halálának az időpontját 1952. január 21-ben adták meg a néhai honvédelmi miniszter családtagjainak.)

Földi maradványai a váci „rabtemetőben” nyugosznak. Fennmaradt irathagyatékát a Hadtörténelmi Levéltárban helyezték el.

Irodalom

Ács Tibor – Balogh Gyula – Bencze László – Hegedűs Zoltán – Liptai Ervin – Móricz Lajos – Szakály Sándor: *Honvédelmi miniszterek 1848–1994*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994.

Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*. Budapest, 1956-os KHT, 2004.

Szakály Sándor: A magyar királyi honvéd Hadiakadémia parancsnokai (1919–1944). *Új Honvédségi Szemle*, 50. (1996), 9. 1–18.

Szakály Sándor: A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökei 1919. augusztus 12. – 1945. május 9. *Új Honvédségi Szemle*, 56. (2002), 1. 96–115.

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2003.

Röder Vilmos

(1881–1969)

A két világháború közötti Magyarország történelme során számos esetben volt arra példa, hogy a Nemzeti Hadsereg, illetve a magyar királyi Honvédség vezérkarának főnöke, kiválván a katonai szolgálatból, politikusként is „megmérettette” magát. Ezen személyek közé tartozott Röder Vilmos is, aki a két világháború közötti magyar katonai felső vezetők egyik legfelkészültebb, legtehetségesebb tagja volt, és a Honvéd Vezérkar főnöke beosztásban eltöltött közel öteszten-dei szolgálat után, több mint másfél évig töltötte be a honvédelmi miniszteri tisztséget.

Családi háttér és tanulmányok

Hogy miként is alakult az egykori nádasdi – minden bizonnyal német eredetű – Röder Frigyes takácsmester unokájának pályafutása, és miként jutott egy iparos családból származó fiatalember a m. kir. Honvédség legmagasabb beosztásába – a korabeli források és a közeli családtagok által kitöltött kérdőívek alapján ekképp válaszolható fel.

Röder Vilmos 1881. január 11-jén született Pécsen, Röder Vilmos és Held Gabriella elsőszülött gyermekeként. (Testvérei közül Jenő szintén hivatásos honvédtiszt lett, míg Ede bencés szerzetes, majd később gimnáziumi tanár.)

Röder Vilmos édesapja a m. kir. Honvédségben szolgált mint kezelőtiszt, főhadnagyi rendfokozatban. Előbb Pécsen élt, majd később családjával együtt Pápára költözött, ahol az idősebb Röder Vilmos a m. kir. pápai 7. honvéd huszárezredben szolgált – akkor már századosi rendfokozatban, de szintén – kezelőtisztként.

A gimnázium első négy osztályát Röder Vilmos Pápan, az akkori Bencés Gimnáziumban (mai jogutóda a Türr István Gimnázium és Kollégium), amely akkor algimnázium volt, végezte el 1891 és 1895 között, és annak sikeres befejeztét követően jelentkezett a Ludovika Akadémiára.

Választását minden bizonnyal befolyásolta édesapja hivatása és az a tény is, hogy tanulmányait ingyenesen folytathatja a magyar honvédtisztképzés – akkor még egyetlen – intézményében. Az ingyenes képzéshez a pályázónak, így Röder Vilmosnak is, azonban el kellett nyernie valamely városi, vármegyei vagy magánalapítványi helyet, így tanulhatott „teljesen díjmentes államköltséges helyen”. Röder Vilmos ludovika akadémiai tanulmányait „Pécs szabad királyi város alapítványi helyén” végezhetné négy éven keresztül. Az 1895. október 1-jén megkezdett és 1899. augusztus 18-án befejezett tanulmányai során osztályában végig osztálymásodik volt, összeredménye pedig jeles. Az osztályelső minden esztendőben Tombor Jenő volt, míg mögöttük a rangsorban hátrébb Shvoy Kálmán, aki a későbbiek során Röder Vilmosról nem sok jót mondott és írt.

Röder Vilmost 1899. augusztus 18-án (1899. november 1-jei ranggal, 2. rangszámmal) avatták hivatásos honvéd hadnaggyá a m. kir. 18. honvéd gyalogezred (Sopron) I. zászlóaljához. Az 1. rangszámot Tombor Jenő kapta. Megjegyzendő, hogy az akkor még négy évfolyamos hadapródiskolaként működő Ludovika Akadémiáról a végzett növendékeket hadapród-tiszthelyettesi – ezen rendfokozati elnevezés 1908. októberétől zászlós – rendfokozatban avatták. A felavatott évfolyam legkiválóbb növendékei – általában az 1. és 2. rangszámmal avatottak – hadnagyi rendfokozatot „kaptak”, és ezzel a későbbiek során évfolyamtársaik a későbbi magasabb rendfokozatba történő kinevezésekkor megelőzték. Röder Vilmos csapattesténél alantos tiszti beosztásban kezdte meg a szolgálatát, de törekvő fiatal tisztként hamarosan a m. kir. honvéd felsőbb tiszti tanfolyam hallgatója lett.

Ezt a tíz hónapos tanfolyamot a m. kir. Honvédség azon fiatal – többnyire hadnagyi, főhadnagyi rendfokozatban szolgáló – tisztjei végezték el, akik a magasabb képzettséget nyújtó cs. és kir. Hadiiskolára törekedtek. Azok közül, akik ezt a tanfolyamot sikeresen elvégezték, a m. kir. Honvédség főparancsnoka beiskolázhatott 4-5 személyt a bécsi hadiiskolára, külön felvételi eljárás nélkül.

Röder Vilmos 1901-ben kezdte meg tanulmányait a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamon, és 1902-ben, „jeles” összeredménnyel zárta azokat.

Ezt követően 1902 októbere és 1904 októbere között a bécsi cs. és kir. Hadiiskola (Kriegsschule) hallgatója volt, amelyet, miután „igen jó” összeredménnyel, 21.-nek rangsorolva elvégzett, a kolozsvári m. kir. VI. honvédkerületi parancsnokságra helyezték.

1904. november 1-jén soron kívül főhadnagyi kinevezést kapott 2. rangszámmal, egyúttal beosztották a vezérkari testületbe és a m. kir. 75. honvéd gyalogdandár parancsnokságra vezérkari tisztnek. Beosztásából 1907. november 1-jén a m. kir. 80. gyalogdandár parancsnokságára került, szintén vezérkari tiszti beosztásba. 1909. május 1-jével vezérkari századosi kinevezést nyert 20. rangszámmal, és új szolgálati helye a m. kir. Honvédelmi Minisztérium lett. Itt szerzett tapasztalatokat a katonai közigazgatásról, és ismerkedett meg az „íróasztali munkával”. Kortársi emlékezések szerint mind a Honvéd Vezérkar főnökeként, mind honvédelmi miniszterként íróasztalán nagy rend volt, a különböző színű ceruzák katonás rendben sorakoztak. Jellegzetes szignója nem kevés korabeli iraton megtalálható.

Az adott korban általános és következetesen végre is hajtott gyakorlat szerint a vezérkari beosztásokban szolgáló tiszteknek a beosztásuk megtartása mellett rendszeresen csapatszolgálatot is kellett teljesíteniük. Ennek a gyakorlatnak volt betudható, hogy Röder Vilmos – aki a vezérkari testületbe beosztott tiszt volt – 1910. február 1. és 1910. november 1. között csapatszolgálatot teljesített a m. kir. soproni 18. honvéd gyalogezrednél, ahova elsőtiszti beosztásba került 1899-ben.

A csapatszolgálat letelte után ismét a m. kir. Honvédelmi Minisztériumban kapott beosztást, és 1910. november 1-je és 1912. november 1-je között annak 1. (szervezési) osztályán szolgált.

A minisztérium 1. osztálya igen széles ügykörrel rendelkezett. A korabeli honvédségi és csendőrségi névkönyvben – *A magyar királyi Honvédelmi Minisztérium, honvédség és csendőrség névkönyve 1911. évre* – tizenhét pontban foglalták össze az osztály ügykörét.

Ezek közül a leglényegesebbek:

„1. A m. kir. honvéd és népfelkelő hatóságok, parancsnokságok, csapatok, valamint a koronaórség és a parlamenti órség részletes szervezése, katonai kiképzése és az erre vonatkozó törvényjavaslatok szerkesztése. 2. A cs. és kir. közös hadsereg és a cs. kir. honvédség [az osztrák k. k. Landwehr – Sz. S.] tisztán katonai és szervezési kérdései; azok béke hadrendjének és elhelyezésének nyilvántartása. 3. A honvédség és népfelkelés ügy- és szolgálati rendje. 4. A honvéd és népfelkelő csapatok hadművelleti és egyéb alkalmazása, karhatalmak és különítmények kirendelése, a honvéd csapatok katonai szolgálata, fegyver- és lögyakorlatok, összpontosítások, harcászati és gyakorló lovaglások, békeirányítás, katonai szemleutazások és az ezeknél tett észleletekről szóló jelentések tárgyalása. 5. A csapatgyakorlóterekre vonatkozó katonai, közigazgatási, mező- és erdőgazdasági elvi kérdések [...]. 8. Az összes vezérkari és tüzértörzskari ügyek és a honvédségnél szolgálati alkalmazásban álló vezérkari testületi és tüzértörzskari, valamint vezérkari és tüzértörzskari szolgálatra alkalmazott, ily minősültségű tisztek összes személyi ügyei. 9. A felsőbb tisztí tanfolyam ügyei a hadiiskolába és a felsőbb tüzértanfolyamba való vezénylest illetően. A tulli és a honvéd táviró tanfolyam, a hadi iskola [sic!] és a felsőbb tüzér tanfolyam összes ügyei katonai tekintetben, szintűgy ezek gazdasági ügyei is, a mennyiben [sic!] azok a tanügyi vezetéssel kapcsolatosak, illetve elvi jelentőségűek [...]. 11. Rendkívüli katonai események és ünnepélyek általában, ideértve a *Szolgálati Szabályzat* szerint bejelentendő rendkívüli eseményeket is. 12. A véderőről szóló 1912. évi XXX. törvénycikk 4. és 66. §§-ban felsorolt adatok összegyűjtése és a közös hadügyministernek való átküldése [...]. 16. A katonai osztályok vezérkari és általános könyvtárának, valamint a katonai tábori munkálatoknak kezelése.”

A m. kir. Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálat után ismét csapatszolgálat következett, a korábbi éveknek megfelelően a m. kir. 18. honvéd gyalogezred állományában, 1913. november 1-jéig.

Talán nem meglepő, hogy a csapatszolgálat után Róder Vilmos útja megint a m. kir. Honvédelmi Minisztériumba vezetett, ahol ismét az 1. osztályon szolgált, egészen a Szerbiának küldött hadüzenet idejéig.

A Kárpátokban és az olasz fronton folyó harcokban

Róder Vilmost 1914. augusztus 1-jén – alig múlt 33 éves – 28. rangszámmal vezérkari őrnaggyá nevezték ki, és beosztották a kassai m. kir. III. honvédkerületi parancsnokság állományába. Viszonylag rövid ideig szolgált a hátszárban, távol a harcmezőtől. Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi hadereje által megindított hadműveleteket követően, a Kárpátokban folyó harcok idején, 1915. január 14-étől a Szurmay-csoport vezérkari főnöki tisztét töltötte be, az 1916.

február 1-jével – 27. rangszámmal – immáron vezérkari alezredessé kinevezett Röder Vilmos. 1916. április 1-jétől a Szurmay-csoportból Szurmay-hadtestté átszervezett és átnevezett seregtest vezérkari főnöke volt, majd 1917. február 9-től a cs. és kir. XXIV. hadtest vezérkari főnökeként vett részt az orosz fronton zajlott harcokban.

1917. augusztus 23-án a keleti hadművelleti területről az olasz hadszíntérre helyezték át seregtestével együtt, így továbbra is az osztrák–magyar XXIV. hadtest vezérkari főnöki beosztásában szolgált. Résztvevője volt a 11. és 12. ison-zói csatáknak, továbbá a Tagliamento és a Piave folyók mentén zajlott véres ütközeteknek.

1918. november 4-én – az Osztrák–Magyar Monarchia több százezer katonájához hasonlóan – Röder Vilmos is olasz hadifogságba került, mivel a fegyverszüneti megállapodás hatálybalépését az olasz és az osztrák–magyar haderő másként értelmezte. A hadifogságba kerülésének időpontjában Röder Vilmos vezérkari testületbeli alezredes, addigi kiemelkedő katonai teljesítménye elismeréseként már birtokosa volt az alábbi kitüntetéseknek:

- Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal;
- Vöröskereszt II. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel.

A hadifogság hónapjait a Nápoly melletti Agnanóban, majd Comóban töltötte egészen 1919. november 12-éig, és onnét tért vissza Magyarországra, addigra már kellő jártasságot szerezve az olasz nyelvben is. (Röder tökéletesen beszélt németül, és jól ismerte a francia nyelvet is.)

A két világhégés között

Magyarországra való hazatérését követően belépett a Nemzeti Hadseregbe. A Fővezérség hadművelleti irodájába osztották be, majd a Fővezérség megszűntét (1920. április 1.) követően a Honvéd Vezérkar 1. (hadművelleti) osztályának lett a vezetője, és ebben a beosztásban szolgált még, amikor kinevezték vezérkari ezredessé, 1920. május 1-jével.

A trianoni békediktátum katonai előírásai a magyar haderő létszámát 35 ezer főben szabták meg, amelyből 1750 fő lehetett a tényleges állományú tisztek és 2334 a tényleges állományú altisztek száma, továbbá sem a vezérkari testületet, sem a vezérkart nem engedélyezték a Magyar Királyság hadereje számára. Emiatt a politikai és katonai döntéshozóknak olyan megoldást kellett találniuk, amely „kiküszöbölheti” ezt a hiányosságot, és mindezt úgy, hogy a békeszerződés értelmében Magyarországon működő Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottságnak – amely 1927. március 31-ével fejezte be tevékenységét a Magyar Királyság területén – ez ne tűnjön fel.

A nem engedélyezett vezérkar, illetve a Honvéd Vezérkar főnöke szolgálati állás mint a Honvédelmi Minisztérium VI. (katonai) csoportja működött. Az egykori vezérkari testületbeli tiszteket pedig „vezérkari szolgálatot teljesítő” – rövidítve vkszt. – tiszteknek nevezték, illetve jelölték.

Röder a Honvédelmi Minisztérium VI-1. osztályát (csapatok központi alkalmazása) vezette, ahol az 1910-es években szerzett tapasztalatait is jól kamatoztathatta. Elöljárói értékelték is ezt a tevékenységét. A szervezeti átalakításokat követően, 1922. december 7-én kelt kormányzói elhatározással Horthy Miklós – aki egyben a legfelsőbb hadúr is volt – a Honvédelmi Minisztérium VI-A. (hadműveleti) csoportfőnökévé nevezte ki.

Ezen beosztásában, alig 42 évesen lett 1923. szeptember 1-jével (soron kívül) tábornok. Nem ismeretes pontosan, hogy ebből a beosztásából mikor mentette fel Horthy, és nevezte ki a szombathelyi m. kir. 3. honvéd vegyesdandár gyalogsági parancsnokává, az viszont igen, hogy ez utóbbi beosztásából az 1925. január 30-án kelt kormányzói elhatározással mentette fel az államfő, és nevezte ki egyúttal a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportja főnökének a helyettesévé. Röder Vilmost már ebben a beosztásában nevezték ki altábornaggyá 1926. november 1-jével.

1930. május 26-ával a nyugállományba vonuló vitéz bulcsi Janky Kocsárd lovassági tábornokot – aki egy személyben töltötte be a m. kir. Honvédség főparancsnoki beosztását és a HM VI. csoportfőnöke tisztséget – követte Röder Vilmos a Honvéd Vezérkar főnöke (a rejtés okán továbbra is HM VI. csoportfőnök) beosztásában.

Az 1933. január 1-jével gyalogsági tábornoki kinevezést kapott Röder a m. kir. Honvédség fejlesztésének, a fegyverkezési egyenjogúság békés úton történő elérésének híve volt. Ebben a dologban közte és a miniszterelnöki, illetve honvédelmi miniszteri tiszteket egyaránt betöltő vitéz jákfai Gömbös Gyula között teljes egyetértés mutatkozott.

Később azonban Gömbös és a Honvéd Vezérkar főnöke között ellentétek merültek fel a haderő fejlesztésével kapcsolatban, és ennek következtében Gömbös megvonta a bizalmát Röder Vilmostól, akit az államfő 1935. január 16-án felmentett a Honvéd Vezérkar főnöke beosztásából, így 1935. május 1-jével nyugállományba került. Megjegyzendő, hogy Röder nyugállományba helyezése a korabeli előírásoknak egyébként teljes mértékben megfelelt. A m. kir. Honvédség tényleges állományú főtisztjeit, törzstisztjeit és tábornokait a 36. betöltött szolgálati évet követően nyugállományba helyezték. A nyugdíjazást mindenkinek magának kellett kérnie, és, ha valaki netán „megfeledkezett” erről, akkor figyelmeztették a „mulasztására”.

Röder Vilmost a nyugállományba helyezésekor alig hét hónap választotta el a kötelező nyugállományba vonulástól.

Az 54. életévét már betöltött gyalogsági tábornoknak Horthy Miklós, a hosszú évek során kifejtett kiemelkedő katonai tevékenysége elismeréseként, a Magyar Koronás Nagy Aranyérmét adományozta. Addigra Röder Vilmos – az első világháború során kiérdemelt kitüntetések mellett – már birtokosa volt a II. osztályú Magyar Érdemkeresztnek (1925); a II. osztályú Tiszti Szolgálati Jelnek (1929), amelyet a 30. szolgálati év betöltése után adományozott az államfő a tényleges állományú tiszteknek, tábornokoknak; az I. osztályú Magyar Érdemkeresztnek (1930); továbbá „A Nemzeti Hadsereg Budapestre történt bevonulásnak 15. évfordulója alkalmából a kormányzó saját kezű aláírásával ellátott arcképének” (1934).

A beosztásából felmentett Röder Vilmos 1935. május 1-jével nyugállományba vonult, és már mint nyugállományú gyalogsági tábornok nyerte el 1936-ban a „magyar királyi titkos tanácsos”-i méltóságot.

A Gömbös Gyula halálát követően megalakult Darányi-kormányban – a 1936. október 12-én a nyugállományból visszahívott és azonnal szolgálaton kívüli viszonyba helyezett – Röder a honvédelmi tárcát kapta meg. Honvédelmi miniszteri működése során legfontosabb feladatának a honvédség fejlesztését, megfelelő haditechnikai eszközökkel történő ellátását tekintette, ennek megfelelően a Honvéd Vezérkar főnöke beosztásban eltöltött időkből kialakított kitűnő olasz kapcsolataira igyekezett építeni.

Az úgynevezett győri program kidolgozásában – amelynek értelmében a magyar állam egymilliárd pengőt fordított volna az ország védelmi képességeinek fejlesztésére – is komoly szerepet vállalt, de annak a végrehajtásában miniszterként már nem vett részt. 1938. május 14-én az államfő felmentette miniszteri tisztéből. Röder ekkorra már – az 1938. január 1-jén kelt legfelsőbb elhatározással – a Magyar Országgyűlés felsőházának élethossziglani tagja volt.

Röder a felsőház tagjaként aktív tevékenységet fejtett ki, és 1942. március 10-én az 1939. évi II. törvénycikk 141. §-a alapján alakított 36 tagú országos bizottságnak is tagja lett.

A második világháborúban

Röder a második világháború éveit a gróf Bethlen István nevével fémjelzett, Magyarország háborús részvételének mérséklését javasoló politikusok csoportjába tartozott. Úgy vélte, Magyarország teljes elkötelezettsége a nemzetiszocialista Német Birodalom mellett nem szerencsés.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően a német elvárásoknak megfelelő Sztójay Döme vezette kormány lépéseit következetesen ellenezte. 1944. szeptember 10-én személyesen is részt vett az államfő által kezdeményezett, a háborúból történő kiválás lehetőségeit megvitató szűk körű megbeszélésen, és határozottan kiállt a kiválás mellett.

A nyugati szövetségesek felé tett lépés, Náday István nyugállományú vezérezered kapcsolatfelvételi kísérlete az Olaszországban lévő amerikai–brit parancsnoksággal azonban eredménytelen volt, és Magyarországot a Szovjetunió felé „irányították”.

Az úgynevezett „előzetes fegyverszüneti egyezményről” Röder Vilmos is a rádióból értesült. Érdemi információi nem voltak a Moszkvában zajló „tárgyalásokról”, és a budapesti eseményekre sem volt, és nem is lehetett semmiféle ráhatása.

Az 1944. október 15–16-i nyilas-hungarista hatalomátvételt követően Röder Vilmos illegálisba vonult. A budapesti svéd követség – a Svéd Királyság képviselte a háború idején Magyarországon a Szovjetunió érdekeit – orosz és magyar nyelven kiállított fényképes igazolványa már a közelgő szovjet csapatokkal való „találkozás” esetére igyekezett némi védelmet adni Rödernek. A nyugállományú vezérezered számára kiállított kétnyelvű igazolvány szövege magyar nyelven így szólt:

„Igazolvány. A magyarországi szovjetorosz érdekek képviseletével megbízott budapesti Svéd Királyi Követség igazolja, hogy Roeder Vilmos ur, magyar felsőházi tag a német megszállás óta elutasító álláspontot foglalt el a magyar kormánypolitikával szemben. A fentiek alapján a Kir. Követség nevezett valamennyi illetékes Hatóság és Szerv jóindulatú oltalmába ajánlja. Budapest, 1944. november 20. Danielson s. k. svéd kir. követ.”

Budapest elfoglalást követően a szovjet katonai hatóságok letartóztatták, de hamarosan az Ideiglenes Nemzeti Kormány, pontosabban a Honvédelmi Minisztérium rendelkezésére bocsátották. A honvédelmi miniszter állandó igazoló bizottsága 1945. március 20-án kelt határozatával a Honvéd Vezérkar egykori főnökét, volt honvédelmi minisztert „igazolt”-nak nyilvánította.

Kitelepítve, nehéz sorban

Röder 1945 után nem vállalt sem politikai, sem katonai szerepet, illetve feladatokat. Budapesten élt feleségével, Szalay Annával és lányával, Johannával.

Ám a politikától magát távol tartó, nyugállományú vezérezredes sem kerülhette el a sorsát. 1951. június 7-én őt és hozzátartozóit is kitelepítették Budapestről. Kijelölt kényszerlakhelye Füzesgyarmat lett. A kényszerlakhelyen való tartózkodás alól 1953. augusztus 19-én felmentették ugyan, de még egy ideig Füzesgyarmaton maradt.

Később visszatérhetett Budapestre, ahol a VI. kerületi Rudas László – ma Podmaniczky – utca 43. szám alatt (I. emelet 1.) lakott, és ott írta meg az emlékiratait. Ennek sorsáról közeli rokonai – unokaöccse, Röder Iván – közlése nyomán annyi tudható, hogy a belügyi szervek állandó zaklatásait megelőlege az egyetlen példányt tűzbe vetette, s így a két világháború közötti időszak egyik meghatározó katonai vezetőjének évtizedes katonai és politikusi tapasztalatait megőrkítő dokumentum az enyészetté vált.

A nehéz anyagi körülmények között élő Röder 1969. december 13-án, Budapesten hunyt el. Holttestének hamvasztás előtti beszentelésére a Farkasréti temetőben került sor 1969. december 23-án, 11 óra 30 perckor. A kiemelkedő tehetségű és képességű egykori tábornok hamvait később Sopronba szállították. Sírja a soproni Új Szent Mihályi temetőben található, amely a Nemzeti Emlékhely Bizottság 2004. április 25-i 34/2004. számú határozatában közreadott döntésével a Nemzeti Sírkertbe soroltatott be.

A két világháború közötti magyar katonai felső vezetés egyik legfelkészültebb, legtehetségesebb tagjának emlékét ma már csak a távolabbi rokonok és a korabeli levéltári források őrzik.

Irodalom

- Ács Tibor – Balogh Gyula – Bencze László – Hegedűs Zoltán – Liptai Ervin – Móricz Lajos – Szakály Sándor: *Honvédelmi miniszterek 1848–1994*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994.
- Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.
- Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi: *A Ludovika egykor és most*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018.
- Szakály Sándor: Egy igazolvány és tulajdonosa. *Magyar Hírlap*, 1989. március 29.
- Szakály Sándor: Röder Vilmos – katona és/vagy politikus. In Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László (szerk.): *„A kultúra tarthatja meg és teszi ismét naggyá”*. *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*. Budapest, Ráció Kiadó, 2020. 508–515.

Sebő Ödön

(1920–2004)

Családi háttér és tanulmányok

Nagykanizsán született Sprung Ödön néven, 1920. július 17-én, a marosújházi Bartha Julianna és a Fehértemplom környékéről származó Sprung Károly gyermekeként. Míg édesanyja a háztartás vezetésével volt elfoglalva, addig atyja a nagykanizsai m. kir. Sőhivatalnál ellenőri minőségben tevékenykedett. 1914–1918 között a cs. és kir. haditengerésznél teljesített szolgálatot, és a háború végére elérte a hajómesteri (*Bootsmann*) rendfokozatot (a szárazföldi erőknél az őrmesternek feleltethető meg). A családi hagyomány szerint az SMS NOVARA gyorscirkáló fedélzetén is szolgált. A családban négy gyermek nevelkedett: a legidősebb Károly, Ödön a középső, a legfiatalabb pedig László, akit a szovjetek 1945-ben elhurcoltak, és soha többé nem tért vissza, végül Babi, a fiútestvérek húga.

Sebőt, akkor még Sprung Ödönt a római katolikus szertartás szerint tartották keresztvíz alá. Az elemi iskola első két osztályát szülővárosában végezte 1926–1928 között, majd a harmadikat és a negyediket Székesfehérváron. Azt követően ugyancsak a Fejér megyei székvárosban folytatta tanulmányait, ahol a Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziuma I–IV. osztályát

tudta maga mögött 1934 nyaráig. Abban az esztendőben szülei – előttünk ismeretlen okból – a Hunyadi Mátyás négy évfolyamú fiú felső kereskedelmi iskolába írtatták át, ahol tanulmányi eredményei igen jók voltak, a III. évfolyamban még pénzjutalmat is kapott. 1938-ban ugyanott tett sikeres érettségi vizsgát. Mivel az érettségi előtt megnyert egy száz pengő díjazású országos tanulmányi versenyt, és a középiskolában olasz szakos volt, azonnal tisztviselői helyet ajánlottak neki a Magyar–Olasz Banknál. A pénzintézetnek egy feltétele volt csupán: le kell töltenie kötelező katonai szolgálatát. Ettől függetlenül azonban azonnal akadt másik állása: a Fonciére Általános Biztosító Intézet székesfehérvári kirendeltségénél lett könyvelő. A polgári élet békés nyugalma a fentiek értelmében nem sokáig élvezhette, mert mint egészséges fiatalembert egyébként is besorozták, majd 1938. augusztus 21-én rendes tényleges szolgálati kötelezettséggel esküt tett.

Ennek megfelelően még az év október 5-én bevonult tényleges katonai szolgálatra a m. kir. budapesti Mária Terézia 1. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának 3. puskásszázadához. Ott elvégezte a tartalékos tiszti iskolát, és 1939. október 1-jével karpaszományos címzetes őrmesterré léptették elő. Ugyanazon naptól szakaszparancsnok-helyettesi beosztást látott el az I./II. zászlóaljnál. Mivel a fejlesztés alatt álló honvédségnek több hivatásos tisztre volt szüksége, ezért a Ludovika Akadémiára az egyéni jelentkezőkön kívül elkezdtek behívni olyanokat is, akik a tartalékos tiszti iskolát kiemelkedő eredménnyel végezték. Mivel Sebő Ödön ezredénél az első tíz között szerepelt, ezért 1940 nyarán berendelték felvételi vizsgára, amelyet sikerrel teljesített. Továbbra is eredeti fegyverneménél akart maradni, ezért az év október 1-jétől elsőéves akademikusként a Ludovika gyalogos osztályában kezdte meg felsőfokú katonai tanulmányait. Időközben, 1940. november 20-i rangnappal tartalékos zászlóssá léptették elő. Noha nem vett részt a második bécsi döntést követően a visszakerült észak-erdélyi területek katonai megszállásában, a következő esztendőben mégis megkapta az Erdélyi Emlékérmet. 1941. december elejétől 1942. január 3-áig síoktatói tanfolyamot (más adat szerint egyszerűen csak sítanfolyamot) végzett Gyergyószentmiklóson. A háború miatt rövidített tanrendű és kiképzési idejű akadémiát „kiváló” eredménnyel elvégezve, 1942. december 6-án avatták hadnaggyá a gyalogsághoz 93-as rangszámmal, 1941. szeptember 1-jei rangnappal. Mivel tanulmányi eredménye igen jó volt, választhatott a helyőrségek között, így a székelyföldi Gyimesfelsőlokra kérte magát, a m. kir. 32. székely honvéd határvasász zászlóaljhoz.

Határvadász tisztként a Csíki-havasokban

Első szolgálati helyére 1943. január 1-jével vonult be, ahol zászlóaljparancsnoka, Kund Béla alezredes beosztotta oktatótiszttül a zászlóaljban éppen akkor induló tisztesiskolához, majd annak leteltével szakaszparancsnokként tevékenykedett tovább. A konkrét beosztásba helyezése mellett a csapattestparancsnok – mintegy vizsgáztatandó a Ludovikáról érkezett ifjú hadnagyot – a nála történt jelentkezését követően azonnal megbízta a zászlóalj téli menetgyakorlatának vezetésével. A néhány nap múlva sítalpon induló alakulat élén egy rajjal, maga is nyomtaposóként, Sebő hadnagy haladt. A térképolvasás mesterségében jártas fiatal tiszt az addig számára ismeretlen terepen sem vallott szégyent: a nap végére az előre meghatározott menetvonalat maradéktalanul teljesítve érték vissza a határvadászok a laktanyába. A környék ismeretének elmélyítését szolgálták azok a kirándulások is, amelyeken a tisztikar, s közöttük persze Sebő Ödön is rendszeresen részt vett, akár gyalogosan, akár lóháton, vagy éppen siléccel.

A Gyimesek alapos megismerése csak előnyére vált, mert 1943. augusztus 1-jén a zászlóalj portyázó századának alárendeltségébe tartozó 32/5. határvadász tiszti őrs parancsnoka lett Mihályszálláson. A Csíki-havasok keleti peremén, a magyar határvidéken elterülő Tarkó-hegység 1595 méteres magassági pontja alatt, 1466 méter tengerszint feletti magasságban volt található ez az őrs, amelyen hozzávetőlegesen 40–50 fő teljesített szolgálatot békeidőben. Ehhez tartozott még három, úgynevezett kisőrs is: Mihályszállástól északra, körülbelül 15 km-re a barátosi, onnan délre 5 km-re, az 1534-es háromszögelési pont mellett a bálványosi, illetve közvetlenül szinte a határon, az 1685-ös háromszögelési pontnál a tarhavasi kisőrs. A kisőrsökön 10-10 fő tartózkodott, s tíznaponként váltották őket. Mivel ezeket a tiszti őrs parancsnokának rendszeresen ellenőriznie kellett, így e néhány tíz négyzetkilométeres területet hamarosan úgy ismerte Sebő hadnagy, mint a tenyerét. Azonban a szépséges gyimesi táj és hivatásának szeretete nagyobb utakra is serkentette. Így például többnapos „túrát” tett az Úz völgyébe is. Nemcsak a határ közvetlen közelében álló kisőrsök szolgálatát, legénységét ellenőrizte, hanem a hegyekben, lakott területtől igen messze működő határvadász járőrök tevékenységét is, sokszor rajtaütésszerűen. Hamarosan közismertté vált, hogy Sebő hadnagy szigorú, figyelmes, egyben lelkiismeretes parancsnok. 1944. január 1-jével, ugyanazon rangnappal főhadnaggyá nevezték ki, egyúttal rangszámát 84-esre javították.

1944 tavaszán a 32/4. határvadász tiszti őrs élére került, s attól kezdve Gyimesbükön teljesített szolgálatot. A rendkívül erős vasúti határforgalom miatt

ez a beosztás túl sok pihenésre nem adott lehetőséget. A Keleti-Kárpátok déli szakaszán itt haladt át a Madéfalvától Foksány felé vezető vasúti fővonal, amelyen keresztül nagy mennyiségben szállítottak csapatokat és utánpótlást a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz (*Heeresgruppe Südukraine*) részére, valamint ellenirányban sebesülteket, hadizsákmányt, átcsoportosítandó alakulatokat. Ezt kiegészítették 1944 áprilisától a szovjet előrenyomulás miatt kiürített területek németekkel kollaboráló, vagy egyszerűen csak ismételt a vörösök megszállása alá kerülni nem akaró menekülők tízezrei, akik viszont zömmel közúton jöttek a Tatros völgyén felfelé, és léptek Magyarország területére Gyimesbükknél.

Sebő főhadnagy 1944 tavaszán szintén kérelmet adott be, hogy átkerülhessen a légierő megfigyelő tiszti állományába. Elgondolása volt ugyanis, hogy jelentkezzen a hadiakadémiára, amelynek sikeres elvégzését követően a vezérkari testület tagjai közé emelkedhet, amely köztudottan a tisztikar elitjét jelentette. Kérelmét azonban minden indoklás nélkül elutasították, amelynek hírére a m. kir. 70. székely honvéd határvédezcsoport parancsnoka, Ditrőy Ödön ezredes adta tudtára 1944. július 25-én.

Harcban a szovjet ellen

Miután a szovjet Vörös Hadsereg 1944 nyarán belarusz területen megsemmisítette a német Közép Hadseregcsoporthoz, a szovjet 2. és 3. ukrán front erői 1944. augusztus 20-án román területen is újabb hadászati jelentőségű támadást indítottak. A Iași–Chișinău-i hadművelet végrehajtásával a szovjetek célja a német–román csapatokból álló Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz szétverése, és Románia háborúból való kiléptetése volt, mivel e hadseregcsoporthoz erői fedezték a Balkán és a Kárpát-medence felé vezető útvonalakat. A szovjet csapatok a Keleti-Kárpátok vonulataitól a Fekete-tengerig húzódó német–román közös arcvonalat Iași, Chișinău és Tighina körzetében kívánták áttörni, hogy ezután előrenyomulásukat Bukarest és a Ploiești környéki olajmezők irányában folytathassák. A hadművelethez összpontosított szovjet magasabbegységek zöme az arcvonal déli szakaszán álló román 3. és 4. hadseregek állásaira zúdult, s azokat már az első napon áttörte. Részben ennek is volt a következménye, hogy a román király három nappal később bejelentette hazája kiválását a tengelyhatalmi szövetségi rendszerből, ugyanakkor átállását a szövetségesek oldalára. Ennek nyomán a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz helyzete válságosról szinte végzetesre fordult: a szovjetek két frontjának csapatai mintegy 300–320 kilométert nyomultak előre

alig tíz nap leforgása alatt, s a Dél-Ukrajna Hadseregesoport zömét szétverték. Tizenhat német gyaloghadosztályt és öt hadtestparancsnokságot semmisítettek meg, további öt hadosztályt forgácsoltak szét, és csaknem felszámolták a teljes, keleten alkalmazott román haderőt. A megmaradt német kötelékek ezután nyugat és északnyugat felé, Magyarország irányában visszavonulva próbálták magukat kivonni a harcokból. A Gyimesi-szorosba érkező, nem túl nagy számú alakulatöredékeket a jelentős részben szétvert német 46. gyaloghadosztályhoz tartozó 72. gránátosezred II. zászlóaljaként szervezték újjá, hogy azzal is erősítsék a magyar határ védelme.

1944. augusztus 28-án a hadiállományra emelt gyimesbükki határvadász tiszti őrs minden katonája vadonatúj ruházatot kapott, továbbá fegyverzetét, lőszerét és egyéb felszerelését is kiegészítették, s az őrlaktanyát elhagyva előre kiépített állásaikba mentek a határvonalon. Aznapról Sebő Ödön főhadnagy az előljáró 70. székely határvadászcsoporthoz megerősített, körülbelül századerejű harccsoportjának élén állt. Ezzel együtt a Gyimesi-szoros térségében húzódó védelmi vonal egyik szakaszának védőkörlet-parancsnoki beosztását is betöltötte. Az irányítása alatt álló kötelék a Rákóczi-vártól jobbra a Gyimes-tetőre és balra a Bilibók-tetőre vezető gerincek mentén, valamint a völgytalp területén ásta be magát. A kicsiny gyalogos alosztály számára a 32. székely határvadász-zászlóalj Tálás László főhadnagy vezette aknavetőszázada, valamint az 1. székely hegyitűzérosztály Bilibók-tetőn lévő két hegyiágyús ütege biztosította a tűztámogatást. Ezenkívül a gyimesbükki vasútállomásnál települt még egy légvédelmi gépágyú, amely szükség esetén ugyancsak tüzelhetett földi célpontra. Augusztus 30-ától részt vett a szovjetek elleni küzdelemben a határon, majd a feltehetően szeptember 11-étől folyamatos visszavonulásban. Többszörös bekerítésből kitört, zilált csoportját, amely Csíkszentdomokostól a Tatárkán át Parajdra vonult, szeptember 20-a után a Görgényi-havasok nyugati peremén, Kásvánál vetették be ismét. Köteléke felmorzsolódását követően, október elejétől a 22/II. gyalog tábori pótzászlóalj zászlóaljparancsnoka lett, de századparancsnokként és ezred 2. segédtiszti beosztásban is harcolt Erdélyben, a Tiszántúlon és a Felvidéken.

A harcok során több haditettet is végrehajtott, amelyekért német és magyar kitüntetésekre egyaránt felterjesztették, noha a *Honvédségi Közlöny*ben a háború végéig – amennyiben az meg is történt – már egyik adományozást sem hirdették ki. Közlebebről ismeretlen harctéri tevékenységéért már rendelkezett a német Vaskereszt II. osztályával, amikor 1944. október 13-án Szászlekencétől északra betört a túlerőben lévő ellenség védőkörletébe. Oldalazó magaslati reteszállást foglalva tűzvezetésével megállította a támadó szovjeteket, majd

azután – mint zászlóaljparancsnok – „személyes vitéz példaadással” visszaverte azokat. Ezért a harccselekményéért a Magyar Koronás Bronzérmet javasolták a részére hadiszalagon, kardokkal. Három nappal később a Szatmár vármegyei Nagysomkút melletti Csolt nevű kisközség keleti peremén húzódó védőállásának balszárnyán az akkor is túlerejű ellenség betört, s állásait a felgöngyölítés veszélye fenyegette. „Erőinek célszerű csoportosításával és kis tartalékkal, személyes vitéz példaadással az ellenséget tértelyezésében megállította és a védőállást a megparancsolt időpontig tartotta” – szól a 22. gyalog tábori pótezred parancsnokának, Harkay ezredesnek a 252/pk. – 1944. XI. 26. számú ezredparancsa. Ezért a haditettéért a Magyar Koronás Ezüstéremre terjesztették fel hadiszalagon, kardokkal. Végül a Magyar Érdemrend hadiszalagos, kardos lovagkeresztjére is méltónak tartotta közvetlen előljárója. Ennek lényegét így fogalmazta meg:

„1944. X. 20-án Barlafalu-ban a védőálláson keresztül betört ellenséget éjszaka 6 óra hosszat tartó folytatódó ellentámadással személyes vitéz példaadás mellett házról házra visszaverte. A következő napon, Szamosveresmarttól DK-re az elrendelt ellenségtől való leváláskor a szomszédoknál az ellenséges páncélos támadás a tervszerű leválást felborítani látszott, miértis zászlóaljával az állásban 2 órával tovább kitartott, hogy a leválás tervszerűségét ismét helyreállítsa.”

Az 1940-ben visszacsatolt erdélyi és partiumi részokról kiszorulva részt vett Nyíregyháza visszafoglalásában, a Tisza-védelemben, majd a veszteségteljes Hernád-völgyi harcokban. A meghatározott háromhavi tényleges harctéri jelenlét és a fegyveres részvétel nyomán a Tűzkereszt I. fokozatát biztosan adományozták a részére.

Az ország határát 1945 februárjában lépte át, Szomolnok érintésével Rózsahegyre menetelt, ahol egységét pihenőre rendelték. Onnan a Cseh–Morva Protektorátus területére, Kremsierbe (ma Kromeríž) érkeztek, majd április elején bevagoníroztak és Karlsbadban (ma Karlovy Vary) rakodtak ki.

A bajorországi Bayreuth városán át ismét gyalogmenetben érték el a grafenwöhri csapatgyakorlóteret, ahol elvileg újjászervezés, felszerelés várta a magyar honvédeket, hogy ismételten harcba vethetők legyenek. A szovjet csapatok közeledtével a tábort kiürítették, a 22. gyalog tábori pótezred is elvonult nyugati irányba. Nabburgban ezrede maradványait a németek lefegyverezték, majd 1945. április 23-án amerikai hadifogságba esett.

Bad Kreuznach volt számára az első állomás, majd a franciaországi Romilly-sur-Seine-ben és Mailly-le-Camp-ban lévő hírhedt hadifogolytáborok „vendége”

lett. Utóbbi helyeken személyesen is megtapasztalta a hadifoglyokkal való gyalázatos bánásmódot, és az éhezést, amelynek következtében 35 kg-ra fogyott le! Noha nem konyított a szakmához, mint jó műszaki érzékű ember, felhívásra mégis jelentkezett, és órásmasterként próbált valamit javítani élelmezésén. Végül 1946. március 10-én tért haza rendes szállítmánnyal.

A fordulat és az államszocializmus évei

Magyarországra visszaérkezve pár nappal később jelentkezett szolgálattételre a székesfehérvári 2. honvédkerületi parancsnokságon, majd április 11-én ugyan-ezen katonai szervezet igazolóbizottsága 11.273/ig.biz. – 1946 szám alatt „igazol”-nak jelentette ki háború alatti magatartását. Ugyan állományba vették, nem tényleges viszonyban, de már júliusban mint „nyugatos”, nélkülözhetőnek tartották a közszolgálat számára. Ennek megfelelően az 5000/M. E. – 1946. számú rendelet értelmében végelbánás alá vonták, és öt év, kilenc hónap, huszonöt nap katonai szolgálat után 1946. szeptember 1-jétől a honvédség kötelékéből végkielégítéssel elbocsátották. Attól kezdve tartalékos főhadnagyként tartották nyilván. A tartalékos tisztek számára rendszeresített „Egészségügyi lap” 1955. június 26-i bejegyzése szerint katonai szolgálatra a továbbiakban is maradéktalanul alkalmasnak tartották.

Hadifogságból történt hazatérését követően Székesfehérváron lakott a Koch László u. 2. szám alatt, illetve később a Gyártelep u. 19/b. címen is. Ugyanakkor az a lakás teljesen használhatatlan volt: a magukat oda a háború alatt bekvártélyozó szovjet katonák tökéletesen tönkretették. Ezen a helyzeten, mondhatni, a családi segítség lendítette túl, ugyanis a Tolna megyei Gerjen községben talált munkát és szállást, mégpedig a rokonsághoz tartozó Szuprics György földbirtokán, ahol mezőgazdasági munkásként, majd hamarosan intézőként kereste kenyerét. Erre annál is inkább szüksége volt, mert 1946. április 27-én megnősült: azt a Dittrich Klárát vette feleségül, akinek már a háború alatt is udvarolt. Frigyükből 1947. december 10-én született meg Szekszárdon Ferenc nevű fiuk. Ebben az időben, 1947–1948-ban már egy székesfehérvári kerékpárüzletben volt kereskedőtanonc. Az üzlet anyósáé, özvegy Dittrich Ferencnéé volt az államosításig.

1949. december 1-jétől a Vas és Műszaki Nagykereskedelmi Vállalatnál dolgozott kereskedősegédként, később áruforgalmi előadóként. Látszólag próbált idomulni az új politikai rendszerhez: a Pénzügyi Dolgozók Szakszervezetének

– amelynek 1947-től a tagja volt – szervezésében 1950-ben és 1952-ben alap- és középfokú szakszervezeti szemináriumot végzett. Ugyanakkor sosem lépett be a kommunista pártba. 1950-től érvényes lakcíme gyanánt a Székesfehérvár, Koch László u. 9. földszint 2. szám alatti lakást adta meg.

Mint volt ludovikás „osztályellenséget”, a Rákosi-korszakban folyamatosan megfigyelte az Államvédelmi Hatóság, amelynek székesfehérvári osztályára időről időre berendelték. Ilyen alkalom volt, amikor összespórolt és az ismerősi körből kölcsönkért pénzből egy használt Škoda személygépkocsit vásárolt akkor, amikor az egész városban csak a tisztí főorvosnak volt saját autója! Az ÁVH-s tiszt kérdőre vonta, hogy miből tellett neki gépkocsira, amikor neki – mármint az ÁVH-s tisztnek – sokkal jobb fizetése van, és mégsem futja rá. Erre a karakánaságról, szokimondásáról, ugyanakkor lobbánékony természetéről egyaránt ismert Sebő Ödön a családi hagyomány szerint ezt válaszolta: „Azért, mert én nem piálom és kurvázom el a pénzemet, mint maga!” Az esetnek annyi lett a következménye, hogy a gépkocsit szinte sosem használhatta, mert hiába került a tulajdonába, benzinjegyet nem utaltak ki a részére.

Az 1956-os forradalom idején egészségügyi okokból több alkalommal is a fővárosban járt; szinte minden fontos helyszínen jelen volt, de csak „megfigyelőként”, nem az események aktív részeseként, mivel mint jól képzett és harctéren kipróbált egykori hivatásos tiszt pontosan tudta, hogy a felkelők küzdelme bár hősies, kimenetele a szovjet Vörös Hadsereggel szemben nem lehet kétséges. Ettől egy esetben tért el, mégpedig október 25-én, a Parlament előtti tömegmészárlást követően: a tűzcsapást a Kossuth-szobor mögé rejtőzve vészelte át, majd részt vett a halottak összeszedésében, és a beérkező tehergépjárművekre történő felrakodásában. Szerencsére a jelenlétére később, a megtorlás időszakában nem derült fény, így emiatt nem hurcolták meg.

Az 1956-os forradalmat követően a Magyar Néphadseregben végrehajtották a hivatásos és tartalékos tisztikar teljes körű felülvizsgálatát, elsősorban abból szempontból, hogy milyen megnyilvánulásaik voltak a kommunista állampárt által meghatározónak tekintett „októberi sajnálatos események” idején. Persze vizsgálták azt is, hogy ki milyen osztályhelyzetű volt, illetve mennyiben szolgálta ki a „Horthy-rendszert”. Így 1957. október 10-én az illetékes kiegészítő parancsnokság Sebő Ödön nevére is elkészítette az úgynevezett felülvizsgálati lapot. A székesfehérvári kiegészítő parancsnok és személyügyi tisztje szerint nevezett a munkahelyén feladatát jól végzi, így ebben a tekintetben nem esik kifogás alá. A továbbiakban azonban így folytatták: „Politikai szempontból nyugatimádó. A nyugati gépek és a nyugati életforma foglalkoztatja. [...] Egyébként meghunyászkodó,

alkalmazkodó természet, rendkívül óvatos, ezzel magyarázható, hogy az ellenforradalmi időszak alatt is csendesen viselkedett. Népi rendszerünknek nem hive.” Molnár Ede nevű kollégája, akit nyilván megbíztak megfigyelésével, 1957 őszén ugyancsak jelentést készített a honvédség részére, amelyben jó munkaerőnek írta le Sebő Ödönt. Csupán azt jegyezte meg, hogy a „Nyugattal annyi kapcsolata van, hogy Feleségének Amerikában rokonai vannak, akiktől több ízben csomagot kapott”. Október 18-án a Belügyminisztérium részéről Pál Albert rendőrnnyomozó hadnagy már keményebben fogalmazott Sebőről: „Kispolgári beállítottságú. Nem megbízható. Minden időben alkalmazkodó. Kompromitált [sic!] egyénnel tart szoros kapcsolatot. Lefokozását javasoljuk.” A felülvizsgáló bizottság a városi kiegészítő parancsnok, Dubán János főhadnagy, Deák Zoltán főhadnagy helyettes személyügyi tiszt, Császár Ferenc rendőrnnyomozó hadnagy és az MSZMP részéről Csonka István aláírásával az alábbi véleményt fogalmazta meg 1957. december 16-án: „Ludovikát végzett Horthysta tiszt, jelenleg is lelkesedik a nyugati eszmékért és kijelentéseket tett az üzemben a nyugati életformáról, azt dicsőíti. Feleségének hozzátartozója jelenleg is tartózkodik külföldön, akivel levelezés útján állandó érintkezést tart fent. Fentiek alapján lefokozását javasoljuk.” Ezt a javaslatot a Megyei Felülvizsgáló Bizottság (Böde Imre alezredes, Fejér megyei kiegészítő parancsnok; Hricz János százados Fejér megyei kiegészítő parancsnokság, személyügyi tiszt; Buczkó Imre rendőr őrnagy, megyei BM kiküldött; Németh Győző MSZMP Fejér Megyei Pártbizottság kiküldöttje) végül 1958. január 2-án megerősítette, mintegy „jogerőre” emelte, mivel az ilyen személy a „Néphadsereg részéről nem megbízható”.

A lefokozási parancs száma és időpontja nem ismert, ténye azonban igen. Sebő főhadnagy a kezdettől fogva tiltakozott az igazságtalan döntés ellen. Ehhez mozgósította munkahelyi vezetőit, mert úgy vélte, a tisztességes munkavégzés igazolása elegendő lesz a méltatlan döntés visszavonásához. A vállalat igazgatója, Káldor Ede és párttitkára, Varga Ferenc 1958. április 2-án kelt jelentésében ki is domborította, hogy Sebő munkáját mindenkor lelkiismeretesen, becsületesen végezte el. Még azt is hozzáírták, hogy az 1956-os forradalom idején betegálmányban volt, „ellenforradalmi” kijelentései, megnyilvánulásai nem voltak. A honvédelmi miniszternek írott fellebbezését követően a HM-ből utasították a Felülvizsgáló Bizottságot annak közlésére, hogy az érintettet tájékoztassák az elutasításról.

Amikor a már említett Hricz százados 1958. május 7-én közölte a hírt, Sebő Ödön megjegyezte, hogy nem hagyja annyiban. Ennek megfelelően ismételten kérelmet adott be a HM-hez tartalékos tiszti rendfokozatának visszaállítása érdekében,

majd a végleges döntés előtt kérelmezte a személyes meghallgatást. Ezért 1958. szeptember 30-án reggel 9-re behívták a HM Személyügyi Főcsoportfőnökségre. A beadványra ceruzával az alábbiakat vezették rá: „1958. 09. 30-án HM-ben meghallgattuk. Lefokozása indokolt. Vele közölve. 1958. 10. 02. Szőke örgy.”

Családjával 1963-ban költözött Budapestre. Az év szeptember 1-jétől működött Székesfehérváron a Magyar Néphadsereg legmagasabb szintű seregtest-parancsnoksága, az 5. hadsereg-parancsnokság. Emiatt igen nagy számú tisztnek és tiszthelyettesnek kellett Fejér megye székvárosába áttelepülnie, sokaknak családostul. Ehhez azonban a helyőrségben nem tudtak kellő számú ingatlant biztosítani, és az emberek sajátos módon oldották meg a problémát: cserével! A Sebő família így cserélt egy fővárosi tiszttel és jutott budapesti lakáshoz akkor, amikor ugyan a kitelepítések korszaka már lezárult, de egy volt magyar királyi hivatásos tiszt nem volt feltétlenül kíváncsi az ország szívében. A Rádióvilágossági Kereskedelmi Vállalatnál helyezkedett el, s 1968-ban biztosan a RÁVILL Budapest, Népköztársaság útja 53. szám alatti üzletében dolgozott. A cég vezérigazgatója, Halász János becsületes munkavégzése alapján igen megkedvelte Sebő Ödönt, s hamarosan főosztályvezetővé nevezte ki, amelyre mint volt ludovikásnak esélye sem lehetett volna. Nem ismeretes, hogy 60. életévét betöltve, nyugalomba vonulásakor még ugyanebben a beosztásban ténykedett-e.

Sebő Ödön akarva-akaratlanul is részt vett egy, az egész nemzet kulturális életére kiható, vitathatatlanul a magyar örökséget gazdagító tevékenységben is. Fia, Sebő Ferenc eredeti végzettségét tekintve ugyan építésszárműnök, de már fiatalkorában eljegyezte magát a népzenevel. Kezdetben eredeti szakmájában dolgozott, de a Sebő együttes 1970-es létrehozását követően egyre inkább a muzsika, a zeneszerzés és -gyűjtés töltötte ki az életét, majd 1989-ben egyetemi szintű zenetudományi diplomát is szerzett. Amíg Sebő Ferenc és az együttes tagjai fiatalok voltak, édesapja, Sebő Ödön hozta-vitte őket gépkocsiján az országban a különböző koncertekre, fellépésekre, felvételekre.

Közvetett, de erős bizonyítékkal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy Sebő főhadnagyt a háború után évtizedekkel később is erősen foglalkoztatták a Gyimesben töltött évek, és a háborús cselekmények, amelyeknek maga is részese volt. Hiszen talán egész élete egyik legmeghatározóbb eseménye 1943–1944-hez köthető. 1947-ig még levelezésben állt volt legényével, aztán a nehéz idők beköszöntével már nem volt veszélytelen a kapcsolattartás két egykori katonabajtárs számára, különösképpen Magyarország és Románia között. A fizikai kapcsolat ugyan megszűnt egy időre, de Sebő Ödön az első lehetséges alkalommal nekiindult egykori szolgálati állása és harcai helyszínére. Erre

1976-ban kerülhetett először sor. Az akkor készített fényképek tanúsága szerint bejárt minden ismerős helyet: Gyimesbükköt, a Rákóczi-várat, a szoros közvetlen környékét, a Bilibók-tetőt és Mihályszállást. Volt katonáival is tudott találkozni, igaz, kellő elővigyázatossággal, hiszen a Ceaușescu-rendszer hivatalnokainak eleve minden idegen gyanús volt, hát még egy magyarországi!

A rendszerváltás után

Az egypártrendszer megszűnését követően azonban már több alkalommal volt lehetősége odautazni, amelyek közül talán a legemlékezetesebb az 1998. évi volt, amikor veterántalálkozót is tartottak. Ezek az alkalmak is hozzájárultak, hogy *Halálraitélt zászlóalj* címmel megírja háborús visszaemlékezéseit, amelyet fia, Sebő Ferenc szerkesztett készre, és első alkalommal 1999-ben jelent meg magánkiadásban, majd a Magyar Könyvklubnál, a nagy népszerűsége való tekintettel kétszer is.

1994. február 24-én rendfokozati rehabilitáció iránti kérelmet nyújtott be, amelyben megfogalmazta, hogy mivel utolsó beosztása törzsisztai volt – itt nyilván ideiglenes zászlóaljparancsnoki funkciójára utalt – az eljárás során ennek megfelelő előléptetést kért. A HM Rehabilitációs Bizottsága nyilvántartotta, mivel a számos előterjesztést benyújtó Honvéd Hagyományőrző Egyesület listáján is szerepelt. Az általuk javasolt rendfokozat az őrnagyi volt. Arról nincsen információ, hogy az 1958-ban elvett rendfokozatát helyreállították volna, az azonban bizonyos, hogy a honvédelmi miniszter 267/1994. sz. parancsában őrnaggyá léptette elő.

Kevésbé ismert, hogy Sebő Ödön rajongott a vitorlázásért is, mégpedig úgy a magyar belvizeken, mint később az Adrián. A csaknem élete végéig tartó hobbi eredete, akár banálisnak is mondható, de rokonszenvesebb, hitelesebb, ha igazi apai szívére mutatunk rá. Kisfia ugyanis nagyon szeretett volna csónakázni, de a nagyobbacska fiúk nem engedték neki, mire édesapja agárdi telkükről lement a Velencei-tó partjára, s az ott látott csónakok, ladikok közül a neki legjobban tetszőket lerajzolta. Ezt követte a terv, majd azt az egyik Dittrich-testvér asztalosműhelyében saját maga el is készítette. Hamarosan a vitorlások is érdekelni kezdték, és elsőként egy Kalóz típusút sikerült vásárolnia. Az 1960-as évek elején Sebő Ödön szert tett Balatonföldváron egy parti telekre, ahol kis házat épített, s így már hazánk legnagyobb taván űzhette a vitorlássportot. Innen már csak egy „lépés” volt a tenger. Oda azonban komolyabb úszóeszköz szükségeltetett, még

ha csak part menti hajózásra alkalmas is. Ennek érdekében egy évre elszegődött inasnak a balatonfüredi hajógyárba, hogy a szakmai fogásokat kitanulhassa.

A tengeri vitorlázás vonatkozásában határozottan érdemes, hogy neve e témát illetően is feljegyeztessék, mivel az 1945 után lajstromba vett, kedvtelési célú magyar tengeri kishajók tulajdonosait tekintve az elsők között volt mint magánszemély. A „CSÁNGÓ” névre keresztelt Rebell-Seaskip típusú, ötfős személyzetű, 4,5 kW teljesítményű, NDK Forelle típusú külmotorral szerelt, part menti hajózásra alkalmas, 7,6 méter hosszú, 2,3 méter széles és 1,44 méter merülésű, saját építésű vitorlását 1988. április 25-én vették hajólaajstromba. Később motorcsere és átépítés miatt törölték, majd újra regisztrálták. Ezzel a vitorlással nyaranta lejárt a jugoszláv tengerpartra, ahol Pula volt a báziskikötője. Kéthetes kurzusokban utasokat vállalt, akik egyben tanítványok is voltak, s akiket a kellemes időtöltés közben a vitorlázás alapismereteire oktatott. Második hajója a „KARMA” nevet kapta, és 1992. július 3-án regisztrálták. Az előzőhöz képest kissé nagyobb jármű hossza 9,65 méter, szélessége 3 méter, merülése 1,52 méter, vízvonaltól mért magassága pedig 12,3 méter volt. A vitorlás 2+4 fő befogadására volt alkalmas, mozgatásáról szélcsendben és kikötőben egy 6,6 kW teljesítményű Diesel Marine DM450 típusú motor gondoskodott. Azonban ez a hajó nem volt hosszú életű, ugyanis 1992. július 11-én az Isztriai-félsziget nyugati részén, Rovinjtól északra található, úgynevezett Limski-csatorna bejáratánál víz alatti sziklára futott. A hajó lékesedett, árbóctörést szenvedett. A személyzetet a kikötőkapitányság mentette ki.

A Sebő sztori

Sebő Ödön Budapesten hunyt el 2004. április 23-án, s május 10-én helyezték végső nyugalomra a Farkasréti temetőben.

Már halála előtt, de még inkább azt követően kultusz alakult ki körülötte, mint aki katonáival az utolsók között hagyta el a magyar határt Gyimesbükknél. 2003-ban került a publikum elé Osgyáni Gábor dokumentumfilmje *Hegyvadász a Kárpátokban* címmel az 1944-es gyimesi eseményekről, még az ő közreműködésével. Már említett visszaemlékezése haláláig háromszor is megjelent, de azt követően az örökösök hozzájárultak, hogy a kötet a világhálón is megjelenjen. A Kelet-Magyarországi Speciális Mentő Egyesület, a Hargita Megyei Mentőszolgálat, a Salvamont Hegyimentő Szolgálat Hargita megyei szervezete, továbbá egyéb társadalmi egyesületek a Sebő Ödön főhadnagy által vezetett harccsoport

Gyimesbükk-től Csíkszentdomokosig vezető 1944-es visszavonulási útján alakították ki a „32-es határvadászok emlékútja” nevű turistaútvonalat, amelyen 2010 óta minden év augusztus végén egynapos túrát rendeznek erdélyi és magyarországi civil szervezetek. A Sebő-ihlette 32-es határvadászok emlékútja mintájára azóta túraútvonalat alakítottak ki a gyergyótölgyesi 21. és a kézdivásárhelyi 24. határvadász-zászlóalj 1944. szeptemberi visszavonulásának útvonalán is.

2013-tól Gyimesbükkön bronz mellszobor és kopjafa is őrzi az egykori őrsparancsnok emlékét. 2014-ben *A halálra ítélt zászlóalj* címmel született róla és az 1944. augusztus végi, szeptember eleji eseményekről újabb filmalkotás, illetve ugyanabban az évben a nagyhírű, Kárpát-medencei magyar örökséget bemutató *Hazajárók* sorozat is szánt egy epizódot a témának a *Naskalat – A halálra ítélt zászlóalj nyomában* címmel.

Noha az 1944-es gyimesi harcokban nem Sebő Ödön volt az egyedüli vitézül harcoló honvédtiszt, s nem is ő volt a térségben a legmagasabb rendfokozatú parancsnok, azonban a magyar határvédelem e rövid epizódjában betöltött szerepe, egyéni helytállása mégis alkalmassá teszi arra, hogy emléke fennmaradjon az utókor számára.

Irodalom

Illésfalvi Péter – Nagy József: Székely határvadászok, székely határőrök. Szépvíz és a Gyimesek hadtörténete, 1940–1944. In Nagy József (szerk.): *A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Szépvíz és a Gyimesek vidéke*. Csíkszereda, Szépvízért Egyesület, 2018. 260–333.

Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a Hadak útján 1940–1944*. Budapest, Püedlo Kiadó, 2005.

Schláth János: *Eltékozt örökség... Szemelvények a magyar tengerhajózás történetéből*. Budapest, Püski Kiadó, 2017.

Sebő Ödön: *A halálraítélt zászlóalj*. Budapest, Magyar Könyvklub, 1999.

Források

2021. szeptember 21-én fiával, Sebő Ferencsel Balatonföldváron készült interjú.
Sebő Ferenc birtokában lévő, édesapjára vonatkozó eredeti dokumentumok.

Sólyom László

(1908–1950)

Ludovika Akadémiát, majd Hadiakadémiát végzett kiváló képzettségű hivatásos katonatiszt. Jelentős szerepet játszott az 1944–1945-ös németellenes polgári és kommunista fegyveres ellenállás megszervezésében, tevékenységében. 1945 januárjától ő is azok közé tartozott, akik – nem ismerve a bolsevik terrorállam valódi arcát – egy demokratikusabb, szabadabb és a társadalmi igazságtalanságoktól mentes Magyarország megteremtéséért kívántak munkálkodni. Betöltött beosztásaiban is ennek szellemében kezdett el tevékenykedni. Budapesti rendőrfőkapitányként hozzájárult a rendőrség újjászervezéséhez, az élhetőbb mindennapi életkörülmények megteremtéséhez. Katonai pályafutásának folytatásaként meghatározó szereplője volt a hadsereg újjászervezésének, a katonai tisztképzés háború utáni újraindításának, a magyar hadiipar talpraállításának. Mindezen szakmai tevékenységéért méltán tarthat igényt az utókor elismerésére, megbecsülésére. A történelmi érdemek hangsúlyozása mellett azonban az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Moszkvából hazaérkező kommunista vezetők erőszakos hatalomkisajátítási politikájában – másodvonalbeli politikai szereplőként – ő is résztvevő volt. 1946 nyarától a „ludovikás kommunista elit” tagjaként közreműködött a kommunista elveket és törekvéseket elutasító tisztek hadseregből való kiszorításában, az egyes főtisztek elleni rágalmak és perek

elindításában. Az illegitim Katonai Bizottság tagjaként évekig szerezhettek első kézből tapasztalatokat az erőszakos, bolsevik mintájú vezetés – Farkas Mihály által közvetített és magvalósított – hangneméről, eszközeiről és módszereiről. Ezeket elfogadva – véleményünk szerint – maga is hozzájárult az „ÜGY” lejárataához, a diktatúra kiépítéséhez. Sólyom Ildikó, a tábornok leánya többször is írt arról, hogy édesapja 1948 tavaszán éles szemrehányást tett Pálffy György altábornagynak amiatt, hogy az általa vezetett szervezet véres és szadisztikus kihallgatási módszerei veszélyeztetik az „ÜGY” (egy szabad, demokratikus államrend) tisztaságát, és ezt követően romlott meg közöttük az addig fennálló szoros baráti kapcsolat.

Családi háttér és tanulmányok

Sólyom László 1908. december 17-én született Muraszombaton, Kirchner Antónia és Schick Ferenc törvényszéki bíró második fiúgyermekéként. A bíró 1907-ben megbízatást kapott a Muravidéki Törvényszék létrehozására és vezetésére, így született a gyermek e délvidéki városban. A megbízatás 1909. évi lejártakor a család ismét Budapestre költözött, és az apa ismét elfoglalta a Pestvidéki Törvényszéken a vezető bírói tisztséget. A háború kitörésekor hadiszolgálatra vonult be, és 1917-ben, egy súlyos tüdőlövés következtében leszerelték. A kórházi kezelések ellenére 1918. szeptember 23-án belehalt a háború okozta sebesülésébe. A család, amely addig viszonylag kiegyensúlyozott anyagi körülmények között élhetett egy Damjanich utcai bérházban, hirtelen nehéz helyzetbe került a családfő elvesztésével. A tizenhárom éves Ferenc és a tízéves László eltartásának terhei az ötvenkét éves özvegy tanítónő vállára nehezedtek. A szűkös jövedelmet német és francia nyelvvórák tartásával próbálta meg kiegészíteni. A nagyobbik fiú, anyja vallásosságát követve a Hittudományi Akadémia hallgatója lett, ám a tanulás költségeit alig tudta biztosítani. Ilyen körülmények között a kisebbik fiú továbbtanulásának csak egyetlen útja maradt, a budapesti „Bocskai István” főreáliskola egyik díjmentes, államköltséges helyének elnyerése. Az özvegy tanítónő 1923. július 28-án keltezte ez irányú kérvényét a honvédelmi miniszter részére. Az István utcai elemi iskolát kítűnő eredménnyel befejező fiú 1923 őszétől a honvédség egyik álcázott katonai főreáliskolájának lett tanulója, ahol rejtve folytatták a tiszti hivatásra való nevelést és előkészítést, fenntartva a korosztálynak megfelelő fegyelmet és formákat. A család rossz anyagi körülményei és az édesanya vallásba menekülő magatartása nagyon megviselte a kamasz

fiút, aki keserűségét és magányosságát az olvasással kompenzálta. A magyar és a világirodalom klasszikus műveinek megismerése mellett maga is próbálkozott írással, pályáját is az irodalom területén képzelte el. A szülői kérvény azonban más irányba módosította életútját, és sorsa eldőlt a hűvösvölgyi iskolába való felvételével. A jeles eredménnyel érettségizett diák 1927-ben automatikusan a Ludovika Akadémia tiszti növendéke lett. „Kiváló értelmi képességű, komoly, szerény” – ez áll az ismétlődő tanári jellemzésekben a kitűnően tanuló, az évfolyam legjobbjai közé tartozó hallgatóról. Nemcsak a katonai tantárgyak elsajátításában jeleskedett, de megtartva régi szenvedélyét, az irodalom területén is igen aktív volt. Tevékenységéről a *Ludovikás Levente* című évkönyvek ismétlődően tudósítottak. A tanulás mellett a sportot sem hanyagolta el, évről évre az akadémia gátfutó és műugró bajnoka címetek is begyűjtötte. Baráti körében, környezetében ott találjuk azokat, akik vele együtt vesznek részt az ellenállásban, majd szolgálnak az új hadseregben: évfolyamtársa volt Belezna István és Illy Gusztáv, míg Lőrincz Sándor, Porffy György és az igazi barát, Pálffy-Oesterreicher György egy évvel alatta jártak.

A két világhégés között

1931. augusztus 20-án kitűnő eredménnyel avatták tüzérhadnaggyá, majd osztották be a miskolci 7. tüzérszázal mérőszázad alantos tiszti beosztásába. Nevét, a kor elvárásai miatt Sólyomra magyarosította. Kiváló csapatszolgálatát elismerve 1934. november 1-jével főhadnaggyá nevezték ki. A négy év csapatszolgálat letöltése után jelentkezett a vezérkari képzést nyújtó Hadiakadémia (1939-ig Budapesti Szabályzatismertető Tanfolyam) előkészítő tanfolyamára. A tanfolyamot sikerrel elvégző tisztek számára lehetőség nyílt egy többnapos felvételi vizsga keretében katonai szaktudásukról bizonyosságot adni. Az akadémiai tanulmányok megkezdése előtt a leendő hallgatókat egyéves, külföldi haderőknél letöltendő tanulmányutakra küldték. Sólyom László főhadnagy 1935 szeptemberében a párizsi magyar katonai attasé, Rakovszky György vezérkari ezredes mellett kezdte el első, három hónapos szolgálatát, ezt követően egy-egy lovas- (Tarbes), gyalogos- (Poix) és repülőezred mindennapjaival ismerkedett. Hazatérése után, 1936–1939 között ismét a tanulás éveit követték. „Osztálytársai átlagát jóval meghaladó intelligenciával, általános műveltséggel rendelkezett, amit rendszeresen igyekezett fejleszteni” – emlékezett vissza Lánosz István alezredes az akkori időszakra. A kitűnő előmenetelű főhadnagy

tanáraival is összeszólalkozott, amikor az elhangzottak nem egyeztek meg véleményével, így a harcászatot oktató Grassy József vezérkari ezredessel. Az ügy súlyosabb következményeitől az akadémia parancsnoka és egyben atyai jó barátja, Schweitzer István altábornagy mentette meg. A politika az akadémián tanuló tiszteket is megosztotta, a hangadó nyilas- és németbarát csoportba tartozó tisztek mellett voltak az angolszász-polgári és a hazai népi-nemzeti eszmékkel rokonszenvező tisztek is. Utóbbiak közé tartozott például a kiváló értelmi képességekkel rendelkező, a rendszert különböző okokból radikálisan megváltoztatni akaró hallgatók csoportja, mindenekelőtt Pálffy-Oesterreicher Györggyel, Sólyom Lászlóval és Illy Gusztávval.

A sikeres vizsgák letétele után, a vezérkari testületbe történő átkerülést megelőzően csapat- és próbaszolgálatot kellett teljesíteniük a leendő vezérkari tiszteknek. Sólyom László vezérkari próbaszolgálatos főhadnagy 1939. május 1-jén a székesfehérvári II. hadtest alá tartozó 4. tábori tüzérsztyályhoz vonult be, amelynek parancsnoka Mérey-Kasner Róbert alezredes volt. Előbb segéd-tiszt, majd ütegparancsnoki beosztásokat töltött be. Ugyanebben az évben, szűk családi körben kötött házasságot Czikhart Nórával a Kapisztrán téri helyőrségi templomban. A magánélet boldogságát és a kiteljesedő katonatiszti karriert azonban viharos politikai felhők veszélyeztették. Az 1939. május 5-én kihirdetett második zsidótörvény a zsidóságot már alapvetően fajként határozta meg. A törvény értelmében zsidónak volt tekintendő az, aki az izraelita vallási közösséghez tartozik, illetve akinek szülei egyike vagy két nagyszülője oda tartozik. A törvény kötelezően előírta a tisztikar és feleségeik származási igazolásának végrehajtását. Sólyom László főhadnagy minősítési lapjára az „atyja kikeresztelkedett zsidó, atyai nagyszülői zsidók, egyébként keresztény” származású bejegyzés került. Ez együtt járt azzal, hogy a vezérkari testületbe való átvétele szóba sem kerülhetett, a csapatszolgálat további folytatása esetén is csak alantos beosztásokat tölthetett volna be, és legfeljebb ezredesi rendfokozatot érhetett volna el.

Nyugállományban és illegálításban

Az elkeseredettséget tovább növelte a nemzetközi és a magyarországi politikai folyamatok elemzéséből leszűrt következtetése, miszerint a náci Németországgal való egyre szorosabb szövetség ellentétes hazája érdekeivel, és az akár pusztulásához is vezethet. Gyötrő kétségeit, amelyet az 1940. május 1-jei századosi

kinevezése sem volt képes csökkenteni, az 1939. február 1-jétől hadtestparancsnokának kinevezett Schweitzer altábornaggyal tudta csak megbeszélni. Az 1. hadsereg élére 1941. február 1-jén kinevezett altábornagy javaslatára, kitalált és nehezen diagnosztizálható egészségügyi indokokra hivatkozva kezdeményezte nyugállományba helyezését. Az 1941. július 14-én kiállított egészségügyi igazolás ennek megfelelően súlyosabb fokú általános ideggyengeségről, idült ízületi csúzról és egy baloldali tüdőcsúcshurutról igazolta a százados „mindennemű szolgálatra való alkalmatlanságát”.

A kiemelkedő vezérkari pályafutás helyett az alig 33 éves százados 1941. augusztus 1-jétől a civil élet nyújtotta bizonytalanságnak kitéve ismét „pályaválasztás” előtt állt. A segítség a régi baráttól, Pálffy-Oesterreicher Györgytől érkezett, aki már 1939-ben kivált a honvédségből felesége származása miatt. Az Egyesült Izzó egyik cégvezetőjeként ajánlotta be Sólyom Lászlót, aki először anyagbeszerzőként kezdett el dolgozni. Hamarosan itt is felfigyeltek precíz és pontos munkájára, és nemsokára az anyagbeszerzés vezetőjeként bonyolította a gyár teljes beszerzésének folyamatát, a beszállítók és a vállalkozók legnagyobb meglepetésére és döbbenetére: megvesztegethetetlenül. 1943-ban megbízták a gyár légvédelmi rendszerének felmérésével és a kötelezően kiépítendő óvóhelyek kiépítésének felügyeletével, ellenőrzésével.

A hivatali munkák mellett a „forrongó világ” eseményei által kiváltott belső szorongásai levezetésére elkezdett újra naplót írni. Ebből sajnos csak egy kötet maradt meg az 1950. május 20-i házkutatás során elkobzottak közül, amelyet a család később visszakapott. A fennmaradt 42 bejegyzés, amelyek 1941. augusztus 6. és 1946. augusztus 7. között születtek, mindenkor hűen tükrözik írójának a nemzetközi és a hazai politikai eseményekről készített elemzéseit, az ezekről kapcsolatos személyes érzéseit. Az írást kiváltó legbensőbb motivációjáról a napló megkezdésekor a következőket vetette papírra:

„Olyan forrongó világban élünk, hogy megint szükségét érzem annak, hogy naplót vezessek. Utoljára mikor írtam, még bennem volt a forrongás, ezt vezettem le papíron, most a történesek késztetnek írásra. Nem tudok már a múltba visszazsánni, annyi minden van mögöttem és a ma is oly túlsúlyos, hogy a kettőt együtt már nincs időm megörökíteni, a mában maradok tehát. [...] Hova megy a világ és hova megyünk mi egyes emberek? Úgy látszik, hogy minden napról-napra vigasztalanabb és sivárabb lesz.”

Elkeseredettségének hátterében az „új Európa” és benne Magyarország sötétjövő-víziója állt. Ezt követően a beírások legtöbbször az éppen aktuális német harctéri állapotok értékeléséről és a hozzáfűzött katonai magyarázatokról szóltak.

Köztük néhány olyan is, amelyeket a későbbi történések igazoltak is. Például az 1941. augusztus 17-i bejegyzések, amelyekben a következők olvashatók:

„1942 tavaszára a szovjetek félelmetesebb ellenfelek lesznek, mint voltak 1941 nyarán. A németeknek év végéig be kell fejezniük a háborút, különben elvesztik azt. A német erők megkímélése céljából összegyűjti Európa segédnépeit és arcvonalat formál a szovjet ellen, de »ezek a népek és hadseregeik nem képesek ezt a feladatot elvégezni«”.

Fokozatosan eltávolodott a régi ludovikás világtól, ami sohasem volt teljesen az övé, és közeledett a radikális baloldal eszméihez. Erre az 1941. október 11-ei bejegyzése alapján következtethetünk:

„De új világot csak régi romjain lehet építeni, ehhez el kell pusztítani a régi embereket és ideálokat, osztályokat, tradíciókat, mindent, ami emlékeztet és visszautal. Az osztályuralom helyébe lép majd egy nép uralma. Az elnyomó társadalmi osztályok helyébe, az elnyomott népek.”

Úgy vélem, hogy itt találhatjuk Sólyom László belső mozgatórugóit, későbbi ténykedéseit illetően, mind az ellenállásban, mind pedig az 1945 utáni tevékenységében.

A nagy kommunistalebukásokat követően, 1942 végén meghozta döntését, és Orbán László, a megmaradt mintegy 70–80 fős tagság egyik titkáráként megnyerte őt az illegális kommunista párt tagjának. Erre feltehetően Sólyomék Fery Oszkár utcai lakásában kerülhetett sor, ahol egy időben Orbánt bújatták. Titkos pártfeladatainak egyike lehetett a 11. számú helyőrségi kórház nőgyógyászként a feleségét többször is kezelő dr. Aranyi Sándor tartalékos hadnagy meggyerése, és személyén keresztül egy egészségügyi hálózat kiépítése. A közös politikai meggyőződés eredményeképpen, amely szerint Magyarországnak minél előbb ki kell lépnie a háborúból, és ezért tenni is kell valamit, Aranyi doktor vállalta az együttműködést. Ennek keretében háborúellenes propagandát folytatott a sebesült tisztek körében, késleltette a munkaszázados zsidók visszavezénylését, igazolványokkal látott el sebesült angolszász pilótákat, szökött katonákat, polgári személyeket bújattak, valamint a kórházban „kallódó” fegyvereket gyűjtötték össze és rejtették el a szülészeti osztály helyiségeiben, szekrényeiben. Munkájában a kórház esperese, Kálló Ferenc és katonai szolgálatát a kórházban teljesítő dr. Pallós Károly egyetemi tanár segítették. Az ország megszállását (1944. március 19.) követően tevékenységük kiegészült az illegálisba vonulók

számára menhelyül szolgáló lakások szerzésével. Többek között Aranyi doktor húgának Dembinszky utcai lakásának e célra történő biztosításával. 1943 tavaszától Pálffy-Oesterreicher György és Sólyom László egymást kiegészítve arra törekedtek, hogy a német- és háborúellenes propaganda kiterjesztése céljából megismerjék azon tiszteket, akikre ebben számítani lehet. E célból a volt ludovikás tisztekkel folytatott találkoásaikkor neveket és címeket kértek minden esetben. Az így összeállított lista alapján e tisztek a „Nemzeti Front”, vagy a „Hazafias Front” aláírással kommunista röpcédulákat kaptak postaládájukba. 1944 júliusában a nyugállományú Sólyom László százados SAS-behívót kapott, a megjelölt bevonulási helye a hajmáskéri tüzer kiképző tábor volt. A sikertelen kiugrást követő nyilas-hungarista uralom idején elhagyta szolgálati helyét, Budapesten – mint katonaszökevény – illegalitásba vonult és különböző lakásokban bujkált. Egy titkos találkozón Pálffy-Oesterreicher György tájékoztatta arról, hogy a szeptember végén, október elején magalakult Katonai Bizottság tagja lett, a párt által delegált Fehér Lajossal együtt. Az ő szerepe feltehetően a volt ludovikás tisztek felügyeletére és ellenőrzésére irányult, ami annak lehetett jele, hogy a legfelsőbb pártvezetés Sólyomék által nem ismert tagjai (Kádár János, Kállai Gyula, Péter Gábor, Rajk László) számára ludovikás múltjuk miatt nem tűntek elég megbízhatónak. A latin–történelem szakos tanár-újságíró Fehér Lajos személye jelenthette számukra az illegális párt megbízható képviselőjét. Feladatuk 3–5 fős fegyveres kis csoportok (akciógárdák) létrehozásával a németek és a nyilasok elleni fegyveres akciók megszervezése és végrehajtása, továbbá egy általános fegyveres felkelés kiindulópontja lett. Ehhez erősíteni kellett a szóba jöhető összes erővel, irányzattal való kapcsolatokat és együttműködést. Ennek keretében megbeszéléseket kezdeményeztek a Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság képviselőivel 1944. november közepén, az orosz erők előtti folyosó megnyitásának lehetőségeiről. Sólyom kapcsán ugyancsak részt vettek a MÁVAG-gyárban történő fegyverek gyűjtésében, többek között több páncéltörő ágyút rejtgettek a Felszabadító Bizottság számára. A Koczás Ferenc főmérnök vezette csoport azonban egy beépített ügynök árulása miatt lebukott, és mintegy tizenhárom főt letartóztattak. A csendőrnnyomozók figyeltették a főmérnök Baross utca 78. szám alatti lakását, és így az oda november 19-én betérő Sólyom Lászlót őrizetbe vették, azonban – nagy lélekjelenléttel és bátorsággal – sikerült megszöknie.

Az egyetemek nemzetőrségéből szerveződött Táncsics Mihály Zászlóalj, amelynek neve álcázás céljából az 1. Hungarista Egyetemi Felderítő Zászlóalj volt, százaknak adott ki hamis papírokat, és számos nyilas- és németellenes

fegyveres akciót hajtottak végre. Parancsnokuk, Várhelyi József révén kapcsolatban álltak Sólyom Lászlóval. A fentebb említett ellenálló csoportokkal való kapcsolattartás mellett egy önálló, kis szervezetet is létrehozott volt ludovikás társaiból. A „Sógor” fedőnéven működő ellenálló csoport tagjai között volt Görgey Guidó és Thassy Jenő főhadnagy, valamint Haris Olivér és Odescalchi Pál tartalékos hadnagy. A veszélyes katonai akciók szervezése és a közreműködő szervezetekkel, csoportokkal való állandó összeköttetés fenntartása mellett Sólyom László igyekezett családjának biztonságáról is gondoskodni: nevelőapja unokaöccsének felesége, Pappné Berczik Sára egy víkendházzal rendelkezett a Pál-völgyi-cseppkőbarlang közelében, a család – egy időre – ott talált menedékre, majd november végétől a Bazilika attemplomában vésztelték át az ostrom heteit. Itt talált rájuk a családfő 1945. január 17-én.

1945–1949: magas beosztásokban az Államrendőrség és a Honvédség élén

A budai oldalon még dörögtek a fegyverek, amikor Sólyom László a kommunista párt Tisza Kálmán téri székházában jelentkezett, ahol Kádár Jánossal, a párt budapesti titkárával találkozott. Itt közölték vele, hogy a párt Központi Vezetőségének határozata értelmében megbízták a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága vezetésével. Az új főkapitány a VI. kerületi Eötvös utca 7. szám alatt berendezett, ablaktalan és fűtetlen irodák egyikében kezdte meg a rendőrség újjászervezését, a megrendült közbiztonság viszonylagos biztosítását és a háborús bűnösök, gyilkosok felderítését, elfogását. Plakátokat, röplapokat készítettett, amelyben a szolgálat újbóli felvételére szólította fel a még bujkáló rendőröket. A jelentkezőket már az új székhelyen, a Városházán vették állományba és osztották szét őket a különböző feladatokra. A pártmegbízatás hivatalos elismerésére 1945. január 21-én került sor, a székesfővárosi Nemzeti Bizottság által. Határozata szerint a budapesti rendőrfőkapitányi teendők ellátásával Sólyom László vezérkari századost bízták meg. Az Ideiglenes Kormány és a debreceni moszkovita pártvezetés képviselőjében január 28-án a fővárosba érkezett Tömpe András, akinek a Magyar Államrendőrség Politikai Osztályának megszervezése volt a feladata. A pártközpontban az őt fogadó Vas Zoltán közölte, hogy a központban már Péter Gábor vezetésével működik egy politikai osztály.

A rendőrség és a két politikai osztály tisztázatlan hatásköréből adódóan kezdetben hatalmi vetélkedés bontakozott ki a három vezető között. A kialakult helyzetről egy belügyi osztálytanácsos február 15-i jelentésében a következőkről

tájékoztatta a belügyminisztert és rajta keresztül a kommunista párt Debrecenben lévő vezetőit: Sólyom főkapitány álláspontja szerint minden fegyveres rendőri szervezet alá tartozónak tekintendő, és ennek értelmében az ő felügyelete alatt kell működniük. A háború- és népellenes bűnösök, továbbá a nyilas tömeggyilkosok felderítése mellett a kommunista hatalom kiépítésén is dolgozó politikai osztályok vezetői természetesen vitatták ezt, és nem tartották magukra nézve kötelezőnek a főkapitány rájuk vonatkozó intézkedéseit. Az elkövetkező hónapokban így a köztük fennálló ellentétek – gyakran személyeskedésekbe is átsapva – tovább növekedtek. Tömpe András, a párt Központi Vezetőség Titkárságának készített március 27-i jelentésében például Péter Gábor és Sólyom László legnagyobb szakmai hiányosságaként rótta fel, hogy „nem rendelkeznek a legális tömegszervezés tapasztalataival és elég nehezen sajátítják el az új helyzet kívánta módszereket”. Péter Gáborral kapcsolatban kifejtette, hogy „kicsinyes, személyeskedő magatartása bizonyos viszonylatban áll saját személyének túlbecsülésével”, míg Sólyom Lászlóról azt tartotta fontosnak jelezni, hogy „nem szakadt el eléggé a polgári ideológiától”, amit a vele szemben elhangzott kijelentéseivel vélt bizonyítani. Mindemellett a főkapitány törekedett a vezetése alatt álló szervezet eredményes munkájának megszervezésére, a közbiztonság fokozására, valamint a háborús bűnösök bíróság elé állítására. Ennek keretében módosította az internálás és a rendőri felügyelet alá helyezés rendeleteit, amelyek keretében bírósági ítélet nélkül, a kerületi politikai osztályvezetők javaslatai alapján a főkapitány is elrendelhetette a fentebb említett kényszerintézkedéseket. A politikai okokból őrizetbevettekről kiállított adatlapok nyilvántartása és feldolgozása céljából indítványozta a Politikai Rendészeti Nyilvántartó Hivatal felállítását, és több alkalommal is közreműködött a Péter Gábor vezette politikai rendőrség működése során keletkezett „ügyek” tisztára mosásában. Így 1945 márciusában előbb Csorba János polgármesternél tett kötelező látogatásuknál biztosította a főváros vezetőjét arról, hogy a politikai rendőrség nem önállóan tevékenykedő szervezet, és soraiban tiltott az erőszak alkalmazása, majd a miniszterelnök, dálnoki Miklós Béla március 30-i, váratlan, de Péterék által már előzőleg ismertté vált látogatása során ott volt az őt fogadó vezetők között. A jelenlevők biztosították a miniszterelnököt, hogy a politikai rendőrség nem pártrendőrség. 1945 júliusában, a még esetleg bujkáló nyilasok elfogása céljából, vezetésével került sor az addigi legnagyobb létszámú éjjeli razzia végrehajtására 513 politikai és 230 bűnügyi nyomozó, 330 rendőr és 110 szovjet katona részvételével. Mindezen szolgálati ténykedéséért 1945. november 4-én rendőr altábornaggyá léptették elő. Összetűközései, különösen a Péter Gábor vezette Magyar Államrendőrség

Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályával továbbra sem oldódtak meg, sőt a Rákosi Mátyás támogatását maga mögött tudó Péter intrikái tovább fokozódtak. 1946. március 19-én Farkas Mihálynak írott levelében például arról panaszkodott, hogy a napokkal azelőtti, a Szálasi-kormány több tagjának kivégzésére kirendelt rendőrökordon – Sólyom altábornagy parancsa alapján – nem engedte be nyomozóit a kordonon belüli területre, és ennek nyomán dulakodásig fajult a helyzet. Mindezek alapján arra kérte a párt fegyveres erőket felügyelő vezetőjét, hogy figyelmeztessék hivatali előljáróját: „Nagyon szeretném, ha Sólyomot figyelmeztetnék, hogy a jövőben ilyesmi ne történjék, mert nagyon provokációs jellege van az egésznek”. Sólyom László a mélyülő konfliktusok hatására kérte a honvédséghez való áthelyezését és katonai szolgálatának újrajrkezését. Erre 1946. május 12-én került sor, amikor vezérőrnagyi rendfokozattal kinevezték a Honvédelmi Minisztérium Katonai Csoport vezetőjének.

Sólyom László vezérőrnagy a hadseregbe való visszatérését követően csoportfőnökként – ügykörszerűen – sokáig csupán négy (katonai, szervezési, műszaki és szállítási, híradó) osztály fölött rendelkezett, de hadseregszervezői és a tisztképzés újraindításában játszott tevékenysége messze túlmutatott csoportfőnöki beosztásán. A hadseregfejlesztés kérdése – a nemzetközi és a belpolitikai viszonyok megváltozása következtében – 1947 végétől ismét előtérbe került. Ennek jeleként értelmezhető az 1947. december elején elkészített „Vezérkari munkaterv”, amelyben aktív szerepet játszott a katonai csoportfőnök is. A haderő minden szegmensét érintő fejlesztési koncepció részletesen tárgyalta egy új véderőtörvény elkészítését, a legfelsőbb katonai vezetés reformjának megvalósítását, a szervezést, a kiképzést, az ország mozgósítását, a hadiipar kiépítését és a tisztképzés újraindítását. A jövőbeni hadseregfejlesztés egyik kulcskérdésének tekinthető tiszti- és továbbképzés megszervezésében Sólyom László vezérőrnagy és közvetlen munkatársai kiemelkedő szerepet játszottak. Mindenekelőtt a tiszti utánpótlást biztosító Honvéd Kossuth Akadémia gyors felállítására és a Hadbiztosi Akadémia újraindítására fókuszáltak. A háborús sérüléseitől rendbe hozott Ludovika Akadémia épületeiben az alapfokú tisztképzés 1947. szeptember 1-jén vette kezdetét. Az arra érdemes tisztek magasabb fokú képzését szolgáló Hadiakadémia három hónappal később, december 1-jétől fogadta a felvételi vizsgákon sikerrel megfelelt főhadnagyokat és századosokat. Az évnnyitón, amely Dinnyés Lajos miniszterelnök és Veres Péter honvédelmi miniszter jelenlétében zajlott le, Sólyom László vezérőrnagy tartotta a megnyitó beszédet. A Katonai Csoportfőnök beosztásának megtartásával az akadémia parancsnoki funkcióját is betöltő tábornok a következőket hangsúlyozta:

„A magyar vezérkari tisztképző főiskolának, a hadiakadémiának megnyitása az új honvédség felépítésének munkájában nagy fontosságú, hosszú évtizedekre kiható jelentőségű esemény. A hadiakadémia a legmagasabb fokú tisztképző iskola, amelynek végzett hallgatói előbb a honvédség vezetőinek belső munkatársai lesznek, később pedig azzá hivatottak, hogy a honvédség vezetését maguk gyakorolják.”

A hatalmat kisajátító kommunista párt 1947. december közepén, a szovjet kíváncsnaknak megfelelően, a hadseregfejlesztés elveinek kidolgozására és irányítására bizottságot hozott létre, amelyben a hadsereg képviselőjében, a legfelsőbb pártvezetők mellett, Pálffy György vezérőrnagy vett részt. A rövid idő alatt kidolgozott fejlesztési terv, figyelembe véve az ország teherbíró képességét, négy év alatt (1948. október 1. – 1952. szeptember 30.) kívánta a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős békehaderőt felállítani. A haderőhöz minimálisan szükséges 5400 fő tiszti és 7000 fő tiszthelyettesi létszámot ennyi idő alatt vélték megvalósíthatónak. Első lépésként, 1948 tavaszán 5000 fő önként jelentkező újonc bevonultatásával számoltak, s úgy tervezték, hogy közülük a legmegfelelőbbeket októberben tiszthelyettesi és tiszti iskolára vezénylik.

A hadseregfejlesztési terv első lépcsőjében a 30 000 fős katonai létszám elérését, valamint a szükséges katonai kiképző keretek felállítását tűzték ki. A fejlesztés második évében került volna sor a 45 000 fős katonai létszám kialakítására és a négy hadtestparancsnokság megszervezésére. Az irányító szervek, csapatok, intézetek fokozatos bővítése, létszámuk emelése az utolsó két év legfontosabb feladata volt.

A honvédség fejlesztési tervének kidolgozását, illetve a hadseregfejlesztés gyorsítását – a szovjet vezetők mellett – a jugoszláv pártvezetés tagjai is szorgalmazták a magyar–jugoszláv együttműködési szerződés megkötésekor tartott tárgyaláson. 1947. december 8-án a jugoszláv katonai küldöttség vezetője, Losic ezredes tájékoztató jellegű megbeszéléseket folytatott Kuthy László altábornaggyal, a honvédség felügyelőjével. Az altábornagy kíséretében volt Solyom László vezérőrnagy, katonai csoportfőnök és Földy Lajos ezredes, a katonapolitikai csoportfőnök helyettese. A megbeszélésen Solyom vezérőrnagy adott tájékoztatást a honvédség helyzetéről, létszámáról, felszereléséről és a négyéves fejlesztési tervekről. Ugyancsak ő tartott beszámolót a párt Katonai Bizottságának 1948. április 16-i ülésén is, *A honvédelmi probléma jelenlegi állása* címmel. Az általános nemzetközi katonapolitikai helyzetelemzést követően a honvédelem erősítésének szempontjából pozitívnak ítélte a népi demokrácia bevezetését, a „társadalom kibontakozó egységét”, és az államapparátus megtisztítását az ellenséges elemektől. A négyéves tervet jó kiindulási alapnak tekintette a hadiipar

kifejlesztéséhez. Legfőbb negatívumként Magyarország lemaradását emelte ki a többi szövetséges és baráti népi demokráciák mögött. Véleménye szerint:

„Jelenleg honvédségünk olyan kicsi, hogy nem tudja ellátni békefeladatait, és alkalmatlan arra is, hogy háborús feszültség esetén rátámaszkodva mozgósítani lehessen. [...] A honvédség tehát pillanatnyi állapotában sem tömegeiben, sem vezetésében, sem kiképzésében, sem felszerelésében nem felel meg a legelemibb háborús követelményeknek sem. [...] Egyelőre csupán karhatalomnak és fejlesztési mának tekinthető.”

Az elvégzendő teendők között említette a honvédség legfelsőbb irányításának kialakítását, az ipari, a mezőgazdasági, a szállítási és hírközlési területeken jelentkező háborús szükségletek biztosítását, a légoltalom és a haditechnikai tudományos kutatások megszervezését. A hadügy, a honvédelem előtérbe kerüléséről a hadsereg párttagsága szintén az ő referátumából tájékozódhatott az 1948. május 9–10-i, IV. Katonai Konferencián. A hadseregfejlesztés legfőbb céljának az ország felkészítését tartotta egy harmadik világháború esetére. A honvédelem elvi alapjának a marxista-leninista világnézetet tartotta, amely alapján kell majd megszervezni a fegyveres harc, a háború Sztálin által ez időben megfogalmazott „állandóan ható tényezőit”. Ezek a következő faktorokból tevődtek össze: a hadosztályok száma és kiképzettsége, a fegyveres erők politikai és erkölcsi állapota, a hátszág szilárdsága, a fegyverzet minősége, a hadsereg parancsnoki karának szervező- és irányító képessége. Mindezek mellett hangsúlyozottan szólt a hadigazdálkodás problémáiról, továbbá az államvezetés és a közigazgatási apparátus területén jelentkező honvédelmi kérdésekről is. E szerteágazó feladatok megvalósításában – határozott véleménye szerint – mindig igazodni kell az ország gazdasági és pénzügyi lehetőségeihez, hogy „az erőfeszítések arányban legyenek a magyar nép anyagi erejével és népességével”. Az általános, nagyobb hadseregfejlesztési irányvonalak mellett kitért az elkövetkezendő időszakban megvalósítandó néhány konkrét tennivalóra is a hadsereg keretén belül. Így tájékoztatta a kommunista tiszteket a fegyvernemek fejlesztéséről, a haditechnikai fejlődés függvényében, a munkás-paraszt származású tisztikar kialakításáról, képzéséről, az „M” tartalékok biztosításáról és végül a tartalékos tiszti és tiszthelyettesi állomány létrehozásáról. Referátumának összegzéseként a következőket mondta:

„A néphadsereg, amelyet építünk, ma még kicsiny és jelentéktelen, de holnap hatalmas és félelmetes lesz. Ha [a] világ imperialistái ostoba, öngyilkos elvakultságukban arra merészkednek, hogy a haladás erőit provokálják, a népi demokráciák felfejlődött sorai-ban találkoznak a magyar néphadsereggel és meg fogják ismerni annak erejét is.”

A hadügy kérdéseinek nyilvánosság előtti közlése mellett óriási szervező és szakmai munka folyt a hadsereg szervezetein belül, amelyben a főszerepet egyre inkább Súlyom László és az alá tartozó Katonai Főcsoport játszotta. 1948. április 1-jével került sor a szervezeti bővítésre, és a kezdeti négy osztály kilencre bővülve végezte a hadseregfejlesztés által megkívánt vezérkari feladatokat. A személyes munkavégzés elismeréseként 1948. január 1-jétől Súlyom Lászlót altábornaggyá léptették elő. A szerteágazó ügykörök és a fejlesztés gyors üteme megkívánta az újabb és újabb szervezeti bővítéseket, így 1948. október 1-jétől a Katonai Főcsoport már tizenkét osztályból állt. Farkas Mihály honvédelmi miniszterre való kinevezésével (1948. szeptember 9.) az addigi négyéves hadseregfejlesztési tervek megvalósítási időpontját két és fél évre csökkentette, azzal a kiegészítéssel, hogy ezzel egyidejűleg meg kell valósítani a szovjet Vörös Hadsereg szervezési elveire való áttérését is. Ennek keretében átszervezték a Katonai Főcsoportot – 1949. február 1-jén – Honvéd Vezérkarrá, és felállítottak benne öt csoportfőnökséget. Súlyom László katonai kérdésekben való befolyását jelezte, hogy a hadsereggel kapcsolatos ügyekben egyre gyakrabban tartott beszámolókat a Katonai Bizottság helyébe lépett Államvédelmi Bizottság ülésein: 1948. november 17-én a Honvédelmi Minisztérium tervezett (1949. február 1.) átszervezéséről és a szovjet katonai tanácsadókkal kapcsolatos kérdésekről tartott tájékoztatót. A december 1-jei ülésen a hadiipar aktuális problémáiról (a Szovjetuniótól rendelt hadianyagokról, szabadalmi jogokról és a lefordítandó szabályzatokról) számolt be a bizottság tagjainak.

A katonai szervezőmunka mellett Súlyom altábornagy meghatározó szerepet játszott a hadsereg ellátását biztosító hadiipar megszervezésében és kiépítésében is. A magyar honvédség anyagi és fegyverzeti szükségleteit biztosító hadiipar újraépítését az ország súlyos háborús veszteségei miatt – a közvetlen hadianyaggyártó ipari berendezések kilencvenöt–száz százalékos károsodást szenvedtek – nagyon alacsony színtről kellett elkezdni. A munka elindítását nehezítette a gyárak, üzemek sok esetben rendezetlen tulajdonjogi helyzete. A korábban hadianyagot gyártó ipari egységek, amelyeknek részvényeit korábban a Honvédelmi Minisztérium kezelte, fokozatosan az Iparügyi Minisztérium fennhatósága alá kerültek. A kaotikus tulajdonviszonyok tisztázására és rendezésére, valamint a haderőfejlesztési munkák megindításával szükségessé vált egy hadiipari vezető szervezet létrehozása, amely a hadigazdálkodással kapcsolatos összes munkálatokat irányította volna.

Súlyom altábornagy első alakalommal a MKP Katonai Bizottságának 1948. április 5-ei ülésén javasolta egy ilyen szerv felállítását: „A hadiipar a

gazdasági élet minden ágazatába benyúlik. Ezért kell egy vezetős szerv, mint Iparfejlesztési Osztály, amelynek a Tervhivatal mellett kell működnie, kettős alárendeltségben. Ezen kívül kell egy végrehajtó szerv, amelynek az Iparügyi Minisztériumban kell működnie.” A kérdés nagy horderejére való tekintettel a Katonai Bizottság a döntést a párt Politikai Bizottsága elé terjesztette. Ezzel egyidejűleg a Honvédelmi Minisztérium új szervezetében létrehozták a katonai főcsoportfőnök közvetlen alárendeltségébe tartozó XII. Iparszervezési Osztályt, Varró László vezérkari alezredes vezetésével. Feladata a hadiipar megszervezése és egységes irányítása, a polgári szervekkel való szoros együttműködés kialakítása és az ipar mozgósítási tervének elkészítése volt. A hadiipar irányító szervének, az Iparfejlesztési Igazgatóság (IFIG) felállítására 1948. július 5-én került sor, az Iparügyi Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium Katonai Főcsoport közös kormányhatósági felügyelete alatt. Az IFIG létrehozását követően mind a Tervhivatal, mind pedig a Katonai Főcsoport munkatársai kidolgozták a hadiipar 1948. augusztus 1. és 1949. december 31. közötti újjászervezésére vonatkozó elképzeléseiket. Ezekből kiderült, hogy a Tervhivatal a volt hadiüzemek szerszámgépeit és magasan kvalifikált szakembergárdáját nem a hadianyag-termelés beindítására, hanem a polgári szükségletek kielégítésére állította be. A honvédség 1949. évi igényeit így csak 1950-tól kezdve kívánták legyártatni az ötéves terv során felállított új hadiüzemekben. A katonai vezetés, Sólyom László altábornaggyal az élen, tisztában lévén az ország gazdasági és pénzügyi helyzetével és lehetőségeivel, nem tartotta valószínűnek egy új hadiipari kapacitás megszervezését. Ezért a meglévő hadiipari berendezésekre, az épületekre, a szerszámgépekre, a műszaki szakemberekre ők tartottak igényt. Az altábornagy álláspontja szerint a Tervhivatal javaslata „nem mutat annyi tervszerűséget és átgondoltságot, hogy a honvédség felelős vezetőit a problémák helyes kézbevétele felől megnyugtassa”. Az ország gazdasági lehetőségeit felmérve úgy vélte, hogy a magyar gazdaság sem 1948-ban, sem 1949-ben nem lesz abban a helyzetben, hogy egy teljesen új hadiipar megalapozását megkezdhesse. Ezért a meglévő erők és eszközök egy-egy üzembe történő összevonásával látta elérhetőnek azt, hogy a hadiipar egyes ágai már 1949 folyamán termelőképesek legyenek. Elgondolása szerint csak így nyílik lehetőség arra, hogy

„a feltétlen honvédségi követelményeknek és a nemzetgazdaság egyéb ágai érdekeinek összhangba hozásával meghatározzuk azokat az időbeni és térbeli lépcsőzéseket, amelyekkel a magyar hadiipar egykori berendezéseit fokozatosan újra a hadianyaggyártás szolgálatában állítjuk, és egyben megismerjük azokat a szektorokat, ahol új létesítmények, gépek beállítása válik szükségessé a fejlesztési program keretében”.

Sólyom az 1948–1949. évi hadiipari beruházásokra tervbe vett összeg – 240 millió forint – ismeretében az újjászervezendő hadiipar legfontosabb feladatának a honvédségnél rendszeresítendő, szovjet szabványok szerinti gyalogsági és tüzérségi fegyverek, lőszer, tüzérségi lövegek mintapéldányainak elkészítését és az 1949 végétől meginduló sorozatgyártás feltételeinek megteremtését tartotta.

1948 őszétől a hadseregfejlesztési és a hadiipari elképzelésekben, tervekben gyökeres fordulat következett be, ezek ütemét és mértékét a következőkben a „háború feszültségű” nemzetközi helyzet és a szovjet–jugoszláv ellentétek kiéleződése határozták meg. A gyorsított haderőfejlesztés az addigi pénzügyi tervek módosítását és a hadiipari elképzelések megváltoztatását igényelte. Mindezek befolyással voltak a kidolgozás alatt lévő ötéves gazdasági terv módoszataira is. A honvédelmi követelmények várható növekedését figyelembe véve feladták a terv első, 1948. júniusi vázlatában megfogalmazott célkitűzéseket (a magyar gazdaság új alapokon történő rekonstrukciója, a munkanélküliség végleges megszüntetése, az elmaradott gazdasági struktúra megváltoztatása, az ipar súlyának növelése) és a belső erőforrások maximális mozgósításával, a mezőgazdasági jövedelem jelentős elvonásával, az életszínvonal visszaszorításával, a reálbérek és jövedelmek leszorításával kívánták a fokozódó igényeket kielégíteni.

Az ötéves terv átdolgozásával párhuzamosan a Honvéd Vezérkar VI. Csoportfőnökség öt osztályán is lázas munka folyt a hadiipar új terveinek kidolgozására, valamint az általános gazdasági célkitűzésekbe való beillesztésére. A koncepciók, tervek egyeztetésére 1949. április 23-án került sor, a hónap elején felállított új gazdasági csúcsszerv, a Hadigazdálkodási Bizottság ülésén, ahol a hadsereg képviselőjében Sólyom László altábornagy, a honvéd vezérkar főnöke és Belezna István vezérőrnagy, anyagi főcsoportfőnök voltak jelen. A bizottság javaslata szerint a honvédség fejlesztésének megvalósításához szükséges összeg húszmilliárd forint, amelyből az első két évben öt-öt milliárdot a beruházásokra (építkezés, hadianyag-beszerzés, ruházat, felszerelés) fordítottak volna. A bizottság 1949. augusztus 1-jei ülésén határozottan ellenezte, hogy az államvédelem tagjainak illetménye magasabb legyen a honvédségben szolgálóknénál. 1950. május 10-én javaslatot terjesztett elő a hadigazdálkodás állami irányítószervének létrehozására, a minisztériumokban már működő szervek egységes irányítására a Minisztertanácsnak alárendelve. Az új irányító szerv egy szűk körű titkárságból és egy bizottságból tevődött volna össze, amelynek tagjai a Tervhivatal elnöke, a hadigazdálkodás megszervezésében leginkább érdekelt minisztériumok küldöttei és a vezérkar képviselői lettek

volna. A javaslat legfőbb elemeit elfogadva a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1950. május 16-án létrehozta a Hadigazdálkodási Tanácsot a Minisztertanács alárendeltségében, a honvéd vezérkar főnökének tagságával.

Sólyom László altábornagy fentebb ismertetett kiemelkedő katonai tevékenysége elismerésre méltó az 1945 utáni honvédség történetében. Ugyanakkor szerepének és működésének megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy aktív szereplője volt az 1946 tavaszán létrehozott titkos, illegitim Katonai Bizottságnak, amely szervezeten és hatékonyan valósította meg a kommunista párt uralmát a honvédség felett. A bizottság tagjai egy párt érdekeinek és terveinek engedelmes megvalósítói, végrehajtói voltak, és az ebben szerepet vállaló főtisztek és tábornokok történelmi megítélésében ez nem hagyható figyelmen kívül, annak hangsúlyozásával, hogy felelősségük, személyiségükből adódóan is különböző lehet. A Katonai Bizottság tagjai voltak: Földy Lajos, Illy Gusztáv, Jánosi Ferenc, Pálffy György, Révay Kálmán, Sólyom László, Somogyi Imre. A bizottság kezdetben, közel másfél évig, elég rendszertelenül működött, tevékenysége jóformán Pálffy György és a kommunista párt részéről kinevezett elnök, Farkas Mihály, a párt főtitkárhelyettesének közvetlen megbeszéléseire korlátozódott, többnyire a párt érdekében végrehajtandó titkosszolgálati akciókra vonatkozóan. Pálffy egyszemélyi – később a tagok által is „diktatórikusnak” minősített – vezetésének megszüntetésére és a bizottsági munka újjászervezésére 1947. március 13-án tettek kísérletet, mindenekelőtt Illy Gusztáv és Sólyom László kezdeményezésére. A kollektív vezetés megvalósítására irányuló, közösen kidolgozott előterjesztést Illy vezérőrnagy referálta. Ebben egy új Katonai Bizottság megválasztására tett javaslatot. A hadsereg ügyeiben a legfőbb irányító és döntéshozó szervvé előlépett bizottság leendő tagjait, az előterjesztés szerint, a hadsereg pártszervei közvetlenül választották volna meg, és tevékenységükben is nekik tartoztak volna felelősséggel.

A tábornok által előadottakat Farkas Mihály először minden bizonnyal döbbenettel és értetlenül hallgathatta, majd nyersen elutasította a javaslatot. Ezt követően rövid politikai és pártoktatást tartott a jelenlevőknek a kommunista párt hatalomgyakorlásának mibenlétéről. Kifejtette, hogy a legfelsőbb döntéshozó szerve a Politikai Bizottság, a megválasztandó Katonai Bizottság pedig ennek egyik, a hadsereg ügyeiben alárendelt szerve, a tagokat pedig nem választás, hanem a Politikai Bizottság döntése alapján nevezik ki. A párt főtitkárhelyettese hangsúlyozottan szólt arról is, hogy a Katonai Bizottság tevékenységéről közvetlenül nem számolhat be a pártszervezeteknek, azok tájékoztatása csak a Politikai Bizottság által jóváhagyott mértékben történhet meg. Ezt követően a tagok

munkamorálját érintő – fenyegetéssel is felérő – megjegyzést tett: a rendszeres munka fontosságára hívta fel a jelenlevők figyelmét, mivel addig szerinte felületesen és rosszul dolgoztak. Legfontosabb feladatnak a pártszervezetek hadseregen belüli átalakítását jelölte meg, amelynek eredményeképpen a hadseregen belül csak a kommunista párt működhet majd. A bizottság legintenzívebb működése 1948. március–szeptember hónapokra tehető, amikor a nagyhatalmak közötti ellentétek következtében előtérbe kerülő hadseregfejlesztés kérdései mellett a bizottság folyamatosan két témakörben hozott döntéseket. A pártvezetés korszerűsítése és hatékonyabbá tétele mellett a pártszervezetek újjászervezésének kérdései szerepeltek ismételten a bizottság napirendjei között, mindkét esetben a kommunista párt hadseregen belüli kizárólagosságának megteremtése céljából. A feladatok végrehajtására létrehozott *ad hoc* munkacsoportok és albizottságok tagjai között, Illy és Pálffy tábornokok mellett mindig jelen volt Sólyom László is.

„El kell távolítani a hadseregből...” – a ludovikás elittel való leszámolás

A hadsereg vezetésében fontos változás következett be 1948. szeptember 9-én, Farkas Mihály honvédelmi miniszteri kinevezésével. Ennek hátterében a magyar honvédség harmadik világháborúra való felkészítésének és az ehhez szükséges szervezeti és létszámbővítési terv levezénylésének az igénye állott. Az új miniszter már a kinevezését követő napon szükségesnek tartotta a Katonai Bizottság tagjainak tájékoztatását a jövőt illetően. Mind a tartalom, mind pedig a hangnem szokatlan volt a tagok számára, hiszen Farkas Mihály ezt megelőzően sohasem beszélt így előttük. Kifejtette, hogy az ő véleménye és a legfelső pártvezetés szerint:

„Eddig a Honvédelmi Minisztériumnak nem volt gazdája, a Katonai Bizottság tulajdonképpen a minisztert helyettesítette. Ez a gazdátlan állapot most megszűnt. Ennek a gazdátlan állapotnak káros következményei voltak. A vezető katonai elvtársak külön-külön akartak gazdák lenni, és így ellentétek keletkeztek közöttük. Csirájában érezhető volt a hatalomért való túlekedés. Tisztában kell lenni azzal, hogy mindenkiből a munkásosztály, illetve annak élcsapata, a Párt csinált vezetőt, és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti.”

A miniszter nyilvánvalóan a Pálffy–Sólyom–Illy között valóban meglévő vetélkedésre utalt, annak elhallgatásával, hogy a személyi féltékenykedések és a hatalmi pozíciók halmozásáért történő villongások mögött gyakran az ő manipulációi

áltak. A miniszter élesen nyers és fenyegető beszédének természetesen meghatározott célja volt, nevezetesen, hogy a bizottság tagjait figyelmeztesse a feltétlen engedelmesség betartására mind a Párt, mind pedig személyével kapcsolatban. Ezt követően bejelentette, hogy a Katonai Bizottság és a Belügyi Bizottság egyesülésével megalakult az Államvédelmi Bizottság, és a Katonai Bizottság a jövőben mint albizottság működik tovább. Munkatervének kidolgozására egy négyfős munkacsoportot hoztak létre Pálffy György, Sólyom László, Illy Gusztáv altábornagyok és Somogyi Imre vezérőrnagy részvételével.

Az albizottság 1949. február 18-án szüntette be tevékenységét, amikor a hadseregben belül a Honvédelmi Minisztérium Kollégiuma néven egy új tanácsadó szerv létesült. A kollégium új tagjai a régi albizottsági tagok mellett a katonai tudással, képzettséggel nem rendelkező káderek (Révész Géza altábornagy, Szabó István vezérőrnagy, Ilku Pál ezredes, Deszkás János alezredes) közül kerültek ki. Ez már jelezte, hogy a pártvezetés megkezdte a kommunista mozgalomhoz különböző okokból csatlakozó ludovikás múltú tábournokok háttérbe szorítását, majd néhány hónap és egy év elteltével perbe fogásukat és elítélésüket. A két csoport tagjai között szinte kezdettől fogva számos ellentét alakult ki, így például a honvéd tisztikar megbízhatóságát illetően. Az albizottság volt tagjai azt a nézetet képviselték, hogy a tisztikaron belül már megindult egy olyan politikai folyamat, amelynek eredményeképpen eltűnőben volt a „rég” és „új” tiszt szerinti megkülönböztetés, s megkezdődött a szocializmus eszméjét elfogadó és támogató homogén tiszti kar kialakulása. E felfogással szemben az új Személyügyi Főcsoportfőnök, Szabó vezérőrnagy azt képviselte, hogy a tisztikar még nem megbízható, és átalakításában a döntő fordulatot egy éven belül meg kell valósítani. Az átalakítás legfőbb eszközének a munkás-paraszt származású káderek minél nagyobb számú felelősségteljes beosztásba helyezését tartotta.

Ellentétes elképzelések fogalmazódtak meg a „ludovikás elit” és a „káder elit” között a kiképzési elveket illetően is. A katonai szakképzettséggel rendelkező tábournokok vallották, hogy a háborút eldöntő tényezők között fontos szerepet játszik a magas színvonalú kiképzés és az önálló, kezdeményező tiszti állomány kialakítása. Ennek érdekében az új kiképzési elveket a magyar és a szovjet tapasztalatok szintézisével kívánták kialakítani és alkalmazni. A második világháborús szovjet tapasztalatok, szabályzatok mechanikus alkalmazásával nem történt volna fejlődés, a tisztikar ennek következtében egyszerű végrehajtó szervvé vált volna. Mindezen elvek, nézetek vélhetően nem okoztak örömet sem a honvédelmi miniszternek, sem az egyre nagyobb számban Magyarországra érkező szovjet tanácsadóknak sem. A szakmai ellentétek mellett emberi

súrlódások, a különböző szocializációból származó meg nem értés esetei is nehezíthették a „káder elit” és a szovjet tanácsadókkal való jó együttműködés megvalósulását. Így például Sólyom László altábornagy egyik névtelen „jóakarója” 1949. június 7-én arról tájékoztatta a honvédelmi minisztert, hogy Jurij Nyikolájevics Prokofjev vezérőrnagy, szovjet főtanácsadó megsértődött az altábornagy viselkedése miatt, s „ez idő szerint igen rosszallólag és neheztelve emlékszik meg Sólyom altábornagy személyéről”. E sértődöttség kiváltó oka az lehetett, hogy a főtanácsadó Sziklai Sándor ezredes (feltehetően a feljelentés írója) társaságában váratlanul és előzetes értesítés nélkül pihenni érkezett a balatonföldvári honvédüdülőbe. A főtanácsadónak szánt szoba kicsi és zajos volt, s ráadásul a vasútra nézett. Az egész üdülőben ezen kívül csak egyetlen alkalmas szoba lett volna, ez azonban állandó jelleggel a vezérkar főnökének volt fenntartva. Sziklai ezredes önhatalmúlag intézkedve kiutalta a szobát a szovjet vendégnek, abban a hiszemben, hogy előljárója úgysem jön. Tévedett, és Sólyom László – a tanácsadó közelében – emelt hangon kérte számon alárendeltje intézkedését. E kínos jelenet után, feledtetni akarván az incidenst, az altábornagy vitorlázásra hívta meg a vezérőrnagyot és feleségét. Mivel azonban a megbeszélt időpontban nem jelentek meg, az altábornagy negyedórányi várakozás után nélkülük indult el a túrára.

A „Rajk-banda” elítélésére összehívott, 1949. június 21-i kollégiumi ülésen még Pálffy György altábornagy is aláírta azt a határozatot, amely a kémbanda felszámolásáról, a Párt és Rákosi Mátyás szilárd támogatásáról szólt. Örízetbe vételét követően Farkas Mihály 1949. július 19-én ismertette a „trockista összeesküvés” és a beépített ellenséges személyek hadseregben kifejtett tevékenységét. Ezzel megindult a kommunista párt hadsereg feletti befolyását kívívó és biztosító „ludovikás elit” megfélemlítése, katonai pozícióikból való kiszorításának előkészítése. Csak idő kérdése volt, hogy helyüket mikor foglalják el a „káder elit” reprezentánsai. A hangnem és a stílus nem volt biztató. Ilku Pál ezredes, politikai főcsoportfőnök-helyettes, az alkotmány törvényjavaslatának 1949. augusztus 18-ai parlamenti ismertetésekor kijelentette: „ki kell söpörni azt a mérhetetlen szemetet és piszkot, amit a nép ellenségei a felszabadulás után egy darabig a honvédségben összehordtak.” A kiteljesedő hidegháború egyre hisztérikusabb légkörében a gyanakvás, a mindenhol és mindenkinben ellenséget kereső és találó attitűd a Rajk–Pálffy-pert követően a magyar hadseregben is egyre erősebbé vált, amely előrevetítette a bekövetkező tömeges megtorlások árnyékát. A katonai felső vezetés egy részét alkotó, kommunistává lett tisztek (Beleznay István, Illy Gusztáv, Révay Kálmán, Sólyom László, Somogyi Imre)

származásuk, neveltetésük, szocializációjuk következtében megbízhatatlanokká, ellenségekké váltak a pártvezetés szemében. Farkas Mihály – 1957-es perében tett vallomásában – erről az alábbiakat vallotta: „a horthysta tisztek tudatosan szabotáltak, magatartásuk lényegében a rendszer elleni ellenséges érzületüket, összeesküvésüket takarta.” Utalt Rákosi Mátyás – ezen időszakban hangoztatott – teóriájára is a régi tiszteket illetően:

„Magyarországon nem érvényesíthető az a tétel, hogy a régi tiszteket megnyerhetjük. Ezek a régi, horthysta tisztek egy fél-fasiszta, fasiszta-kapitalista rendszernek voltak a tisztjei, ezek tudatosan ellenségei a munkásosztálynak, a népnek. Ezért ezeket el kell távolítani a hadseregből [...], s talán sokan közülük beszervezett imperialista ügynökök, ezeket nem csak el kell távolítani, hanem [...] bíróság elé kell állítani”.

A megtorlás 1950. május 20-án, Sólyom László altábornagy, vezérkari főnök letartóztatásával vette kezdetét. A május 23-án tartott honvédségi pártaktíván Farkas Mihály büszkén számolt be arról, hogy utasítására az Államvédelmi Hatóság őrizetbe vette a vezérkari főnökön kívül Beleznay István vezérőrnagyot, Illy Gusztáv altábornagyot, Porffy György vezérőrnagyot, Révay Kálmán vezérőrnagyot és még további főtiszteket. A Váci utcai Tiszti Házba összehívtattak előtt kezében lengette a vezérkar főnökének pár soros beismerő vallomását, amelyben az altábornagy elismerte, hogy bűnösnek érzi magát, mert munkájával nem szolgálta a Párt érdekét, akadályozta a munkáskáderek előrejutását, és helyettük fasiszta tiszteket vett vissza a hadsereg állományába. Továbbá részt vett a Pálffy-féle összeesküvésben, és a nyugati demokrácia híve. Az erőszakkal megszerzett vallomás nem volt egyedí, ugyanilyen beismeréseket tettek a többiek is. Az 1950. augusztus 10-én, a Margit körüti Katonai Törvényszék és Börtön tárgyalótermében megtartott tárgyaláson a dr. Jávor Iván hadbíró ezredes vezette bíróság szervezkedés és kémkedés büntettének vádjával hat tábornokot (Sólyom László, Illy Gusztáv, Beleznay István, Révay Kálmán, Porffy György, dr. Merényi Gusztáv) és egy ezredest (Lőrincz Sándor) katonához méltatlan, kötél általi halálra ítélte. Az ítéleteket augusztus 19-én hajtották végre a börtön udvarán, majd a váci öreg temető domboldalába vajt jeltelen tömegsírbába temették a kivégzetteket. Az 1954. szeptember 17-én megtartott bírósági főtárgyaláson az 1950. évi ítéletben felsorolt bűncselekmények alól a bíróság Sólyom László bűncselekmény hiányában felmentette, de a szolgálati hatalommal való visszaélés büntettét (horthysta tisztek visszavétele) továbbra is fenntartotta, és csupán az érintett halála miatt nem tette vizsgálat tárgyává. Az ünnepélyes újratemetésre 1956. október 13-án került sor a Farkasréti temetőben. A teljes jogi rehabilitációra

csak 1990. október 1-jén került sor, amikor a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte a Katonai Felsőbíróóság 1954. évi ítéletét, és minden, korábban a terhére rótt bűncselekmény alól „bűncselekmény hiányában” felmentette. A köztársasági elnök 2007. október 13-i hatállyal posztumusz vezérezredessé léptette elő.

Irodalom

- Dombrády Lóránd – Nagy Gábor (szerk.): *Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1980.
- Germuska Pál: *A Magyar középépítőipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Budapest, Argumentum–ABTL, 2014.
- Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf – Gyarmati György (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009.
- Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 3. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1948–1949*. Budapest–Pécs, Kronosz Kiadó, 2021.
- Kubinyi Ferenc: „...*ketreche engem zártak*”. Budapest, Holnap Kiadó, 1989.
- Markó György: A Vezérkari Főnök. Nyolcvan éve született Sólyom László. *Népszabadság*, 1988. december 17.
- Markó György: *A Honvédelmi Minisztérium szervezete 1945–1956*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011.
- Maruzs Roland: *Tábornoki kar 1945–1956*. Budapest, HK Hermanos Kiadó, 2011.
- Mucs Sándor: *Politika és hadsereg Magyarországon 1944–1948*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985.
- Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.
- Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Budapest, Aquila Kiadó, 1998.
- Okváth Imre: A hadsereg bolsevizálásának illegális eszközei a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottságának jegyzőkönyvei alapján, 1947–1948. *Vajon mit védenek? A fegyveres testületek pártirányítása című nemzetközi konferencia. Nemzeti Emlékezet Bizottsága*, 2019. november 14.
- Oroszi Antal: A Sólyom-per. In Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Budapest, Történeti Hivatal, 2001.

- Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs, Kronosz Kiadó, 2017.
- Ráskay Pál: Katonai középiskolák a két világháború között. *Iskolakultúra*, 8. (1998), 4. 61–67.
- Sipos Péter – Ravasz István (szerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság – Petit Real Kiadó, 1997.
- Sólyom Ildikó: *Megtörténhetett!?* Szeged, JATE, 1988.
- Sólyom Ildikó: Igazságot a tábornokoknak! *Kommentár*, (1992), 1.
- Sólyom Ildikó: *Összetört – szétszakadt – elillant... A Sólyom tábornok-per utóélete*. I. kötet. Budapest, HL, 2003.
- Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister Kiadó, 2001.
- Szakály Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, Magyar Napló, 2015.
- Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Kiadó, 2001.

Stromfeld Aurél

(1878–1927)

Egy újpesti evangélikus a Ludovikán

Stromfeld Aurél 1878. szeptember 19-én született Budapesten, evangélikus vallású családban. Édesapja Stromfeld János, a Schlick-féle Vasöntöde és Gépgyár Részvénytársaság főmérnöke, édesanyja pedig Taborszky Johanna volt. A korban szokásos népes családban nőtt fel: még négy testvére és egy féltestvére is közös fedél alatt élt vele.

Az újpesti Templom utcai elemi iskolában kezdte meg tanulmányait, amelyet 1888-tól a budapesti Markó utcai gimnáziumban folytatott, s annak négy osztályát kitűnő eredménnyel végezte. Már ekkor kialakult vonzódása a matematika és a történelem iránt. 1892 szeptemberében felvételt nyert a budapesti Ludovika Akadémia 37 magánalapítványi helyeinek egyikére. Az akadémiai négyéves képzés során végig a legelső között volt tanulmányi eredményeit tekintve. A 4. évfolyamot harmadikként, az akadémián zajlott képzést összességében kitűnő eredménnyel fejezte be. Harcászati érzéke már akkor figyelmet keltett tanárai körében. Hadfy Imre százados, aki később tábornokként előljárója volt az első világháborúban, különös előszeretettel foglalkozott a tehetséges Stromfeld Auréllal.

Katonatiszti pályafutását 1896. augusztus 18-án hadapród-tiszthelyettesként kezdte első szolgálati helyén, a m. kir. soproni 18. honvéd gyalogezredben. Alakulatánál először századszolgálatot látott el, majd 1897 első három hónapjában az ezred altisztképző iskolájába vezényelték, ahol az újoncok és póttartalékosok szakkiképzését végezte. 1897. november 1-jén hadnaggyá nevezték ki ezredénél.

1897. december 1-jén áthelyezték a m. kir. munkácsi 11. honvéd gyalogezredbe, ahol 1898 januárjában és februárjában az ezredirodába vezényelt tisztként tevékenykedett, 1898. április 1. és 1899. február 21. között zászlóaljsegédtiszt és fegyvertiszt volt, egyébként pedig századszolgálatot látott el. Szakmai ismereteinek bővítésére 1899. július 10. és augusztus 12. között a cs. és kir. hadseregloiskolát végezte el Bruck an der Leithában, megfelelő eredménnyel. Ez azonban nem elégítette ki tudásszomját. Mivel már több mint két éves tényleges szolgálat állt mögötte, lehetősége nyílt jelentkezni a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamára. A tanfolyamra évente 35, legalább jó minősítésű, két éve már csapatnál szolgáló honvédtiszt nyert felvételt. Célja a hallgatók felkészítése volt az osztrák–magyar vezérkaritiszt-képzés fellegvárának számító, 1852-ben alapított bécsi cs. és kir. hadiiskolára. Akkoriban a nyolc legjobb honvédtiszt-hallgató került be ide felvételi nélkül. Akiknek ez nem sikerült, azokat a tanfolyam elvégzése után különböző segédtiszt vagy tanári beosztásokban alkalmazták. A tökéletes német nyelvtudás és a jó lovaglótudás alapfeltételnek számított, de Stromfeld ezek mellett még a francia és a rutén nyelvet is elsajátította. Felvételi je jól sikerült, és harminc társával 1899. október 10-én kezdte meg a tanfolyamot, amelyet 1900. július 31-én tanfolyamelsőként, kitűnő eredménnyel fejezett be. Tehetsége és szorgalma meghozta gyümölcsét, hiszen megnyílt előtte a Kriegsschule kapuja. Az 1900. október 15. és 1902. július 31. közötti, a bécsi cs. és kir. Hadiiskolán folytatott tanulmányai során szakmai tudása egyre inkább elmélyült, műveltsége, ítélőképessége, látóköre jelentősen bővült. Stromfeld a honvédtisztek közül az első, a második évfolyamot végeztek között a kilencedik helyen, összességében pedig nagyon jó eredménnyel zárta bécsi tanulmányait, „a vezérkarhoz különösen alkalmas” minősítéssel. A hadiiskolai tanulmányai közben, 1900. november 1-én főhadnagyi kinevezését is megkapta.

A cs. és kir. Hadiiskola elvégzése után 1902. október 15-én azonnal vezérkari beosztásba, nevezetesen a bécsi cs. és kir. II. hadtestparancsnokság vezérkari osztályára helyezték, ahol fogalmazó tiszt lett. Ez a tény már önmagában is mutatja Stromfeld kiváló képességeit, hiszen a vezérkari tiszteket a Hadiiskoláról kikerülve általában alacsonyabb szervezeti egységekhez, dandárokhöz, hadosztályokhoz osztották be, ráadásul a császárvárosban kezdhette

meg szolgálatát. 1903. november 1-jétől a pozsonyi m. kir. IV. honvédkerületi parancsnokság vezérkari osztályán látott el fogalmazó tiszti feladatokat. A vezérkari minősültségű tisztek számára kötelezően előírt csapatszolgálatot (azzal a céllal, hogy fenntartsák a csapatoknál szolgáló törzstisztek és a vezérkari tisztek közötti kapcsolatot) 1905. május 1-jén, frissen kinevezett II. osztályú századosként kezdte meg a m. kir. 9. honvéd gyalogezred 16. századának parancsnokaként, a felvidéki Iglón. 1906. október 1-jétől századparancsnoki teendői mellett még az ezred iglói altisztképző iskolájának parancsnoki beosztását is ellátta. Szigorú, de gondoskodó vezető volt, s fegyelmet követelt meg alárendeltjeitől. Későbbi oktatói tevékenységének első állomása 1907. január 1. és július 20. között a m. kir. kassai III. honvédkerület tisztiiskolája volt, ahol a hadtörténelem, a harcászat és a földrajz tanáráként alkalmazták. 1907. július 21-étől különleges alkalmazású tisztként ténykedett a kassai 9. honvéd gyalogezredben. Szolgálati feladatainak ellátása közben a budapesti Ludovika Akadémiára kérte vezénylését. Kérelmét pozitívan bírálták el, s vezérkari pályája nívós tanári beosztással színesedett. 1907. szeptember 1-jétől a harcászat és hadseregszervezet tantárgyak tanáráként dolgozott egykori tanulmányai színhelyén, a Ludovika Akadémián, ahol tehetsége hamar kibontakozott, és 1907. november 1-jén I. osztályú vezérkari századosná lépett elő. Az 1908-ban róla készült előljárói vélemény szerint jó tornász, vívó, úszó, kerékpáros, nagyon jó és szenvedélyes lovas, valamint kiváló térképész volt. Felettesei hangsúlyozták, hogy megbízható, tiszta jellemű, tevékeny, tehetséges, igen jó szellemi képességekkel és ítélőképességgel megáldott, víg kedélyű és alapos katonai ismeretekkel rendelkező, kiváló vezérkari tiszt, aki egyszersemind igen jó tanár és előadó, ezáltal az akadémikusok nevelését pozitívan befolyásolja.

A leendő tisztek nevelését és oktatását nagy kihívásnak tartotta. Szakmai tudását, tapasztalatait, valamint emberségét igyekezett megosztani a hallgatókkal. Több ötlete, amellyel magasabb szintre lehetett volna emelni a tisztikar felkészítését, nem talált megértésre a döntéshozók részéről. Ekkor kezdett írni, s írásműveiben a nyugat-európai tapasztalatok és eredmények alapján javaslatokat tett a hadsereg modernizálására. Megszakítva tanári ténykedését, 1908 nyarán irányított szabadságra küldték, amely alatt a Balkán stratégiai szempontból fontos területeit kellett bejárnia, és tapasztalatait részletes jelentésben összefoglalnia. Járt Törökországban és Görögországban, Bulgáriában és Romániában, mindenhol megfigyelte a katonai helyzetet, az erődítéseket, a kikötőket, a katonák felkészültségét. Alighogy hazatért, a Monarchia 1908. október 6-án bejelentette Bosznia és Hercegovina annektálását.

1909-ben pedagógiai előkészítő tanfolyamot, 1910-ben pedig pedagógiai zárótanfolyamot végzett külsős hallgatóként.

1908 és 1911 között, amíg a Ludovika Akadémia tanáraként tevékenykedett, minden év őszén különböző hadgyakorlatokon vett részt.

1909. szeptember 1-jétől a Ludovika Akadémia harcászat-, 1910-től pedig az intézmény harcászat- és hadijátéktanára volt. 1911. november 1-jén felmentették a Ludovika Akadémia tanári beosztásából, egyúttal fogalmazótiszté és osztályvezető-helyettesé nevezték ki a budapesti m. kir. Honvédelmi Minisztérium 1. osztályán. Osztálya a honvédségre vonatkozó szervezési, kiképzési, a vezérkari képzési, fegyelmi, karhatalmi, mozgósítási ügyekkel foglalkozott, de felelősségi körébe tartozott a honvédség katonai szolgálatára és kiképzésére vonatkozó szabályzatok kidolgozása, a hadrendek megállapítása, a honvédség ruházatára, fegyverzetére, járműveire vonatkozó elvi kérdések megfogalmazása is. Beosztásában részt vett az új *Gyakorlati szabályzat* kidolgozásában. Kénytelen volt szembesülni a haderő hivatalosan csupán második vonalát alkotó m. kir. Honvédség felszerelési és fegyverzeti hiányosságaival, így többek között a honvéd tüzérség hiányával, de a cs. és kir. hadsereg tüzérségének gyengeségével is a többi nagyhataloméhoz képest. Minisztériumi beosztása mellett, 1912. október 10. és 1912. december 16. között a budapesti honvéddorvosi alkalmazó iskola (tájékoztató tanfolyam) tanáraként is tevékenykedett. Egy tanulmányút keretében eljutott Franciaországba, ahol végigjárta az 1870–1871-es porosz–francia háború egykori csatateréit. Munkája mellett készült fel a korszakban közismerten nehéz, a jelöltek elé irreálisan magas követelményeket állító vezérkari törzstiszti vizsgára, amelyet kiváló eredménnyel tett le Bécsben. Erőfeszítései hozadékaként 1912. november 1-jén vezérkari őrnaggyá nevezték ki beosztásában. 1913. március 1-jén az újonnan létrehozott budapesti m. kir. 41. honvéd gyaloghadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki. Elöljárói az 1913-ban róla készült jellemzésben kiemelték körütekintését, kezdeményezőképességét, és megállapították, hogy minden tekintetben kiváló hadosztály vezérkari főnökként működött. Az utolsó békeesztendő még egy fontos változást tartogatott számára. Báró Hazai Samu altábornagy, m. kir. honvédelmi miniszter javaslatára, 1913. június 1-jén egyedüli honvédtisztként a bécsi cs. és kir. Hadiiskola harcásztanára lett. A Monarchia legmagasabb szintű katonai szakképző intézményében katedrához jutni nagy elismerést jelentett, nemcsak Stromfeld őrnagy, hanem az egész m. kir. Honvédség számára is. Előtte honvédtiszt még nem töltötte be a hadiiskola tanári beosztását, általában a bécsújhelyi katonai akadémia tanárainak tartották fenn a hadiiskolai tanári helyeket. Alfred Krauss altábornagy, a cs. és kir. Hadiiskola

parancsnoka róla írt minősítésében kiemelte tudományos érdeklődését, s úgy vélte, hogy különösen alkalmas hadtest vezérkari főnöknek. 1914 nyarán Stromfeldet ismételten a Balkánra küldték „üzleti utazás” címén. Feladata hasonló volt, mint néhány évvel korábban: adatokat kellett gyűjtenie a Monarchia potenciális ellenfeleiről. Végül a szerb fogságot elkerülve, nagyobb kerülővel ért haza.

A Nagy Háború harcterein

Az első világháború kitörése után Stromfeld harctéri beosztásba került. 1914. július 27-től a cs. és kir. XIII. hadtest vezérkari főnökének helyettese, valamint a hadtest vezérkari hivatalának vezetője volt a szerb hadszíntéren a cs. és kir. 5. hadsereg alárendeltségében. Ő felelt többek között a hadtesthez tartozó összes csapattest ellátásáért és szállásáért. Bebizonyította, hogy nem csak elméleti szakember: a hadtest felvonulásában, utánpótlásában, továbbá a csapatok ellátásában nem volt fennakadás. A Monarchia fegyveres ereje által a szerb hadjáratokban elszenvedett fiaskó után, a hadtest visszavonulását is rendkívüli hozzáértéssel tervezte meg és hajtatta végre a csapatokkal 1914 decemberében a Száva mentén. 1915 januárjában hadtestével együtt az orosz hadszíntérre irányították át. Stromfeld az 1915. február 3-án kelt kérvényében valamelyik német vagy magyar vezényleti nyelvű ezred egyik zászlóaljának parancsnoki beosztását kérte előjárótól, azonban a Karl Pflanzer-Baltin lovassági tábornok által irányított seregcsoport-parancsnokság (amelynek hadrendjébe az osztrák–magyar XIII. hadtest tartozott) vezérkari főnöke, Soós Károly ezredes nem támogatta Stromfeld csapatszolgálatra történő beosztását, ezzel is elismerve szakmai kvalitásait, amelyeket véleménye szerint sokkal inkább kamatoztathatott aktuális beosztásában. A cs. és kir. XIII. hadtest 1915 februárjától a kárpáti téli csatában vett részt, majd az 1915. május 2-ai gorlicei osztrák–magyar és német frontáttörés után támadásba lendült. Az 1915. május 1-jén alezredessé kinevezett vezérkari főnökével együtt a hadtest Kelet-Galíciában üldözte sikerrel a visszavonuló cári csapatokat, a nyár folyamán pedig a Dnyeszter folyó mentén folytatott harcokat. A hadműveletek tervezésében és vezetésében Stromfeldnek meghatározó szerepe volt. Lényeglátása, pontos és gyors döntései többször is kimentették hadtestét a nehéz helyzetekből.

1915. augusztus 13-ától a Johann von Henriquez altábornagy vezette csoportparancsnokság, 1915. szeptember 25-étől pedig a Hadfy Imre altábornagy által irányított csoportparancsnokság vezérkari főnökeként kiemelkedő tudását

az orosz hadszíntéren állította a Monarchia csapatainak szolgálatába. (Hadfy tábornok seregtestének vezérkari főnökéül nem véletlenül választotta ki Stromfeld őrnagyot. Régről ismerték egymást, ugyanis Hadfy Stromfeld Ludovika Akadémián folytatott tanulmányai idején az intézmény szolgálati és gyakorlati szabályzat tanára volt.) Beosztásában jelentős munkát végzett a Kelet-Galícia elleni orosz támadások elhárításában. Felettesei kiemelték, hogy az alárendelt a saját csapatokat világos parancsokkal irányította, ugyanakkor tapintatosan érintkezett azok parancsnokaival.

Az előre nem látható, váratlan feladatokat is mintaszerűen oldotta meg. 1916. április 17. és május 25. között a 20. népfelkelő gyalogezred parancsnoka volt az orosz harctéren. 1916. május 25-étől a Hadfy-hadtest vezérkari főnökeként tevékenykedett, komoly szerepe volt az 1916. június 4-én indult Bruszilov-offenzíva megállításában. Az orosz csapatoknak június 18-án a frontvonal déli részén sikerült elfoglalniuk Czernowitz, majd augusztus 11-én Stanislau városát, a visszavonuló osztrák–magyar haderőnek ki kellett ürítenie Bukovina nagy részét. Az orosz gőzhenger előretörésének feltartóztatása azonban csak jelentős saját veszteségek árán sikerült. Stromfeld az 1916 végén lezajlott besszarábiai védelmi harcokban is megcsillogtatta tehetségét, ahol sikerült az orosz támadások elhárítása. 1917. április 5-én a Hadfy Imre altábornagy által irányított cs. és kir. XXVI. hadtest vezérkari főnöke lett az orosz hadszíntéren. Beosztásában 1917 júliusában részese volt az orosz Kerenszkij-offenzíva elhárításának, a bukovinai Stanislau körüli küzdelmeknek, majd 1917 augusztusában a Monarchia csapatainak Bukovina visszafoglalását eredményező ellentámadásának. Stromfeld a legteljesebb mértékben meg kívánt felelni előljárói beléje helyezett bizalmának, ami ismételten megbizonyosodott, mivel 1917. augusztus 1-jén ezredessé nevezték ki beosztásában. 1918 júniusától a háború végéig az Ernst Horsetzky gyalogsági tábornok által vezetett cs. és kir. XXVI. hadtest vezérkari főnökeként vett részt seregteste az olasz hadszíntéren vívott harcaiban, így 1918. június közepén a Piave mentén megindított osztrák–magyar támadással egyidejűleg a Hétközség-fennsík (Asiagói-fennsík) lezajlott és egy nap alatt kudarcba fűlt offenzívában, majd az 1918. október végi olasz támadás nyomán a Monte Grappa körzetében folyt elhárító küzdelmekben. A cs. és kir. haderő olasz hadszíntéren bekövetkezett katonai összeomlása, valamint az 1918. november 3-án Padovában aláírt fegyverszünet hatályba lépése után, érélyes intézkedéseivel és a hadtest csapatainak adott azonnali visszavonulási parancsával több tízezer katona olasz fogságba esését akadályozta meg november 4-én. November közepén indult haza vonaton Lienzből.

Hadsergyszervezés és honvédő harcok

A frontszolgálatból hazatérve 1918. november 25-én vette át a Ludovika Akadémia parancsnokságát, amellyel Bartha Albert hadügyminiszter bízta meg. Az Akadémiát az új viszonyoknak megfelelően szervezte át. Reformtervet készített, amelynek alapján az új, önálló magyar hadsereg számára akart tiszteket nevelni. A képzési időt kettőről három évre tervezte felemelni. Parancsnoksága idején alapvetően hazafias, nemzeti szellemű oktatás folyt a Ludovikán, az ott szolgáló tisztek mind elégedettek voltak intézkedéseivel. Többek között rendbe hozta az akadémia gazdasági ügyeit, kiképzési és szervezési reformokat is javasolt. Parancsnoksága időszakában jelentősen (270-ről 460 főre) nőtt a hallgatók száma, mivel az elszakadt területeken található katonai nevelőintézetek növendékei is Budapestre érkeztek. Ezért december 6-ától az akadémiásokat hosszabb szabadságra küldte, hogy további elképzeléseiket családjukkal megbeszélhessék. A politikai jellegű változások alól ő sem vonhatta ki magát, ilyen volt például a bizalmi férfiak és a legénységi esküdtszék megválasztása az intézményben, azonban ez a rendszer ott nem működött. December 14-én az intézmény állománya letette az esküt a Népköztársaságra. Bartha Albert hadügyminiszter felszólította, hogy vállaljon magasabb beosztást a minisztériumban, azonban Stromfeld akkor még visszautasította a lehetőséget. Indokként azt hozta fel, hogy őt büszkeség tölti el annak az intézménynek a vezetőjeként, ahol maga is tanult, s amelynek tanára volt.

1918 decemberében az alezredesnél magasabb rendfokozatú tiszteket 1919. január 1-jétől hivatalosan nyugdíjba küldték. December utolsó napjaiban felkereste a Hadügyminisztériumban Böhm Vilmos hadügyi államtitkárt, aki Stromfeld tisztképzésre vonatkozó elgondolásainak megismerése után kivételt tett vele, és eltekintett nyugállományba helyezésétől. Segítette ezt a döntést az a beadvány is, amelyet a Ludovika tiszti és altiszti állománya juttatott el Böhmhöz, Stromfeld támogatása érdekében.

1918 decemberében Stromfeld belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, részt vett a tiszti szakszervezet megalakításában, sőt tisztséget is vállalt a szervezetben.

1919. január 19-én kormányzati szerepet kapott. Az aznap hivatalba lépett Berinkey Dénes vezette kormányban Böhm Vilmos lett a hadügyminiszter, aki Stromfeldet kérte fel a Hadügyminisztérium államtitkárának, egyúttal a hadsergyszervezési főcsoport vezetőjének. Mivel az ország nem rendelkezett ütőképes haderővel, gyorsan kellett cselekedni. Stromfeld több feladat megoldását tűzte

célul maga elé, amelyek közül legfontosabb a Hadügyminisztérium szervezetének alapos átalakítása (például a Hadműveleti Osztály felállítása) és az önkéntesekből álló toborzott hadsereg újjászervezése volt. Az általa kidolgozott és január 26-ára elkészült tervzet szerint az új haderő állományában hat gyalog- és a Székely Hadosztály szerepelt. Ezek közül háromnak székhelye Budapesten, egynek Győrben, egynek Miskolcon, egynek pedig Szegeden lett volna. A tervek szerint az új hadrend március 10-ével lépett volna életbe, és az átszervezés után kezdődhetett volna a románok elleni támadás. De mielőtt ez megtörténhetett, 1919. február 25-én benyújtotta lemondását, mivel a hadseregszervezés ügyében nem történt előrelépés (négyhetes toborzás után is csupán 5000 katona gyűlt össze). Lemondását azonban a hadügyminiszter nem fogadta el, és továbbra is a helyén maradt. A proletárdiktatúra kiépülése után, még néhány napig megmaradt a beosztásában, annak ellenére, hogy 1919. március 1-jén a Népköztársaság hadseregének összes tábornokával és ezredesével együtt őt is nyugállományba helyezték.

1919. március 20-án a magyarországi antantmisszió vezetője, Fernand Vix alezredes által a gróf Károlyi Mihály köztársasági elnöknek átnyújtott jegyzékben szereplő követelések (az új demarkációs vonal kijelölése Erdélyben a román és a magyar csapatok között) elfogadásával kapcsolatban Böhm Vilmos hadügyminiszter kikérte Stromfeld véleményét. Ő világosan értésére adta a miniszternek, hogy a követelések nemzeti szempontból elfogadhatatlanok, és a kiűritendő területek nagyságát, valamint a magyar hadsereg állapotát figyelembe véve katonai szempontból végrehajthatatlanok. A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása után a Hadügyi Népbiztosság élére kinevezett Pogány József március 26-án maga mellé Stromfeldet nevezte ki szakértőnek, aki viszont nem akart vele együtt dolgozni. 1919. március 27-én betegségére hivatkozva felmentését kérte, amely még aznap megtörtént, majd feleségével Győrbe költözött.

1919. április 21-én, lényegében a Hadügyi Népbiztosság utasítására Szolnokon átvette a Böhm Vilmos által vezetett Keleti Hadsereg-parancsnokság vezérkari főnöki beosztását, vagyis a tényleges katonai vezetés a kezében összpontosult. 1919. április 16-án megindult a kétszeres túlerőben lévő román hadsereg támadása, amelynek következtében a Tiszántúlt ki kellett ürítenie, de úgy vélte, a Tisza vonalán megállítható az ellenség előrenyomulása. Feltételezései beigazolódtak, a románok május 1-jéig elfoglalták a szolnoki hídfőt, elérték a Tisza vonalát, ahol a frontvonalat sikerült stabilizálni. 1919. május 5-étől a március 25-én felállított Vörös Hadsereg vezérkari főnökeként és tényleges katonai vezetőjeként a Gödöllőn berendezett főhadiszállásról irányította annak hadműveleteit. Először

is komoly átszervezést hajtott végre a hadseregen belül, négy hadtestparancsnokságot állított fel, alárendeltségében nyolc hadosztállyal és nyolc munkázszreddel. Határozott intézkedései következtében a hadsereg létszáma május közepére több mint 109 000 főre növekedett.

Kiváló hadvezéri képességei, szakmai tudása és fáradhatatlan munkabírása nagymértékben hozzájárultak a Vörös Hadsereg honvédő harcai során elért sikereihez. Nevéhez fűződik a csehszlovák csapatok által 1919. május 2-án megszállt Miskolc visszafoglalása május 21-én. Stromfeld volt a szellemi atyja az 1919. május 30-án Miskolc körzetéből megindított, „északi hadjárat” néven elhíresült offenzívának, amelynek végrehajtására a magyar fegyveres erők nyolcvan százalékát vonták össze.

A támadás fő irányában, mintegy 120 km széles arcvonalszakaszon támadó III. hadtest csapatai gyors sikereket értek el a visszavonuló csehek ellenében, 1919. június 6-án elfoglalták Kassát, majd június 10-én egészen Bártfáig jutottak. Az északi hadjárat eredményeként ráadásul sikerült szétválasztani a cseh és a román haderőt. A hadjárat – amely a hadművészet egyik kiváló példája lett, s több külföldi katonai intézményben ma is példaként tanítják – sikeréhez döntő mértékben hozzájárultak Stromfeld kimagasló szervezői és vezetői erényei, amelyeket most tudott igazán kibontakoztatni. Arra törekedett, hogy a csapatokat állandó lendületben tartsa. A gödöllői főhadiszállásról irányított hadműveletek során sajátos taktikát alkalmazott a túlerővel szemben: a magyar alakulatok más és más irányokból, folyamatosan csapásokat mértek a csehszlovák csapatokra, azzal folyamatosan nyugtalanították és ellenálló képességét felőrölve kikényszerítették a visszavonulását. A hadműveleti sikerek egyik kulcsa a csapatok együttműködésének jó megszervezése, a rendelkezésre álló erők és eszközök zömének a döntő csapás irányába történt összevonása és alkalmazása, továbbá a tartalékokkal való ügyes gazdálkodás volt. A tartalékok bevetésével a váratlan és túlerejű támadások elhárítását is biztosítani tudta. Az elért sikerekhez jelentősen hozzájárult a tűzérség tömeges és koncentrált alkalmazása, valamint az összesen 12, nagy tűzerejű, gyors és mozgékony páncélvonat alkalmazása is. Stromfeld általában kerülte a frontális támadásokat, a hadműveletek nagyobb részében az ellenség átkarolását és megkerülését alkalmazta. A rendelkezésre álló erőkkel ügyesen manőverezett. Hadműveleti vezetésének rugalmassága gyors helyzetfelismerési készségén nyugodott, e kitűnő tulajdonság katonai pályafutása során végig jellemző volt rá.

Az antant diplomáciai nyomására (Georges Clemenceau francia miniszterelnök és a párizsi békekonferencia elnöke, június 8-án és 13-án két jegyzékben is

követelte a magyar offenzíva leállítását, valamint az elfoglalt területek kiürítését, s a Párizsban kijelölt, a későbbi, trianonival megegyező határok mögé történő visszavonulást) június 24-én a csehszlovák hadsereg képviselőivel megkötött fegyverszünet és a Vörös Hadsereg visszavonulása elleni tiltakozásul július 3-án lemondott vezérkari főnöki beosztásáról. Nem vállalhatta fel a visszavonulás ódiumát, hiszen tudta, hogy egy olyan hadsereget, amelyet csak a támadás lendülete, a sikerekből táplálkozó lelkesedés tart egyben, a felvidéki területek kiürítése mindenképpen szétzülleszti. Győrbe utazott feleségéhez, majd onnan beutaltként Siófokra, hogy kipihenje az előző hónapok fáradalmait. Siófoki pihenését egy rövid és magyar szempontból dicstelen intermezzo szakította félbe. 1919. augusztus 4-én Haubrich József (1919. augusztus 1. és 6. között a Peidl Gyula vezette úgynevezett szakszervezeti kormány hadügyminisztere) kíséretében mint annak tanácsadója vett részt a román haderő parancsnokainak Budapest határában történt fogadásán, a város román megszállásának napján.

Letartóztatás és vizsgálati fogság

1919. augusztus 17-én Siófokon Kozma Miklós százados a Nemzeti Hadsereg nevében letartóztatta, majd 1919 decemberéig a budapesti Margit körüti fegyházban vizsgálati fogságban tartották. A katonai hatóságok 1919. szeptember 1-jén hivatalosan visszahelyezték a korábbi nyugállományba. 1920. január 23-án engedélyezték számára a szabad mozgást az ország területén. Öccse révén állást is kapott: Ostffyasszonyfán kokszt szállítványozásával és a vele járó adminisztratív munkákkal foglalkozott. 1920. június 23-án ismétleten letartóztatták. 1920 júliusában a budapesti hadosztálybíróóság felségárulás (az 1919. április 21. és július 3. közötti tevékenysége) miatt két év kilenc hónap börtönre ítélte, továbbá megfosztották rendfokozatától, összes kitüntetésétől és nyugdíjától. A hivatalos indoklás szerint nem hadvezéri tevékenységéért, hanem azért ítélték el, mert a tanácskormány szolgálatába szegődve, április 21-én elvállalta a Vörös Hadsereg vezérkari főnöki állását, és július 4-ig minden szaktudását, képességét arra fordította, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság fennmaradását biztosító Vörös Hadsereget megszervezze és megfegyverezze, meghosszabbítva azzal a proletárdiktatúra fennállását.

1920. július 19-én kezdte meg büntetése letöltését a Margit körüti katonai fogházban. Horthy Miklós kormányzó 1921. augusztus 23-án Stromfeld szabadágvesztés-büntetésének hátralévő részét kegyelemből elengedte. A börtönből

kiszabadulva a Dénes Pál vezette Hungária Kalap- és Tompgyárban dolgozott először raktárosként, majd igazgatóként. IV. Károly második visszatérési kísérlete (1921. október 20–24.) kapcsán, a közismerten rojalista ifjabb gróf Andrássy Gyula felajánlotta neki a puccs katonai vezetését, de Stromfeld az ajánlatot visszautasította.

1923 márciusa és augusztus vége között kommunista összeesküvés gyanújával vizsgálati fogságban tartották Budapesten, de a főtárgyaláson bizonyítékok hiányában felmentették. Akkoriban a Vörösmarty utca 18/B szám alatt lakott. 1924-től ismét aktív szerepet vállalt a Szociáldemokrata Pártban, tagja lett a Természetbarátok Turista Egyesületének, dolgozott az eszperantistáknál, majd 1926-ban megbízták a párt rendezvényeinek lebonyolítását biztosító Rendező-Gárda megszervezésével és vezetésével. Élete utolsó éveiben a budapesti IX. kerületi Mester utca 33–35. alatti lakásában élt. A megfeszített munka és a börtönben eltöltött idő hatására szervezete erősen legyengült. 1927. október 10-én, 49 éves korában, kórházban hunyt el Budapesten. A Kerepesi úti temetőben temették el.

Kései rehabilitálására is sor került. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter, a honvéd vezérkar főnöke együttes előterjesztésére 1945. szeptember 6-án ezredesi rendfokozatba való visszahelyezése mellett, 1945. május 1-jei ranggal posztumusz vezérezredessé léptette elő.

Házassága, kitiüntetései és az általa írt könyvek

Stromfeld Aurél a cs. és kir. Hadiiskolán töltött évek alatt, 1901. február 4-én, egy bálon ismerkedett meg Urbany Adriennel, egy horvát származású, nyugállományú cs. és kir. tábornok lányával, akit egy év ismeretség után eljegyzett. Házasságuk előtt azonban több akadály is tornyosult. A legfontosabb, hogy a vezérkari tisztek századosi kinevezésük előtt nem nősülhettek meg. Eduard Urbany tábornok ráadásul nem tudta letenni a megkövetelt 90 000 korona házassági kauciót. A frigy megkötése érdekében a pozsonyi m. kir. IV. honvédkerület parancsnoka, felső-őri Benedek András altábornagy járt közbe az uralkodónál, aki végül különleges kegyként engedélyezte azt, sőt a házassági kauciót is elengedte. Az akadályok elhárulása után, végül 1905. április 15-én feleségül vette kiválasztottját. Házasságukból nem született gyermek.

Németül és magyarul tökéletesen, franciául jól beszélt és írt, ruténül a szolgálat igényeinek megfelelően, szlovákul pedig szükségképpen beszélt.

Stromfeld szakmai tehetségét, kiváló képességeit és érdemeit számos osztrák–magyar és külföldi kitüntetés adományozásával is elismerték tiszti pályafutása során. Ezek a viselés sorrendjében az alábbiak voltak (zárójelben az adományozás éve):

- Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (1918);
- Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (1918);
- Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel, kardokkal (1917);
- Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel (1915; 1917-től kardokkal);
- Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel (1914; 1917-től kardokkal);
- Katonai Érdemkereszt (1911);
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal (1917);
- Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898);
- Katonai Jubileumi Kereszt (1908);
- német Vaskereszt II. osztálya (1917);
- hesseni „Vitézségért” feliratú Általános Érdemjel (1917).

Több írásbeli elismerést is kapott pályája során. A honvédség főparancsnoka 1907-ben a III. honvédkerületi tiszti iskolában végzett tevékenységéért, a honvédelmi miniszter 1913. március 18-án a Honvédelmi Minisztériumban végzett kiváló szolgálataiért részesítette írásbeli dicséretben.

Stromfeld Aurél élete során több tanulmány és tankönyv szerzője is volt, amelyek a megjelenés sorrendjében az alábbiak: A katonai altiszti kérdés általában, a továbbbszolgáló altisztek polgári szolgálatba való átlépése (Dr. Végh Kálmán társszerzővel. *Magyar Katonai Közlöny*, [1909], 4. 303–343.; [1909], 5. 466–495.); *Tankönyv a hadseregszervezésnek a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémián és a m. kir. honvéd hadapródiskolákon való oktatáshoz* (Budapest, Pallas, 1910 – ezt a művét a honvédelmi miniszter által 1909-ben meghirdetett tankönyvpályázatra írta); *Hadseregszervezés* (Budapest, Pallas, 1911); *Készül az új háború* (Budapest, Világosság Nyomda, 1928).

Stromfeld Aurél nevét több magyarországi településen (így Budapesten, Debrecenben, Kaposváron, Szentendrén, Dunakeszin, Mezőtúron, Keszthelyen, Dunaújvárosban) utca, továbbá Salgótarjánban és Budapesten egy-egy iskola viseli.

Irodalom

- Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.
- Balla Tibor: *A k. u. k. hadseregtől a Vörös Hadseregig. Magyar katonák a Nagy Háború román és olasz frontján, valamint a Tanácsköztársaság honvédő hadjáratában*. Budapest, Duna Könyvklub, 2013.
- Barczy Zoltán – Somogyi Győző: *Királyért és hazáért*. Budapest, Corvina Kiadó, 1990.
- Berkó István (szerk.): *A magyar királyi honvédség története 1868–1918*. Budapest, M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928.
- Hetés Tibor: *Stromfeld Aurél*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.
- Makai Ágnes – Héri Vera: *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest, Helikon Kiadó, 2002.
- Rada Tibor: *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945)*. I–II. kötet. Calgary–Budapest, Wise Tree, 1998–2001.
- Steiner, Jörg C.: *Schematismus der Generale und Obersten der k.u.k. Armee. Stand 31. Dezember 1918*. Wien, (k. n.), 1992.

Szurmay Sándor

(1860–1945)

Családi háttér

Az első világháború alatt és után „uzsoki hős”-ként elhíresült Szurmay Sándor 1860. december 19-én született a Krassó-Szörény vármegye bánsági részén található Boksánbánya településen, ahol Szurmay Mihály kalaposmester és Schäffer Jozefa harmadik gyermekeként látta meg a napvilágot. Nem katolikus édesapja a felesége vallására tekintettel úgynevezett reverzálist (kötelezvényt) adott a fiú katolikus hitben neveléséről, ezért Sándort is római katolikusnak keresztelték meg. Édesanyja németül beszélt gyermekeivel, édesapja és apai nagyanyja pedig magyarul. A német, valamint a magyar nyelvet így már a szülői házban magába szívta. A románt valószínűleg gyerekkorában sajátította el játszótársaitól.

Szülei nem szánták eleve tiszti pályára, hiszen a boksánbányai elemi népiskola elvégzése után tanulmányait 1871 és 1874 között a szegedi m. kir. állami főreáltanodában (vagyis főreáliskolában) folytatta. Édesapja 1875. március 24-én bekövetkezett halála, valamint az addig a családot eltartó kalapkészítő vállalkozás megszűnése miatt, Szurmaynak tizenöt évesen kereső foglalkozás után kellett néznie, így szegedi tanulmányait kénytelen volt megszakítani. Az Osztrák–Magyar Államvasút-Társaság többek között gőzmozdonyokat is készít

resicabányai gyárának gyakornoka, majd hivatalnoka lett, egészen huszonnégy éves koráig.

*Honvédból minisztériumi csoportfőnök
– katonai pályafutás a „boldog békeidőkben”*

1882-ben Szurmayt besorozták a m. kir. Honvédségbe. (Az 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erején belül – az 1868-ban elfogadott véderőtörvény alapján – felállított m. kir. Honvédség, bevethetőség szerint, csak a második vonalat alkotta, osztrák megfelelőjével, a cs. kir. Landwehr-rel együtt. A honvédség 1913-ig csupán gyalogos és lovas alakulatokkal – kezdetben századokkal, zászlóaljakkal, majd 1890-től ezredekkel, még később pedig már hadosztályokkal is – rendelkezett. Hosszas tervezgetések után, végül 1913-ban, kevéssel az első világháború kitörése előtt hozták létre a honvéd tüzérséget. 1914 augusztusában a Magyarországon kezdetektől nemzeti intézménynek tekintett honvédség – az 1890-es évektől végbement nagyarányú fejlesztések hatására – a cs. és kir. [közös] hadsereggel együtt már a Monarchia szárazföldi haderejének első vonalába tartozott.)

Szurmay 1882. október 1-jén honvédként vonult be Lugosra, a m. kir. 18. honvéd zászlóaljhoz. Előjárói a kötelező nyolcheti kiképzés után – mivel a későbbi tábornok huszonnégy évesen az akkor érvényben lévő törvényi szabályozás alapján az állításkötelesek 3. korosztályába tartozott, s közvetlenül a honvédséghez sorozták be, valamint a főreáliskolai előképzettsége okán – tisztté való képzésre alkalmasnak ítélték, s a honvédtisztképzés fellegvárának számító budapesti Ludovika Akadémia két évig tartó tisztképző tanfolyamára vezényelték. 1882. november 30-án kezdte meg a tanfolyam első évét (az előkészítő tanfolyamot), s kiváló képességekről tett tanúbizonyságot, aminek eredményeként 1883. augusztus 29-én címzetes őrmesterré léptették elő. 1883. november 1-jétől a tulajdonképpeni tisztképző tanfolyam hallgatója lett, amelyet jeles összeredménnyel végzett 1884-ben, 73 bajtársa közül elsőként. Kiváló tanulmányi eredménye jutalmaként Szvetics József ezredes, a Ludovika Akadémia akkori igazgatója „hadnaggyá való kinevezésre alkalmas” minősítéssel bocsátotta ki. A hadnagyi rendfokozat abban az időben csak az első három legkiválóbb növendékét illette meg, így ők egyévnyi rangelőnyt szereztek évfolyamtársaikkal szemben, akik hadapródként kerültek ki a Ludovikáról. Szurmayt 1884. augusztus 18-án, az uralkodó, I. Ferenc József születésnapján avatták hadnaggyá. Szolgálatát századtishti beosztásban kezdte

meg a m. kir. 18. honvéd zászlóaljban Lugoson. Ekkor dönthetett véglegesen a katonatiszti pályafutás mellett, hiszen csak hadnagyi kinevezése után mondta fel az addig fenntartott osztrák–magyar vasúttársasági hivatalnoki állását.

A honvéd tisztikar magasabb szintű továbbképzéséhez, tudományos ismeretek megszerzéséhez a Ludovika Akadémia egyéves időtartamú felsőbb tiszti tanfolyama nyújtott lehetőséget. Szurmay 1886. november 1-jétől 1887. július 31-ig annak hallgatójaként folytatott tanulmányokat Budapesten.

Erre a tanfolyamra olyan fiatal hadnagyokat, főhadnagyokat vezényeltek, akik legalább kétéves csapatszolgálatot már teljesítettek, akiket különleges szolgálatokra – például segédtisztökké vagy tanári pályára – képeztek ki, továbbá előkészítő iskola gyanánt szolgált azok számára, akiket a tanfolyam sikeres elvégzése után a bécsi cs. és kir. Hadiiskolába vezényeltek. A vezérkar-tiszti-képzés fellegvárának számító Hadiiskolába a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot legjobb eredménnyel elvégzett tisztek közül az első négy, majd a századfordulón már az első nyolc fő juthatott be külön felvételi vizsga nélkül.

Szurmay a felsőbb tiszti tanfolyamot évfolyamelsőként végezve kezdte meg tanulmányait 1887. november 1-jén az 1852-ben létrehozott bécsi cs. és kir. Hadiiskolában, ahol a közös hadsereg, a m. kir. Honvédség és a k. u. k. Landwehr számára is képeztek vezérkari tiszteket. Tanulmányai idejére a m. kir. 13. honvéd gyalog feldandár pozsonyi I. zászlóaljának állományába helyezték. Szurmay honvéd hadnagyként kiválóan helytállt, s 1889-ben jeles eredménnyel végezte hadiiskolai tanulmányait. 1889. augusztus 18-án visszahelyezték a m. kir. 13. honvéd gyalog feldandár pozsonyi I. zászlóaljához, majd vezérkarhoz beosztott tisztként folytathatta tiszti pályáját. 1889. november 1-jén főhadnaggyá nevezték ki a budapesti I. honvéd gyalog feldandár állományában, s egyúttal beosztották a budapesti cs. és kir. IV. hadtestparancsnokság vezérkari osztályára. Elöljárói különleges katonai ismeretei között feltüntették, hogy vizsgázott távírász, amely képességre a resicabányai hivatalnoki munkája idején tehetett szert.

Vezérkari minősültségű tisztként, 1887-től évente részt vett a honvédségnél tartott őszi fegyvergyakorlatokon, a közös hadsereg által rendszeresen szervezett nagy és kis vezérkari utazásokon, továbbá a vezérkari tisztek számára kiadott írásbeli dolgozatok megoldásában, illetve elbírálásában.

1890. november 8-tól a m. kir. Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályán tevékenykedett a magyar fővárosban. Valószínűleg hadiiskolai tanulmányainak jeles összeredményével érdemelte ki, hogy 1891. május 1-jével a császárvárosba került, nevezetsen a cs. és kir. Vezérkar Hadműveleti és Különleges Vezérkari Munkák Irodájába, ahol fél éven keresztül teljesített szolgálatot. 1891. november

1-jétől továbbra is Bécsben maradt, mivel a cs. és kir. vezérkar vasúti irodájába osztották be. Bécsi vezérkari beosztásainak első hónapjaiban a hadműveleti tervek készítését, az azokból következő intézkedések kiadását, majd a következő félévben a vasúti felvonulás háborús követelmények szerinti előkészítését, vagyis a magasabb szintű vezérkari teendőket gyakorolta. 1892. május 1-jén II. osztályú századossá nevezték ki, és fogalmazótisztként ismét a m. kir. Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályába vezényelték, az ott rendszeresített vezérkari tiszti helyek egyikére. A magyar fővárosban a minisztérium akkor a budai Várban, a Szent György tér 3. alatt működött. Az I. ügyosztály a honvédség katonai szolgálatra vonatkozó összes ügyeivel, annak szervezetével, a honvéd csapatok elhelyezésével, a fegyvergyakorlatokra vonatkozó és a mozgósítási ügyekkel, valamint a honvédtisztképzéssel foglalkozott. Szurmayt 1895. május 1-jén I. osztályú századossá, majd 1898. május 1-jén őrnaggyá léptették elő minisztériumi beosztásában.

Gromon Dezső honvédelmi államtitkár, a Millenniumi Országos Kiállítás hadtörténelmi csoportjának elnöke 1894 augusztusában felkérte Szurmay századost a mohácsi csata hadműveleti térképének elkészítésére. Az ezredéves országos kiállításon a városligeti Vajdahunyad várának V. termében láthatta az érdeklődő közönség *A mohácsi csata hadtörténelmi térképe, 1526. aug. 29.* című művet, amelyet Szurmay szerkesztett. A térkép mellékleteként négyoldalmi szöveg részletezte a csata erőviszonyait, előzményeit, valamint annak lefolyását. Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter dicséző elismerését fejezte ki Szurmaynak munkájáért.

Szurmay százados a millennium évében kidolgozott egy javaslatot a honvédtisztképző rendszer módosításáról és kibővítéséről, vagyis a Ludovika Akadémia szervezeti átalakításáról. A 44 kézzel írt oldalból és 12 táblázatos kimutatásból álló, 1896. október 25-ére keltezett emlékiratában a honvédtisztképzés addig létezett rendszerének megváltoztatására és bővítésére tett javaslatokat. A két részből álló (a honvédség tiszti szükségletét és a tiszthiány okait, továbbá az új tisztképző rendszer létrehozásának lehetőségeit elemző) munka az akkor fennálló 1100 főnyi honvédtiszthiányból és az évenkénti 210 új tiszt kibocsátásának szükségességéből indult ki. Az égető tiszthiány leküzdésére vonatkozó olyan terveket, mint a cs. és kir. hadseregben szolgáló tisztek honvédséghez történő áthelyezését és a tartalékos tisztek tömeges ténylegesítését Szurmay eleve elutasította. Számításaiban tanévenként 300 első évfolyamos hallgató szerepelt, amíg a tiszti és hadapródhiány meg nem szűnik. Szurmay a Ludovika addigi tisztképző tanfolyamának újjászervezését javasolta. Szerinte a tisztképzés újjáalakításának

csak az egyik célja az akadémiai rendszer megteremtése. A másik cél az volt véleménye szerint, hogy a tisztí pályára a magyar középosztálybeli tisztek és állami hivatalnokok fiai jelentkezzenek. Ezen családok neveltetési és taníttatási terheinek csökkentésére az akadémiaira előkészítő honvéd főreáliskola felállítását tartotta célravezetőnek. Szurmaynak az akadémiai képzés megteremtésére vonatkozó javaslatát végül 1897-ben törvénybe iktatták (1897. évi XXIII. törvénycikk), így a közös hadsereg akadémiaival egyenértékű tisztképző intézmény létrehozása az ő javaslata alapján történt.

Szurmay Sándor minisztériumi beosztása idején is minden évben részt vett a nagyobb őszi fegyvergyakorlatokon, példának okáért 1895 augusztusában és szeptemberében a kolozsvári 21. honvéd gyalogezred kötelékében századparancsnokként szolgált, azzal a céllal, hogy egy zászlóalj vezetésében kipróbálják. Utóbbira nem kellett sokat várnia, hiszen 1898. október 27-én kinevezték a m. kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred I. zászlóaljának és a 11. népfelkelő járásnak a parancsnokává, vezérkari minősültségének fenntartása mellett. Közel egyéves, a vezérkari pályáját rövid időre megszakító kötelező csapatszolgálat (amely a Monarchia fegyveres erejében szolgálatot teljesítő vezérkari tisztek számára előírás volt) ellátása közben, Lőrinczy Dénes alezredes, ezredparancsnok jellemzése szerint, kiválóan helytállt. 1899. október 1-jén Szurmay őrnagyot ismét a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályára helyezték vissza. Az osztály feladatköréhez a honvédség szervezése, kiképzése, fegyver- és keretgyakorlatainak tervezése, a honvéd nevelő- és képzőintézetek, valamint a mozgósítás ügyei tartoztak. Ott végzett munkája hozzájárult szakmai ismeretei bővítéséhez.

1900. március 8-ától Szurmay Sándort hivatalosan a „m. kir. Honvédséghez szolgálattételre beosztott vezérkari tiszt”-ként alkalmazták. (A Monarchia fegyveres erejében csakis cs. és kir. intézményként fennálló közös vezérkar létezett, tehát a honvédtisztek is annak névleges tagjaiként szolgáltak a honvédségnél.) 1900. szeptember 1-jétől a Honvédelmi Minisztérium XX., a mozgósítás szervezésével, utasításaival, harcképességi és harckészültségi tényezőivel foglalkozó ügyosztályának vezetőjeként tevékenykedett. 1900. április 22. és június 9. között az országos vasutassztrájk kapcsán megszűnt vasúti forgalom újbóli helyreállításához szükséges katonai rendszabályokat irányította. Sikeres tevékenységéért okiratban dicsérték meg felettesei. 1900. december 1-jén a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályának vezetőjévé nevezték ki. 1901. november 1-jén alezredessé, 1905. május 1-jén pedig ezredessé lépett elő beosztásában. Hat év minisztériumi szolgálat után ismét csapatszolgálatra

vezényelték. 1905. november 1-jétől a m. kir. 20. honvéd gyalogezred parancsnokaként tevékenykedett Nagykanizsán. Beosztásában jól megfelelt, előljárói szerint biztos teljesítményt nyújtott.

Szurmay 1907. szeptember 28-án a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium II. csoportjának főnöke lett. Onnantól kezdve 1914 őszéig, minisztériumi beosztások és feladatok vártak rá. 1910. február 3-án a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium I. csoportjának főnökévé, 1910. november 1-jén cs. és kir. vezérőrnaggyá, 1914. május 1-jén pedig altábornaggyá nevezték ki beosztásában. (Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi fegyveres erejének bonyolult szervezeti felépítését ellensúlyozandó, az annak szakmai vezetésére és irányítására hivatott tábornoki kar egységes volt. Mindezt többek között az is bizonyítja, hogy a magyar származású törzstiszteket, amikor elérték a birodalom hadseregében rendszeresített legalacsonyabb tábornoki rendfokozatot, az uralkodó *császári és királyi* vezérőrnaggyá nevezte ki, függetlenül attól, hogy a közös hadseregben, vagy a m. kir. Honvédségben szolgáltak korábban. Az 1910-től általa irányított csoport a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium legfontosabb szakterületeit fedte le, kidolgozhatta a katonai szolgálattal és a kiképzéssel, valamint a mozgósítással kapcsolatos szabályokat és utasításokat, minden katonai jelentőségű ügy a hatáskörébe tartozott.

Az „uzsoki hős”

Az 1914 augusztusában kitört első világháború pálya- és tisztársaihoz hasonlóan, Surmay életét is alaposan felforgatta. 54 évesen búcsút mondhatott korábbi békebeli karrierjének. 1914. augusztus 17-étől a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium katonai államtitkáráként segítette báró Hazai Samu honvédelmi miniszter munkáját. Alája tartoztak a hadsereg szervezésével, a hadkiegészítéssel, a parancsnokságok és a csapatok elhelyezkedésével, a közös hadsereg és a honvédség együttműködésével, a kiképzéssel, a fegyelemmel, a vezérkari szolgálattal és képzéssel, a karhatalmi kérdésekkel, a Csendőrség katonai szolgálatteljesítési feladataival, a hadműveleti és hírszerzési ügyekkel és a leszereléssel kapcsolatos feladatok.

1914. november 22-én új világ kezdődött számára, amikor a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály megbízott parancsnokává nevezte ki az uralkodó. November 25-én került ki az orosz hadszíntérre, s rögtön a 38. honvéd divíziót is magába foglaló Ung-völgyi hadseregcsoport parancsnokságát vette át. Hadtesterejű

csoportjával néhány nap alatt megállította és visszavonulásra kényszerítette az orosz csapatokat. December 2-ától az Uzsoki-hágó elleni hadműveleteket vezette, és december 4-éig csapatai a hágó elhagyására kényszerítették az ellenséget, kiszorítva őket az Ung völgyéből, felszabadítva a még november 17-én megszállt magyar területeket.

1914. december 8-ától pedig már Bártfa – Neu Sandez – Gromnik – Tuchów körzetében folytatott védelmi harcokat, a Kornhaber altábornagy vezette csoport csatlakozásával tulajdonképpen hadtesterejűre bővült (húsz zászlóaljból, hét lovasszázadból, hat ütegből álló) csoportja élén. Az ellenség hátába kerülve visszavonulásra kényszerítette a cári csapatokat, s visszahódította az oroszok által elfoglalt magyar területeket. Innentől fogva katonai karrierje töretlenül ívelt felfelé az első világhégés során.

A Szurmay által vezetett új seregtest hamarosan fontos szerephez jutott az 1914. december eleje és közepe között lezajlott limanowai csatában. Limanovánál döntően a magyar csapatok helytállása eredményezte a hadművelet pozitív végkimenetelét, vagyis az „orosz gőzhenger” megállítását. Szurmay csoportjára különösen fontos szerep hárult az orosz erők viasszaszorításának kikényszerítésében. A Borojević gyalogsági tábornok vezette osztrák–magyar 3. hadsereg alárendeltségébe tartozó Szurmay-csoport előrenyomulása a Kárpátokból Neu Sandez felé a csata döntő napjaiban, december közepén a Monarchia csapatainak oldalára fordította a hadiszerencsét az orosz hadszíntéren. Szurmay eredményesen avatkozott be a hadműveletekbe, hiszen gyors megjelenése az oroszok hátában teljesen lekötötte a limanowai döntésre bevetni szándékozott orosz XXIV. és VIII. hadtestet. A cári csapatok visszavonulása állásaikból, december 11-én este, jelentős mértékben Szurmay csoportjának megjelenésével magyarázható.

Hadvezéri pályafutásának legnagyobb dicsőséget eredményező haditette azonban nem a limanowai helytállás, hanem az Uzsoki-hágó folyamatos védelmezése volt. 1915. január 14-étől hivatalosan már a Szurmay-csoport parancsnokaként vezette tovább seregteste harcait az orosz hadszíntéren. Az 1915-ös esztendő első felében véres és veszteségteljes harcok után sikerült megakadályoznia, hogy az oroszok újra elfoglalják a stratégiai jelentőségű hágót, amely Szurmay helytállása révén mintegy a magyar állam integritásának jelképévé vált. Az 1915. január végén kezdődött orosz betörés után mostoha időjárási körülmények között, magas hóban, kegyetlen fagyban verték ki a Szurmay vezette, főként magyar bakákból álló csapatok az Uzsoktól nyugatra eső területekről a cár katonáit. Az Uzsoki-hágótól északra már galíciai területen ásták be magukat, s állásaikat

a hágótól jobbra meg is tartották. A przemysli erődrendszer 1915. március 22-ei elvesztése után a hadszíntéren felszabaduló és megújult erővel támadó orosz csapatok nyomását az 1915. áprilisi úgynevezett húsvéti csatában nehéz volt elhárítani. A hadsereg-parancsnokság által kiadott rendelkezés ellenére Szurmay csapatai nem vonultak vissza, hanem elkeseredett küzdelemben négy héten át védtek az Uzsoki-hágót a jelentős orosz túlerővel szemben, s tulajdonképpen honvédó harcokat folytatva megakadályozták a magyar területek elfoglalását.

Szurmay Sándor uzsoki hőstettéért 1917. augusztus 17-én, IV. Károly 30. születésnapján megkapta a legnagyobb presztízsű osztrák–magyar tiszti kitüntetés, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Ezt a kitüntetést csakis különleges hőstettek véghezvitele esetén adományozták olyanoknak, akik önálló elhatározásból, parancs nélkül, vagy sokszor a parancs ellenére cselekedtek, s tetteikkel jelentős mértékben hozzájárultak a siker kivívásához. Szurmaynak a magas kitüntetés mellé kijárt a magyar bárói rangra emelés. Ezzel, majd következő évben az uzsoki nemesi előnév adományozásával is háborús érdemeit méltányolta az uralkodó. Mindezek az elismerések a Monarchia összességében 1200 fős tábornoki karán belül, a mintegy 200 főnyi magyar származású tábornoktársa között is, az egyik legismertebb hadvezérré tették.

Az 1915. május 2-án a központi hatalmak hadseregei Gorlicénél áttörték a frontot, ez után végleg elhárult az orosz betörés veszélye a történelmi Magyarország területére. A hadműveletekbe bekapcsolódva Szurmay hadteste élén megkezdte a visszavonuló oroszok üldözését, akik szívesen védekeztek, és az előrenyomulás távolról sem bizonyult egyszerű feladatnak. Az ősz folyamán az osztrák–magyar frontvonal az év elejéhez képest több száz kilométerrel keletebbre megszilárdult, és jelentősen nem is mozdult egészen 1916 nyaráig. 1916. április 1-jétől pedig a Szurmay-hadtest parancsnokaként Volhíniában folytatott állásháborút a szemben álló orosz haderővel. 1916. június 4-én hatalmas erejű tüzérségi előkészítéssel megindult az orosz támadó hadművelet, a Bruszilov-offenzíva, majd másnap az orosz XL. hadtest támadásba lendült és áttörte az osztrák–magyar 4. hadsereg kötelékében harcoló Szurmay-hadtest védelmi állásait. A június 7-én Luck térségében történt orosz frontáttörés eredményeként Szurmay csapatainak balszárnya fedezetlenül maradt, ennek következtében demoralizálódott, és megtizedelt hadtestének maradványaival kénytelen volt visszavonulni. A cári seregtestek három védővonalat foglaltak el, és több kilométeres mélységben benyomultak az osztrák–magyar védelembe. A további orosz előretörés megállítására június végén Alexander von Linsingen vezérezredes irányításával német csapaterősítések érkeztek a veszélyeztetett frontszakaszra,

amelyek segítségével sikerült az arcvonalat stabilizálni. Szurmay altábornagyot, akinek kitűnő kapcsolatai voltak a német hadvezetéssel, nem vonták felelősségre az elszenvedett harctéri kudarcért, sőt a visszavonulás során tanúsított helytállását dicsérőleg méltatták. A Bruszilov-offenzíva sikeréért végül József Ferdinánd főherceg vezérezredest, a cs. és kir. 4. hadsereg parancsnokát hibáztatták, akit leváltottak beosztásából.

1916 nyarán az orosz támadások nem lenyhultak. Július végéig Szurmay hadteste először a Bug forrásvidékéig volt kénytelen hátrálni, majd szeptember közepén az orosz 8. hadsereg VIII. hadteste mintegy 30 km-rel nyomta hátrább Szurmay csapatait, amelyek végül Lucktól délre létesítettek új védelmi állásokat. 1916. október végén Szurmay hadteste emberutánpótlást, valamint jelentős német erősítéseket (két hadosztályt) kapott, amelyek segítségével az osztrák–magyar 4. hadsereg alárendeltségében megszilárdította állásait. 1916 novemberétől ismét állásháborút vívott a szemben álló cári seregetestekkel.

Szurmayt 1917. február 9-én felmentették a harctéri szolgálat és a hadtestparancsnokság alól, s átmenetileg az osztrák–magyar fegyveres erők utánpótlási ügyei főnökének, vagyis báró Hazai Samu vezérezredest rendeltetésére bocsátották Budapesten. IV. Károly király 1917. február 19-én Szurmay altábornagyot szolgálaton kívüli viszonyba helyezte, egyúttal m. kir. honvédelmi miniszterré nevezte ki, s elfoglalhatta bársonyszékét a magyar fővárosban. Attól kezdve – az időközben lezajlott kormányváltások ellenére – egészen a világháború végéig ő töltötte be a miniszteri posztot. Három miniszterelnökkel is együtt dolgozott: még Tisza István volt a kormányfő, amikor beosztását átvette, majd miniszteri tárcáját megtartotta az Esterházy Móric és a Wekerle Sándor által vezetett kabinetekben is, egészen a háborús összeomlásig, 1918. október 31-éig. A parlamentben az uzsoki hősnek kijáró tisztelettel és kedvezően fogadták. A képviselők pozitívan álltak személyéhez, nem számított, hogy a parlamenti ülésterem melyik részén foglaltak helyet. 1917. augusztus 10-én gyalogsági tábornokká nevezte ki az uralkodó.

Az életpálya fordulópontjai

IV. Károly Szurmay tábornoknak is felajánlotta a Wekerle Sándor lemondásával megürült magyar miniszterelnöki széket, de ő azt nem fogadta el. 1918. október 31-én adta át a miniszterséget Linder Béla tüzérezredestnek. 1919. január 1-jén, számos volt monarchiabeli tábornoktársával együtt nyugállományba helyezték,

ezt követően Budapesten élt. Az 1918 novemberében hatalomra került új rendszer bizalmatlan volt vele szemben, amit mutat, hogy 1919. február 25-étől internálásban tartották a ciszterciták Szentgotthárdon található kolostorában. A proletárdiktatúra idején, 1919. március 25-étől a budapesti gyűjtőfogházban tartották fogva augusztus 3-áig. Letartóztatására az 1919. évi XXIII. törvény-cikk (néptörvény) szolgáltatott alapot. Mint volt minisztert, személyesen tették felelőssé a világháború elhúzódásáért és a bekövetkezett összeomlásért. 1941 augusztusában a tábornoki rendfokozati elnevezések módosítása miatt nyugállományú gyalogsági tábornoki rangja nyugállományú vezérezredesre változott.

1895. november 28-án vette feleségül Szenónér Ernát a budapesti belvárosi római katolikus plébániatemplomban. 1896. október 29-én született Edit nevű leányuk, majd 1902. február 12-én jött a világra második lányuk, Blanka. Felesége 1943. november 18-án hunyt el.

Szurmay az Apponyi téri lakásában, 1945. március 26-án, 84 éves korában távozott az élők sorából. Két nap múlva temették el a Kerepesi úti temetőben található családi sírboltba, amely a 48/56-os szigeten található. Családja mellett alussza örök álmát. A síron látható első világháborús honvéd alak Márton Ferenc székely szobrász és festőművész alkotása.

Nyelvismerete is figyelemreméltó volt, hiszen magyarul és németül tökéletesen, románul és szlovákul a szolgálati igényeknek megfelelően, franciául pedig szükségképpen beszélt és írt.

Szakmai felkészültségét, vezetői és hadvezéri tehetségét előjárói számos osztrák–magyar kitüntetés adományozásával is elismerték, továbbá több rangos külföldi kitüntetésnek is birtokosa volt. Ezek – viselési sorrendben – az alábbiak voltak (zárójelben az adományozás ideje és indoklása):

- Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje (1917. augusztus 14., az Uzso-ki-hágó sikeres megvédéséért);
- Osztrák Császári Lipót Rend I. osztálya hadidíszítménnyel (utólag kardokkal) (1916. május 23., az 1915 nyarán és őszén, az orosz hadszíntéren hadteste élén vívott sikeres harcokért);
- Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztálya hadidíszítménnyel (1915. május 30., az Uzso-ki-hágó megvédéséért a húsvéti kárpáti csatában),
- Vöröskereszt Érdemesillaga hadidíszítménnyel (1918. május 23.);
- Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel (utólag kardokkal) (1915. január 19., az uzso-ki és a limanowai harcok során nyújtott hadvezéri teljesítménye elismeréséért);
- Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje (1912. szeptember 9.);

- Osztrák Császári Ferenc József Rend tisztikeresztje (1909. október 4.);
- Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya (1903. október 10., a Honvédelmi Minisztériumban osztályvezetői minőségében végzett szolgálatai elismeréseképpen);
- Katonai Érdemkereszt (1898. október 25.);
- Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon (utólag kardokkal) (1916. november 13.);
- Bronz Katonai Érdemérem vörös szalagon (1905. november 19., a különleges alkalmazásokban és a Honvédelmi Minisztérium osztályvezetőjeként végzett munkája elismeréseként);
- magyar Háborús Emlékérem kardokkal, sisakkal (1930. november 3.);
- Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya (1917. október 1.);
- Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya (1908. október 9.);
- Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel (1915. május 31.);
- Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898. december 2.);
- Katonai Jubileumi Kereszt (1908. december 2.);
- oszmán Medzsidi Rend I. osztálya kardokkal (1918. október 15.);
- német Vaskereszt I. osztálya (1915. június 8.);
- német Vaskereszt II. osztálya (1915. április 8.).

A katonai kitüntetések és szolgálati elismerések mellett számos kitüntető cím és rangot is magáénak mondhatott hosszú pályafutása során. 1912. január 1. és 1915. január 1. között a m. kir. Honvéd Tiszti Özvegyek és Árvák Segélyellátási Intézetének igazgatótanácsi tagja volt. 1917. március 8-án valóságos belső titkos tanácsosi címet, 1917. augusztus 17-én magyar bárói rangot kapott az uralkodótól. 1917. november 7-én a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjának tagjává választották, így részt vett a rendhez érkező felvételi kérelmek elbírálásában. 1918. május 23-án az uralkodó az uzsoki nemesi előnevet, 1918. augusztus 12-én pedig a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred tulajdonosi címét adományozta számára. Egy sor település választotta meg Szurmay tábornokot díszpolgárává: 1915. július 9-én Boksánbánya, 1916. július 11-én Ungvár, 1918. augusztus 26-án Nagykanizsa, 1918. október 20-án Bánffyhunad, Nagyvárada, Győr és Pápa. 1921. november 11-től a magyar királyi Államrendőrség Detektívtestülete Nyugdíjpótló és Segélyező Egyesületének alapító tagja, 1925. február 10-től 1944-ig a Magyar Katonai Írók Körének társelnöke volt. 1929. június 16-án vitézzé avatták. 1931. október 15-étől 1945-ig a Mária Terézia Katonai Rend kancellárhelyettese volt, annak magyarországi működése idején.

1932. augusztus 2-án a magyar parlament felsőházának élethossziglani tagjává nevezték ki.

Elismertsége okán az 1930-as évekig több tucat intézmény igazgatótanácsába, például a Magyar Lőporgyár Rt.-be, a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémáru gyár Rt.-be., a Pestkörnyéki Bank és Kereskedelmi Bt.-be is beválasztották.

Az első világhéges idején Szurmay Sándor lérehozott egy, a nevé viselő hadijótékonyasági alapot, a m. kir. Honvédség, Népfelkelés és Csendőrség hadirokkantjai, valamint az elesettek özvegyei és árvái javára. Az alaphoz írásban folyamodók egyszeri pénzámogatásra számíthattak. Szurmay honvédelmi minisztersége idején a miniszteri segélykeretet is erre a célra használták fel.

Egész életét végigkísérte olthatatlan horgászszenvedélye, valamint a vadászat iránti szeretete, amelyekről az 1921 után keletkezett műveiben is rendszeresen megemlékezett.

Pályája során számos katonai szakkönyvet, hadtörténeti tanulmányt, valamint több visszaemlékezést írt, amelyek közül a legfontosabbak az alábbiak: *A Wörthi (Fröschwilleri) csata 1870. augusztus 6-án. Harcászati tanulmány* (Budapest, Grill, 1890); *Az anspachi hadseregek ismertetése* (Budapest, Grill, 1891); *A Thaya menti Waidhofen környékén 1891-ben tartott hadtest-gyakorlatok* (*Ludovika Akadémia Közlönye*, 1892); *Weiterentwicklung der kön. ung. Landwehr* (*Minerva*, 1893. 23–24. sz.); *Die Honvéd-Institution* (*Pester Lloyd*, 1894. október 25. és 26. sz.); *A mohácsi vész 1526-ban. Csataterv és részletes leírás az 1896-i Ezredéves Országos Kiállítás céljaira* (Budapest, 1896); *A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig 1868–1898* (Budapest, 1898); *A mohácsi hadjárat 1526-ban* (Budapest, Pesti Nyomda, 1901); *Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe* (Budapest, Magyar Bolsevistaellenes Liga, 1921); *A magyar katona a Kárpátokban* (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940); *Háborús emlékirások* (*Diárium*, 1940–1942, I–II. évfolyam).

A felsoroltakon kívül a két világháború közötti időszakban számos ezredtörténeti műhöz, továbbá fegyvernemtörténeti összefoglaló munkához írt elő- vagy utószót.

A katonai szakmunkái mellett két fő kedvteléséről írt kötete az alábbi címmel jelent meg: *Vadász emlékek, horgász emlények* (Budapest, 1937).

Neve szerepelt a Ludovika Akadémia földszintjén található folyosón, a két világháború közötti időszakban állított és az intézmény büszkeségeit felsoroló emléktáblán.

Emlékét ma Budapest XVI. kerületében emléktábla őrzi a róla elnevezett fasorban, amely „helyi jelentőségű védett természeti érték” besorolást kapott. 2012-ben a budapesti MH Támogató Dandárt tiszteletére MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandárnak nevezték el.

Irodalom

- Bachó László (szerk.): *A magyar kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, 1930.
- Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010.
- Berkó István (szerk.): *A magyar királyi honvédség története 1868–1918*. Budapest, M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928.
- Böölöny József – Hubai László: *Magyarország kormányai 1848–2004*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- Makai Ágnes – Héri Vera: *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest, Helikon Kiadó, 2002.
- M. Tóth György: *A katonabáró. Szurmay Sándor, a Monarchia magyar hadvezére*. Budapest, MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár – Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzata, 2017.

Tombor Jenő

(1880–1946)

Életútja meghatározó részében katonai szolgálatot teljesített, majd kényszerű nyugállományba helyezését követően gyógyszerészként dolgozott, saját budai patikájában. Az 1930-as évek második felétől a *Magyar Nemzet* és a *Szabadság* lap hasábjain katonai szakíróként háborúellenes és a nemzeti összefogást támogató elemzéseket tett közzé. Pályafutásának csúcspontjaként, 1945. november 15-étől 1946. július 25-éig honvédelmi miniszterként igyekezett a honvédség érdekeit képviselni a szovjet és a Magyar Kommunista Párt törekvéseivel szemben. Tevékenysége és életpályája a források és a szakirodalmi hivatkozások alapján az alábbiak szerint rekonstruálható.

Családi háttér és tanulmányok

1880. március 3-án született Nyitrán, értelmiségi családban, Miklósy Laura és Tombor Kornél gyógyszerész gyermekeként. Dokumentumok hiányában nem tudjuk, hogy egyedüli gyermek volt-e, vagy voltak-e esetleg testvérei. Az elemi, majd polgári iskola négy-négy osztályának elvégzését követően 1895-ben a Ludovika Akadémia növendéke lett, hogy annak elvégzése után tényleges állományú

hivatásos tiszt legyen. Tanulmányainak közepén, 1897-ben az akadémia által nyújtott képzést egyenjogúsították a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémia (Theresianische Militärakademie) képzésével. A tanulmányait kitűnő eredménnyel befejező növendéket azonban még a régi rendszer szerint avatták évfolyamelsőként hadnaggyá 1899. augusztus 18-án, 1899. november 1-jei ranggal. Ezzel egyévnyi rangelőnyt szerzett évfolyamtársaival szemben, akiket hadapród-tiszthelyettesei rendfokozatban vettek át a honvédség tényleges tisztii állományába.

A fiatal hadnagy első beosztása a lévai 14. honvéd gyalogezred II. zászlóaljánál volt, ahol kiképző szakaszparancsnok lett. Az ezred kötelékében öt évig szolgált csapattisztként, majd 1904. október 1-jével a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályára került. A kétéves minisztériumi szolgálatot követően ismét csapatszolgálatot következett, korábbi alakulatának felsőbb parancsnokságán, a nyitrai 74. honvéd gyalogdandárnál szolgált 1906. november 1-jétől 1908. október 1-jéig. Ezt követően a budapesti m. kir. honvéd felsőbb tisztii tanfolyam főhadnagy rendfokozatú hallgatója lett. A legjobb tanulmányi eredményeket felmutató honvédtisztek közül a m. kir. Honvédség főparancsnokának javaslatára egyesek felvételi vizsga nélkül kerülhettek be a vezérkari képzést nyújtó bécsi cs. és kir. Hadiiskolába. Tombor főhadnagy is közéjük tartozott, mivel vezérkari próbaszolgálatát 1913. május 1-jével kezdte meg a 40. honvéd gyaloghadosztály 19. ezredénél.

Vezérkari beosztásokban a Nagy Háborúban

A világháború kitörését követően, vezérkari századosként, 1917. március 1-jéig különböző vezérkari beosztásokban szolgált az orosz és az olasz hadszíntereken harcoló cs. és kir. 35. és 16. gyaloghadosztályok kötelékében. Ezt követően a hadsereg és a flotta Teschenből Badenbe települt főparancsnokságára helyezték. 1917. október 1-jétől a k. u. k. Hadügyminisztérium személy- és anyagi utánpótlást végző részlegénél töltött be – pontosan nem ismert – vezetői beosztást, 1918. október 31-ig.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a nyomában kibontakozó politikai zűrzavar nagy hatással volt a haderő tagjaira, a tábournoki kartól a legénységi állományig. Tombor Jenő vezérkari alezredes nézeteit, véleményét a kialakult politikai és katonai helyzetről – források hiányában – nem tudjuk részletesen rekonstruálni, ugyanígy nem rendelkezünk megbízható információkkal katonai

pályafutását befolyásoló motivációiról sem. Annyi bizonyos, hogy 1918 novemberében, a Károlyi-kormány első napjaiban több tisztársával (Gömbös Gyula vezérkari százados, Julier Ferenc vezérkari alezredes) együtt felvetették Hazai Samu, volt honvédelmi miniszternek, hogy a Bécsben tartózkodó Andrássy Gyula vezetésével álljanak az olasz és a francia frontokról hazaáramló magyar csapatok élére, és buktassák meg a Népköztársaság kormányát. A háborús összeomlás nemzetközi és belpolitikai viszonyai azonban nem tették lehetővé a vezérkari tisztek káoszban fogant elképzeléseinek megvalósítását, s a javaslattevők további pályafutása is eltérő irányokban folytatódott. Tombor és Julier vezérkari alezredek, vélhetően egzisztenciális és hazafias motivációktól vezetettve tovább folytatták katonai szolgálatukat mind a Károlyi-kormány, mind a Magyarországi Tanácsköztársaság ideje alatt, míg Gömbös vezérkari százados az elégedetlen tisztek csoportjára támaszkodva hozzákezdett a Magyar Országos Véderő Egylet megszervezéséhez.

Szerepvállalás a Magyarországi Tanácsköztársaság ideje alatt

Minisztériumi tisztársaihoz hasonlóan Tombor Jenő vezérkari alezredest, a sebtében kinevezett új hadügyminiszter, a háború poklából alkoholistaként hazatérő vezérkari ezredes, Linder Béla 1918. november 2-ai Országház előtti beszéde bizonyára meglephette, hiszen hivatali főnöke arról szónokolt, hogy „a régi hamis ideálok összeomlottak. [...] Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!” A teljesen alkalmatlan Lindert bő egy hét után parkolópályára tették. Utódja, ugyancsak a szociáldemokraták bizalmából, Bartha Albert vezérkari alezredes lett, aki határozott intézkedésekkel törekedett a hadsereg és a tisztikar további bomlásának megakadályozására, továbbá a Pogány József vezette Katonatanács anarchiát szító törekvéseinek felszámolására. Képzett katonaként egy olyan magyar haderő megszervezésére törekedett, amely képes lett volna a csehszlovák, román és szerb betörések elhárítására, vagy egy, rövidebb-hosszabb ideig tartó fegyveres ellenállás esetén, valamilyen megegyezéses megállapodás elérésére. A szomszéd államok területszerző törekvéseinek elhárítása érdekében olyan haderő felállítására tett kísérletet, amely gyakorlatilag a „körkörös védelem” elve alapján próbálta volna meg az idegen fegyveres erők feltartóztatását. Ennek érdekében javasolta az öt legfiatalabb korosztály 1919 februárjáig való visszatartását, amelyekből a fegyverszüneti szerződésben engedélyezett hat gyalog- és két lovashadosztályt kívánta felállítani, továbbá lépeket

tett a katonai fegyelem felbomlasztásában elsődleges szerepet játszó, a Pogány József által irányított Katonatanács befolyásának letörésére. E célból, december elején titkos rendelkezést küldött a csapatok vezetőihez, amelyben különleges célra felhasználható, úgynevezett „riadó-alakulatok” megszervezését követelte: ezek mozgó karhatalomként a rend fenntartására bárhol bevethető erők lettek volna, ahol a kormány azt szükségesnek vélte.

A hadsereg, a riadózászlóaljak szervezése mellett tiszti zászlóaljok és egyéb különleges osztagok felállítására is kezdeményezéseket tettek. A Katonatanács megvesztegetett tagjai, az általuk működtetett besúgó-bizalmi hálózat révén minden információt megkaptak ezekről a törekvésekről. Pogány kezdeményezésére a budapesti helyőrség mintegy 8000 fős csőcselékhada nehézfegyverekkel is felszerelve vonult fel 1918. december 12-én a budai Várba, és a minisztérium épülete előtt Bartha Albert miniszter menesztését követelte.

A menesztett miniszter ezt megelőzően az általa már korábban is ismert Tombor alezredest a minisztérium Elnöki Csoport alá tartozó 1. (hadműveleti) osztály élére nevezte ki, és aktívan bevonta őt hadseregszervezési terveinek kidolgozásába. Az osztály ügykörébe az alábbi területek tartóztak: hadműveleti tervezés, hírszerzés, közlekedés, összeköttetés, karhatalom, fegyelmi ügyek, kiképzés. Az osztály elnevezése és alárendeltsége 1919. január 1-jével a Hadügyminisztérium átszervezésével módosult: az osztály az 5. számozással közvetlenül a miniszter alá rendelődt, és feladatköre az alábbiakra korlátozódott: hadművelleti tervezés, hírszerzés, elvi ügyek, hírszerzési értesülések nyilvántartása.

A vezérkari alezredest ezt követően a hadsereg ügyeiben a szociáldemokraták „erős emberének” számító, az egykori műszerész és népszerű pártpénztárnok, Böhm Vilmos katonai tanácsadója lett, és továbbra is betölthette minisztériumi beosztását. Vezető szerepét és minisztériumi hatalmát tisztársai – utóbb a m. kir. Honvédség főparancsnokának 1. szárnysegéde –, Shvoy Kálmán vezérkari őrnagy is megerősítette: „1918. november 25-én a Hadügyminisztériumban voltam, ahol szolgálatra jelentkeztem. Ott találtam Tombor Jenőt, aki ott igen nagy úr volt és vezető szerepet játszott.”

Böhm másik bizalmas katonai tanácsadója, a Ludovika Akadémia élére november elején kinevezett Stromfeld Aurél vezérkari ezredes lett. Ők ketten dolgozhatták ki a Böhm által favorizált, elsősorban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezett munkástagságára támaszkodó, mintegy 70 000 fős hadsereg felállításának terveit, az új hadsereg demarkációs vonalakon való elhelyezését és a fegyelmetlen alakulatok felszámolását. De hiába voltak a világháború harterein edzett kiváló vezérkari tisztek elképzelései szakmailag kifogástalanok,

a tervek az adott körülmények között megvalósíthatatlanok voltak. A munkás-hadsereg eszméje alapvetően az önkéntességre és a politikai megbízhatóságra épített, azt remélve, hogy majd a szén- és nyersanyaghiány miatt munka nélkül maradt budapesti nagyüzemi munkások szívesen harcba mennek a Felvidékért és Erdélyért. Ez azonban illúziónak bizonyult. A szociáldemokrata honvédelem hívó szava a magas illetmény ígéretével együtt sem volt vonzó a háborús fáradtságtól sújtott országban. Az öthetes toborzás szomorú és elkeserítő eredménnyel zárult, alig 5000-en jelentkeztek csak a haza területeinek megvédésére. Ezek többsége is a zsold kifizetése után egyszerűen hazament, a tisztikar is lezüllött, nem akartak harcolni. Túlduzzasztott állományban a minisztérium és a hadsereg különböző intézményeiben tengették napjaikat, legtöbbször a legközelebbi kávéházakban tartózkodva. A hadsereg morális és fegyelmi helyzetének romlását továbbra sem sikerült megállítani, a meglévő sorállomány nagy részét szabadságolták, miután a felső tisztikart – ezredestől felfelé – már korábban nyugállományba helyezték. A hadsereg széttöltéséért elsősorban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt másodvonalához tartozó, bölcsészdoktorként korábban hegyestollú újságíróként nevet szerző Pogány József volt a felelős, aki a „Katonatanács kormánybiztosaként mindent megtett annak érdekében, hogy a forradalmi haderő alig legyen több mint egy sokat politizáló, viszonylagos jólétben és kényelemben élő pretoriánus csapat, amelyet néhány teljhatalmú bandavezér irányít”.

Stromfeld és Tombor vezérkari alezredek fontos szerepet játszottak 1919. március 20-án, amikor Fernand Vix francia alezredes, a november vége óta Budapesten tartózkodó szövetséges katonai misszió vezetője átadta a kormánynak a párizsi békekonferencia határozatát, amely alapján a magyar csapatokat kétszáz kilométerrel nyugatabbra kellett visszavonni, míg a román hadsereg erőit száz kilométerrel előre tolhatták, kijutva ezzel a hegyekből. Károlyi Mihály a Népköztársaság elnöke elolvasva a jegyzéket, azonnal magához hívatta Berinkey Dénes miniszterelnököt és Böhm Vilmos hadügyminisztert, hogy a továbbiakban közösen vitassák meg a jegyzék tartalmát. Az a magyar politikusok számára is azonnal világossá vált, hogy itt nem katonai célokat szolgáló ideiglenes intézkedésekről, hanem gyakorlatilag a végleges országhatárokról van szó. Az események irányításában a következő órákban a szociáldemokrata miniszter vette át a kezdeményezést, míg Károlyi teljesen elvesztette önuralmát: a fejét fogva, magából kikelve szaladgált fel-alá dolgozósobájában. Böhm legfontosabb katonai tanácsadóival visszavonulva tárgyalta meg a kialakult helyzetet. Mindkét alezredes azon a véleményen volt, hogy a jegyzék feltételei elfogadhatatlanok,

a behódolás és pacifizmus helyett fegyverkezést és az orosz-bolsevik erőkkal való katonai szövetség megkötését indítványozták. Mindezek előfeltételeként tiszta szociáldemokrata kormány felállítását és a kommunista támogatás megszerzését javasolták miniszterüknek. Tombor Jenő vezérkari alezredes az alábbi véleményt fejtette ki:

„most minden pacifizmust félre kell lökni, mert az antant a wilsoni elveket sárba tiporta és az országot becsapta. Föl kell hívni fegyveres védekezésre az egész országot, a nyugati orientáció helyébe az Oroszország felé szóló keleti orientációt kell a programunkba fölvenni. Az ország vezetésére e pillanatban más alkalmas kormányzatot nem lát, mint a fegyveres védelmet megszervezni tudó szociáldemokrata pártot, de ennek ki kell békülnie, meg kell egyeznie a kommunista párttal, hogy a régi Ausztria [az Osztrák–Magyar Monarchiára gondol – O. I.] északi határán álló orosz-szovjet csapatokkal a szövetséges együttműködés létrejöhessen.”

Böhm teljes mértékben azonosult katonai tanácsadói javaslataival, és az aznap kora délután sebtében összehívott pártvezetőségi ülésre már térképekkel felszerelve állított be, ahol vehemensen tájékoztatta párttársait a Nyugat-Ukrajnában, az északkeleti magyar határoktól alig 200 kilométerre lévő bolsevik csapatok és a magyar haderők lehetséges együttműködését a Magyarország határait fenyegető erőkkal szemben. A katonai szövetség kialakítására a legfontosabb hazai előfeltételnek a börtönben ülő, egyben Lenin magyarországi ügynökeinek tekintett, kommunistákkal való kiegyezés megkötését tekintette. Proletárdiktatúra kimondásáról itt még szó sem volt. Egyes szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők, mindenekelőtt Weltner Jakab, a *Népszava* főszerkesztője, Landler Jenő, a Vasutas Szakszervezet vezetője és Pogány József azonban nem ebben látták a kibontakozás lehetőségét. A Vix-jegyzék elutasításaként lemondott Károlyi-kormány helyébe ők a kommunistákat is magukba foglaló tanácskormány megalkotásában látták a kiutat és saját pozícióik megtartását.

A minisztérium Hadügyi Népbiztossággá történő, 1919. március 21-i átszervezését követően Tombor vezérkari alezredes a Hadművelési Főcsoport 5. hadművelési osztály élén maradván katonai pályafutásának talán legmozgalmasabb időszakát élte át 1919. áprilisában és májusában. Az 1919. április 16-i román támadást követően, a keleti arcvonal teljes felbomlásának megakadályozása céljából, az északi és déli területekről vezényeltek át Nyíregyháza és Debrecen körzetébe erőket az ellenállás megszervezésére. A frontvonal megszilárdítására tett erőfeszítések azonban hatástalanok maradtak, mindenekelőtt a 39. gyalogdandár és a 6. gyaloghadosztály alakulatainál tapasztalható nagyfokú

fegyelmetlenségek és harcolni nem akarás következtében. A katonák zöme nem hallgatott a parancsnokokra, azok parancsait megtagadva a felszerelés nagy részét hátrahagyva menekült a román csapatok elől. A 6. hadosztály alárendelt alakulatai közül a makói és a hódmezővásárhelyi zászlóalj katonái például szavazással döntöttek az átcsoportosítást elrendelő parancs végrehajtásáról. A román támadást követő napokban a Vörös Hadsereg még harcolni hajlandó csapatainak vezetését a Hadügyi Népbiztosságról szervezték és próbálták meg irányítani. Ebben kiemelkedő szerepet játszott a hadművelleti osztály és annak vezetője. Az 1985-ös *Magyarország hadtörténete* 2. kötetében Tombor szerepéről a következőket írta:

„Tombor Jenő, a hadművelleti osztály tapasztalt és hozzáértő vezetője próbálkozott a lehetetlennel: az arcvonaltól nagy távolságból vezetni a csapatok harcát. Az összeköttetés gyengesége, a kapcsolatok lazasága miatt a népbiztosság általában elmaradt az eseményektől. Ennek tudatában Tombor és munkatársai elsősorban nem parancsokkal és utasításokkal kísérelték meg a harcok befolyásolását, hanem főként azzal, hogy az eseményeket elemmezve, utólagos megjegyzéseket, észrevételeket tettek.”

Egy háború esetén a katonai szempontból mindenképpen egyedinek és furcsának tekinthető vezetési módszer tarthatatlanságát valószínűleg még a fronton lévő, és katonailag képzetlen népbiztosok is beláthatták, aminek eredményeképpen a keleti arcvonalon a menekülő és visszavonuló alakulatok vezetésére 1919. április 22-én létrehozták a Keleti Hadsereg-parancsnokságot, Szolnok, majd Gödöllő városokba települve. Parancsnoknak Böhm Vilmost, a vezérkar főnökévé pedig Stromfeld Aurélt nevezték ki, egyidejű ezredesi előléptetéssel. Böhm és Stromfeld első intézkedései a román előrenyomulás feltartóztatására irányultak, amíg megfelelő erőket nem teremtenek egy ellencsapáshoz. Tervüket a Forradalmi Kormányzótanács meghirdetett toborzására, illetve sorozásra építették, amely a budapesti nagyüzemek munkásaira támaszkodott elsősorban. Ennek eredményeképpen a Vörös Hadsereg létszáma 1919. május közepére a 30 000-ről 100 000 főre emelkedett. Kezdeményezésükre eltörölték a katonatanácsokat, visszaállították a tisztek parancsadási jogát, megszüntetve ezzel a katonák körében népszerű „szavazásokat”. Ezen intézkedések hatására a következő hetekben visszatértek a hadseregbe azok is, akik értettek a harchoz. Tisztek tömege különböző motivációk alapján (a megélhetés kényszere, a karriervágy, a terrortól való félelem) vállalta a fegyveres harcokban való részvételt, de különösen erős volt a haza sorsáért való aggodás érzése is. A Vörös Hadseregben a magasabb parancsnoki beosztásokat betöltő tisztek jórészt a tetterős

harmincasokból, a főhadnagyi-őrnagyi rendfokozatot viselő vezérkari és csapattisztekből szerveződött.

A kezdeti időszakban, 1919. május elejéig nem tisztázták a Hadsereg-parancsnokság és a Hadügyi Népbiztosság közötti szolgálati viszonyt, aminek következtében Tombor és Stromfeld között mindennaposak voltak a hatásköri súrlódások, viszályok. A helyzet 1919. május 5-ével, a Vörös Hadsereg harcoló alakulatainak a hadsereg-parancsnokság alá helyezésével oldódott meg, amikor is a Hadügyi Népbiztosság Hadművelési Főcsoportja megszűnt, a korábban alárendelt hét osztály közül csupán három maradt továbbra is Tombor szervezetében. A többi osztályt és ügyköreit a hadsereg-parancsnokság alá rendelték. Ekkortól a hadseregek alakulataiban csak Stromfeld volt ezredes parancsai érvényesülhettek. A népbiztosság a továbbiakban a hadsereg-parancsnokság mellé rendelt szervezetként, elsősorban a katonai kerületi parancsnokságok, intézmények és a különböző hátországi szervek ügyeivel foglalkozott, valamint biztosította a személyi és anyagi szükségletek folyamatos kielégítését. Tombor Jenő vezérkari alezredes pontos szolgálati beosztását nem ismerjük, de vélhetően a Tanácskormány bukásáig a Hadügyi Népbiztosság keretében maradó 14., 37. és 61. osztályok (szervezés, kiképzés, közigazgatás) vezetőjeként tevékenykedett.

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően, 1919. augusztus első napjaiban pár napra letartóztatták, majd – megromlott egészségügyi állapotára tekintettel – tevékenységének kivizsgálásáig egy kórházba internálták. Karácsonyi szabadulását követően családjának körében várta ügyének további folytatását.

Felesége Boleman Janka (1883–1951) volt, akivel a lévai szolgálati éve alatt ismerkedett meg, és 1907-ben kötöttek házasságot. Ilona nevű leánygyermekük 1908-ban született.

Haditörvényszék előtt

1920 tavaszán pályatársának, Stromfeld Aurél ezredesnek pere előtt, katonai haditörvényszék elé állították. A vádpontok – az új hatalom politikai számonkérési törekvéseinek megfelelően – feltehetően általánosak lehettek a Vörös Hadseregben szerepet vállaló tisztekkel szemben; bűnösségük, illetve felelősségük megállapításánál bizonyára figyelembe vették betöltött beosztásaikat, esetleges politikai megnyilvánulásait. A haza védelmében játszott kizárólagos katonai tevékenység minden esetben méltánylandó és elfogadható volt az eljáró katonai igazságügyi szervek részéről. Az ügyész által hangoztatott vádpontok kiterhettek

Tombor alezredes magas minisztériumi beosztására, a Böhmmel való kapcsolataira és a Magyarországi Tanácsköztársaság (a proletárdiktatúra) fenntartásához hozzájáruló katonai működésére. Az ügyész katonához méltatlan kötél általi halálbüntetést indítványozott, de a Budapesti Honvéd Törvényszék tárgyalásvezető hadbírája, dr. Ambrózy Árpád hadbíró őrnagy tárgyalagos közreműködése révén felmentő ítélet született, amelyet a Szerdahelyi László hadbíró ezredes vezetett felsőfokú bíróság is helybenhagyott. Nem sokkal a felmentő bírósági ítéletek után becsületügyi eljárás alá vonták, ahol legfelsőbb fokon megintették, de az 1918–1919-es tevékenységét igazolták. Mindezek ellenére a haderő nem tartott igényt szolgálataira, és az igazolás ellenére megbélyegzett ember lett.

Tombor Jenő negyvenévesen, huszonegy év katonai szolgálattal a háta mögött, komoly megélhetési gondoktól sújtva, saját és családja megélhetésének biztosítására újabb pályaválasztásra kényszerült. Folytatva a családi hagyományt, gyógyszerészeti tanulmányokba kezdett a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen.

Az ellenforradalmi rendszer katonai bíróságai a Vörös Hadseregben szolgáló tisztek közül igen keveset ítélték rangvesztésre, nyugdíjazásra vagy – súlyosabb büntetésként – börtönre. Ennek hátterében mindenekelőtt az állt, hogy a berendezkedő új államhatalom sem nélkülözhetette a fiatal és háborús haditapasztalatokkal rendelkező hivatásos tiszteket az új honvédségben. A tolerancia Tombor Jenő volt vezérkari alezredes mellett kiterjedt például Bartha Albert volt hadügyminiszterre, vagy a politikai példastatuálás okán börtönre ítélt Stromfeld Aurélt felváltó Julier Ferenc vezérkari alezredesre is. Horthy Miklós kormányzó mindhárom vezérkari tisztnak, saját kérésükre, kivételesen és kegyelemből, elrendelte a tényleges állományban való előléptetésüket, és az így ezredesekké kinevezetteket teljes ezredesi nyugdíj folyósítása mellett 1924-gyel nyugállományba helyezte. Tombor Jenő, aki a következő évben sikeresen befejezte gyógyszerészeti tanulmányait és megkapta oklevelét, Budán nyitott üzletet. A tanulási kedv azonban továbbra sem hagyta el, így hamarosan megszerezte vegyészdoktori címét is.

A viszonylagos középosztálybeli jólét megteremtését követően katonai szakértő-újságíróként 1932-től bekapcsolódott a politikai életbe, majd a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt tagja lett. Katonai szakíróként előbb a Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztette *Szabadság* lap hasábjain tette közzé a magyar hadseregfejlesztés szükségességéről, a vasút és hadügy közötti kapcsolatok fontosságát tárgyaló elemzéseit, majd 1938-tól a *Magyar Nemzet* lapszámaiban írt a nemzetközi élet katonai eseményeiről, a világpolitika várható katonai

aspektusairól. 1936 augusztusában készítette el *Memorandum Magyarország hadi felkészültségéről* című tizenhárom oldalas tanulmányát. Ebben legsürgetőbb feladatnak a fegyverkezési egyenjogúság előkészítésére és a hadiipar fejlesztésével újabb munkaalkalmak megteremtésére, egymilliárd pengő hitel törvényhozási megszavaztatását javasolta. Véleménye szerint a nemzetközi feszültség növekedése következtében Magyarországnak feltétlenül szükséges gyorsítania az elkövetkező években a fegyverkezési ütemet. A hadiipar általános fejlesztése mellett különösen fontosnak tartotta a légi haderő fejlesztését, mivel úgy vélte, hogy „az a fél, amelyik a jövő háborújában a levegő ura marad, még gyengébb szárazföldi seregét is győzelemre vezetheti”. Magyarország számára egy ezerdarabos légiflotta megszervezését ajánlotta. A hadiipar, benne a légierő kiemelt fejlesztése mellett hangsúlyozottan foglalkozott az „ellenség megelőzésére, a vilámgyors hadikészültség elérésre” irányuló mozgósítás kérdéskörével is.

„Föl kell készülnünk arra a legtöbb sikert ígérő eshetőségre – írta –, hogy mi rohanjuk meg meglepően ellenségeinket és zavarjuk meg mozgósításukat, de arra is, hogy ők előzzenek meg, továbbá az is megtörténhetik, hogy ők is, mi is egyelőre csak mozgósítunk és az ellenségeskedések csak később kezdődnek meg. Bármelyik eset következik is be, mozgósítási eljárásunkkal ellenségeink megelőzésére, vagyis villámgyors hadikészültségre kell törekednünk. Ezt csakis a mozgósítási állomások teljes decentralizálásával érhetjük el.”

Feltételezve a nagyobb városok ellenséges bombázását, a fegyverzet, felszerelés, ruházat járási központokba való széttelepítését javasolta, továbbá a csendőrorosk őrizték volna a további hadfelszerelési anyagokat. Szigorú eljárást tartott szükségesnek a bevonulási parancs alól mentesülő „nélkülözhetetlenek” arányának csökkentésére, és véleménye szerint 35 életév alatt senkit sem lehetett volna mentesíteni a katonai szolgálat alól. A mozgósított haderő szervezetét illetően a legcélszerűbb módszernek azt tartotta, hogy „minden béke-alakulás szervezésében megháromszorozódik, vagyis például a gyalogságnál minden század hadiállományú zászlóaljja, a zászlóalj ezredé, az ezred pedig hadosztállyá alakul át”.

Újabb Trianon felé haladunk? – memorandumok

A második világháború kitörését követően sorra jelentette meg a háború éppen aktuális eseményeit értelmező, elemző összefoglalóit, így *A lengyel vereség okai, Mi történt Norvégiában?, Mit tanulhatunk a mai háborúból?* című cikkei. Alig két hónappal a lengyel összeomlást követően, 1939 novemberében

közzétett cikkében már a lengyel hadsereg háborúra való felkészületlenségéről és a parancsnoki vezetés alkalmatlanságáról értekezett. A lengyelek melletti szimpátiájának érzékeltetésén túl számba vette a legsúlyosabb okokat, amelyek a lengyel állam és hadsereg kapitulációjához vezettek. Véleménye szerint elmaradt a lengyel határok megfelelő megerősítése, az erőket a leghosszabb német–lengyel határvonalra kellett volna koncentrálni, míg a szovjet–lengyel határ mentén az idősebb korosztályokból álló erőkkel „megfigyelő szolgálatot” kellett volna szervezni. A lengyel határokat valószínűleg egy ellenállóképesebb erődrendszer sem tudta volna biztosítani, ezért az ország védelmét támadó hadműveletekkel kellett volna biztosítani, három fő hadászati irányban:

- Danzig – Kelet-Poroszország;
- Pomeránia;
- Sziléziai iparvidék.

A „legázoló lengyel túlsúlyt” az első irányban tartotta fontosnak koncentrálni, és az általános támadást az első danzigi német ellenséges tevékenység észlelésekor kellett volna elindítani a lengyel hadvezetésnek. A vereség másik alapvető okának a lengyel mozgósítási rendszer lassúságát és elkésetttségét tartotta. A lengyel hadsereg vitészségének és szívós kitartásának elismerése mellett elismeréssel szolt a német hadsereg sikeres új hadászati-hadművelti módszereiről is, mindenekelőtt a nagy létszámú páncélos- és gépesített erőkkel való gyors átkaroló hadműveletekről. Sommás ítélete szerint a lengyel hadjárat véglegesen bebizonyította „a gép győelmét a ló fölött”.

Magyarország hadba lépését követően a német és a magyar hadijelentések alapján íródott cikkei a nemzeti és a németellenes ellenállás gondolatait táplálták, illetve sugallták. 1941. szeptember 11-ei, a Szovjetunió elleni hadba lépést követő harmadik hónapban összeállított *Újabb Trianon felé haladunk-e* című memorandumában az alábbi főbb megállapításokat fogalmazta meg:

- a Szovjetunióval való szembenállás nem magyar érdek, ezért a magyar csapatokat ki kell vonni;
- az angolszász hatalmakkal feltétlenül el kell kerülni a háborút;
- a háborút Németország nem tudja megnyerni;
- az angolszászok uralma a tengerek felett meg fog szilárdulni.

A memorandumot Bajcsy-Zsilinszky Endre közreműködésével Horthy Istvánhoz és Szombathelyi Ferenc vezérezredeshez, a vezérkar főnökéhez is eljuttatták, mivel a Kormányzói Iroda nem volt hajlandó átvenni. A németellenes összefogás

erősítése volt a cél akkor is, amikor nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1943. júniusi lemondását követően Tombor Bajcsy-Zsilinszky, Tildy Zoltán és Kiss János nyugállományú altábornagy társaságában többször is felkereste a volt minisztert, hogy a lehetséges politikai lépésekről egyeztessenek. Véleményük szerint már elérkezett az ideje a németekkel való szakításnak, és egy várható román támadás megelőzése céljából Erdélyt még a volt szövetségesekkel kirobbanó háború előtt meg kellene szállni a magyar csapatoknak. A Kiss altábornagy által jegyzett terveket tanulmányozás céljából átadták Nagy Vilmos részére. Ő a beszélgetés során azt a véleményét hangoztatta, hogy a németekkel való szembefordulásnak még sem a politikai, sem pedig a katonai körülmények nem kedvezők, a románok ellen indítandó külön háború pedig nem lehetséges. Bajcsy-Zsilinszky és Tombor elképzeléseik ismertetése és megtárgyalása céljából 1943–1944 folyamán többször is felkeresték Szombathelyi Ferenc vezérezredest, akivel rövid, tájékozódó megbeszéléseket folytattak. Az 1944. október 15-ei nyilas-hungarista puccsot követően a két barát közötti kapcsolat megszakadt, mivel Tombor visszautasította a Bajcsy-Zsilinszky által felajánlott katonai ellenállás vezetőjének tisztét. Döntését azzal indokolta, hogy a helyzetet katonailag reménytelennek látja, és egy katonai ellenállás csak a magyar életek okatlan feláldozásával járna.

A magyar nemzeti ellenállásban való tevékeny részvétel elutasításában minden bizonnyal szerepet játszott az előrehaladott kora és félelme a bizonytalan jövőtől. Legfőbb indítéka azonban mégiscsak az lehetett, hogy nem vállalta a veszéllyel járó személyes áldozatvállalást, szemben a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság küzdelmeiben részt vevőkkel. Bajcsy-Zsilinszky maga is tisztában volt a helyzet reménytelenségével, de úgy vélte, hogy „az egyetlen remény éppen a reménytelen áldozathozatal”, amivel bizonyítani lehet, hogy a magyarság nem azonosítható a náciizmussal. Tombor Jenő ezt követően, távol maradván az ellenállás szereplőitől, a háború és a nyilas uralom borzalmainak túlélésére rendezkedett be. Az ostromot és a nélkülözéseket a XI. kerületi Verpeléti út 22. számú házban lévő lakásában, családjával együtt élte túl.

Budapest 1945. februári felszabadulását követően az újjászerveződő Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt vezetőinél, mindenekelőtt a párt fővárosi szervezetének elnökénél, Varga Bélánál jelentkezett, s ajánlotta fel szolgálatait mint katonai szakértő. Emellett lakókerületében a megalakuló XI. kerületi Nemzeti Bizottságban is aktív szerepet vállalt. A Bajcsy-Zsilinszky Endréhez való kapcsolata és a *Magyar Nemzet*ben megjelent katonai cikkei következtében

neve ismert volt a párt vezetői előtt is, így katonai ismereteire és szakértelmére igényt tartva, a párt Véderő Bizottságának megszervezésére kérték fel.

*„Rendkívül nehéz, szinte emberfölötti feladatra vállalkoztam”
– az új hadsereg megeremtése*

A pártnak végzett szervezői és szakértői munkája mellett sokat küzdött az 1920-as évektől elszenvedett sérelmek rehabilitációjáért és tábornoki előléptetésének elintézéséért. Ez azonban az Ideiglenes Nemzeti Kormány fennállása alatt nehezen megvalósíthatónak tűnt, mindenekelőtt a tábornokokból miniszterekké váló személyek tevékenysége miatt. Előléptetésnek ügyében Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszterhez írt 1945. július 29-ei levelében a következőket kifogásolta:

„A *Kis Újság* című napilap folyó hó 27-én keltezett számában a Minisztertanács című közleményben a következőket olvastam: Stromfeld Aurél őzvegynék vezérezredesi, Tombor Jenő nyugállományú ezredesnek pedig vezérőrnagyi nyugdíjat állapított meg a minisztertanács. Minthogy erre a közleményre cáfolat nem jelent meg, a hír valóságában alig kételkedhetem. Kérem, ezért engedje meg a miniszter úr, hogy teljes tisztelettel, de őszintén kimondhassam: ezt az intézkedést magamra nézve mély lebecsülésnek és súlyosan igazságtalannak érzem, és annak jóvátételét kérem. Meg vagyok arról győződve, hogy azok, akik ezt a nyugdíj-megállapítást kezdeményezték, és azok, akik elfogadták, személyemet és működésemet nem ismerték kellőképpen, és talán jót vélték velem tenni. Hálás is vagyok az illetők iránt, azért, mert jó szándékkal vélték velem szemben eljárni, anélkül, hogy ilyen irányú kérelmet előterjesztettem volna. Valóban önérzetem tiltakozott eddig az ellen, hogy valamit kérjek, ami engem jobban megillet. De most, amikor látom, milyen igazságtalan megoldás lett a jó akaratból, kénytelen vagyok, talán szerénytelenül – ami valóban kínos nekem – érdemességemet kihangsúlyozni. Olvastam korábban az úgynevezett rehabilitációs intézkedésekről [...]; tudomásom szerint az a lényege, hogy azok, akik az 1918–1919-es forradalmi események következtében előmenetelükben politikai okokból károsodást szenvedtek, azt a rangot kapják meg utólag, amelyet rendes körülmények között elérték volna. Hát kérem tisztelettel, miniszter úr, ne vegye túlzott szerénytelenségnek, én bizony rendes körülmények között a vezérezredesi rangot föltétlenül elnyertem volna. Ezt tudja minden bajtársam és kortársam, aki személyemet és működésemet ismerte [...].”

Nem ismerjük Vörös János miniszter levélre adott esetleges válaszát, de az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége 1945. július 1-jével Tombor Jenő nyugállományú ezredest nyugállományú altábornaggyá léptette elő.

Politikai és katonai rehabilitációja, egyben katonai pályafutásának csúcspontjaként 1945. november 4-étől előbb az új nemzetgyűlés képviselője lett, majd

ezt követően, rövid időn belül, 1945. november 15-ével, honvédelmi miniszterré nevezték ki. A haderő kérdése, benne a hivatásos tisztikar jövőbeni szerepe ekkortól kezdve vált egyre inkább a koalíciót alkotó pártok közötti politikai küzdelmek fontos kérdésévé. A kiélezett politikai csatározások kezelése és a hadsereg ügyeinek mindennapos vezetése, irányítása nehéz feladatok elé állították az új minisztert. A Magyar Kommunista Párt hatalomért folytatott küzdelmében a háborút követő egy-két évben a hadsereg ügye nem játszott különösen fontos szerepet, annak hangsúlyozásával, hogy domináns befolyásának kiépítéséről sohasem mondott le. A honvédség jelentősége és szerepe, funkciójából eredően is, másodlagos volt a kommunista hatalomgyakorlás folyamatában. A haderő elsődleges funkciója az ellenségnek tartott állam(ok) valós vagy vélt támadásának elhárítására és az ország függetlenségének megvédésére irányult, és ezen fő feladata mellett szerepet vállalt az adott politikai rendszer védelmének fenn-tartásában is.

Magyarországon a második világháborút követő első években a hadsereg hatalmi eszközként történő esetleges felhasználása – az ország szovjet megszállása, a Vörös Hadsereg jelenléte miatt – szóba sem jöhetett. Ugyanakkor a hatalomért folytatott küzdelemben mindegyik párt a saját befolyását szerette volna érvényesíteni a hadsereg irányításában, és ehhez szüksége volt a tisztikar támogatására, vagy egy új, az adott párt célkitűzéseit elfogadó parancsnoki kar kialakítására. A hadseregben 1945 ősztől kibontakozó pártpolitikai csatározások középpontjában mindenekelőtt két kérdéskör állott: a honvédség átszervezése és csökkentése, illetve a megtartandó és az elbocsátandó tisztek ügyei. A Kisgazdapárt legfőbb törekvése egy pártpolitikától mentes, demokratikus, a magyar parasztságból és a munkásságból feltöltődő, magyar szellemű hadsereg kialakítására irányult. A kommunista párt ezzel szemben egy olyan párthadsereg felállítására törekedett, amely megbízható támasza lehetett a szocializmus építésében és a szovjet érdekek érvényesítésében. Ezért mindenekelőtt egy kis létszámú, alacsony harcértékű hadsereg megszervezésében volt érdekelt, amely nem veszélyeztette hatalmi lépéseit, és nem volt ellene felhasználható. A magyar politikát felügyelő és ellenőrző Szövetséges Ellenőrző Bizottság a hadsereget átszervező intézkedést 1945. október végén küldte át a minisztérium vezetőinek. Ebben a honvédség engedélyezett katonai létszámát 25 000 főben határozta meg, szervezetében pedig, két gyalog- és egy műszaki hadosztályt, határőrséget, hét kerületi parancsnokságot és a háttérintézményeket hagyott jóvá. Az átiratban nem szereplő alakulatokat és szervezeteket két héten belül fel kellett számolnia a honvédelmi vezetésnek. Az 1945. novemberi országgyűlési választásokat figyelembe

vége az átszervezéseket azonban november végéig felfüggesztették. Tombor Jenő altábornagra, az új honvédelmi miniszterre mozgalmas munkanapok vártak.

1945. november 28-án, a SZEB szovjet elnökével, Klement Jefimovics Vorosilov tábornaggal első ízben ismertette a kiadott szervezési rendelettel és a honvédséggel kapcsolatos véleményét, elképzeléseit. A csökkentéseket maga is szükségesnek tartotta, csupán annak mértékét tartotta túlzónak. Véleménye szerint húsz-harminc százalékos létszámcsökkentés lett volna az, ami még nem veszélyeztette a honvédség működőképességét, majd röviden vázolta Magyarország jövő hadseregével kapcsolatos elképzeléseit:

„Olyan hadsereget képezek el a nagy Szovjetunió szomszédságában álló Magyarországon, amely támadásra egyáltalán nem alkalmas, de az egész magyar népet testvéri közösségben foglalja magába, és amely leginkább alkalmas arra, hogy az állam közrendjének és biztonságának fenntartására szolgáljon. A demokratikus Magyarország hadrendjéül ennek leginkább megfelelő minta Svájc kitűnő milícia rendszerű néphadserege.”

Nem tudjuk, hogy a marsall hogyan reagált az elhangzottakra, de annyi bizonyos, hogy a magyar honvédség további története nem a svájci példát követte.

Tombor Jenő személyiségére jellemzően, egy *Kedves honvéd bajtársaim* című közvetlen hangú parancs kiadásával szólította meg a honvédség állományát 1945. december elején, amelyben röviden ismertette az előttük álló közös feladatokat. A parancsból kitűnően nemcsak a legfelsőbb katonai vezető kívánt lenni, hanem – talán a hadseregek vezetőitől szokatlanul – atyai barát is: „Hő óhajom, hogy ne csak legfelsőbb katonai előjárókat lássátok bennem, hanem egyben atyai barátokat is, aki szíve minden melegségével nyújtja felétek kezét, aki sorsotokat valóban szíven viseli, és aki mindannyitokkal szemben emberséges, méltányos és igazságos akar maradni”. A miniszteri pozíció elfogadásának belső motivációjával kapcsolatban elmondta, hogy nem a becsvágy, hanem kizárólag a kötelességérzet vezette az „emberfölötti feladatokat” elvállalására:

„Amikor hivatali állásomat elfoglaltam, először természetesen tájékozódnom kellett a honvédség állapotára felől. Mindenki tudta, így én is tudtam, hogy rendkívül nehéz, szinte emberfölötti feladatra vállalkoztam. Nem a becsvágy, hanem kizárólag kötelességérzetem bírt reá erre az elhatározásomra. A nehézségekről, a jogos panaszokról már korábban hallottam, de amikor egyelőre az íróasztal mellől is jobban tájékozódtam, reá kellett jönnöm arra, hogy a bajok, visszasságok sokkal nagyobbak, mint amilyeneknek gondoltam.”

A továbbiakban kifejtette, hogy milyen hadsereget is képzel el a jövőben: jól öltözött és felszerelt, kifogástalan elhelyezéssel és étellel ellátott személyi

állományt, akik „fegyelmezett, minden reakciótól mentes, magas erkölcsi színvonalon álló demokratikus kis haderőt alkotnak”.

A konkrét feladatokat illetően kitért a legidősebb és a leghosszabb idő óta szolgáló sorállomány leszerelésére és a fiatalabb korosztályok behívására, felhívta továbbá a figyelmet a behívó parancsok szigorú teljesítésére. Mindezek mellett ígéretet tett az élelmezési és a ruházati körülmények – az ország pénzügyi lehetőségeinek függvényében való – javítására, valamint a honvédségi szolgálat következtében addig a földreformból kimaradtak támogatására. Végezetül újól a fegyelem betartására szólította fel a személyi állomány tagjait:

„A demokrácia nem a régi világ vak engedelmességét kívánja tőletek, hanem a belső meggyőződésből fakadó szilárd fegyelmet. [...] A meggyőződésben gyökerező fegyelemnek alapja tehát a bizalom. Ezt kívánom tőletek és arra tiszta múltammal rászolgáltam. Szívemből a legőszintébb szeretet és jó szándék árad felétek. De jóságomnak is van határa ott, ahol rosszakaratba ütközik. Az ilyen javíthatatlanokat kénytelen lennék kemény akaratommal is megismertetni, amire azonban remélem nem lesz szükség. A fegyelmet tehát türelemmel, de föltétlenül biztosítani akarom, mert a hadsereg fegyelem nélkül fegyveres hordává aljasodnék le. Ilyennek élen nem kívánok állni. Adja Isten hazánk, népünk javára, hogy nemes törekvéseimet megértsetek és kövessetek a becsület útján.”

Fentebbi célkitűzéseinek legfőbb akadályozói a Magyar Kommunista Párt hadseregben lévő nyílt és titkos tagjai lettek, akik a hadsereg, és a nem velük szimpatizáló tisztikar eltávolítására törekedve, sajtóhadjáratokkal és konstruált összeesküvési perekkel igyekeztek elfoglalni a hadsereg vezető pozícióit. Embereik elhelyezése céljából hangadói és irányítói voltak a hadsereg nagyarányú létszám- és szervezeti csökkentéseinek, a hadifogságban a szovjet antifasiszta tanfolyamokat elvégzett tisztetek, tiszthelyettesek és tisztek hivatásos állományba és vezető beosztásokba történő kinevezéseinek. Ezzel egyidejűleg a fennhatóságuk alatt álló újságokban valótlán adatokkal és tudósításokkal heccelték a közvéleményt a nyugatról hazatért és továbbra is szolgáló tisztek vélt fasiszta és hazaáruló tevékenységeikről. Ennek következményeként 1946 februárjában a SZEB utasítására a miniszter kénytelen volt az összes nyugatos tisztet leszerelni a hadsereg kötelékéből. A tisztikar további megroствálására létrehozott szelektáló és a különböző „B”-lista bizottságok váltak a legélesebb politikai küzdelmek színtereivé. Ez utóbbi feladata volt az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében a hivatásos tisztikar felülvizsgálatára kiadott 5000/1946. miniszterelnöki rendelet honvédségen belüli végrehajtása. A honvédelmi miniszter párttagságából következően is, természetesen a pártja

elképzeléseit és politikáját elfogadó és támogató tisztek megtartásáért harcolt, és ezt adta ki a bizottságokban lévő megbízottainak is.

A miniszter nagy katonai tudású, erős és határozott egyéniség volt, de rossz emberismerő. Ennek következtében teljesen megbízott volt évfolyamtársában, Daróczy József vezérkari alezredesben. Daróczyt az 1940-es évek elején pénzügyi visszaélések miatt leszerelték, ezt követően budapesti mozikat működtetett. Tombor erről nem tudván miniszteri szárnysegédjének nevezte ki, előléptetve ezredesnek, majd 1946. március 1-jével vezérőrnagynak. A szárnysegédet azonban, éppen kétes múltja alapján, a kommunista kézben lévő katonai titkosszolgálat megkörnyékezte, és megbízta a miniszter figyelésével. Nem volt szerencsésebb parancsőrtisztjének kiválasztásában sem, hiszen a világháború alatti katonai ellenállásban részt vevő és a sopronkőhidai börtönben is szenvedő Révay Kálmán ezredes a Magyar Kommunista Párt titkos tagjaként minden bizalmas információról beszámolt. Tombor, a hozzá hű tisztek figyelmeztetései és jelzései ellenére sokáig megbízott segédtisztjeiben, addig, amíg az általa szolgálatban tartott, a Kisgazdapárttal szimpatizáló tisztek tömeges elbocsátását nem észlelte. Bizalmasai, elsősorban Almásy Pál altábornagy, anyagi főcsoportfőnök és Bartha Albert, a HM „B”-lista bizottságának elnöke ekkor arról tájékoztatták, hogy a megtartandó tisztek miniszterrel egyeztetett listáját Daróczy vezérőrnagy átadhatja a kommunista párt bizottsági képviselőjének, Révész Géának, a párt Karhatalmi Osztály vezetőjének. A miniszter elkeseredettségét és egészségi állapotának további romlását az is növelhette, hogy Almásy Pál altábornagy személyén keresztül újabb nemtelen támadásokat és rágalmakat volt kénytelen elviselni. A hangoztatott vádak szerint a miniszter többször is szabálytalanul igényelt és kapott honvédségi személygépkocsikat a Kisgazdapárt politikusai részére (Bajcsy-Zsilinszky Endréné, Kovács Béla, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán), veszélyeztetve ezzel a honvédség szolgálati érdekeit. Jogtalan pénzügyi támogatást említettek a miniszter új szolgálati lakásának rendbehozatalakor is. A Szent Imre herceg út 83–85. szám alatti nyolc kétemeletes villa már korábban is a honvédség szolgálati lakásai voltak, de a háborús sérülések következtében felújításra szorultak. A három szobát is magában foglaló miniszteri villában még további három lakás volt, amelyekbe Kuthy László altábornagy, Illy Gusztáv vezérkari ezredes és Almásy Pál altábornagy költöztek volna be. A lefolytatott ügyészi vizsgálat megállapítása szerint: „Az építkezés az előírásoknak megfelelően a legszabályszerűbb keretek között folyt le.”

Tombort a személyét ért támadások mellett az is elkéséríthette, hogy törekvéseivel ellentétben nem tudta megakadályozni a pártpolitikai csatározások mind

élesebbé válását és a kommunista befolyás erősödését a hadsereg keretein belül. 1946 tavaszán a Magyar Kommunista Párt a hadseregen belüli céljainak szervezettebb és hatékonyabb megvalósítására létrehozta a párt titkos Katonai Bizottságát, amely nem csak az egyre inkább „ellenségnek” tekintett Kisgazdapárt ellen működött sikeresen, de a honvédelmi miniszter intézkedéseit és parancsait is hatékonyan semlegesítette, blokkolta.

A Katonai Bizottság tevékenységének következményei hamarosan érzékelhetővé váltak. A hadseregben – a kisgazdapárti miniszter ellenére – egyre erőteljesebbé vált a kommunista befolyás és irányítás. Ezzel a hadsereg vezetésében tulajdonképpen „kettős hatalom” alakult ki, hiszen a rá vonatkozó döntéseket a törvényesen kinevezett honvédelmi miniszter mellett egyre inkább e konspiratív módon működő bizottság hozta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hathatós támogatásával. Érzékelve a kommunista pozíciók erősödését, egy minisztertanácsi előterjesztéssel 1946. március 28-án, annak eldöntését kezdeményezte, hogy a honvédség hivatásos állományába tartozó személyek a politikai pártokban tisztséget vállalhatnak-e, vagy ez nem engedélyezett. Elismerve, hogy az érvényben lévő rendelkezések nem zárják ki egyértelműen azt a lehetőséget, hogy a hivatásos állományú személyek politikai tisztséget viselhessenek, mégis ennek káros hatásaira hívta fel a figyelmet: „Megfontolandónak mutatkozik, hogy vajon a párttisztség vállalását célszerű-e megengedni és a fokozott párttevékenység nem fogja-e hátrányosan befolyásolni a katonai személyeket abban, hogy teljes munkaerejüket hivatásuk maradéktalan teljesítésére fordíthassák.” A Minisztertanács állásfoglalása szerint nem kívánatos, hogy a honvédség hivatásos állományú személyei politikai pártokban tisztséget viseljenek, de ezt kategorikusan tiltani nem lehet.

A politikai csatározások és a személyét egyre gyakrabban ért méltatlan támadások következtében egészségi állapota fokozatosan romlott, így 1946 júniusában többször is otthonában maradt. Kedélyállapotát az előző hónapban történt vezérezeredesi kinevezése sem befolyásolta kedvezőbben. A végzetes szívroham 1946. július 25-én este érte, azt követően, hogy számára is világhósszá válhatott Daróczy vezérőrnagy árulása. Ravatalát az Országház kupolacsarnokában állították fel, és búcsúztatására megjelentek a kormány tagjai, a pártok vezetői, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság orosz és nyugati képviselői is. A búcsúbeszédet Bartha Albert tartotta, majd koporsóját katonai tiszteletadás mellett helyezték ágyútalpakra a Kossuth Lajos téren. Ezt követően a menet a Kerepesi úti temetőbe vonult.

Tombor Jenő vezérezeredes pályafutása során a magyar történelem két sorsfordító időszakában játszott különösen fontos szerepet. 1918–1919 vérzivataros

hónapjaiban a katonai szolgálat további vállalásával – a többi tisztársához hasonlóan –, mindenekelőtt a haza megvédését szem előtt tartva végezte magas színvonalú szervező és hadműveleti tervező munkáját. Egy újabb vesztes háborút követően pedig honvédelmi miniszterként munkálkodott egy demokratikus, polgári Magyarország megeremtésén és egy modern hadsereg kiépítésén. Mind ezen tettei alapján – emberi gyengeségei és botlásai ellenére is – méltó az utódok megbecsülésére és elismerésére.

Irodalom

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

Hatos Pál: *Rosszfiúk forradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2021.

Liptai Ervin: *A Magyar Tanácsköztársaság.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1979.

Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete. 2.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985.

Maruzs Roland: *Tábornoki kar 1945–1956.* Budapest, HK Hermanos Kiadó, 2011.

Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956.* Budapest, Aquila Kiadó, 1998.

Szijj Jolán: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom Hadügyminisztériumának és az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság hadügyi Népbiztosságának szervezeti felépítése és osztályai. *Levéltári Szemle*, 21. (1971), 1–3. 29–40.

Források

Tombor Jenő: *Memorandum Magyarország hadi felkészültségéről, 1936. augusztus.* Hadtörténelmi Levéltár, dr. Tombor Jenő honvédelmi miniszter hátrahagyott kéziratai, 1967. Tanulmánygyűjtemény 3186. 1–13.

Tombor Jenő: *A lengyel vereség okai. 1939. november.* Hadtörténelmi Levéltár, dr. Tombor Jenő honvédelmi miniszter hátrahagyott kéziratai, 1967. Tanulmánygyűjtemény 3186. 1–7.

Tombor Jenő: *Kedves honvéd bajtársaim! 1945. december.* Hadtörténelmi Levéltár, dr. Tombor Jenő honvédelmi miniszter hátrahagyott kéziratai, 1967. Tanulmánygyűjtemény 3186. 1–5.

Tóth Zoltán

(1888–1958)

Tóth Zoltán történésről, hadtörténésről, egyetemi tanárról, muzeológusról nem tudunk „igazi” ludovikás életutat írni, mert ő csupán fél évet töltött az akadémia falai között. Még az első félév teljesítéséről sem kaphatott bizonyítványt, mert betegsége miatt be kellett fejeznie a tanulmányait. Az életút áttekintése mégsem tűnik feleslegesnek, mert Tóth Zoltán életét meghatározta a hadtörténelem és a fegyver történetének szeretete, és ehhez a Ludovikán eltöltött fél év alatt is jelentős muníciót, tudást szerzett. Egyik tanulmányában, amelyben a huszárság eredethagyományáról kifejtett álláspontját védte egy őt támadó kritikusával – mellékesen katonatiszttel szemben –, hivatkozik is arra, hogy „sok év előtt a Ludovika Akadémián Stromfeld Aurél akkor még vezérkarba beosztott százados (utóbb a vörös hadsereg vezérkari főnöke [...]) hadseregszervezeti előadásait hallgattam”. Munkáinak szemléletét végig meghatározta a magyar hadügy iránti érdeklődés, tisztelet és az fajta hazafiság, amely a mítoszok és hagyományok mellett vagy helyett mindenekelőtt a tudomány eredményeiből táplálkozott. Ennek illusztrálására idézzük ismét őt: „Nemcsak a nemzeti múlt legvégső gyökereit, de újabb keletű történeti hajtások eredetét is olyan homály borítja, hogy azon csak a hagyomány képes áthatolni. Persze a maga sajátos, nem éppen válogatós eszközeivel.” Ezzel szemben a „tudománynak hiteles adatokra van szüksége, legalább az elégséges okság elvének alkalmazhatására”. E szemlélete a két világ-háború között sok ellenséget szerzett neki a turanizmus és egyéb más dilettáns

gondolat követői között. Tóthot ez azonban egyáltalán nem zavarta abban, hogy a mítoszvadászokkal és alkotókkal szemben szellemes, logikus és adatgazdag tanulmányaival megvédje a tudomány eredményeit.

Egy önéletrajz lapjai

Tóth Zoltán életének alakulását a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött önéletrajza alapján igyekszünk felidézni. Hősünk 1888. december 9-én született Budapesten. Szülei a Felvidékről származtak. Édesapja Tóth József hivatalnokoskodott, a hatyú vízjeléről nevezetes hermányi vagy szlovákul hermaneci papírgyár pesti igazgatóságán dolgozott „különösebb rátermettség nélkül”, igen szerény fizetésért. A családnak ugyan volt valamicske birtoka, de azokat Zoltán hároméves korában elvesztették. Édesanyjának, a hontkiskéri Kiar származású Fekete Erzsébetnek minden bizonnyal nem volt munkahelye, de talán neki köszönhető, hogy a család egyetlen gyermeke, Zoltán a szegényes körülmények ellenére „zavartalan derűvel” gondolt vissza iskoláskor előtti és iskolás éveire.

A fiatalember a IV. kerületi, akkor belvárosi Állami Gimnáziumba oly sikerrel folytatta tanulmányait, hogy kitűnően érettségizett. Egy későbbi levelezőtársa úgy emlékezett rá, hogy nagyon jó tanuló volt, s már akkor is sok időt töltött a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve szorgalmasan járt a Regnumba, ami alatt minden bizonnyal a Prohászka Ottokár által mentorált Regnum Marianum közösséget értette. Vélhetően a fegyverek vonzhatták a múzeumba, mert érettségi után jelentkezett és felvételt nyert a Ludovika Akadémiára, amelynek kapuját 1907. szeptember 2-án lépte át. A megmaradt okmányok nem szólnak róla, de bizonyosan állami költségű vagy alapítványi helyre pályázott, és ilyen helyet kapott, mert a családnak aligha volt pénze a tanulmányok fedezésére. Ebben az időszakban a Ludovikán teljes vagy félig díjmentes, alapítványi és önköltségű helyek voltak. A díjmentes helyekre aktív vagy tartalékos tisztek, katonai tisztviselők, udvari és állami tisztviselők, valamint a törvényhatósági és közszolgálati viszonyban álló tisztviselők gyermekei kerülhettek be. Tóth édesapja egyik sem volt, így valószínűbb, hogy valamelyik, talán a Budapest által betölthető alapítványi helyet sikerült elnyernie. A megmaradt osztályzási kimutatásban csak annyit rögzíthettek, hogy az I. évfolyam A jelű csoportjába járt, az atyja magánhivatalnok Budapesten, s hogy a félév zárása előtt kilépett. Érdekes módon későbbi önéletrajzaiban ezt a félévet nem említette, igaz, hogy

ezek 1945 után születtek, amikor a Ludovika Akadémia említése is komoly hátrányt jelentett. Hogy miként viszonyult az akadémia követelményeihez, azt nem tudjuk, de egy későbbi rajz, amelyet a barátja alkotott, azt mutatja, hogy még leszerelés utáni álmában is megjelent a parancsnoka vagy idősebb akadémikustársa. A katonai szolgálat alól „fegyverképtelen” minősítéssel 1914 novemberében mentették fel, azonban úgy tűnik, ez egyáltalán nem a szolgálat alóli kibújást jelentette, mert ekkor a budapesti Önkéntes Őrsereg csoportvezetőjeként tartották számon. Az első világháborúból kimaradt, harctéri szolgálatot mentessége miatt nem kellett teljesítenie.

Tóth Zoltán az akadémia után a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karát választotta, és ott folytatta tovább a tanulmányait oly sikerrel, hogy 1912-ben itt is kitüntetéssel végzett és szerezte meg a történelem–latin szakos középiskolai tanári és a bölcsészdoktori oklevelet. Az egyetemi évekre egyik volt pályatársának temetésén így emlékezett: „Az akkori egyetemi falak hallották ma már naivnak tetsző, fiatalos, de egész lélekkel vívott vitáinkat, melyek búcsúzkodással sűrűn megszakított, de véget nem érni akaró, néha hajnalig húzódó sétákban végződtek. Eredményeket nem igen hoztak, de drága kincsünk a reájuk emlékezés.” A doktori disszertációjában Mátyás király hadügyi politikájával foglalkozott. A nyomtatásban is megjelent munkáról az egyik ismertetés a következőket állapította meg: „Nagy szorgalommal, intelligenciával és nagy írói készséggel, kerek képet ad Mátyásról és Magyarországról.” A következő év első napjától napidíjas gyakornokként a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában kezdte meg közgyűjteményi pályafutását.

A Magyar Nemzeti Múzeumban

A nem éppen gyorsan ívelő pályafutásának következő lépése 1918 decemberében következett be, amikor segédőrré léptették elő, majd a következő év elején átkerült a múzeum Érem- és Régiségtárába, amelynek a hadtörténeti gyűjteményét kapta meg. Elődje, Nagy Géza halálával ekkor üresedett meg a gyűjteményvezetői poszt. „Attól fogva, hogy – 30 éves koromban – múzeumi segédőrré kineveztettem, sorsom valamivel könnyebre fordult ugyan, de a szegénység mindvégig hű kísérem maradt. Mire magasabb fizetéshez jutottam, a pénz vásárlóereje szállott következetesen alá.” Ráadásul 1920-ban, a trianoni döntés következtében a hermándi papírgyár immáron Csehszlovákia számára termelt, így atyja eddigi állását elvesztette. Ettől kezdve a segédőr szerény fizetéséből három embernek

kellett megélnie. Tóth Zoltán édesanyja 1925-ben, édesapja tíz évvel később halt meg. Ettől kezdve hősünk egyedül élt, nem nősült meg.

Tóth Zoltán előléptetéséhez, illetve kinevezéséhez hozzájárult – múzeumi feladatainak lelkiismeretes ellátása mellett – tudományos munkássága, amelyre már a szakmai közvélemény is odafigyelt. Már 1913-ban két munkája is megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain, az egyikben a Mátyás-féle fekete sereg pusztulásával foglalkozott, a másikban pedig egy 1772-es lovassági reglamentum közlését kezdte el. A következő években ugyanebben a folyóiratban jelentetett meg írásokat a Rákóczi-szabadságharc kurucainak sorozásáról, a huszita korról, de a *Századok* című folyóiratban is megjelentek könyvismertetései, emellett különböző helyeken tette egyre ismertebbé a nevét. Ennek köszönhetette, hogy a múzeumi gyűjtemény rendezése mellett – már múzeumi őri minőségben – 1921-től a pesti Bölcsészettudományi Kar középkori magyar hadtörténelem magántanára lehetett.

A múzeumi és a tanári munka mellett a következő években is tudományos munkák sora került ki a kezei, illetve az írógépezet billentyűi alól. Munkáiban szinte mindig jelen volt a fegyver- és hadtörténelem, és a nagy korszakos ugrásoktól is óvakodott. Szent István és Mátyás király kora, esetenként a kuruc kor azok, amelyek leginkább foglalkoztatták a fantáziáját. Számára a levéltárak oklevelei, a régészeti tárukban őrzött tárgyak jelentették a hiteles forrásokat, s ezeket a történelem és segédtudományainak módszertanával dolgozta fel, amelyből soha egy pillanatra sem engedett. Ennek köszönhetően a tudományos közéletben egyre nagyobb tekintélynek számított, bár a politikai hangulat által befolyásolt közvélemény alakítók időnként megtámadták, hazafiatlansággal vádolták. Ez azonban egyáltalán nem zavarta őt, különösen nem, ha érkeztek olyan díjak, mint a Magyar Tudományos Akadémia által adományozott Lévy-díj. A Lévy Henrik adományából alapított díjat Tóth Zoltán az 1925-ben kiadott *Mátyás király idegen zsoldos serege (A fekete sereg)* című munkájáért kapta. A könyv kiadása nehézségekbe ütközhetett, mert végül Nagy Pál gyalogsági tábornok, a magyar királyi Honvédség parancsnokának közbenjárásával jelent meg. A *Századokban* közölt könyvismertetés így méltatta a munkát: „Tóth Zoltán könyve szegényebbé tett egy illúzióval, de gazdagabbá egy történelmi valósággal, ami minden komoly történelmi kutatás célja.” Az ismertetést jegyző Zsinka Ferenc szerint a könyv meggyőzően mutatja be, hogy Mátyás királynak valóban volt zsoldosserege, ennek azonban csak kisebb része volt gyalogos, a nagyobb lovas, feketének pedig csak a király halála után nevezték azt a töredékét, amely a következő király alatt is még megmaradt, és annak érdekeit szolgálta. E töredéknek

az elnevezését vetítették később vissza az egész seregére. A könyv és ez a díj is bizonyára sokat nyomott a latban, amikor a tudós társaság 1927-ben levelező tagjává választotta az egyre ismertebb hadtörténészt. Székfoglalóját igen érdekes témából tartotta; a német koronázási kardjelművekről érkezett. Az akadémián a hadtörténeti bizottság tagja volt, abban tevékenykedett.

„Ezekre az évekre, a húszas és harmincas évekre, esik múzeumi pályám legszerencsésebb szakasza” – írta önéletrajzában. Járt a külföldi aukciókat, és különleges egyedi fegyvereket vásárolt a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Részt vett az osztrák–magyar likvidációs tárgyalásokon mint fegyvertörténeti referens. A tárgyalásokon a magyar vonatkozású műtárgyak és műalkotások, vagyis kulturális javak átadásáról volt szó a bécsi nagy, központi, császári-birodalmi gyűjteményekből. Ezek éveken keresztül húzódtak, és csak 1932-ben fejeződtek be az úgynevezett velencei egyezménnyel. Tóth Zoltán saját érdemének tudta be, hogy „minden hozzáértő megállapíthatta, hogy fegyvergyűjteményünk egészen új képet öltött. Provinciális gyűjteményből, harmadrangú európai múzeummá léptünk elő.” Varjú Elemérrel, a Magyar Nemzeti Múzeum történeti osztályának igazgatójával vállvetve folytatott tárgyalások eredményeként Tóth szerint kétfélmillió schilling értékű fegyvertörténeti anyagot adott át Ausztria Magyarországnak számára.

A Magyar Nemzeti Múzeum jó és támogató munkahelynek bizonyult abból a szempontból is, hogy az „I. osztályú múzeumi őrt” gyakran támogatták ösztöndíjjal, hogy megtekinthesse Európa jelentősebb gyűjteményeit. Megmaradt útlevelei bizonyítják, hogy számtalan országban, így Ausztriában, Olaszországban, Svájcban, Németországban, Franciaországban, Törökországban és Jugoszláviában is megfordult. Ezeken az utakon nemcsak a fegyvergyűjteményeket tanulmányozta, hanem kapcsolatokat épített és publikációs lehetőségeket is talált. A munkahelyén 1934-től már igazgató őri beosztásban tartották számon hét éven keresztül.

Hadtörténészként a hagyománnyal szemben

Az egyetemi életben kevesebb siker koronázta az erőfeszítéseit. Magántanárként tanított, miközben 1930-ban négy félévre megbízták, hogy a középkori magyar tanszéket vigye. E munkát becsülettel el is látta, azonban, amikor véglegesítésre került volna sor, akkor nem őt választották ki. Kapott viszont cserébe egy elismerést, a rendkívüli tanári címet, ami azonban Tóth Zoltánt nem töltötte el

különösebb örömmel. Az egyetemi tanárság továbbvitelének lehetősége 1939-ben mégis felcsillant előtte, amikor meghívták a pécsi egyetem középkori egyetemes és magyar történeti tanszékére. Jólesett számára, hogy az ottani kollégái egyhangúlag vele kívántak dolgozni. Bár igen megterhelő lehetett számára a pécsi tanítás, mert önszorgalomból még a múzeumi munkáját is elvégezte, mégis örült a kihívásnak. A történelem azonban közbeszólt, s Észak-Erdély visszacsatolása után a pécsi egyetem megszűnt, illetve Kolozsváron folytatta tovább a munkáját, ahová viszont Tóth Zoltán nem kívánt elköltözni. „1941 februárjától beosztott nyilvános rendes tanári minőségben és fizetéssel ismét a Múzeum lett ilyenformán egyetlen munkaterületem.”

A tudományos pályán viszont rendületlenül haladt előre, amelynek fényes bizonyítéka, hogy 1940-ben a Magyar Tudományos Akadémián rendes taggá választották. Székfoglalójában Szent István életével foglalkozott a legelső életrajzával kapcsolatban. Ebben az időszakban egyre nagyobb szerepet vállalt a tudományos közéletben. Ahogy ő írta:

„Több, mint egynegyedszázadon át tagja voltam a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának s a Heraldikai és Genealógiai Társaságénak is (ez utóbbinak legutóbb egyik másodelnöke). Utolsója vagyok egyúttal annak a kisszámú, néhány tagból állott, magyar múzeumi együttesnek, melyet az Internationaler Museumverein tagjai közé választott. Ez akkor kitüntetésszámba ment. Bizonyos külföldi tudomásulvételt jelentett.”

Tanulmányai továbbra is a legjelesebb tudományos folyóiratokban jelentek meg, a *Hadtörténelmi Közlemények* mellett a *Századokban*, az *Archeológiai Értesítő*-ben, a *Történeti Szemlé*ben és az *Akadémiai Értesítő*ben, de megjelentek cikkei német nyelven is Ausztriában. Foglalkozott többek között a múzeumban található feszítőzablák összehasonlító elemzésével, az Attila-karddal, a huszárság eredetével, a Hartvik-legendával, a Botond-mondával, s jelentetett meg könyvismertetéseket, írt múzeumi kiadványokba. Itt talán érdemes Markó Árpád szavait idéznünk, aki a nekrológiájában a következőket írta:

„Ha szokott szerény modorával leült az Akadémia vagy a Magyar Történelmi Társulat felolvasó ülésének asztalához és beszámolt kutatásairól Mátyás fekete seregéről, a huszita szekérváarak magyar vonatkozásairól, a huszárok eredetének kérdéséről, vagy a Hartvig-legenda eredetéről, azzal az érzéssel hagyta el üléstermet, hogy most olyan tudós szólt hozzánk, akinek van mondanivalója, s aki fáradhatatlan, gondos kutatással ismét egy eddig ismeretlen adattal vagy magyarázattal gyarapított minket.”

Tóth Zoltánt sokáig foglalkoztatta a huszárság eredethagyománya. Erről 1932-ben írt először az *Akadémiai Értesítő*ben, majd két évvel később a *Hadtörténelmi Közleményekben* is. E téma azonban igen érzékenynek bizonyult, ugyanis a magyar katonai múlt, a magyar hadművészet emblematikus lovassági csapatneméről volt szó, amelynek hagyományait széles körben megkérdőjelezhetetlennek tartották. Tóth Zoltán ugyanakkor bebizonyította, hogy már az elnevezés szómagyarázata is bizonyosan téves, s nem kapcsolható össze Zsigmond király telekkatonaságról szóló törvényével. Azzal ugyanis, hogy húsz jobbágytelekként kellett felállítani egy lovaskatonát, és annak az ára: *huszár*. Tóth viszont, az alap kutatások elvégzése után bebizonyította, hogy – délszláv közvetítéssel – a latin cursor szó módosulásával formálódott az a név, amelyet kezdetben hízelgőnek aligha nevezhetünk. Először ugyanis sokáig gyülevész, rabló, fosztogató, gyorsan szárguldo lovasokra értették, olyan balkáni származású elemekre, akiket az oszmán terjeszkedés megfosztott hazájától, tulajdonától. Tóth az írásos források mellett ezúttal is a szabványaletek vizsgálatára és a filológia eredményeire támaszkodott. A téma iránt elfogult és kevésbé képzett vagy képzetlen laikusok azonban rögtön tiltakoztak. Egyikük azt írta, hogy „[m]agyar ember a magyar huszárság szláv eredetét nem ismerheti el, még akkor sem, ha a huszár, mint katonai kifejezés, tényleg szláv eredetű volna”. E sorok írója még azt is rögzítette, miszerint

„huszár szavunkhoz – nemcsak csodálatos nimbusz, hanem a honfoglalás nagy műve, ezeréves történelmünk dicső haditetteinek sorozata, sőt nemzeti becsületünk is fűződik, a huszár szó és általában a magyar huszárság eredetének megállapítása elsősorban a mi feladatunkat képezi, hogy történelmi tényeken nyugvó huszártradíciókat ápoljuk”.

A hagyományok hangoztatása, illetve a feltárt tények közül csak a hagyományoknak megfelelő figyelembe venni azonban bizony tudománytalan. Tóth szerint a tudomány, szemben a hagyománnyal, állandóan változik, szükség esetén – ha az nem is teszi népszerűvé – szembe megy a hagyományokkal, nem enged a korhangulatnak és a politikai elvárásoknak sem. A Mátyás királyról írt könyvének egyik kritikusa írta: „nem veszi magának a fáradságot, hogy a tárgyhoz illő benső áhítat és meggyőződés hangján rajzolja meg legnagyobb királyaink [...] képét [...]”. Tóth szerint azonban „szabad kutatás nélkül nincs szellemi élet, nincs talán igazi emberi méltóság sem”. E nézetét a közvélemény nemigen fogadta el, viták sorozata követte nemcsak a huszárságról és Mátyás királyról írt munkáit, hanem a magyar királylándzsáról, a magyar koronaküldés körülményeiről, a Hartvik-legenda értelmezéséről írt tanulmányát is. Ez utóbbit kegyeletsértőnek

tartották, és kihagyták a Szent István emlékkönyvből is. Hősünk – hisz valóban szinte hősieken kellett kiállni igaza mellett – nem engedett elveiből az őt követő medievisták nagy öröme, hisz nézetei közül számosat elfogadtak. Tóth huszár-ságról írt tanulmányainak egyik legfőbb kritikusa Nemes-Dedinai Zsuffa Sándor magyar királyi alezredes volt, akinek könyve a hunok eredetéről, új kiadásban, még ma is kapható, de írt többek között a „szumír” problémáról is. Tóth Zoltán műveit pedig legfeljebb a szűkebb szakma ismeri.

Az államszocializmus éve

A hadtörténész Tóth Zoltánt a második világháború is megkímélte. A legnagyobb veszteség akkor érte, amikor Budapest bombázásakor utolsó rokona is meghalt. A háború utáni évek számára egyelőre nem hoztak nagy változást, megmaradt múzeumi állása. Még tartott a budai vár ostroma, amikor 1945. január 28-án munkára jelentkezett a Vallás és Közoktatási Minisztériumban. Bizonyosan megviselték azok a hónapok, amikor nem végezhetette munkáját, ami az életét jelentette. Nála aligha találhattak olyan okot, hogy kitegyék az állásából, sőt, ahogy felettese írta: „1950. március elsejével a 707. kulcsszámú munkakör harmadik fokozatába soroltattam, 1500 forint havi fizetéssel.” Mivel meg akarta tartani állását, ezért igazodnia kellett a kiépülő új politikai rendszerhez, így akkori gondolatait aligha tudjuk rekonstruálni, és a később megírt önéletrajza is jórészt hivatalos hangvételű, igazodva a kor igényeihez. Az azonban bizonyosan rosszul érintette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nem vette át, 1949-től tanácskozási státuszban tartották számon, bár eddigi munkáját mégis elismerték, 1952-ben megkapta a történettudományok kandidátusa címet. A Magyar Nemzeti Múzeumban tudományos munkatársként foglalkoztatták nyugdíjba vonulásáig.

„Marx és Engels műveinek javarészt már fiatal koromban áttanulmányoztam s a kapcsolatot velük azóta sem vesztettem el. Szakszervezeti szemináriumot is végeztem s a fegyvergyűjteményt nem egyszer mutattam be látogató csoportoknak” – írta e sorokat 1951 elején. A következő évben, 64 évesen nyugdíjba vonult. Élete hátralévő részében a lehetőségei igen korlátozottak lettek, külföldi utakról nem lehetett szó. Csendes, otthonülő munkát választott magának, többnyire pesti lakásában, a Bajnok utca 9. szám alatti 2. emeleti 8. lakásban. Figyelmét a krónikakutatás felé fordította. Eredményei azonban már nem láttak napvilágot. Még 1947-ben a *Századokban* megjelent Ranzanus Péter Szent István életrajzáról készült tanulmányának első része, a folytatás

azonban akkor már nem. Szerencsére ezt a hiányt a folyóirat 1989-ben pótolta. Markó Árpád szerint nyugalomba vonulása után elkészült két tanulmány, az egyik a 11. századi kronológiákról és a zágrábi krónikáról, a másik pedig a vereckei honfoglalás hagyományairól az Anonymus-kérdéskörrel kapcsolatban. Ezek nem jelentek meg. Egy másik nekrológ írója, ifj. Fehér Géza szerint nyugdíjas éveiben is tanított, a muzeológus az egyetemi ifjúságnak forrásismeretet, heraldikát és fegyvertörténetet adott elő. Az 1950-es években kutatásai aktualitásukat veszítették, tanulmányai nem jelentek meg, neve legfeljebb nagy összefoglaló munkák lábjegyzetiben fordult elő.

Nem tudjuk, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt miként vélekedett az eseményekről, esetleg tett-e valami említésre méltót, de bizonyára nem mozdította ki tudományos elefántcsonttoronyából, mint a 20. századi történelem más vihara sem. Névrokona, I. Tóth Zoltán a forradalom mártíra lett, ő azonban visszavonultan élt 1958. június 12-én bekövetkezett haláláig. Örökösét már 1937-ben kijelölte, egy bizonyos Raksányi Anna személyében, akiről semmit sem tudunk.

Tóth Zoltán munkássága több szempontból is figyelemreméltó. Muzeológusként neki köszönhető a Magyar Nemzeti Múzeum hadtörténeti és fegyvergyűjteményének létrehozása. A gyűjtemény darabjaiból számos kiállítást szervezett. Történészként rendkívül képzett, széles látókörű kutató volt, aki nagy, átfogó témák vizsgálatának és bemutatásának éppúgy mestere volt, mint a részletkérdések alapos vizsgálatának. A különböző tudományterületeken végzett kutatásait nagy odafigyeléssel szintetizálta, logikusan rendszerezte és érdekesen jelenítette meg. Biztos kézzel nyúlt a hadtörténelem, a fegyvertörténet és a hadművészet történetének kérdéseire is. Munkáit az alaposág mellett a szellemesség, gördülékeny mondatfűzés, „lassan hömpölygő” stílus, régies helyesírás jellemezte. Mindenek illusztrálására egy könyvkritikát idézünk.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1930-ban jelent meg *Attila's Schwert, Studien über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls der Grossen in Wien* című fegyvertörténeti műve, amelyet egyébként egy francia folyóirat is közölt *Le Soldat hongrois au Moyen-Âge* címmel. E munka egyik ismertetőjében a következőket olvashatjuk:

„Mégis a legnagyobb elismeréssel kell adóznunk szerzőnk dolgozata e második részéért is, ha a konklúziót elfogadni nem is áll módunkban, mert valóban tiszteletet parancsol az a virtuozitás, mellyel a forrásanalitika módszerét kezeli s az a szorgalom, mellyel a legaprólékosabb részleteket is a legalaposabban átvizsgálja. Ezt elismerjük annál is

inkább, mert dolgozata első felében viszont – az archeológusok szerint – épp ily hivatott mestereként mutatta be magát az archeológia módszernek.”

Tóth Zoltán legtöbb tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* jelentette meg. Emellett a *Századok*, a *Turul*, a *Földrajzi Közlemények*, az *Archeológiai Értesítő*, a *Történeti Szemle*, az *Akadémiai Értesítő*, a *Magyar Művelődés*, a *Magyar Szemle*, a *Pannónia* és a *Magyar Könyvszemle* is közölt tőle tanulmányt vagy könyvismertetést. Jelent meg munkája német és francia nyelven. Minden bizonnyal nem tartozott a termékeny szerzők közé, de aligha a népszerűsége törekedett, hanem a szakmai elismerésre, bár állami kitüntetést soha sem kapott, talán nem is hiányzott neki. „Önálló kutatói minőségben dolgozván panaszra nincs okom. Fogyatkozásnak legfeljebb szabad időm szűkre szabott voltát érzem. Kutatómunkával inkább csak iramokban, szabadságidőm alatt és hivatali szünnapokon foglalkozhatom.” Tóth Zoltán munkássága mégis teljesnek mondható.

A Ludovika Akadémia, még ha csak rövid időt töltött is falai között, méltán büszke lehet egykori tanítványára. Akadémiai tagságát 1989. május 9-én állították vissza.

Irodalom

Csapodi Csaba: Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában II. *Századok*, 109. (1975), 3–4. 679–681.

Fehér Géza: Tóth Zoltán (1888–1958). *Archeológiai Értesítő*, 86. (1959), 2. 192.

Markó Árpád: Tóth Zoltán (1888–1958). *Századok*, 92. (1958), 5–6. 911–912.

Veszprémy László: Tóth Zoltán (1888–1958) munkássága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 101. (1988), 3. 521–526.

Forrás

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Tóth Zoltán hagyatéka. Ms 50321-47, 157–167.

„Merem állítani, hogy ma is, bármi egyéb hivatást választanék egyébként az életben, tizennyolc éves koromig csak katonai nevelésben óhajtanék részesülni. Ez megedzett és egészségesen megnevelt az élet számára” – írta a Ludovika elvégzését követően az 1898-ban felavatott Boromisza Tibor, aki a katonatiszti pályát elhagyva, a festészetet választotta élethivatásának.

Nem minden Ludovikát végzett tiszt maradt katona, de aki levetette az egyenruhát, azok között is bőséggel találhatunk olyanokat, akik más területen komoly sikert értek el. Művészek, tudósok, politikusok lettek vagy jelentős sportsikereket mondhattak magukénak. A többségnek pedig, akik katonaként szolgálták hazájukat, helyt kellett állniuk egyik vagy másik, esetenként mindkét világháborúban, majd átélni az 1950-es évek megaláztatásait. Mindez a ludovikás nevelés nélkül elképzelhetetlen lett volna, amint azt – miként Boromisza – maguk is elmondták visszaemlékezéseikben.

A könyvben szereplő 25 életrajzot önkényesen válogattuk. A célunk az volt, hogy konkrét személyek sorsán keresztül bemutassuk a Ludovikáról kiinduló életutak sokféleségét, igazoljuk, hogy nem csupán mítosz mindaz, amit a Ludovika Akadémiáról gondolunk.